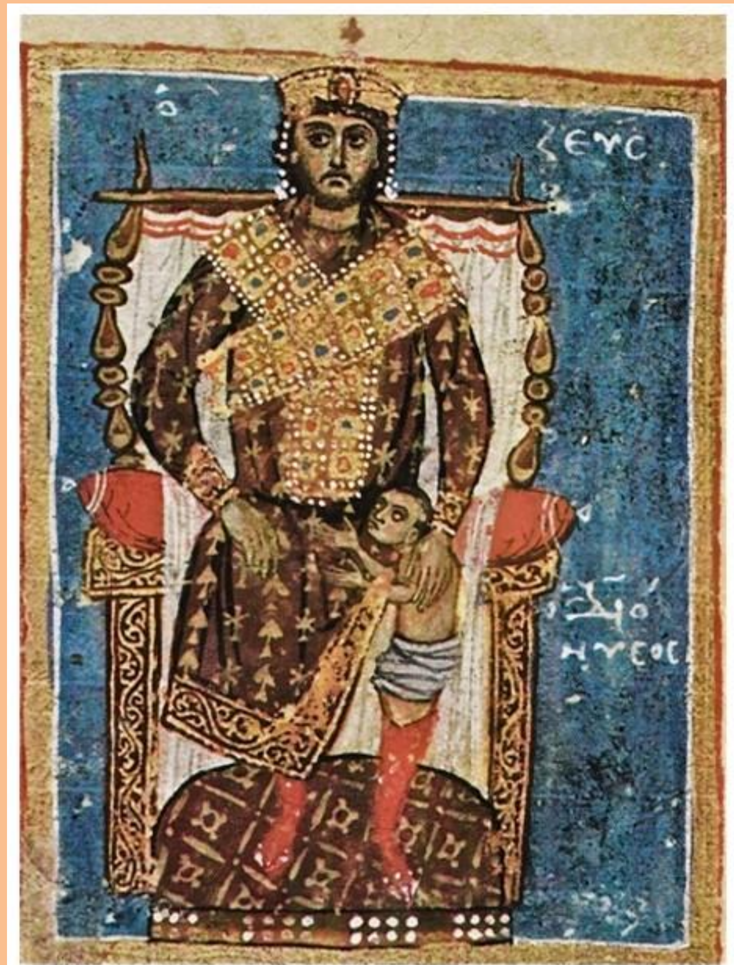
Δημήτριος Α. Τσιντσάρης

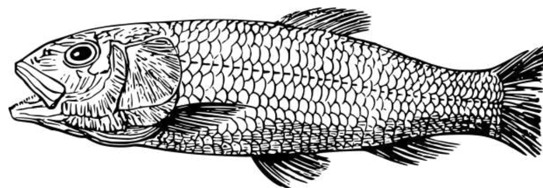
ΤΟ «ΠΡΟΕΛΛΗΝΙΚΟ ΥΠΟΣΤΡΩΜΑ» ΚΑΙ ΟΙ ΕΤΕΟΕΛΛΗΝΕΣ

- jim.tsintsaris@gmail.com

ΤΟ «ΠΡΟΕΛΛΗΝΙΚΟ ΥΠΟΣΤΡΩΜΑ» ΚΑΙ ΟΙ ΕΤΕΟΕΛΛΗΝΕΣ

Μια γλωσσοπολιτισμική έρευνα επί των άρρηκτων δεσμών μεταξύ Ελλάδας και Εγγύς Ανατολής

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Α. ΤΣΙΝΤΣΑΡΗΣ

2022

Πίνακας περιεχομένων

ΕΝΟΤΗΤΑ 1

ΤΑ «ΕΛΛΗΝΙΚΑ» ΠΡΙΝ ΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΕΣ

«Ἑκαταῖος μὲν οὖν ὁ Μιλήσιος περὶ τῆς Πελοποννήσου φησὶν διότι πρὸ τῶν Ἑλλήνων ᾤκησαν αὐτὴν βάρβαροι. Σχεδὸν δέ τι καὶ ἡ σύμπασα Ἑλλὰς κατοικία βαρβάρων ὑπῆρξε τὸ παλαιόν»

ΣΤΡΑΒΩΝ, *Γεωγραφικά* (βιβλίο Ζ′)

1.1 ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Η επικρατούσα αντίληψη που θέλει τον δυτικό πολιτισμό να θεμελιώνεται στη κουλτούρα μεσογειακών λαών που μιλούσαν μια Ινδοευρωπαϊκή (ΙΕ) γλώσσα, όπως οι Ρωμαίοι και οι Έλληνες, τους οποίους μέχρι και στις αρχές του 20ου αι., με έμφαση τους δεύτερους, οι δυτικοί διανοούμενοι και ακαδημαϊκοί θεωρούσαν αυτόφωτους και που πάνω στο μεγαλείο του πολιτισμού τους προσαρτούσαν συχνά νεφελώδεις ιδεολογίες περί Ινδοευρωπαϊκής (ΙΕ) ομοεθνίας και Αρίων κατακτητών της Ευρώπης και της Ασίας, για πάνω από έναν αιώνα σταθερά αποσαθρώνεται.

Έχει γίνει πια αντιληπτό ότι οι σπουδαίοι μεσογειακοί λαοί της αρχαιότητας πατούσαν στους ώμους αρχαιότερων λαών, είτε του ίδιου γεωπολιτισμικού χώρου της Ανατολικής Μεσογείου (ηπειρωτική Ελλάδα, Αιγαίο, Ανατολία, Κρήτη, Κύπρος κλπ) είτε κάποιου παρακείμενου που σήμερα αποκαλείται συμβατικά και συλλήβδην «Μέση Ανατολή» (Αίγυπτος, Μεσοποταμία, Φοινίκη κλπ). Στο μεσογειακό χώρο από τα τέλη του 19ου αι. με τις αρχαιολογικές ανασκαφές των μινωικών ανακτόρων από τον Arthur Evans (Άρθουρ Έβανς) και τις ανασκαφές σε Τροία και Πελοπόννησο (Μυκήνες, Τίρυνθα) από τον Heinrich Schliemann (Ερρίκος Σλήμαν) και την ανακάλυψη αγνώστων συστημάτων γραφής στην Πελοπόννησο, στην Κρήτη και στον ευρύτερο αιγαιακό και μεσογειακό χώρο έγινε αποδεκτή η ύπαρξη ανεπτυγμένων μεσογειακών πολιτισμών ήδη από τη 3η χιλιετία π.Χ. με άγνωστο τον χρονικό ορίζοντα απαρχής τους. Το μυκηναϊκό σύστημα γραφής αποκωδικοποιήθηκε στα μέσα του 20ου αι., με τον ινδοευρωπαϊκό χαρακτήρα της γλώσσας πλήρως αποδεδειγμένο. Τα συστήματα γραφής των Μινωιτών, ωστόσο, συνιστούν μέχρι σήμερα ένα γλωσσικό γρίφο που επιζητεί απάντηση. Παρ’ όλο που τα περισσότερα σύμβολα είναι γνωστά με βάση τις φωνητικές αξίες της Γραμμικής Β’ των Μυκηναίων, μια κοινώς αποδεκτή ερμηνεία των επιγραφών δεν είναι ακόμα διαθέσιμη. Πιθανότατα, η γλώσσα που αποτυπώνουν δεν είναι Ινδοευρωπαϊκή.

Τα παραπάνω επιτρέπουν ένα βασικό συμπέρασμα: Ο σύγχρονος δυτικός πολιτισμός πατάει μεν στους ώμους της κλασσικής αρχαιότητας (έτσι όπως αυτή αναπλάσθηκε στη δύση με την επίδραση του Χριστιανισμού – δηλαδή των δυτικών αιρετικών αποφύσεων και των νεωτερικών φιλοσοφικών προεκτάσεων τους) αλλά ο συχνά εξιδανικευμένος, χάρη σε μια διαχρονική διαστρεβλωτική δυτική οπτική, αρχαίος πολιτισμός των Ελλήνων και των

Ρωμαίων φαίνεται να πακτώνεται σε πολύ βαθύτερα ιστορικά και πολιτισμικά θεμέλια τα οποία δεν αφορούν μακρινές περιοχές από τις οποίες λαοί-φορείς του πολιτισμού κατέφτασαν, όπως η θεωρία περί ινδοευρωπαϊκής ομοεθνίας επιτάσσει, αλλά την ίδια την περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου και των παρακείμενων χερσαίων εκτάσεων στην οποία παραδοσιακά έδρασε ο Ελληνισμός στους ιστορικούς χρόνους. Και σημαντικότερες μαρτυρίες από αυτές που η ίδια η Ελληνική γλώσσα παρέχει, ελλείψει ιστορικών αναφορών και πηγών για τον ελλαδικό χώρο αναγόμενων στη 2η και 3η χιλιετία, δεν υφίστανται.

1.2. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Ήδη από τις αρχές του 20ου αιώνα Ευρωπαίοι γλωσσολόγοι μελετώντας την Ελληνική γλώσσα διέκριναν την παρουσία όρων για τους οποίους δεν ήταν εφικτή η ετυμολόγηση εντός των παραδοσιακών ΙΕ πλαισίων. Η ύπαρξη της γλώσσας των Ετρούσκων, ιταλικού λαού της 1ης χιλιετίας, περιέπλεκε τα πράγματα περαιτέρω καθώς επρόκειτο για μια μη ΙΕ γλώσσα ενός μεσογειακού λαού για τον οποίο ήταν ήδη γνωστό ότι είχε επηρεάσει, επηρεαστεί και αλληλεπιδράσει με τους Ρωμαίους και τους Έλληνες. Η φανερή απουσία άμεσης γενετικής συνάφειας της γλώσσας των Ετρούσκων με κάθε γνωστή γλώσσα των μεσογειακών λαών της αρχαιότητας (Έλληνες, Ρωμαίοι και λοιπά ιταλικά φύλα, Φοίνικες κ.ο.κ) προκάλεσε έντονο προβληματισμό στην γλωσσολογική κοινότητα. Ήταν σε πρώτη φάση απαραίτητο να δοθεί κάποια απάντηση για τη φύση του ετρουσκικού γλωσσικού ιδιώματος.

Αναπόφευκτα, οι πρώτες προσπάθειες επικεντρώθηκαν στην ενσωμάτωση των γλωσσικών «μαύρων προβάτων» στο ΙΕ γλωσσικό στερέωμα. Σημαντική υπήρξε η συμβολή του Paul Kretschmer ο οποίος ενέταξε τις τυρρηνικές γλώσσες (την Ετρουσκική, τη Λημνιακή[1] καθώς και την γλώσσα των Ραιτών στη σημερινή Ελβετία) καθώς και τα προελληνικά στοιχεία της γλώσσας που συναποτελούν το μυστηριώδες «Προ-Ελληνικό Υπόστρωμα» (ΠΕΥ[2]) – τα οποία ορθώς απέδωσε στους κατά τις ιστορικές αναφορές αλλόγλωσσους Πελασγούς, αυτόχθονες κατοίκους του ελλαδικού χώρου – σε μια προ-ινδοευρωπαϊκή γλωσσική οικογένεια την οποία αποκάλεσε «Ραιτο-Τυρρηνική». Κατά τη θεώρηση του Kretschmer η Ραιτο-Τυρρηνική οικογένεια είχε αποσπαστεί από τον ινδοευρωπαϊκό κορμό σε μια πρότερη χρονική περίοδο και για αυτό εμφάνιζε αποκλίνουσα μορφολογία και λεξιλόγιο σε σχέση με τα συνήθη ΙΕ πρότυπα.

Με βάση την προσέγγιση του Kretschmer, έτεροι γλωσσολόγοι επιχείρησαν να αναπτύξουν τις επόμενες δεκαετίες παρόμοιας φιλοσοφίας γλωσσολογικές θεωρήσεις κατά τις οποίες το ΠΕΥ και κατά συνέπεια η άγνωστη γλώσσα των Πελασγών εντάσσονταν κατά κανόνα στα πλαίσια της ινδοευρωπαϊκής ομογλωσσίας, είτε ως εκπρόσωπος κάποιου

---

[1] Η γλώσσα φέρει το όνομα χάρη στην φημισμένη «Στήλη των Καμινίων» που η αρχαιολογική σκαπάνη έφερε στο φως τον 19ο αι. στη Λήμνο. Η γλώσσα της στήλης είναι μη ΙΕ και συγγενεύει φανερά με την Ετρουσκική.

[2] Αγγλιστί *Pre-Greek Substrate*. Η συντομογραφία ΠΕΥ απαντάται στον Κιτσέλη (2016).

χαμένου κλάδου («Πελασγική Θεωρία», ΠΘ) είτε ως μέλος της ομάδας των ανατολιακών ΙΕ γλωσσών («Ανατολιακή Θεωρία», ΑΘ) στην οποία ανήκουν η Χεττιτική, η Λουβική, η Λυδική, η Καρική κ.α.

Την πρώτη προσέγγιση υιοθέτησε ο Βούλγαρος V. I. Georgiev τη δεκαετία του ’40 με τα συμπεράσματά του να δημοσιεύονται στα Αγγλικά μόλις το 1981. Ο Georgiev φαίνεται να προσέδωσε κάποια χροιά εθνικισμού στη θεώρησή του μιας και απέδωσε τη δημιουργία του «προελληνικού» πολιτισμού αλλά και του μινωικού σε Θρακοϊλλυρίους φορείς του πελασγικού ιδιώματος[3]. Η θεωρία του Georgiev περί ΙΕ ταυτότητας της Πελασγικής γλώσσας γνώρισε κάποια δημοφιλία μέχρι και τα τέλη του 20[ου] αι. Τις τελευταίες δεκαετίες, ωστόσο, έχει σχεδόν εγκαταλειφθεί με τον Beekes (2014) να αναφέρει:

«Η [Πελασγική] θεωρία, που έχει προκαλέσει σημαντικά προβλήματα, έχει αφεθεί διακριτικά στην άκρη, και στην παρούσα φάση υπάρχει συμφωνία απόψεων ότι το υπόστρωμα ήταν μη-ινδοευρωπαϊκό. Επομένως, ο όρος «Πελασγική [γλώσσα]» πρέπει να εγκαταλειφθεί».

Η ΑΘ, από την άλλη, γνώρισε, ειδικά τις τελευταίες δεκαετίες, περισσότερη αποδοχή, έχοντας ως μεγάλο προτέρημα μια φαινομενικά ΙΕ ερμηνεία των κοινών σε Ανατολία και Ελλάδα τοπωνυμίων και κυρίως των χαρακτηριστικών τους καταλήξεων. Έτσι ο L. R. Palmer ισχυρίστηκε ότι οι καταλήξεις ελλαδικών τοπωνυμίων σε **-(ν)θος/-(ν)δος** και **-σ(σ)ος/-τ(τ)ος** κλπ, αντιστοιχούν στα -**wanda/-anda**, **-aśśa** της Λουβικής και των υπόλοιπων ανατολιακών ιδιωμάτων. Συνεπώς, είναι ινδοευρωπαϊκού χαρακτήρα με το ίδιο πιθανότατα ισχύει και για το ΠΕΥ. Το ίδιο επιχείρημα χρησιμοποιεί και η Margalit Finkelberg στο βιβλίο της *Greeks and Pre-Greeks* (2009), ανατρέχοντας στη θεώρηση του Kretschmer. Ο Duhoux (2007) το υιοθετεί επίσης.

Παρά την ελκυστικότητα της ΑΘ λόγω της ΙΕ ερμηνείας που προσφέρει για τα προελληνικά (ΠΕ) τοπωνύμια, οι συγγραφείς-υποστηρικτές της δεν λαμβάνουν υπόψη τους το ενδεχόμενο οι κοινές καταλήξεις να οφείλονται στην ύπαρξη ενός τρίτου αθέατου γλωσσικού παράγοντα, ο οποίος τις κληροδότησε, μαζί και με τα άγνωστης σε εμάς ετυμολογίας θέματα των τοπωνυμίων, τόσο στις Ανατολιακές γλώσσες όσο και στα Ελληνικά. Το ίδιο ισχύει βέβαια και για τα όποια ομόρριζα μεταξύ ελληνικών και ανατολιακών γλωσσών, ειδικά αυτά που δεν επιδέχονται μια συμβατική ΙΕ ετυμολογία[4]. Ο Yabukovich (2010) αναφέρει χαρακτηριστικά για τα ΠΕ τοπωνύμια και τις ομόλογες καταλήξεις τους στην Ανατολία:

*Προκειμένου να ισχυριστεί κανείς ότι αυτό το στρώμα τοπωνυμίων έχει λουβική η ανατολιακή προέλευση, χρειάζεται να υποδείξει μια αφθονία [όμοιων] λουβικών ή ανατολιακών μορφημάτων εντός του ιδίου στρώματος. Το επίθεμα **–(ι)νθο** φαίνεται να είναι αρχαιότερο από το ανατολιακό αντίστοιχό του **–(a)nda** καθώς το ϑ- μπορεί εύκολα να τραπεί σε t-/d- στις ανατολιακές γλώσσες στις οποίες απουσίαζε η*

---

3 Μπαμπινιώτης (2015), σελ. 74

4 *«Μία ελληνική λέξη συχνά προσδιορίζεται ως δάνειο από μια ανατολιακή γλώσσα, ενώ είναι εξίσου πιθανό να προέρχεται από το ΠΕΥ.[…]Είναι πρακτικά αδύνατο να διακρίνουμε στις περισσότερες περιπτώσεις μεταξύ όρων του ΠΕΥ και δανείων από τη Μικρά Ασία»* (Beekes, 2014).

φωνολογική δάσυνση (aspiration)[5] *ενώ για το αντίστροφο* [τροπή του d- σε θ-] *το κίνητρο απουσιάζει.*

Έτσι κι αλλιώς, οι ανατολιακές καταλήξεις δε φαίνεται να μπορούν να αξιοποιηθούν ώστε να ενταχθεί το ΠΕΥ με ασφάλεια στην ΙΕ οικογένεια καθώς δεν εμφανίζουν παραλληλισμούς σε άλλες ΙΕ γλώσσες. Επομένως, η ΑΘ πρέπει μάλλον να εγκαταλειφθεί, κάτι που καθίσταται μάλλον αναγκαίο εν όψει της εκτενούς και διαφωτιστικής συμβολής του Ολλανδού γλωσσολόγου Robert S. P. Beekes στην προελληνική γλωσσολογία. Τα ΠΕ τοπωνύμια, πάντως, δε φαίνεται να μπορούν να εξηγηθούν εντός ΙΕ πλαισίων, για αυτό και η προσοχή πολλών γλωσσολόγων από τις δεκαετίες του ’60-’70 και έπειτα στράφηκε στην αναζήτηση άλλων πιθανών πηγών προέλευσης.

Μια μειοψηφία γλωσσολόγων, κυρίως Ιταλών, είχε ήδη από τα μέσα του 20ου αι. προτείνει την ύπαρξη ενός μη ΙΕ υποστρώματος στην περιοχή της Μεσογείου, στο οποίο εντασσόταν και η Προελληνική γλώσσα («Μεσογειακή Θεωρία», ΜΘ). Η αντίληψη αυτή υιοθετήθηκε μετά από μερικές δεκαετίες από τον Edzard J. Furnée ο οποίος πραγματοποίησε στα πλαίσια της διδακτορικής διατριβής του (1972) μια συστηματική ανάλυση εκατοντάδων ελληνικών λημμάτων, εντοπίζοντας όρους που δεν επιδέχονταν ΙΕ ετυμολογία. Το έργο του επηρέασε βαθιά τον Beekes ο οποίος άρχισε να ασχολείται συστηματικά με το αντικείμενο της προελληνικής γλωσσολογίας τη δεκαετία του ’90.

Το επιστέγασμα της έρευνας του Beekes είναι το δίτομο «Ετυμολογικό Λεξικό της Ελληνικής» (*Etymological Dictionary of Greek*, 2009 ή *EDG*[6]). Σχετικά με τη φύση του ΠΕΥ ο Beekes (2014) εκφράζει την άποψη ότι «*Το ίδιο το υλικό [λέξεις που έχουμε στη διάθεσή μας] υποδεικνύει ότι σε μεγάλο βαθμό έχουμε να κάνουμε με μια γλώσσα ή μια ομάδα στενά συνδεδεμένων διαλέκτων ή γλωσσών*» και ότι «*είναι γενικά αποδεκτό, με βάση τα τοπωνύμια, ότι κάποτε υπήρχε* ΜΙΑ *γλώσσα*[7] (ο τονισμός δικός μου) *η οποία ομιλούνταν τόσο στην Ελλάδα όσο και στη δυτική Μικρά Ασία*». Όσο για την έκταση προς τα ανατολικά αυτού του ιδιώματος αναφέρει «*Είναι πεποίθησή μου ότι αυτά τα τοπωνύμια* [του ΠΕΥ] *μπορούν να βρεθούν σε τέτοια απόσταση προς τα νοτιοανατολικά όσο μέχρι την Κιλικία*»[8]. Σημειώνεται ότι τόσο ο Beekes όσο και ο Furnée επιχείρησαν ξεχωριστά ο καθένας να ανακατασκευάσουν το φωνολογικό σύστημα της προελληνικής γλώσσας με βάση τα ισχνά υπολείμματα των όρων του ΠΕΥ με το αποτέλεσμα να μη θυμίζει σε καμία περίπτωση τη φωνολογία γνωστών σε εμάς ΙΕ γλωσσών.

---

[5] Ως γνωστόν, το φώνημα **θ-** στα αρχαία ελλ. προφερόταν /t^h/ και όχι /θ/.

[6] Το *EDG* περιέχει 7500 όρους με αναλυτική ετυμολόγηση. Έκαστος όρος αποδίδεται είτε στην ΙΕ οικογένεια είτε στο ΠΕΥ είτε σε κάποια άλλη πηγή. Ο Beekes (2009α) αναφέρει ότι σε 1300 όρους του λεξικού αποδίδεται ΠΕ ετυμολογία και άλλοι τόσοι περίπου έχουν πιθανή ΠΕ προέλευση, ποσοστό που ανέρχεται στο 34,7% (!) των όρων του λεξικού. Εάν ανατρέξει κανείς στο *EDG* θα διαπιστώσει ότι πολλοί όροι είναι παντελώς άγνωστης ετυμολογίας και άλλοι χαρακτηρίζονται ΙΕ αλλά με κάποιο δισταγμό (χρήση ερωτηματικού-?). Ως αποτέλεσμα, οι ΙΕ όροι συναποτελούν λιγότερο από 50% των όρων του λεξικού. Με αυτή τη θεώρηση συμφωνει και ο Paliga (2016). Και πάλι όμως σε ορισμένες περιπτώσεις λημμάτων με ΙΕ ετυμολογία θα μπορούσε να εγείρει κανείς σημαντικές αντιρρήσεις (π.χ. σε ονόματα ζώων όπως **αἴξ**, **κόραξ**, **λύκος**, **σύς**, **ταῦρος** κλπ που θεωρούνται ΙΕ). Βλ. υποεν. 4.3. και 4.4. για άφθονα τέτοια παραδείγματα.

[7] Όχι γλωσσική οικογένεια, αλλά *γλώσσα*, στη χειρότερη περίπτωση ένα φάσμα διαλέκτων όπως την 1η χιλιετία στον ελλαδικό χώρο

[8] Πράγματι, χάρτες ΠΕ τοπωνυμίων υποδεικνύουν παρόμοια εδαφική εξάπλωση προς τα ανατολικά. Τα τοπωνύμια αγκαλιάζουν την δυτική και νότια Ανατολία αφήνοντας τα κεντρικά και τα βόρεια σχεδόν ανέγγιχτα.

Ο Beekes μέχρι το θάνατο του το 2017 δεν εξέφρασε ρητά άποψη για την ταυτότητα της προελληνικής γλώσσας και για το αν υπάρχουν σήμερα συγγενικά προς αυτή γλωσσικά ιδιώματα, οσοδήποτε μακρινά. Αντιθέτως, ο Furnée από τα τέλη της δεκαετίας του ’70 είχε πραγματοποιήσει παραλληλισμούς μεταξύ ΠΕ λημμάτων και αντίστοιχων όρων της καρτβελικής (ΚΒ) οικογένειας γλωσσών (Γεωργιανά, Λαζικά, Σβανικά κλπ). Στο πόνημά του *Vorgriechisch-Kartvelisches* (1979) παραθέτει μια εκτεταμένη σειρά όρων του ΠΕΥ τους οποίους συσχετίζει με ΚΒ λέξεις που θεωρεί ομόρριζες. Το λεξιλόγιο αφορά όρους σχετικούς με χλωρίδα, πανίδα, εργαλεία/σκεύη, τροφή, τοπογραφία κλπ, εν γένει ενδεικτικά στοιχεία ενός αγροτικού πολιτισμού της Ύστερης Νεολιθικής/πρώιμης Εποχής του Χαλκού (ΕτΧ).

Ο Furnée αφιέρωσε το μεγαλύτερο μέρος της ακαδημαϊκής του καριέρας στη μελέτη του ΠΕΥ και στη συσχέτισή του με τις ΚΒ γλώσσες. Εν τέλει, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι στο ΠΕΥ υποκρύπτονται **ΔΥΟ** προελληνικά στρώματα (*strata*). Ένα πιο πρόσφατο, καρτβελογενές και ένα αρχαιότερο, υπολείμματα του οποίου εντοπίζονται τόσο στις σύγχρονες Καρτβελικές γλώσσες όσο και στα Ελληνικά το οποίο ονόμασε «Μεσογειακό», όρος σύμφωνος με τα πρότυπα της ΜΘ των Ιταλών γλωσσολόγων. Το νεότερο στρώμα απορρόφησε όρους από το παλαιότερο και ορισμένοι από αυτούς, μέσα από μια διαδικασία λεξιλογικής διήθησης δια μέσου των χιλιετηρήδων, πέρασαν στην Ελληνική γλώσσα. Πολλοί από αυτούς έχουν πέσει σε αχρηστία μέχρι τις μέρες μας, μολονότι ορισμένοι διασώζονται σε αρχαία και μεσαιωνικά λεξικά, σε τοπικούς ιδιωματισμούς κλπ. Το δεύτερο στρώμα συγκεκριμένα ονόματι «πελασγικό» ήταν αυτό που αφορούσε τη γλώσσα του λαού που κατοικούσε στην Ελλάδα – και όπως φαίνεται και στην Ανατολία – τους αιώνες πριν την άφιξη των ΙΕ γλωσσών στον αιγαιακό χώρο.

Η παραπάνω θεώρηση του Furnée, πέρα φυσικά από την εντόνη επιρροή που άσκησε προς τον Beekes - ο οποίος, όμως, δεν τοποθετήθηκε επί της ταυτότητας του ΠΕΥ θεωρώντας ότι δεν αποτελεί αντικείμενο για το οποίο ήταν αρμόδιος να εκφράσει αποψη - είναι αρκετά περιθωριακή στους γλωσσολογικούς κύκλους της Δύσης, ωστόσο εμφανίζει πολύ μεγάλη αποδοχή στις παρυφές του δυτικού κόσμου, σε χώρες όπως η Ρωσία και ιδιαιτέρως η Γεωργία, όπου από τη δεκαετία του ’60 ο καθηγητής φιλολογίας Rismag Gordeziani έχει διαπιστώσει το ενδεχόμενο σύνδεσης του ΠΕΥ με τις ΚΒ γλώσσες. Ο Gordeziani έχει παραγάγει ενδιαφέρον και εκτεταμένο ακαδημαϊκό έργο σχετικά με τη φύση του ΠΕΥ, συνδέοντάς το με τις ΚΒ γλώσσες και πραγματοποιώντας ταυτόχρονα παραλληλισμούς μεταξύ ΚΒ οικογένειας και Ετρουσκικών (*Etruskuli da kartveluri,* 1985) και μεταξύ ΚΒ γλωσσών και Σουμερικών (*Mediterranea Kartvelica*, 2008). Ο Gordeziani αλλά και άλλοι Γεωργιανοί ερευνητές υιοθετούν μια ίσως αρκετά γεωργιανο-κεντρική προσέγγιση, υποθέτοντας μια γλωσσολογική και πολιτισμική εξάπλωση από τον νότιο Καύκασο (σημερινή Γεωργία) προς την Ανατολία και τη νοτιοανατολική Ευρώπη.

Η γοητεία της θεώρησης των Furnée, Gordeziani κλπ. έγκειται στις δυνατότητες σύνθεσης που προσφέρουν, καθώς απορρίπτουν τη μονομέρεια και τη μονολιθικότητα (γίνεται λόγος για δύο και όχι απαραίτητα ένα γλωσσικό *stratum*), επιτρέπουν μια χρονολογική έποψη που ανάγεται σε βάθος πολλών χιλιετιών μέχρι και την απαρχή της νεολιθικής εποχής (~7000 π.Χ.) και προσφέρουν τη δυνατότητα διασύνδεσης με πολλούς διαφορετικούς λαούς της ύστερης και μέσης αρχαιότητας, η προέλευση των γλωσσικών

ιδιώματων των οποίων αποτελεί εδώ και δεκαετίες γρίφος για τους μελετητές και εραστές της παλαιογλωσσολογίας (γλώσσες των Σουμερίων, Μινωιτών, Πελασγών, Ετρούσκων κλπ).

Με βάση αυτή τη προσέγγιση θα επιχειρήσω στις επόμενες ενότητες να φέρω στο φως κάποια στοιχεία και πτυχές της άγνωστης γλώσσας των προγόνων μας, πριν την άφιξη των ΙΕ ιδιωμάτων στον ελλαδικό χώρο - η οποία πιθανότατα σημειώθηκε κατά την ΕτΧ, στα τέλη της 3ης χιλιετίας π.Χ. – και να αναδείξω τις πολιτιστικές διασυνδέσεις που οι επιβιώσαντες στην Ελληνική όροι υποδεικνύουν μεταξύ των Ελλήνων των ιστορικών χρόνων και των Πελασγών της προϊστορίας.

Θεωρώ ότι είναι εσφαλμένο να ταυτίζουμε την έννοια της ελληνικότητας/Ελληνισμού αποκλειστικά με την ιστορική περίοδο των τελευταίων 4 χιλιάδων ετών, οπότε και χρησιμοποιείται από το λαό μας ένα πολύ αξιόλογο και όμορφο ινδοευρωπαιογενές γλωσσικό ιδίωμα το οποίο αποκαλούμε «Ελληνική γλώσσα»[9]. Ο πολιτισμός μας φέρει αρχαιότερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά που δημιουργούν αδιάσπαστες γέφυρες τόσο με την προϊστορική Ανατολική Μεσόγειο όσο και με την «καθ'ημάς Ανατολή» και συγκεκριμένα με τους λαούς της Ανατολίας και της Μέσης Ανατολής/Μεσοποταμίας. Η παραπάνω βαθιά εδραιωμένη πεποίθησή μου ήταν και το βασικό κίνητρο για τη συγγραφή της παρούσας εργασίας.

Σημειώνω ότι ασφαλώς δεν επιθυμώ να αποκόψω τον Ελληνισμό από ένα από τα πολυτιμότερα σήμερα - μέσα στο ερεβώδες πέλαγος της σύγχρονης ηθικής αλλοτρίωσης και του εθνομηδενισμού - πολιτισμικά ερείσματά του ή να προωθήσω μια ιδεολογία «απελευθέρωσης» από κάποιον ΙΕ πολιτισμικό «ζυγό» (με όλες τις δυνατές του μορφές, μεταξύ αυτών και τη γλωσσική) που ένας αλλότριος λαός υποτίθεται ότι επέβαλε στους προγόνους μας. Η θεώρηση, άλλωστε, περί πολεμοχαρών Ινδοευρωπαίων που υπέταξαν τον ντόπιο πληθυσμό και επέβαλαν βιαίως τη λαλιά τους είναι δημοφιλής, αν και λανθασμένη. Εξίσου λανθασμένη είναι όμως και η άποψη ότι η Ελληνική γλώσσα είναι εσαεί αυτόχθονος στον ελλαδικό χώρο από την αυγή της ανθρωπότητας μέχρι σήμερα. Κάτι τέτοιο δε φαίνεται να συμφωνεί επ' ουδενί με τα υπάρχοντα γλωσσολογικά δεδομένα και κυρίως με τις ονομασίες πόλεων και τοποθεσιών που έχουν διατηρηθεί μέχρι τις μέρες μας (**Αθήνα**, **Κόρινθος** και **Όλυμπος** οι χαρακτηριστικότερες) οι οποίες αψηφούν οποιαδήποτε, σοβαρή και μη, ινδοευρωπαϊκή ή ελληνική ερμηνεία του συρμού ή της ακαδημαϊκής έρευνας.

Η ανακάλυψη του ιδιώματος που υποκρύπτουν αυτές οι τόσο κοινές στην καθημερινότητά μας ονομασίες θεωρώ ότι είναι υψίστης σημασίας, προκειμένου α) να νοηματοδοτήσουμε τις ανθρωπολογικές ρίζες και ιστορική πορεία του ελληνικού πολιτισμού, την οργανική και αρμονική τοποθέτησή του στο ποτάμι της ανθρώπινης ιστορίας και β) να ψηλαφήσουμε τους άρρητους και πανάρχαιους πολιτισμικούς δεσμούς μας με την Ανατολή, η σημασία της οποίας, εξάλλου, για την πορεία του Ελληνισμού τις τελευταίες δύο χιλιετίες είναι ανυπολόγιστη. Από την Ανατολή προήλθε η ζώσα χριστιανική πίστη των Ελλήνων, η Ανατολή υπήρξε κέντρο βάρους της ελληνικής αυτοκρατορίας της Ρωμανίας για το μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας της και ακόμα από την Ανατολή προήλθε ο δυνάστης και δεσμοφύλακας της Ρωμιοσύνης με τη σκιά του να πέφτει βαριά μέχρι σήμερα

---

[9] Η λέξη **Έλλάς** πιθανότατα δεν είναι ΙΕ προέλευσης, βλ. εν. 4.4 στο λ. **σελήνη**.

εμποδίζοντας με τις διαχρονικές ευλογίες του διεθνούς παράγοντα την επανένωση του αιγαιακού χώρου.

Τώρα λοιπόν, την εποχή της μεγάλης κρησάρας, όπου το ψεύτικο ξεδιαλέγεται από το αληθινό και όλα αποκαλύπτουν το πραγματικό τους πρόσωπο, είναι ώρα να λυθεί το κάλπικο δίλημμα μεταξύ ρωμαϊκότητας και ελληνικότητας, μεταξύ Αθήνας και Κωνσταντινούπολης, μεταξύ Παρθενώνα και Αγίας Σοφίας, μεταξύ παγανιστικού και χριστιανικού Ελληνισμού, μεταξύ Ρωμανίας και Ελλάδας. Και με αυτό το βασικό στόχο στο μυαλό μου με την μικρή τούτη συμβολή θα επιχειρήσω να καταδείξω την οργανική αδιάσπαστη πολιτισμική και πνευματική συνέχεια του νοητού *δικέφαλου αετού*, του Ελληνισμού, και τον ρόλο του στην πορεία του ανθρώπινου πνεύματος δια μέσω των αιώνων, στη νέα πλάση που εγκαινίασε η σταυρική θυσία του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού.

ΕΝΟΤΗΤΑ 2

ΟΙ ΜΙΝΩΙΤΕΣ

-□□□□-□□□□□

□-□□□-□□□-□□-

]-TA-NU-MU-TI • YA-SA-SA-RA-MA-NA • DA-WA-SI • DU-WA-TO • I-YA[

(Επίκληση στους μεγάλους θεούς - **KN Za 10**)

2.1. ΟΙ ΜΙΝΩΙΚΕΣ ΓΡΑΦΕΣ

Οι απαρχές του μινωικού πολιτισμού ανάγονται στο 3500 π.Χ αν και νεολιθικοί πληθυσμοί πρέπει να κατοικούσαν στο νησί από το 7000 π.Χ. Οι πληθυσμοί αυτοί προερχόμενοι κατά βάση από την Ανατολία ήταν φορείς αγροτικών καινοτομιών που την ίδια περίπου περίοδο άρχισαν να εξαπλώνονται και στον σημερινό ηπειρωτικό ελλαδικό χώρο, έπειτα στα Βαλκάνια και τέλος στην υπόλοιπη Ευρώπη. Ως εκ τούτου, γενετικές μελέτες υποδεικνύουν ότι οι θαλασσοπόροι Μινωίτες και οι στεριανοί Μυκηναίοι ταυτίζονται γενετικά σε ποσοστό 75%. Η γενετική διαφοροποίηση της τάξης του 25% οφείλεται σε γενετικές προσμίξεις από Αρμενία/Ιράν για τους Μινωίτες (γύρω στο 15% του γονιδιώματος) και από ανατολική Ευρώπη και Σιβηρία για τους Μυκηναίους[10] (που πιθανότατα οφείλονται στην παρουσία βόρειας προέλευσης πληθυσμών-φορέων ΙΕ γλωσσών – Θρακική, Φρυγική και Ελληνική – στον ελλαδικό χώρο από τα τέλη της 3ης χιλιετίας π.Χ. κ. εξ.[11]).

Η επιστήμη της αρχαιολογίας ανάγει τους αρχαιότερους νεολιθικούς οικισμούς του νησιού στο 6000 π.Χ., μια χιλιετία περίπου μετά την άφιξη των πρώτων αγροτών από τη Ανατολία στην Κρήτη. Έχουν παρατηρηθεί ομοιότητες και αρχαιολογικοί παραλληλισμοί με σημαντικούς οικισμούς της Ανατολίας όπως το πανάρχαιο Τσατάλ Χογιούκ (*Çatal Höyük*, 7500-5500 π.Χ.) κοντά στο σημερινό Ικόνιο (*Konya*) της Μ. Ασίας αλλά και ευρύτερη ανατολιακή πολιτισμική επιρροή έως και την Εποχή του Χαλκού (ΕτΧ) με βασικότερα στοιχεια το κεντρικό ρόλο του ταύρου ως θρησκευτικό σύμβολο και της κοινωνικής ισότητας μεταξύ αντρών και γυναικών, με τις γυναίκες να κατέχουν ένα πιο προτεταμένο

---

10 Lazaridis et al. (2017)

11 Ο Woudhuizen (2006) προτείνει το 2300 π.Χ. ως την χρονολογία εισαγωγής ΙΕ γλωσσών στον ελλαδικό χώρο με τα ελληνικά ιδιώματα να αποκόπτονται από τον θρακο-φρυγικό κορμό γύρω στο 2000 π.Χ.. Οι απαρχές της δεύτερης χιλιετίας είναι η χρονολογία που συμμερίζεται το μεγαλύτερο μέρος της επιστημονικής κοινότητας. Μια ημερομηνία γύρω στο 1900 π.Χ. είναι, κατά τη γνώμη μου, πιθανότερη.

δημόσιο ρόλο σε σχέση τουλάχιστον με τις κοινωνίες των ιστορικών χρόνων της 1ης χιλιετίας. Η Κνωσσός κατοικείται ήδη από τη νεολιθική εποχή ενώ σημαντική τομή παρουσιάζεται στα μέσα της 4ης χιλιετίας με την κατοίκηση της Φαιστού και την απαρχή της προανακτορικής περιόδου. Η κατασκευή των πρώτων ανακτόρων, ωστόσο, θα αργήσει μέχρι τα τέλη της 3ης χιλιετίας με πιθανότερη ημερομηνία το 2000 π.Χ. Το παλάτι της Κνωσσού συγκεκριμένα χτίζεται το 1900 π.Χ. και η συγκεκριμένη ημερομηνία είναι μάλλον η ενδεικτικότερη για την ιστορική οριοθέτηση της απαρχής της ακμής των Μινωιτών και της ανέγερσης της θαλασσοκρατορίας τους εκτεινόμενη χρονικά μέχρι περίπου το 1450 π.Χ. οπότε και τα ανάκτορα καταλαμβάνονται από τους Μυκηναίους.

Ως γνωστόν, το βασικότερο σύστημα γραφής των Μινωιτών ήταν η Γραμμική Α’ (1800 – 1450 π.Χ., με τη χρήση της, ωστόσο, να εικάζεται ότι ανάγεται στα μέσα της 3ης χιλιετίας). Σώζονται 1427 επιγραφές σε πήλινες πλάκες, σφραγίδες κλπ. στην Κρήτη, στην ηπειρωτική Ελλάδα (Πελοπόννησο), στο Αιγαίο, σε όλη σχεδόν την ανατολική Μεσόγειο μέχρι την Ιταλία και την Μέση Ανατολή (Ισραήλ), ακόμα και στα βάθη της κεντρικής Ασίας, ένδειξη του ιδιαιτέρως εκτεταμένου εμπορικού δικτύου που είχε αναπτυχθεί μεταξύ των λαών εκείνης της μακρινής εποχής στο οποίο οι Μινωίτες λόγω νευραλγικής γεωγραφικής θέσης κατείχαν αξιοζήλευτη συμμετοχή. Ωστόσο, η Γραμμική Α’ (Γρ. Α’) δεν ήταν το μοναδικό σύστημα γραφής στην Κρήτη καθώς διασώζονται και Μινωικά Ιερογλυφικά τα οποία για ορισμένους μελετητές προϋπήρχαν της Γρ. Α’ και για άλλους αναπτύχθηκαν παράλληλα για διαφορετικούς σκοπούς (η Γρ. Α’ φαίνεται ότι χρησιμοποιούνταν σε εμπορικές εργασίες και επαφές ενώ τα ιερογλυφικά είχαν διακοσμητικό και τελετουργικό ρόλο). Τα μινωικά ιερογλυφικά διασώζονται σε 370 διαφορετικά αντικείμενα με το 50% περίπου των, συχνά σύντομων ονομαστικού τύπου, επιγραφών να αφορά σφραγίδες. Ασφαλώς, διασώζονται ευρήματα με διαφορετικό ιερογλυφικό σύστημα, όπως ο πέλεκυς του Αρκαλοχωρίου και φυσικά ο φημισμένος δίσκος της Φαιστού (ο οποίος χρονολογείται στο 1350 π.Χ.). Οι διάφορες ιερογλυφικές επιγραφές έχουν συνδεθεί κατά καιρούς με τα Αιγυπτιακά Ιερογλυφικά με τα οποία, όμως, παρατηρείται μικρή συνάφεια και πιο επιτυχημένα με τα Λουβικά Ιερογλυφικά, με τα οποία υπάρχει μεγαλύτερη επικάλυψη, ειδικά στην περίπτωση του δίσκου της Φαιστού όπου τα 29 από τα 47 σύμβολα παραπέμπουν σε αντίστοιχα του λουβικού ιερογλυφικού συστήματος.

Όλες οι γραφές της Κρήτης πρέπει να ήταν, δεδομένου του μικρού σχετικά αριθμού των χαρακτήρων, συλλαβικές σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό. Ήταν δηλαδή συλλαβάρια με το κάθε σύμβολο να αποδίδει μια διαφορετική συλλαβή, όμοια με τη σφηνοειδή γραφή της Μεσοποταμίας. Καμία από αυτές τις γραφές δεν έχει αποκρυπτογραφηθεί με τρόπο τέτοιον ώστε να γίνουν κατανοητά τα περιεχόμενα των γραφών, ούτε φυσικά η Γρ. Α’, παρά τη μεγάλη συνάφειά που εμφανίζει με την Γραμμική Β’ (Γρ. Β’), κάτι που επιτρέπει σε σημαντικό βαθμό την φωνητική ανάγνωση των κειμένων της Γρ. Α. (εάν βέβαια προϋποτεθεί ότι όλα τα κοινά σύμβολα των δύο γραφών αποτυπώνουν την ίδια συλλαβή) αλλά όχι και την κατανόησή τους. Η γλώσσα των επιγραφών είναι άγνωστη και υποψήφιοι σύγχρονοι γλωσσικοί «συγγενείς» αγνοούνται.

Η Γρ. Β’ από την άλλη, σύμφωνα με την αποκρυπτογράφηση των Ventris και Chadwick τη δεκαετία του ’50, κωδικοποιεί την Ελληνική γλώσσα των Μυκηναίων των μέσων της 2ης χιλιετίας, δηλαδή την περίοδο πριν τον Τρωικό Πολέμο (12ος αι. π.Χ.). Αντίθετα, ο συλλαβικός χαρακτήρας της Γραμμικής Α’, αποτελούμενης από 75 σύμβολα, και της

μινωικής ιερογλυφικής υποδεικνύει ότι η γλώσσα των Μινωιτών μάλλον δεν άνηκε στις ΙΕ αλλά ούτε στις Αφροασιατικές (ΑφΑ) γλώσσες όπως η Αιγυπτιακή. Πρότεινεται το επιχείρημα ότι η τυπική μορφολογία των γλωσσών των παραπάνω οικογενειών δεν ευνοεί τη χρήση ενός συλλαβικού συστήματος γραφής[12]. Ένα τέτοιο σύστημα είναι ιδιαίτερα κατάλληλο για συγκολλητικές γλώσσες, καθώς σε αυτές συνήθως αρμόζει καλύτερα ένα σύστημα γραφής του οποίου τα σύμβολα αναπαριστούν συλλαβές τύπου CV (*consonant-vowel*, Ελλ. «σύμφωνο-φωνήεν») και *V* (*vowel*, Ελλ. «φωνήεν»), όπως πχ. *RU-*, *MA-*, *TE-*, *A-* κλπ. Το γεγονός αυτό εξηγεί την ακαταλληλότητα της Γρ. Β' για την κωδικοποίηση των Μυκηναϊκών Ελληνικών, όπου πράγματι πολλές φορές απαιτείται αρκετή φαντασία για συνδεθεί η επιγραφή με μια γνωστή κατὰ τ' άλλα ελληνική λέξη παρ' όλο που η ανάγνωση είναι εύκολη[13]. Το ίδιο, ωστόσο, φαινομενο δεν αποκλείεται να χαρακτηρίζει και τη Μινωική γλώσσα εάν υποτεθεί ότι η Γρ. Α' διαθέτει αλλότρια προέλευση και υιοθετήθηκε από τους Μινωίτες ελαφρώς ή εκτενώς παραλλαγμένη (βλ. κάτωθι).

Επιπλέον, η Γρ. Α' είναι πιθανόν να μην κωδικοποιεί απαραίτητα μόνο τη Μινωική γλώσσα των ανακτόρων αλλά αρκετές διαφορετικές και ίσως μη συγγενικές μεταξύ τους γλώσσες, λόγω των εκτεταμένων εμπορικών επαφών της Κρήτης με διαφορετικούς λαούς αλλά και την πιθανότητα να κατοικούσαν ταυτόχρονα διάφορες μειονότητες στο νησί. Ο Όμηρος, άλλωστε, περιγράφει την Κρήτη ως νήσο πολλών εθνών[14].

Η αποκωδικοποίηση της Γρ. Α' έχει δημιουργήσει έντονη αντιπαράθεση με ριζικά διαφορετικές απόψεις να εκφράζονται σε τακτική βάση. Υπάρχει η αρκετά διαδομένη αντίληψη ότι η Γραμμική Α' αποτυπώνει, μεταξύ άλλων, μια ΙΕ γλώσσα (Owens, 1999)[15]. Άλλοι προτείνουν συγγένεια προς τη Λουβική γλώσσα[16] ή ακόμα και προς τις Σημιτικές γλώσσες της Μ. Ανατολής (Woudhuizen, Zangger, 2021). Ορισμένοι ερευνητές παραθέτουν λιγότερο συμβατικές αλλά πιο πιθανές, κατά τη γνώμη μου, ερμηνείες. Για παράδειγμα ο Yatserminsky (2011; 2020) προτείνει μια σύνδεση των Μινωικών με τα Ετρουσκικά και

12 Papakitsos, Kenanidis (2015)

13 Για παράδειγμα, απαντάται η συλλαβική ακολουθία *a-re-ka-sa-da*-ra (□□□□□□) η οποία αποτυπώνει το όνομα «Αλεξάνδρα». Όπως φαίνεται εμφανώς, δεν υπάρχει 1-1 αντιστοιχία φθόγγων και συμβόλων

14 *«ἐν μὲν Ἀχαιοί, ἐν δ' Ἐτεόκρητες μεγαλήτορες, ἐν δὲ Κύδωνες, Δωριέες τε τριχάϊκες δῖοί τε Πελασγοί» – Οδύσσεια* τ 175-7

15 Αν η μινωική ήταν ΙΕ γλώσσα, ακόμα και του συχνά αποκλίνοντος ανατολιακού τύπου, θα ανέμενε κανείς ένα σύντομο διάστημα για την αποκωδικοποίησή της, ειδικά μετά την αποκωδικοποίηση της Γρ. Β' τη δεκαετία του '50. Εφ' όσον τα χρόνια περνούν και η γλώσσα δεν μπορεί να κατανοηθεί πλήρως παρά μόνο αποσπασματικά - και αυτό χωρίς να υπάρχει επιστημονική συναίνεση για την ερμηνεία διάφορων ακολουθιών συμβόλων - αυτό σημαίνει ότι οι ερευνητές οφείλουν να εστιάσουν σε έτερες μη ΙΕ γλωσσικές οικογένειες και γλώσσες της αρχαιότητας και όχι να εμμένουν σε ΙΕ ερμηνείες. Μια παρόμοια αντίληψη υπήρχε και στην περίπτωση της Γρ. Β', όπου η υπόθεση του Ventris ότι οι επιγραφές αποτύπωναν μια ελληνική γλώσσα, με βάση την οποία κατάφερε να τις αποκρυπτογραφήσει, δεν ήταν κοινώς αποδεκτή. Ειρωνικά, οι εξωελληνικές προσεγγίσεις ήταν δημοφιλέστερες (π.χ. Σημιτικές γλώσσες).

16 Για το δίσκο της Φαιστού επίσης έχουν προταθεί ΙΕ ερμηνείες. Πιθανότατα η πιο ενδιαφέρουσα είναι αυτή των Best, Woudhuizen, et al. (2004). Οι συγγραφείς προτείνουν ότι η επιγραφή είναι το κείμενο μιας διπλωματικής συνθήκης γραμμένη στα Λουβικά, χρησιμοποιώντας μια εντόπια παραλλαγή των λουβικών ιερογλυφικών. Ο Duhoux (2000), ωστόσο, απορρίπτει προσπάθειες σύνδεσης του δίσκου της Φαιστού με την Ελληνική γλώσσα ή άλλα ΙΕ ιδιώματα καθώς μια λεπτομερή ανάλυση ακολουθιών συμβόλων επί του δίσκου υποδεικνύει την κυριαρχία προθεμάτων και όχι επιθεμάτων, δηλαδή το αντίθετο από αυτό που αναμένεται από μια κλιτική ή συγκολλητική γλώσσα. Το ίδιο φαινόμενο παρατηρείται και στη Γρ. Α'.

Γεωργιανοί γλωσσολόγοι, όπως οι Gordeziani (1985) και Kvashilava (2011) εντοπίζουν παραλληλισμούς με τις Καρτβελικές (ΚΒ) γλώσσες του νοτίου Καυκάσου. Ακόμα και αν κάποια από τις παραπάνω ερμηνείες αληθεύει για ορισμένες από τις πινακίδες της Γρ. Α' αυτό δε συνεπάγεται αυτόματα ότι η γλώσσα των πινακιδών ταυτίζεται με αυτή που χρησιμοποιούσαν οι Μινωίτες στην καθημερινότητά τους, επομένως θα πρέπει να υπάρχει μεγάλη προσοχή για την αποφυγή άστοχων γενικεύσεων.

Αξίζει να σημειωθεί η άποψη των Kenanidis, Papakitsos (2015) ότι η Γραμμική Α' δεν είναι απαραίτητα πρόγονος της Γραμμικης Β' αλλά ότι οι δύο γραφές αποτελούν εκφάνσεις ενός πολυπλοκότερου φαινομένου γραφής. Φαίνεται ότι στον αιγαιακό χώρο την 3η-2η χιλιετία υπήρχε ένα πολυσχιδές και μη συστηματοποιημένο σύστημα γραφής. Αυτό εξηγεί ίσως περιπτώσεις όπου επιγραφές σε τοποθεσίες όπως Τρωάδα, Σαμοθράκη κλπ. δεν εντάσσονται αυστηρά στα πλαίσια της Γρ. Α' ή της Γρ. Β' αλλά φέρουν μεικτό χαρακτήρα. Έτσι λοιπόν, είναι πιθανό η Γρ. Β' να μην προήλθε αποκλειστικά από την Γρ. Α' αλλά ενδεχομένως προϋπήρχε στην Πελοπόννησο χρησιμοποιούμενη από τους «προ-Έλληνες» Πελασγούς και υιοθετήθηκε από τους Μυκηναίους στη συνέχεια. Οι τελευταίοι άρχισαν να γράφουν σε πήλινες πλάκες και όχι σε εύθρυπτα υλικά όπως οι Πελασγοί με αποτέλεσμα να διασωθούν δείγματα μόνο από το β' μισό της 2ης χιλ. και έπειτα.

Η πανσπερμία γραμμικών γραφών στον αιγαικό χώρο θα μπορούσε να αποτελεί ένδειξη ότι όπως η Γρ. Α' των κρητικών πινακίδων χρησιμοποιήθηκε για την κωδικοποίηση μιας πιθανότατα μη-ΙΕ, μη-ΑφΑ γλώσσας, το ίδιο συνέβη και αλλού, χωρίς δυστυχώς να έχουμε επαρκή δείγματα για τις πελασγικές γλώσσες σε ηπειρωτική Ελλάδα και αλλού λόγω της χρήσης εύθραυστων υλικών[17]. Οι ηπειρωτικές προελληνικές διάλεκτοι μπορεί να διέφεραν μεταξύ τους, ωστόσο θα μπορούσαν να αποτελούν ένα γλωσσικό συνεχές, λιγότερο ή περισσότερο ομοιογενές. Κατά συνέπεια, προτείνεται η ύπαρξη μιας «πρωτο-γραμμικής» (*proto-linear*) γραφής, κοινή πρόγονο όλων των γραμμικών γραφών (Γραμμική Α', Γραμμική Β, και τα κυπριακά συλλαβάρια της 2ης και 1ης χιλ.).

Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο συσχετισμός της μινωικής γραφής με τις σουμερικές εικονογραφικές αναπαραστάσεις που οι Kenanidis, Papakitsos (2015) πραγματοποιούν. Οι Σουμέριοι, αρχαίος λαός της Μ. Ανατολής (4500 – 1900 π.Χ.), δημιούργησαν έναν από τους πρώτους ακμαίους πολιτισμούς της ανθρώπινης ιστορίας. Χρησιμοποίησαν - και μάλλον εφηύραν - τη σφηνοειδή γραφή (*cuneiform*) η οποία υιοθετήθηκε στις επόμενες χιλιετίες και μέχρι το τέλος της προχριστιανικής εποχής από πλήθος λαών της Μ. Ανατολής και της Μ. Ασίας (Ακκάδιοι, Ελαμίτες, Βαβυλώνιοι, Ασσύριοι, Χετταίοι, Πέρσες κλπ.). Οι ερευνητές πραγματοποιούν αρκετά επιτυχημένους παραλληλισμούς συμβόλων των γραμμικών γραφών με αντίστοιχα σουμερικά σύμβολα της πρωτο-σφηνοειδούς (4η χιλιετία) και σφηνοειδούς γραφής. Εντοπίζουν ομοιότητες τόσο στη μορφή μεταξύ συμβόλων των δύο

---

[17] Κάτι ανάλογο προτείνει και ο Waal (2018) για τη χρήση του ελληνικού αλφαβήτου. Τα αρχαιότερα δείγματα ανάγονται στον 8ο αι. Ωστόσο, ο συγγραφέας θεωρεί ότι η εισαγωγή του αλφαβήτου στον ελληνικό χώρο σημειώθηκε μερικούς αιώνες νωρίτερα. Η έλλειψη αρχαιότερων ευρημάτων οφείλεται στην χρήση μη ανθεκτικών υλικών, καθώς το σύστημα γραφής τους πρώτους αιώνες δεν ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένο και χρησιμοποιούνταν κατά βάση για διαχειριστικούς σκοπούς.

συστημάτων γραφής όσο και μεταξύ της φωνητικής απόδοσης των συμβόλων με αντίστοιχες σουμερακές λέξεις, τα νοήματα των οποίων τα σύμβολα οπτικοποιούν[18].

Εάν όντως υφίσταται μεγάλη συνάφεια μεταξύ των σουμερικών και των μινωικών γραφών τότε είναι ελυστικό να υποτεθεί γλωσσολογική συγγένεια, δεδομένης της ιδιομορφίας του παραπάνω συστήματος. Αυτό μένει να αποκαλυφθεί όταν η Γρ. Α' αποκτήσει μια κοινώς αποδεκτή αποκρυπτογράφηση και επιγραφές γραμμένες στη μινωική γλώσσα αναγνωσθούν επιτυχώς. Ενθαρρυντικές ενδείξεις μέχρι στιγμής μας δίνει και η έρευνα του Szałek (2015), ο οποίος ισχυρίζεται ότι έχει εντοπίσει εκτεταμένες ομοιότητες μεταξύ της γλώσσας της Γρ. Α', των Σουμερικών καθώς και των Ετρουσκικών.

Μια ακόμη ενδιαφέρουσα απόπειρα ανίχνευσης γλωσσικών συγγενών της Μινωικής γλώσσας, όπως αναφέρθηκε, είναι αυτή στην οποία έχουν επιδοθεί Γεωργιανοί γλωσσολόγοι με στόχο να εντάξουν τα Μινωικά σε ΚΒ πλαίσια. Αυτή η προσπάθεια εντάσσεται στο εγχείρημα ανίχνευσης υποψήφιων ομόρριζων όρων μεταξύ των ΚΒ γλωσσών και του Προ-Ελληνικού Υποστρώματος (ΠΕΥ), την οποία εγκαινίασαν ήδη από τις δεκαετίες του '60 και του '70 οι Gordeziani (1969) και Furnée (1979)[19].

---

[18] Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η συλλαβή *TI-/ti-* (□ στη Γρ. Α και □ στην Γρ. Β), της οποίας το σύμβολο στη Γραμμική Α', θυμίζει τόξο. Αντίστοιχα, στα σουμεριακά **ti(l)** (𒋾) σημαίνει «ζωή» και σε σφηνοειδής αναπαραστάσεις αναπαρίσταται με ένα σύμβολο που παραπέμπει (με αρκετή δυσκολία ομολογουμένως λόγω των διαδοχικών μεταβάσεων από την εικονογραφική σουμεριακή στην πρωτο-σφηνοειδή και εν τέλει στη σφηνοειδή γραφή) σε βέλος έτοιμο να εκτιναχθεί από τόξο. Αυτό έγινε γιατί η αντίστοιχη σουμεριακή λέξη για το «τόξο» θυμίζει τη λέξη για τη «ζωή». Έτσι, ένας αρχαίος Σουμέριος όταν έβλεπε το σύμβολο του τόξου το συνέδεε με τη συλλαβή *ti-* και διάβαζε τη λέξη «ζωή». Αυτή η τακτική να αναπαρίσταται μια συλλαβή με ένα σύμβολο μιας έννοιας με παρήχηση ονομάζεται «αρχή ρέμπους» (*rebus principle*), όπου *rebus* είναι ένας «εικονογρίφος», μια εικόνα που μεταδίδει φωνητικά άλλο νόημα από αυτό που αναπαριστά. Το αντίστοιχο στα σύγχρονα Αγγλικά θα ήταν η χρήση π.χ ενός συμβόλου με μορφή ματιού, το οποίο ως γνωστόν στα Αγγλικά είναι **eye**, για να εκφρασθεί η έννοια «εγώ», αγγλιστί **I**, που προφέρεται το ίδιο. Οι Κενανίδης (2013) πραγματοποιεί συσχετίσεις με σουμερικές λέξεις για όλα σχεδόν τα σύμβολα της Γραμμικής Α' και συμπεραίνει ότι η «αρχή ρέμπους» είναι το κλειδί για την κατανόησή της.

[19] Οι Γεωργιανοί γλωσσολόγοι γενικά έχουν παράδοση δεκαετιών στον τομέα της προελληνικής γλωσσολογίας. Έτσι, ο Kvashilava (2011) ερμηνεύει τις ακολουθίες χαρακτήρων της Γρ. Α' *KU-RO* (□□) και *KI-RO* (□□) που απαντώνται σε πήλινες επιγραφές ως συναφείς με καρτβελικές λέξεις σχετικές με τις έννοιες «πρόσθεση» και «αφαίρεση». Είναι γνωστό ότι οι δύο ακολουθίες πιθανότατα υποδηλώνουν αριθμητικές πράξεις, της πρόσθεσης και της αφαίρεσης αντίστοιχα, καθώς απαντώνται συχνά στο κάτω μέρος πήλινων πινακίδων όπου αναγράφονταν πληροφορίες σχετικά με εμπορικές συναλλαγές, ποσότητες αγροτικών προϊόντων, ζώα, εργάτες κλπ. Έτσι η ακολουθία *KU-RO* πιθανότατα σημαίνει «συνολικά» υποδηλώνοντας άθροισμα επιμέρους ποσοτήτων ενώ η ακολουθία *KI-RO* σημαίνει «οφειλή», «έλλειμμα», «υπόλοιπο». Στη Γρ. Β' έχουμε αντίθετα το ελληνικότατο *o-pe-ro* (□□□), «ὀφειλή». Ο Kvashilava παραπέμπει σε γεωργιανικά λήμματα όπως še-**k'r**-eba (შეკრება), «πρόσθεση» και gamo-**k'l**-eba (გამოკლება), «αφαίρεση» με τις τονισμένες συλλαβές να παραπέμπουν, μέσω σύγκρισης με έτερες καρτβελικές γλώσσες (μινγκρελικά, σβανικά και λαζικά), στις αρχετυπικές ΚΒ φόρμες ***kur-oj**, «μαζεύω», «συλλέγω», «ενώνω» και ***k'ir-oj/k'il-oj**, «ελάττωμα», «μειώνω», «αφαιρώ», «αποκόπτω» οι οποίες εμφανίζουν μεγάλη συνάφεια προς τα μινωικά *KU-RO* και *KI-RO*, αντίστοιχα. Επίσης συσχετίζει το *KU-RO* με το Ετρ. **χuru**, «γεμάτο», «πλήρες» καθώς και το Σουμ. **gúr** (𒄥), «σφαίρα», «δακτυλίδι», «θηλιά» που ασφαλώς παραπέμπει σε πληρότητα. Μια ακόμη ενδιαφέρουσα παρατήρηση είναι η σειρά χαρακτήρων *KU-KU-DA-RA* (□□□□) την οποία ο Kvashilava συνδέει άμεσα με το ζαννικό ***kolχodar** ή **kolχidar** στα σύγχρονα Μινγκρελικά και Λαζικά ώστε να προκύπτει δηλαδή ο επιθετικός προσδιορισμός της Κολχίδας. Η αντίστοιχη μυκηναϊκή παράσταση *ko-ki-da* (□□□) χωρίς αμφιβολία αντιστοιχεί στην αρχαία Κολχίδα με την οποία οι Μυκηναίοι είχαν εμπορικές επαφές την ύστερη ΕτΧ.

Τέλος, εφ’ όσον ακολουθίες της Γρ. Α’ μπορούν να διαβαστούν μέσω των φωνητικών αξιών της Γρ. Β’ θα ήταν χρήσιμο να παρατεθούν ορισμένα μινωικά λήμματα, τα οποία φαίνεται να αντιστοιχούν σε ελληνικούς όρους με μη προ-ελληνική ετυμολογία κατά το *EDG* και αφορούν γεωργικά και κτηνοτροφικά προϊόντα. Υφίστανται οι ακολουθίες *MA-RU* (□□, HT 117), η οποία έχει συσχετιστεί με το Ελλ. **μαλλός**, «μαλλί» και *RU-JA* (□□, KN Wc 26) οποία παραπέμπει στο Ελλ. **ῥόα**/**ῥοιά**, «ρόδι», θεμελιακό θρησκευτικό σύμβολο σχετικό με τη γονιμότητα της φύσης. Παρόμοια σύνδεση έχει πραγματοποιηθεί και μεταξύ του *KA-PA* (□□, HT 140) - με μυκηναϊκό αντίστοιχο το *ka-po* (□□) - και του Ελλ. **καρπός**, άγνωστης ετυμολογίας κατά το *EDG*.

2.2. ΟΙ ΜΙΝΩΙΤΕΣ ΚΑΙ Η ΑΝΑΤΟΛΙΑ

Πέρα από τις πολύτιμες γλωσσολογικές προσεγγίσεις μεγάλη αξία έχουν και οι πληροφορίες που μπορούν να αντληθούν τόσο από τη μυθολογία όσο και από τη γεωγραφία. Ο Αιήτης, πατέρας της Μήδειας, σύμφωνα με κάποιον μύθο, ήταν γιος του θεού Ήλιου και αδερφός της Πασιφάης, γυναίκας του βασιλιά Μίνωα. Επίσης, ο ποιητής Εύμυλος ισχυρίζεται ότι ο Αιήτης αρχικά κυβερνούσε την περιοχή της σημερινής Κορίνθου μέχρι που παραχώρησε το θρόνο του και μετέφερε το βασίλειό του στην Κολχίδα της σημερινής Γεωργίας. Η σύνδεση μεταξύ ηπειρωτικής Ελλάδας, Κρήτης και Κολχίδας είναι χαρακτηριστική και υποδεικνύει ενδεχομένως την γλωσσική και πολιτισμική συνάφεια των τριών περιοχών την 3^{η} χιλιετία π.Χ.

Οι δεσμοί της Κρήτης με την Κολχίδα φαίνονται εντονότεροι αν λάβει κανείς υπόψη του ορισμένα τοπωνύμια. Χαρακτηριστικό παράδειγμα το **Κύταιον** της Κρήτης το οποίο σχετίζεται με την πόλη **Κυταία** στην Κολχίδα που αναφέρεται στα *Αργοναυτικά* του Απολλώνιου του Ρόδιου. Η Κυταία ερμηνεύεται από την Darchia (2006) ως το σημερινό *Kutaisi* (ქუთაისი), μια από τις μεγαλύτερες πόλεις της σύγχρονης Γεωργίας.

Εξίσου σημαντικές φαίνονται να είναι οι παραπομπές τις μινωικής Κρήτης προς την Ανατολία. Πέρα από τα μινωικά τοπωνύμια που εμφανίζουν έντονη ΠΕ μορφολογία (**Κνωσσός**, **Τυλισσός**, **Αμνισσός**, **Βερέκυνθος** κλπ), ακολουθώντας τα πρότυπα των καταλήξεων των ονομάτων πάμπολλων ανατολιακών τοπωνυμίων, μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει η έννοια του λαβύρινθου. Ο λαβύρινθος έχει επανειλημμένα συσχετιστεί με την λάβρυν (ον. **λάβρυς**), τον διπλό πέλεκυ της Λυδίας (δυτική Μ. Ασια) της 1^{ης} χιλιετίας, κατεξοχήν σύμβολο της θεϊκής παντοδυναμίας. Όμοια, ο *Ζευς Λαβρανδεύς* εντοπίζεται στην **Λάβρανδα**/**Λάβραυνδα** της Καρίας, στη νοτιοδυτική Μ. Ασία. Ο λαβύρινθος είναι ιδιαίτερα γνωστός από το μύθο του Θησέα και του Μινώταυρου. Έχει αποκτήσει τη σημασία ενός δαιδαλώδους μέρους στο οποίο κανείς εύκολα αποπροσανατολίζεται και χάνεται. Αυτό, όμως, πρόκειται για παραποίηση του αρχικού νοήματος μέσα από τη διαστρεβλωτική επίδραση του μύθου. Ο λαβύρινθος ήταν ένα εκτεταμένο κτίσμα με πολλά δωμάτια,

κάμαρες και διαδρόμους, όπως τα μινωικά ανάκτορα που η αρχαιολογική σκαπάνη έφερε στο φως. Καθώς στον λαβύρινθο κατοικούσε ο βασιλιάς, ο οποίος ήταν αντιπρόσωπος της θεϊκής εξουσίας[20], η συχνά προτεινόμενη ερμηνεία του όρου **λαβύρινθος** ως «σπίτι του διπλού πέλεκυ» μοιάζει πιθανή αλλά κατά τη γνώμη μου λανθασμένη (βλ. σημ. 114, 257). Σημειώνω ότι και ο πανάρχαιος νεολιθικος οικισμός του Τσατάλ Χογιούκ στη δυτική Ανατολία είχε μια επίσης ιδιαίτερη κυψελωτή δομή. Δρόμοι σχεδόν απουσίαζαν και τα σπίτια δεν διέθεταν πόρτες αλλά καταπακτές στις οροφές οι οποίες επικοινωνούσαν μεταξύ τους. Όλη η δημόσια ζωή στην ουσία ελάμβανε χώρα επί αυτών. Ίσως τα δαιδαλώδη μινωικά ανάκτορα να συνιστούν μια μεταφορά σε κάπως μικρότερη κλίμακα της πυκνής και ιδιόμορφης οικιστικής δομής των νεολιθικών πληθυσμών της Ανατολίας την ΕτΧ.

Η λάβρυς εντοπίζεται ασφαλώς στην Κρήτη με τον φημισμένο πέλεκυ του Αρκαλοχωρίου να αποτελεί το χαρακτηριστικότερο δείγμα, ωστόσο ενδείξεις για την χρήση του συγκεκριμένου συμβόλου ανάγονται στα νεολιθικά ευρήματα του Τσατάλ Χογιούκ. Φαίνεται ότι ο διπλός πέλεκυς ήταν ένα κατεξοχήν ανατολιακό σύμβολο θεϊκής παντοδυναμίας. Ο θεός της καταιγίδας Τεσούβ (*Teshub*) των Χουρριτών, λαού της ανατολικής Μ. Ασίας της 2ης χιλιετίας αναπαρίστατο να κραδαίνει την λάβρυ ιστάμενος πάνω σε έναν ταύρο, εξίσου σημαντικό και πανάρχαιο θρησκευτικό σύμβολο της Ανατολίας αλλά και της Κρήτης. Ίδια εικονογραφία απαντάται και για τον βροντερό *Tarḫunna*/*Tarḫunz*, χεττιτικό/λουβικό αντίστοιχο του Τεσούβ.

Στην αυτοκρατορία των Χετταίων ο ηγεμόνας αποκαλούντο *labarna*, εκ του **tabarna** των Χάττι[21], προ-ινδοευρωπαικού λαού της κεντρικής Ανατολίας οι οποίοι κατακτήθηκαν από τους ινδοευρωπαίοφωνους Χετταίους. Η παραλλαγή **t-/l-** στο αρχικό σύμφωνο, μεταξύ της γλώσσας των Χάττι (Χαττική ή «χαττίλι») και των Χεττιτικών, εντοπίζεται και στην Ελληνική γλώσσα όπου στις μυκηναϊκές επιγραφές παρατηρείται η ακολουθία *da-pu*$_2$*-ri-to-jo* (□□□□□), η οποία παραπέμπει σε μια αρχαιότερη μορφή ***δαβυρινθος**. Αυτή η παραλλαγή μεταξύ υγρού (**λ-/l-**) και οδοντικού (**δ-/t-**)[22], όπως και στην περίπτωση του *labarna*/*tabarna* με τη μετάβαση από μη-ΙΕ σε ΙΕ πλαίσια πιθανώς υποκρύπτει στοιχεία για τη φωνολογία και την ταυτότητα της γλώσσας απ' όπου προήλθε το δάνειο. Λόγω της ιδιομορφίας του αρχικού συμφώνου το οποίο δεν μπορούσε να να αποδοθεί σωστά στα φωνητικά πλαίσια των γλωσσών-δανειστών χρησιμοποιήθηκε είτε οδοντικό είτε υγρό σύμφωνο[23].

Η χρήση του συμβόλου του διπλού πέλεκυ και η εμφάνιση παρόμοιων φωνολογικών ιδιομορφίων με αυτούς που απαντώνται σε τίτλους εξουσίας λαών της κεντρικής Ανατολίας περιπλέκει κάπως τα πράγματα ως προς την φύση της γλώσσας των Αρχαίων Μινωιτών. Οι Χάττι ομιλούσαν μια αρχαία μη-ΙΕ γλώσσα η κατάταξη της οποίας σε κάποια υπάρχουσα γλωσσική οικογένεια δεν έχει γίνει ευρέως αποδεκτή από τη γλωσσολογική κοινότητα. Ωστόσο, πολλοί γλωσσολόγοι, κυρίως στη Ρωσσία (Chirikba, 1996) και στην Γεωργία

---

20 Ο Όμηρος στην *Οδύσσεια* αποκαλεί το Μίνωα «*Διὸς μεγάλου ὀαριστής*» (τ 179), τουτέστιν ο Μίνωας «επικοινωνούσε» με το θεό με τόση παρρησία ωσάν να κουβέντιαζε με τη σύζυγό του (**ὄαρ**).

21 Για μια πιθανή ετυμολογία του **tabarna** βλέπε υποεν. 4.4. στο λ. **κυβερνάω**/**ῶ**.

22 Ασφαλώς στην Ελληνική γλώσσα, μέχρι την ελληνιστική εποχή τουλάχιστον, το **δ-** προφέρονταν /d/.

23 Πολλές ελληνικές λέξεις με μη ινδοευρωπαϊκή ετυμολογία άλλωστε εμφανίζουν τέτοιες ιδιόμορφες παραλλαγές (π.χ. **γέφυρα**/**βέφυρα**/**δέφυρα,** βλ. στην υποεν. 4.4. το σχετικό λ.) ανάλογα με την τοπική διάλεκτο, κάτι που δεν υποδηλώνει απαραίτητα ιδιωματισμό αλλά κοινή προέλευση των διαφορετικών αρχικών συμφώνων από έναν ξένο προς τα ελληνικά φωνητικά πρότυπα φθόγγο.

(Chukhua, 2020) την θεωρούν συγγενική προς την οικογένεια γλωσσών του Βορείου Καυκάσου (ΒΚ) στην οποία ανήκουν γλώσσες φυλών όπως οι Αμπχάζιοι, οι Τσετσένοι, οι Ινγκουσέτιοι κλπ. Εάν αυτό αληθεύει, τότε μια στενή σχέση της «χαττίλι» προς τις ΚΒ γλώσσες πρέπει να αποκλειστεί. Στην γλωσσολογική κοινότητα υπάρχει γενικά συναίνεση ότι οι βορειοκαυκασική (ΒΚ) και νοτιοκαυκασική (ΚΒ) γλωσσική οικογένεια δεν συγγενεύουν, τουλάχιστον όχι σε χρονικό διάστημα που εντοπίζεται παρατηρίσιμη γλωσσική συνάφεια. Αυτό δημιουργεί κάποιες επιπλοκές ως προς την γλωσσολογική ταξινόμηση των Μινωικών.

Ορισμένοι συγγραφείς (Schrijver, 2019) έχουν εκφράσει ανοιχτά την εκτίμησή τους για πιθανή συσχέτιση των Μινωικών με τα Χαττικά[24]. Σε πήλινη πινακίδα της Γραμμικής Α’ υπάρχει η ακολουθία *sa-rja*/*SA-RA₂* (□□, HT 102) η οποία φαίνεται ότι προσδιορίζει κάποιο άτομο ή την έννοια του ανθρώπου/ατόμου εν γένει. Στα Χαττικά, αντίστοιχα, απαντάται η λέξη **zari**, «θνητός», «άνδρας». Επίσης, έχουν εντοπιστεί μορφολογικές ομοιότητες μεταξύ των μινωικών ρημάτων και αυτών της γλώσσας των Χάττι (Κιτσέλης, 2016).

Στα πλαίσια αυτά είναι ίσως εφικτή η ερμηνεία της ακολουθίας *YA-SA-SA-RA-ME* (□□□□□) που εμφανίζεται συχνά σε αναθηματικές επιγραφές (PL Zf 1, Ps Za 2, Io Za 6 κλπ) και πιθανώς διαθέτει θρησκευτικό περιεχόμενο. Με οδηγό τη Χαττική γλώσσα η ακολουθία μπορεί να ερμηνευθεί ως εξής:

- Το *YA* (□) ίσως αντιστοιχεί στο χαττ. πρόθ. **wa**-, πληθ. αριθμός
- Το πρώτο *SA* (□) αντιστοιχεί στο χαττ. λ. **śḫap**/ **śḫaf**, «θεος»
- Η ακολουθία *SA-RA* (□□) βρίσκει το αντίστοιχό της στο Χεττ. **śarā**, «άνω»[25], «υπέρ», ομόρριζα του οποίου εντοπίζονται σε άλλες ανατολιακές γλώσσες όπως Λουβ. **śarri**, «πάνω» και Λυδ. **ś'rfaś'ti**, «άνω», «ανώτερα» και ίσως **serli** «αρχηγός», «ανώτατη εξουσία». Υποψήφιο ομόρριζο είναι και το Ετρ. **śar**, «δέκα»[26]. Υποθέτω ότι κάποιος ομόρριζος ταυτοποιημένος ή μη χαττ. όρος κατείχε την έννοια του «ανώτερος/ύψιστος»[27].

---

[24] Ο Schrijver (2019) αποτολμά μια αρκετά λεπτομερή σύνδεση της Χαττικής με τα Σουμερικά βασισμένος σε εκτεταμένους γραμματικούς και μορφολογικούς παραλληλισμούς, αν και παραδέχεται ότι από άποψη λεξιλογίου οι δύο γλώσσες εμφανίζουν μικρή συνάφεια. Ωστόσο, παρά την εγκυρότητα των παρατηρήσεων του, είναι πιθανή μια εναλλακτική εξήγηση την οποία ο συγγραφέας δεν λαμβάνει υπόψη: τα Σουμερικά σε κάποια πρωταρχική περίοδο βρέθηκαν σε επαφή με μια προγονική γλώσσα της Χαττικής ή κάποια άλλη αρχαιότερη της ίδιας οικογένειας από την οποία άντλησαν συντακτικές και γραμματικές επιρροές. Πιθανώς αυτή λειτούργησε ως προ-σουμερικό (ΠΣ) γλωσσικό υπόστρωμα.

[25] Kloekhorst (2007)

[26] Στις γλώσσες της Μ. Ανατολής ομόρριζο είναι το Ακκ./Σουμ. **śar** (●), «ολότητα», «σύμπαν» που στο εξηνταδικό αριθμητικό σύστημα των Σουμερίων εκφραζόταν με το νούμερο 3600 (60×60). Οι Ετρούσκοι αντίθετα χρησιμοποιούσαν το δεκαδικό σύστημα, όπως οι Ρωμαίοι, οι Έλληνες και για αυτό το Ετρ. **śar** χρησιμοποιούνταν για το «δέκα». Στα Ελληνικά έχουμε το **σάρος**, αστρονομική περίοδο 223 μηνών με βαβυλωνιακές ρίζες, όπως αναφέρεται και στην βυζαντινή εγκυκλοπαίδεια του Σούδα.

[27] Στα Χαττ. **par**/**war** είναι ο αριθμός 1000. Οι Χετταίοι χρησιμοποιούσαν το δεκαδικό σύστημα το οποίο πιθανότατα κληρονόμησαν από τους Χάττι. Επομένως, **par**/**war** δεν είναι παρά η χαττ. μορφή του Ακκ./Σουμ. **śar** προσαρμοσμένο σε δεκαδικά πρότυπα. Διασώζεται και έκφραση Χαττ. **ta-par-wa-śḫap**, «*οι* χίλιοι θεοί», το οποίο εμφανίζει ομοιότητες με το *YA-SA-SA-RA-ME*. Είναι, εντούτοις, πιθανό στη συγκεκριμένη φράση το -**par**- να μην έχει αριθμητική έννοια αλλά να δηλώνει την μεγαλοσύνη/ανωτερότητα των θεών, σύμφωνα με τα μινωικά πρότυπα. Έχουμε και Χαττ. **paraya**, «ιερέας», με –**ya** τυπική κατάληξη (όπως **taraya**, «κουρέας», **fafaya**,

- Το *ME* (□) ενδεχομένως να αντιστοιχεί στο χαττ. επίθ. –**ma**, που είχε τη λειτουργία οριστικού άρθρου, π.χ **wa- śḫap-ma**, «*οι* θεοί».

Με βάση τα παραπάνω προτείνω μια χαττική ερμηνεία του *YA-SA-SA-RA-ME* ως «*οι* υψηλοί/μεγάλοι θεοί»[28] το οποίο υποδεικνύει συνύπαρξη διαφορετικών γλωσσικών ιδιωμάτων στο νησί τη Μινωική εποχή. Πράγματι, με βάση την ερμηνεία κρητικών τοπονυμίων και ονομάτων (βλ. **Ἀκακαλλίς**, **Εὐρώπη**, **Ζάκρος**, **λάβρυς**) που παραθέτω στην εν. 4 μπορεί να υποτεθεί η ύπαρξη στην Κρήτη, μέχρι τα μέσα της 2ης χιλιετίας τουλάχιστον, μιας γλώσσας συγγενικής προς τα Χαττικά της κεντρικής Ανατολίας. Το ίδιο υποδεικνύει και η παρουσία άφθονων προθεμάτων στη γλώσσα των πινακιδών, φαινόμενο που χαρακτηρίζει και τη Χαττική, αν και όχι αποκλειστικά. Η ύπαρξη, όμως, τοπονυμίων με κατάληξη **–σ**(**σ**)**ος** (π.χ **Κνωσσός**, **Τυλισσός**) που στην υποεν. 4.3 παραλληλίζεται με αντίστοιχα ετρουσκικά επιθέματα, οι ερμηνείες ερευνητών επί συμβολικών ακολουθιών πλακών της Γρ. Α’ (βλ. σημ. 19) και ενδεχομένως η ίδια η προέλευση του μινωικού λογοσυλλαβικού συστήματος γραφής παραπέμπουν σε μια μη συγγενή προς τα Χαττικά γλώσσα. Τα συγκεκριμένα στοιχεια δημιουργούν γλωσσικές γενετικές «γέφυρες» με γλώσσες και οικογένειες γλωσσών που δεν εμφανίζουν γενετική συνάφεια με την γλώσσα των Χάττι, όπως η Σουμερική, η Ετρουσκική και οι ΚΒ γλώσσες.

Καταλήγοντας, προκειμένου να συμβιβαστούν τα αντικρουόμενα στοιχεία μπορεί να υποτεθεί ότι στο νησί συνυπήρχαν δύο βασικά γλωσσικά ιδιώματα. Ο μύθος της απαγωγής της Ευρώπης από το Δία και της γέννησης του Μίνωα και των αδερφών του που κυβέρνησαν το νησί πιθανώς υποδεικνύει τη διάκριση μεταξύ μιας «γλώσσας των ανακτόρων» και των σχετικών με τα ανάκτορα δραστηριοτήτων (συναφής ή ταυτόσημη με την Πελασγική της ηπειρωτικής Ελλάδας και των Ετρουσκικών) η οποία θα ονομαστεί «Μινωική», και μιας «γλώσσας του λαού» (συναφής με τη Χαττική), την «Παλαιο-Μινωική». Τα δύο ιδιωματα συνυπήρχαν αφορώντας διαφορετικά κοινωνικά στρώματα[29]. Εάν η παραπάνω υπόθεσή προσεγγίζει την πραγματικότητα, αυτόματα συνεπάγεται ότι απαιτείται πολύ μεγάλη προσοχή στην αποκωδικοποίηση των μινωικών επιγραφών. Η αντίληψη ότι η Γρ. Α’ κωδικοποιεί μία και μόνο γλώσσα είναι ενδέχεται να είναι εσφαλμένη. Επομένως, απαιτείται πολύ καλή γνώση όλων των προϊστορικών γλωσσικών ιδιωμάτων της Ανατολικής Μεσογείου προκειμένου οι επιγραφές να αναγνωσθούν και να κατανοηθούν πλήρως.

Το σχετικό με τη γλώσσα των Χάττι και των Βορειοκαυκασικών γλωσσών (βλ. υποεν. 4.4.) ιδίωμα της μινωικής Κρήτης θα μπορούσε να αφορά τους πρώτους νεολιθικούς πληθυσμούς που μετανάστευσαν στον αιγαιακό χώρο. Μετά από κάποιες χιλιετίες

«πατέρας») και **para**- το θέμα το οποίο ο Kassian (2010) συσχετίζει με το Ιεν. ***bar**, «προσεύχομαι». Βλ. και **κυβερνάω**/**ῶ**, **σφαῖρα**.

[28] Ιδιαίτερα διαφωτιστική για την ερμηνεία του *YA-SA-SA-RA-ME* ήταν η συνεισφορά των άρθρων «Those «bloody» Minoans…» (Andras Zeke) και «Minoan Asasarame is not a deity??» (Glen Gordon) όπου δύο χομπίστες-εραστές της παλαιο-γλωσσολογίας διαφωνούν σε πολιτισμένο επίπεδο για την ερμηνεία της ακολουθίας *YA-SA-SA-RA-MA-NA* (□□□□□ □, KN Za 10).

[29] Με τον ερχομό των ΙΕ ιδιωμάτων στον ελλαδικό χώρο η κατάσταση την ύστερη Εποχή του Χαλκού πρέπει να θύμιζε πολύ τις συνθήκες διγλωσσίας στη μινωική Κρήτη, μόνο που εκεί τη θέση της γλώσσας των ανακτόρων είχε καταλάβει η Μυκηναϊκή Ελληνική με το μεγαλύτερο μέρος του λαού να ομιλεί την «προ-Ελληνική» Πελασγική, συγγενική προς αυτή των μινωικών ανακτόρων.

ακολούθησε ένα δεύτερο κύμα χαλκολιθικών αγροκτηνοτρόφων της Μ. Ανατολής, φορείς των προγονικών γλωσσών της Μινωικής των ανακτόρων η οποία δέχθηκε λεξιλογική και γραμματική επιρροή από τις υφιστάμενες αρχαιότερες νεολιθικές διαλέκτους.

Η ύπαρξη ενός εκτεταμένου γλωσσικού υποστρώματος των πρώιμων γεωργών της ΝΕ που εξαπλώθηκαν από τη Μ. Ανατολή στην Ανατολία και από εκεί στον Αιγαιακό χώρο, στα Βαλκάνια και στην υπόλοιπη Ευρώπη πιστοποιείται από τον Bengtson (2015), ο οποίος έχει πραγματοποιήσει μια εκτεταμένη έρευνα συσχέτισης των Βορειοκαυκασικών γλωσσών με τη γλώσσα των Βάσκων (*Euskara*) στην βόρεια Ισπανία. Η γλώσσα των Βάσκων είναι ένα κατάλοιπο μιας ευρύτερης πανάρχαιας γλωσσικής οικογένειας η οποία έχει εξαλειφθεί από την υπόλοιπη Ευρώπη και στην καλύτερη περίπτωση επιβιώνει σε απολιθωμένη μορφή μόνο μέσω υποστρωματικών όρων σε Ευρωπαϊκές γλώσσες. Η τυχόν συγγένειά της με άλλες σύγχρονες γλώσσες δεν είναι ευρέως αποδεκτή. Ωστόσο, ο Bengtson (2017β) έχει εκπονήσει ιδιαίτερα συστηματική έρευνα επι της Βασκικής γλώσσας και των πιθανών διασυνδέσεών της με τις ΒΚ γλώσσες και έχει κατορθώσει εν πολλοίς να αποδείξει ότι κοινή γλωσσική καταγωγή, αν και ίσως μακρινή σε σχέση για παράδειγμα με αυτή μεταξύ σύγχρονων ΙΕ γλωσσών, πράγματι υφίσταται. Φαίνεται ότι γύρω στο 7000-5000 π.Χ. παραφυάδες αυτής της γλωσσικής οικογένειας είχαν εξαπλωθεί από τη δυτική Ευρώπη μέχρι τη Μεσοποταμία.

Με βάση τα παραπάνω, προτείνω, κατά τα πρότυπα του Furnée, τη διαίρεση του ΠΕΥ σε **ΔΥΟ** βασικά γλωσσικά στρώματα (*strata*):

Α) Το πρώτο ήταν συναφές με τη γλώσσα/ες των πρώιμων νεολιθικών μεταναστών/γεωργών γύρω στο 7000 π.Χ. και τους υποψήφιους απογόνους της, δηλαδή τις Βασκο-Καυκασικές γλώσσες που επιβιώνουν έως σήμερα. Θα ονομαστεί **παλαιο-πελασγικό** (**παλαιο-μινωικό** σε ό,τι αφορά την Κρήτη).

Β) Το δεύτερο προέρχονταν από χαλκολιθικούς πληθυσμούς της 4ης χιλιετίας. Ήταν συναφές με τις σύγχρονες ΚΒ γλώσσες, την Ετρουσκική της 1ης χιλιετίας και ίσως (αν και αυτό απαιτεί έρευνα που δεν θα υλοποιηθεί εκτενώς στην παρούσα φάση) τη Σουμερική της 4ης –3ης χιλιετίας. Θα ονομαστεί **νεο-πελασγικό** ή **πελασγικό** (**μινωικό** στο κρητικό γλωσσικό περιβάλλον). Σε αυτό το υπόστρωμα εντασσόταν η γλώσσα των «Πελασγών» της ηπειρωτικής Ελλάδας και ορισμένων νησιών, των Μινωιτών της Κρήτης (με πιθανώς εντονότερη τη παλαιο-πελασγική επιρροή εκεί) καθώς και της Δυτικής και Νότιας Μ. Ασίας μέχρι τη σημερινή Καππαδοκία, απ’ όσο τουλάχιστον μπορεί να υποτεθεί μέχρι στιγμής, με βάση τη διασπορά των ΠΕ τοπωνυμίων. Υποθέτω ότι σε αυτό το δεύτερο στρώμα του γλωσσικού προελληνικού υποστρώματος (ΠΕΥ) μπορεί να ενταχθεί μεγάλο μέρος των κοινών τοπωνυμικών μορφών των δύο οχθών του Αιγαίου.

Με την παραπάνω ταξινόμηση μπορούν να εξηγηθούν και να ενταχθούν σε μια ενιαία θεωρία οι διαφορετικές θεωρήσεις πολλών γλωσσολόγων και μελετητών επί των επιμέρους ψηφίδων (μινωική Κρήτη, ελλαδικός, αιγαιακός και ανατολιακός χώρος) μιας κατακερματισμένης και επιμόνως διαφεύγουσας της προσοχής γλωσσοπολιτισμικής ενότητας

ΕΝΟΤΗΤΑ 3

ΟΙ ΕΤΡΟΥΣΚΟΙ

elcreh can]I avt ners AcE Ecs aro nalc laInU

«Αυτή η εικόνα δείχνει το πώς ο Ηρακλής, υιός της Ήρας, έγινε θεός»

Επιγραφή εικονογραφίας σε μπρούτζινο καθρέπτη (**Βολατέρραι** - **Velaθri**)

3.1. Η ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΤΩΝ ΕΤΡΟΥΣΚΩΝ

Ο πολιτισμός των Ετρούσκων άνθισε στην Ετρουρία (σημερινή Τοσκάνη, Ούμπρια και γύρω περιοχές) στην κεντρική Ιταλία την Εποχή του Σιδήρου την 1η χιλιετία π.Χ. Δείγματα του πολιτισμού των Ετρούσκων διασώζονται από τον 10ο αι. π. Χ. Οι Ετρούσκοι για αιώνες συνυπήρχαν με τους λατινόφωνους γείτονές τους, καθώς και με τους Έλληνες των αποικιών της κάτω Ιταλίας και της Σικελίας, ερχόμενοι συχνά σε αντιπαράθεση και πόλεμο κυρίως με τους πρώτους αλλά και ενίοτε με τους δεύτερους. Από τον 4ο αιώνα άρχισε μια διαδικασία σταδιακής αφομοίωσης από τους Ρωμαίους ο οποίοι κατόρθωσαν μετά την κατάλυση της μοναρχίας και την ίδρυση της Ρωμαϊκής Δημοκρατίας (509 π.Χ.) να επεκτείνουν την επιρροή τους στην ιταλική χερσόνησο. Την εποχή της ίδρυσης της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας (27 π.Χ.) η αφομοίωση των Ετρούσκων ήταν σχεδόν πλήρης. Η Ετρουσκική γλώσσα φαίνεται να σταμάτησε να ομιλείται στις αρχές του 1ου αι. μ.Χ.

Οι Ετρούσκοι, ιδιαίτερα φιλομαθείς και καλλιεργημένοι, είχαν παράδοση στη συγγραφή βιβλίων και θεατρικών έργων. Η κουλτούρα τους φαίνεται να επηρέασε βαθιά τους Ρωμαίους. Άλλωστε, την εποχή που οι Ρωμαίοι άρχισαν να διευρύνουν την γεωπολιτική τους επιρροή, ο πολιτισμός των Ετρούσκων βρίσκονταν στο απόγειό του (τέλη του 6ου αι. π.Χ.). Δυστυχώς, το μεγαλύτερο μέρος του *corpus* των ετρουσκικών συγγραμμάτων έχει χαθεί. Έχουν απομείνει κυρίως επιγραφές, επιτύμβιες στήλες και άλλα σχετικά σύντομα κείμενα.

Η αναπτυγμένη και με έντονες ανατολικές επιρροές κουλτούρα των Ετρούσκων, καθώς και η μυστηριώδης γλώσσα τους που δεν εντάσσεται στην ινδοευρωπαϊκή (ΙΕ) οικογένεια σε αντίθεση με τις γλώσσες γειτονικών ιταλικών λαών, όπως οι Ρωμαίοι, οι Ούμπριοι, οι Οσκάνοι, οι Σαβίνοι κλπ έχουν περιβάλει τους Ετρούσκους με μια μυστηριώδη ιστορική αίγλη. Το ζήτημα της προέλευσης του πολιτισμού τους έχει αναδειχθεί ιδιαίτερα ακανθώδες και αμφιλεγόμενο.

Για τους Έλληνες οι Ετρούσκοι ονομάζονταν **Τυρσηνοί** ή **Τυρρηνοί**, εξ ου και το «Τυρρηνικό Πέλαγος» στα ανοιχτά της κεντρικής Ιταλίας. Η ονομασία **Ετρούσκοι** έχει

λατινική προέλευση, όπως και ο τίτλος **Τούσκοι**. Εκ των εξωνυμίων αυτών προέρχονται οι γεωγραφικές τοποθεσίες **Τοσκάνη** καθώς και **Ετρουρία**. Η ρίζα ***turs**, καθώς και η παραλλαγή ***trus** με συμφωνική μετάθεση, φαίνεται ότι καθόρισε τα παραπάνω εξωνύμιά καθώς και την ονομασία της χώρας τους[30].

Για την ετυμολογία του ονόματος υπάρχουν διάφορες ερμηνείες. Ορισμένοι προκρίνουν προέλευση εκ του Ελλ. **τύρσις**, «πύργος», και ερμηνεύουν την ονομασία **Τυρσηνοί**/**Τυρσανοί** ως «αυτοί που χτίζουν πύργους/κατοικούν σε αυτούς». Άλλοι ερευνητές προβάλλουν εναλλακτικές προτάσεις. Για παράδειγμα, ο Hamori (2017) προκρίνει προέλευση εκ του Χουρρ. **tarsua**, «συμπατριώτης» και βρίσκει παραλληλισμούς με το Ουγγ. **társaság**, «κοινωνία», παράγωγο του **társa**, «σύντροφος»[31]. Προσωπικά, προκρίνω την πρώτη ετυμολογία. Η δεύτερη έχει περισσότερο το χαρακτήρα ενδωνυμίου λόγω της συναλληλίας/συναδέλφωσης που υποδηλώνει και δύσκολα θα χρησιμοποιούνταν από αλλότριους λαούς. Πράγματι, στην αρχαιότητα το ετρουσκικό λιμάνι **Πύργοι**, στις ακτές του σημερινού Λάτιο είχε σημαντική φήμη. Φαίνεται ότι οι πρόγονοι των Ετρούσκων έγιναν γνωστοί χάρη στα οχυρωματικά έργα τους. Οι ίδιοι αποκαλούσαν τους εαυτούς τους *Rasenna*/*Rasna* (Ελλ. **Ρασίννες**), ενδωνύμιο άγνωστης ετυμολογίας το οποίο, όμως, θυμίζει αρκετά το **Τυρσηνοί**.

Το ζήτημα της προέλευσης των Ετρούσκων είναι αμφιλεγόμενο. Από την ανακάλυψη του πολιτισμού τους μέχρι σήμερα δεν έχει δοθεί ικανοποιητική απάντηση για το αν επρόκειτο για μια εντόπια κουλτούρα ενός αυτόχθονος λαού ή προϊόν εποικισμού από έναν αλλότριο λαό μη ιταλικής προελεύσης. Για τον Ηρόδοτο, πάντως, τα πράγματα είναι αρκετά απλά. Δηλώνει ότι οι Ετρούσκοι προήλθαν από την αρχαία Λυδία στη δυτική Μ. Ασία[32]. Άλλωστε, στην αρχαία γραμματεία Τυρρηνοί φέρεται να ζουν και στην περιοχή του Αιγαίου. Αρχαίοι συγγραφείς άλλοτε τους συσχετίζουν με Λήμνιους πειρατές (Θουκυδίδης), άλλοτε τους ταυτίζουν με τους Πελασγούς (Ελλανικός της Λέσβου) και άλλοτε τους τοποθετούν στη Θράκη (Ηρόδοτος). Με την ανατολιακή/αιγαιακή προέλευση των Ετρούσκων συμφωνεί και ο Στράβων. Μονάχα ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς, που γράφει τον 1ο αι. π.Χ., όταν ο πολιτισμός των Ετρούσκων είχε σχεδόν αφομοιωθεί από τους Ρωμαίους, διαφωνεί με τους υπόλοιπους συγγραφείς και ισχυρίζεται ότι οι Ετρούσκοι ήταν αυτόχθων ιταλικός λαός.

Την ίδια άποψη συμμερίζεται σήμερα και ένας μεγάλος αριθμός αρχαιολόγων και γλωσσολόγων για δύο βασικούς λόγους: Πρώτον, δεν μπορούν να διαπιστωθούν εκτεταμένοι παραλληλισμοί μεταξύ των Ετρουσκικών και της Λυδικής γλώσσας (που άνηκε στην οικογένεια των ΙΕ ανατολιακών γλωσσών όπως τα Λουβικά και Χεττιτικά). Δεύτερον, ο υλικός πολιτισμός των Ετρούσκων, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τα κτίσματα, δεν εμφανίζει

---

30 Beekes, 2003, σελ. 7.

31 Η συσχέτιση με τα Ουγγρικά έχει κάποιο ενδιαφέρον καθώς έχουν εντοπιστεί πιθανές ομόρριζες λέξεις με τα Ετρουσκικά, χωρίς όμως αυτό να αποδεικνύει γλωσσική γενετική συγγένεια, όπως βεβιασμένα μάλλον κατά καιρούς υποστηρίζεται. Πιθανώς, οι Ετρούσκοι άσκησαν γλωσσική και πολιτισμική επιρροή σε λαούς της κεντρικής Ευρώπης και της λεκάνης των Καρπαθίων (σημερινή Ουγγαρία) οι οποίοι ενδέχεται να μιλούσαν προγονικές των σημερινών ουγγρικών γλώσσες. Ωστόσο, η συμβατική ιστορική έρευνα τοποθετεί την άφιξη των ουραλόφωνων Μαγυάρων στη σημερινή Ουγγαρία τον 9ο αι.. Βλ. και Alinei (2003). Ο Alinei είναι ίσως ο μόνος ακαδημαϊκός μη ουγγρικής καταγωγής που υποστηρίζει γενετική συνάφεια μεταξύ Ετρουσκικών και Ουγγρικών.

32 Το βασίλειο της Λυδίας άκμασε στα μέσα της 1ης χιλιετίας μέχρι που καταλύθηκε από τους Πέρσες τον 6ο αι. επί βασιλείας του βαθύπλουτου Κροίσου.

ομοιότητες με αντίστοιχα ανατολιακά ευρήματα. Φαίνεται ότι προέκυψε ομαλά από τον υλικό πολιτισμό αυτοχθόνων της κεντρικής Ιταλίας. Και οι δύο αντιρρήσεις, ιδιαίτερα η δεύτερη, είναι σε μεγάλο βαθμό βάσιμες. Ωστόσο θεωρώ πως, υπό το φως των στοιχείων και μαρτυριών που υφίστανται για την ανατολιακή προέλευση των Ετρούσκων και των πιθανών συνθηκών υπό τις οποίες αυτοί βρέθηκαν στην Ετρουρία, πρέπει να γίνουν μεν αποδεκτές αλλά να σταματήσουν να θεωρούνται ανυπέρβλητα εμπόδια για τη μερική έστω εγκυρότητα της μικρασιατικής θεωρίας.

Μια αναλυτική πρόταση για την ενδεχόμενη μικρασιατική προέλευση και μετανάστευση των Ετρούσκων δίνει ο Beekes (2003). Κατά τον Beekes οι πρόγονοι των Ετρούσκων κατοικούσαν ανατολικά της Τροίας, σε μια περιοχή που αποκαλούνταν στα χεττιτικά κείμενα *Masas*. Με βάση το γεγονός ότι οι Λύδιοι αποκαλούνται από τον Όμηρο «Μῄονες» (αργότερα **Μαίονες**) ο Beekes μεταφράζει τον όρο *Masas* ως «Μαιονία» (βρισκόμενη στα νότια της Προποντίδας κοντά στον Όλυμπο της Βιθυνίας, σε διαφορετική τοποθεσία από την Μαιονία των κλασσικών χρόνων) και με βάση τις αναφορές των αρχαίων ιστορικών διατυπώνει την υπόθεση ότι οι αρχαίοι Μαίονες μετανάστευσαν γύρω στο 1200 π.Χ., μετά την πτώση της Τροίας[33] και τον ερχομό των ινδοευρωπαιόφωνων Φρυγών στην Ανατολία, προς το νότο, στην περιοχή της Λυδίας. Εκεί πρέπει να ήρθαν σε επαφή με τον εντόπιο πληθυσμό αλλά, όπως αναφέρει και ο Ηρόδοτος, υπό την επίδραση ενός μεγάλου λιμού (ο οποίος μάλιστα αναφέρεται και σε αλληλογραφία της ίδιας εποχής μεταξύ του Αιγύπτιου Φαραώ και του βασιλιά των Χετταίων) ένα μέρος από αυτούς αναγκάστηκε να μεταναστεύσει δια θαλάσσης. Έτσι, με τρόπο όμοιο με αυτό των Ελλήνων που οδήγησε μερικούς αιώνες αργότερα στην ίδρυση των αποικιών στην κάτω Ιταλία και στη Σικελία, οι πρόγονοι των Ετρούσκων υπό την ηγεσία του μυθικού Τυρρηνού μετέβησαν στην Ετρουρία.

Ο Τυρρηνός αναφέρεται ως αδελφός του Λύδου και γιος του βασιλιά της Λυδίας Άτη ενώ σύμφωνα με κάποια άλλη εκδοχή είναι αδερφός του Τάρχωνος και γιος του Τήλεφου[34]. Η δεύτερη εκδοχή είναι πολύ ενδιαφέρουσα καθώς το όνομα **Τάρχων**[35] παραπέμπει απευθείας στην ανατολιακή θεότητα *Tarḫunna*, το χεττιτικό θεο της βροντής. Αυτό προφανώς υποδεικνύει ανατολιακή προέλευση για τους Ετρούσκους. Η πρώτη εκδοχή που αναφέρθηκε παραπάνω σχετικά με την γενεαλογία του Τυρρηνού δεν έρχεται κατ' ανάγκη σε σύγκρουση με τη δεύτερη καθώς φαίνεται ότι με τον ερχομό των αρχαίων Μαιόνων στη Λυδία οι δύο πληθυσμοί αναμείχθηκαν έτσι ώστε, μεταφορικά έστω, ο Τυρρηνός να παρουσιάζεται ως αδελφός του ντόπιου Λύδου. Η γλώσσα των Λύδιων ήταν Ανατολιακή, ωστόσο, ο Beekes αναφέρει ότι διέθετε κάποιες ιδιότητες που δεν απαντώνται στις συγγενικές με τη Λουβικη γλώσσες (Καρική, Λυκική, κλπ). Επίσης, ο Woudhuizen (2019) παραθέτει λεξιλογικούς παραλληλισμούς μεταξύ Λυδικής και Ετρουσκικής.

Ο Beekes με την επιχειρηματολογία του καταρρίπτει το πρώτο βασικό επιχείρημα των αρνητών της ανατολιακής προέλευσης των Ετρούσκων. Η θεώρηση που προτείνει δεν καθιστά αναγκαίο να ταυτίζονται οι Ετρούσκοι με τους Λύδιους, επειδή οι πρώτοι δεν ήταν γηγενείς κάτοικοι της Λυδίας αλλά μετανάστες από τα βόρεια. Η Λυδία ήταν ο τελευταίος

---

[33] Ο Zangger (2016) προτείνει το έτος 1182 π.Χ. ως την πιθανότερη ημερομηνία του Τρωικού πολέμου.

[34] Ενδιαφέρον έχει η παρατήρηση του Hamori ότι στα Ουγγρικά **telepes** σημαίνει «έποικος» το οποίο παραπέμπει άμεσα στον Τήλεφο, στη μετανάστευση των Ετρούσκων και στις ενδεχόμενες επαφές με τους εκεί αυτόχθονες πληθυσμούς.

[35] Εξ ου και η ετρουσκική πόλη Ταρκυνία, Λατ. *Tarquinia* και το όνομα βασιλέων της Ρώμης, *Tarquinius*

σταθμός πριν την αναχώρησή τους προς την Ιταλία. Ο Ελλανικός, τέλος, αναφέρει ότι οι Τυρρηνοί – τους οποίους θεωρεί Πελασγούς προερχόμενους από την ηπειρωτική Ελλάδα - είχαν βασιλιά τον Νάννα. Συμπτωματικά, **Νάνας** είναι όνομα Λύδιου βασιλιά.

Στην ελληνική γραμματεία[36] διασώζεται όνομα μικρασιατικής πόλης **Τύρρα** ή **Τύρσα** όπου βασίλευε αρχικά ο Γύγης προτού καταλάβει το θρόνο του βασιλείου της Λυδίας. Η πόλη πιθανότατα διασώζεται και με την παραλλαγή **Τάρρα**, το οποίο παραδίδει ο Στέφανος ο Βυζαντινός (6ος αι.) στα *Εθνικά*[37]. Τέλος, το **Τύρσα** παραπέμπει ευθέως στο Ελλ. **τύρσις** , «πύργος», εξ ου και η ετυμολογία του **Τυρρηνός**. Το **τύρσις** (ΠΕ προέλευσης κατά το *EDG*) απαντάται και στα Λατινικά ως **turris**. Είναι πιθανότατα αμοιβαίο τυρρηνικό/πελασγικό δάνειο. Το τοπωνύμιο **Τύρρα/Τύρσα** επιτρέπει τόσο την ενίσχυση της θεωρίας περί ανατολιακής προέλευσης των Ετρούσκων όσο και την ετυμολόγηση του ελληνικού ενδωνυμίου τους. Κατά συνέπεια, η συσχέτιση των προπατόρων των Ετρούσκων με την αρχαία Λυδία – αλλά όχι και η ταύτισή τους με τους Λύδιους της 1ης χιλιετίας – είναι πιθανότατα ορθή.

Οπωσδήποτε, η εγκατάσταση στην Ετρουρία πρέπει να έγινε ειρηνικά καθώς τα αρχαιολογικά ευρήματα δεν υποδηλώνουν σημαντική οικιστική τομή ή σημάδια καταστροφής. Ένα ενδεχόμενο το οποίο θα μπορούσε να εξηγήσει την απουσία αρχαιολογικής τομής στις απαρχές της 1ης χιλιετίας., οπότε στην Ετρουρία αναπτύσσεται η κουλτούρα Βιλλανόβα (*Villanova Culture*) είναι το εξής: Γενετικές έρευνες υποδεικνύουν ότι σημαντική γενετική συσχέτιση μεταξύ πληθυσμών της Ετρουρίας και της δυτικής Μ. Ασίας μπορεί να αναχθεί μόνο στα τέλη της νεολιθικής περιόδου, πριν το 3000 π.Χ. Επειδή πεποίθησή μου είναι ότι την ίδια περίοδο σημειώθηκε εξάπλωση των νέο-πελασγόφωνων πληθυσμών στον ελλαδικό χώρο, στο Αιγαίο και στην δυτική και νότια Ανατολία, προτείνω την ύπαρξη στην περιοχή της Ετρουρίας ενός νέο-πελασγικού ιδιώματος ήδη από τα τέλη της 4η χιλιετίας. Η μετάβαση των προπατόρων των Ετρούσκων στην περιοχή οφείλονταν σε μακροχρόνιες εμπορικές και πολιτισμικές επαφές μεταξύ Μ. Ασίας και Ιταλίας και πιθανή γλωσσική και εθνική ομοιογένεια. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο νεοαφιχθείς πληθυσμός αφομοιωθηκε αρμονικά από τον πολυπληθέστερο αυτόχθονα. Οι αναφορές αρχαίων συγγραφέων σε προ-λατινικούς λαούς όπως οι Οίνωτρες στους οποίους αποδίδουν πελασγική καταγωγή ενισχύουν την παραπάνω υπόθεση. Εάν υποτεθεί η παρουσία Πελασγών ήδη από την 4η χιλ. στην ιταλική χερσόνησο και συνάφεια ετρουσκικής και πελασγικής γλώσσας επέρχεται και συμφιλίωση μεταξύ φαινομενικά αντικρουόμενων αρχαιολογικών και ιστορικών πηγών.

Το πρόβλημα εντοπισμού και χρονολόγησης της άφιξης ενός αλλόγλωσσου και αλλόφυλου πληθυσμού σε μια περιοχή με εγκατεστημένο πληθυσμό είναι αρκετά δύσκολο. Παρόμοιες δυσκολίες εμφανίζονται και στον ελλαδικό χώρο, με τις απόπειρες να χρονολογηθεί η άφιξη των ινδοευρωπαιόφωνων φορέων να φαίνονται άκαρπες και να δημιουργούν μια έντονη διχογνωμία. Ορισμένοι αρχαιολόγοι και ερευνητές έχουν

---

36 Radet (1906)

37 *«Τάρρα, πόλις Λυδίας […] ἑτέρα Κρήτης, εν ᾗ Ταρραῖος Ἀπόλλων τιμᾶται, ἔστι καὶ ἄλλη πόλις Τάρρα παρά τὸν Καύκασον, Κρητῶν ἄποικος».* Οι πληροφορίες που παραθέτει ο Στέφανος εξυπηρετούν άριστα τη θεώρησή περί ύπαρξης προϊστορικών συναφών γλωσσικών ιδιωμάτων (βλ. εν. 2) στον νότιο Καυκάσο, στη Κρήτη και στη Μ. Ασία. Η πόλη Τύρρα ταυτίζεται ή σχετίζεται με την ελληνική Θείρα που σήμερα ονομάζεται *Tire*, μητροπολιτικό προάστιο της Σμύρνης

διατυπώσει διαστρεβλωτικές θεωρήσεις, τοποθετώντας π.χ. την άφιξη των ελληνόφωνων μετά το 1200 π.Χ. και την κατάρρευση των μυκηναϊκών ανακτόρων (Grumach, 1969). Αυτό σαφώς έρχεται σε σύγκρουση με ό,τι η αποκρυπτογράφηση της ελληνικότατης Γραμμικής Β΄ κατέστησε εμφανές. Από την άλλη, προτείνεται ενίοτε ότι η Ελληνική γλώσσα ήταν εσαεί αυτόχθων στον ελλαδικό χώρο από την Παλαιολιθική εποχή τουλάχιστον. Συνεπώς, λέξεις με μη ΙΕ ετυμολογία πρέπει να θεωρηθούν είτε δάνεια είτε στην καλύτερη περίπτωση υπολείμματα μιας αρχαιότερης ΙΕ γλώσσας του ανατολιακού κλάδου (Γιαννόπουλος, 2013). Κρίνω την παραπάνω θεώρηση οικτρά λανθασμένη.

Έχω την εντύπωση ότι η έκταση των «δανείων» αυτών επί πολύ θεμελιωδών εννοιών (**πέτρα**, **θάλασσα**, **ἔλαιον**, **νῆσος** κλπ) καθώς και το γεγονός ότι σε αυτή την κατηγορία συμπεριλαμβάνονται όροι σχετικοί με τον πολιτισμό και τις ενασχολήσεις ενός νεολιθικού πληθυσμού αγροτών (**ὄσπριον**, **ἐρέβινθος**, «ρεβύθι», **σῖτος**, **δάγκλον**, «δρεπάνι», **σταφύλη**), όροι σχετικοί με κτίσματα και τεχνικές δομές (**δοκός**, **γέφυρα**, **πλίνθος**, **πύργος**) καθώς και όροι που αφορούν τη διοικητική κεντρική οργάνωση (**μέγαρον**, **βασιλεύς**, **ἄναξ**), μαζί τέλος με το γεγονός ότι ο Beekes και άλλοι συγγραφείς (Gordeziani, Bengtson, Tardivo κλπ) έχουν αποδείξει ότι το ΠΕΥ αφορά μη-ΙΕ, μη-ΑφΑ γλωσσικά *strata*, χωρίς φυσικά να αποκλείονται δάνεια από τις Ανατολιακές ή τις Σημιτικές γλώσσες, υποδεικνύουν ότι σε κάποιο χρονικό σημείο μεταξύ της 3ης και 2ης χιλ. φορείς ενός ΙΕ ιδιώματος ή ιδιωμάτων άρχισαν να κατέρχονται στον Ελλαδικό χώρο με όχι μαζικούς ρυθμούς. Η γλωσσική αλλαγή πραγματοποιήθηκε με αργούς ρυθμούς, διαρκώντας ίσως παραπάνω από μια χιλιετία.

Στην περίπτωση του ελλαδικού χώρου η διαδικασία γλωσσικής μεταβολής ολοκληρώθηκε, παρ΄ όλο που δεν υφίσταται κάποια συγκεκριμένη αρχαιολογική τομή η οποία να την υποδεικνύει εντόνως. Έτσι και με την περίπτωση των Ετρούσκων, ο χρόνος της γλωσσικής μεταβολής παραμένει απροσδιόριστος καθώς ο εποικισμός και η ανάμειξη με τον ντόπιο πληθυσμό έγινε πιθανόν σταδιακά και όχι βίαια. Επίσης, ο αυτόχθων πληθυσμός πιθανώς διέθετε μια αρκετά ανεπτυγμένη οικιστική και διοικητική κουλτούρα, την οποία υιοθέτησαν οι νεοερχόμενοι. Όπως σημειώνει ο Woudhuizen (2019), οι έρευνες της αρχαιολογικής σκαπάνης έχουν επικεντρωθεί σε νεκροπόλεις και ταφικά μνημεία χωρίς να πραγματοποιηθούν συστηματικές ανασκαφές σε αστικά κέντρα, ενδεχομένως λόγω της μεγαλύτερης προσιτότητας που τα πρώτα προσφέρουν λόγω τοποθεσίας (δεν έχουν καλυφθεί στο ίδιο βαθμό δηλαδή από νεώτερα στρώματα οικισμών). Έτσι, η εικόνα που έχουμε για τον οικιστικό πολιτισμό των Ετρούσκων παραμένει προς το παρόν ελλιπής και η επικρατούσα θεώρηση ενδέχεται να αλλάξει άρδην στο μέλλον, να επανέλθει δηλαδή στα πρότυπα του 19ου αι. οπότε η μικρασιατική καταγωγή θεωρούνταν πιθανότερη.

Τέλος, δεν πρέπει να αμεληθεί το ότι η εποχή μετά την πτώση της Τροίας και τις επιδρομές των μυστηριωδών «λαών της θάλασσας» (12ος αι. π.Χ.) ήταν ιδιαίτερα ταραχώδης σε σημείο που μεγάλο μέρος των τεχνικών γνώσεων απωλέσθη για τους επόμενους αιώνες. Η περίοδος μέχρι τον 9ο αι. π.Χ. χαρακτηρίζεται ως οι «Ελληνικοί Σκοτεινοί Χρόνοι» (*Greek Dark Ages*), ο αντίστοιχος ελληνικός μεσαίωνας. Όταν οι γνώσεις ανακτήθηκαν, οικιστικές δομές που αποτελούσαν σήματα-κατατεθέν του μυκηναϊκού πολιτισμού, όπως τα μέγαρα, οι θολωτοί τύμβοι, τα κυκλώπεια τείχη κλπ. είχαν χαθεί ανεπιστρεπτί. Οι άνθρωποι είχαν λησμονήσει τις τέχνες. Το ίδιο θα μπορούσε να συμβεί και στην περίπτωση των Ετρούσκων, εάν οι πρόγονοί τους μετανάστευσαν, όπως ο Beekes θεωρεί πιθανό, πιεζόμενοι από το ρεύμα εισβολέων από την πατρίδα τους καταφεύγοντας

στην Λυδία, όπου και εκεί βρήκαν ερημωμένη γη (οι Σάρδεις είχαν καταστραφεί την ίδια περίοδο). Κάποιοι από αυτούς παρέμειναν με τους επιζώντες Λύδιους (που και αυτοί χρειάστηκαν πάνω από 700 χρόνια για να αποκτήσουν ισχυρό και πλούσιο βασίλειο) και άλλοι έφυγαν πιεσμένοι από την πείνα η οποία λογικά θα αποδεκάτισε τους γηραιότερους αλλά όχι και τους νεώτερους που κατείχαν, ωστόσο, λιγότερες τεχνικές γνώσεις. Κατέληξαν σε μια ξένη γη και αναμείχθηκαν με έναν διαφορετικό αλλά ίσως όχι τελείως ξένο λαό, μεταφέροντας τις παραδόσεις και τα ήθη των προγόνων τους.

Δεν είναι, λοιπόν, παράξενο που τα ίχνη άφιξης των Ετρούσκων δεν μπορούν, μέχρι σήμερα τουλάχιστον, να ταυτοποιηθούν μέσω της αρχαιολογικής σκαπάνης. Ένα πιο σύγχρονο παράδειγμα είναι των διωγμένων από τη Μ. Ασία Ρωμιών προσφύγων της Μικρασιατικής Καταστροφής. Οι πρόσφυγες ήσαν σε μεγάλο βαθμό «άρχοντες» στον τόπο τους με υποστατικά και περιουσίες. Στην Ελλάδα όμως όπου κατέφυγαν «ξέπεσαν» στις φτωχότερες κοινωνικές τάξεις. Μια παρόμοια πορεία «από τα σαλόνια στα αλώνια» ίσως επιφύλαξε η μοίρα και για τους «αρχαίους Ρωμιούς» Τυρρηνούς ανατολίτες. Σημειώνω, βέβαια, ότι οι πρόσφυγες του 20^{ου} αι. κατευθύνθηκαν προς τη χώρα των γλωσσικών και πολιτισμικών συγγενών τους. Το ίδιο ίσως συνέβη και στην περίπτωση των προγόνων των Ετρούσκων εάν υποτεθεί ότι στην ιταλική χερσόνησο υπήρχε ήδη μακραίωνη πελασγική παρουσία.

Αναφέρθηκε παραπάνω η στενή σύνδεση ή ακόμα και ταύτιση των Ετρούσκων με τους αρχαίους Πελασγούς, αυτόχθονες κατοίκους της ηπειρωτικής Ελλάδας και των νησιών. Ο Στράβων αναφέρει ότι κατά τη μετανάστευσή των ανατολιτών κάτοικοι της Λήμνου και της Ίμβρου ακολούθησαν τον Τυρρηνό[38], πιθανώς λόγω μεγάλης εθνολογικής συνάφειας. Στο νησί της Λήμνου βρέθηκε στα τέλη του 19^{ου} αι. η «Στήλη των Καμινίων», ένα αξιοπρόσεκτο εύρημα που φέρει επιγραφή γραμμενη σε μια ξεκάθαρα μη-ελληνική γλώσσα με χαρακτήρες που παραπέμπουν στο ελληνικό αλφάβητο. Το «λημνιακό» ιδίωμα εμφανίζει μεγάλη συνάφεια με τα Ετρουσκικά. Ανάλογο εύρημα ανακαλύφθηκε και το 2009 στην Ηφαιστιάδα στο ίδιο νησί. Στη Λήμνο, επίσης είναι γνωστό ότι κατοικούσαν μη ελληνόφωνοι Πελασγοί μέχρι τουλάχιστον την εποχή του Αθηναίου Μιλτιάδη γύρω στο 500 π.Χ. Σύμφωνα με μια μη τεκμηριωμένη παράδοση που παραθέτει ο Ηρόδοτος, το νησί είχε αποικηθεί από Πελασγούς της Αττικής η οποίοι είχαν εκδιωχθεί τον 8^{ο} αι. και συχνά-πυκνά πραγματοποιούσαν επιδρομές απαγάγοντας ντόπιες γυναίκες.

Στην αρχαιότητα, η Λήμνος ήταν γνωστή ως **Σιντηΐς**[39]. Σε αυτή κατοικούσαν οι Σίντιες, εθνωνύμιο που παραδοσιακά ετυμολογείται εκ του **σίντης**/**σίνης**, «καταστροφέας»,

---

[38] «*Ἀντικλείδης δὲ πρώτους φησὶν αὐτοὺς τὰ περὶ Λῆμνον καὶ Ἴμβρον κτίσαι, καὶ δὴ τούτων τινὰς καὶ μετὰ Τυρρηνοῦ τοῦ Ἄτυος εἰς τὴν Ἰταλίαν συνᾶραι*». *Γεωγραφικά*, βιβλίο Ε'.

[39] Διασώζεται και το Χαττ. **śiniti,** [είδος μετάλλου, πιθανότατα χαλκού]. Σύμφωνα με μια αρχαία παράδοση, οι Σίντιες έμαθαν τις μεταλλουργικές τέχνες από τον θεό Ήφαιστο, ο οποίος είχε και το εργαστήρι του στο νησί. Οι Σίντιες λάτρευαν ιδιαίτερα το θεό καθώς και τους Κάβειρους, τέκνα του Ηφαίστου, των οποίων η λατρεία είχε εδραιωθεί στη γειτονική Σαμοθράκη (για μια χαττική ερμηνεία του καβείριου ονόματος **Κασμῖλος**/**Καδμῖλος** βλ. υποεν. 4.4.). Ιερό των Καβείρων υπήρχε και στη Λήμνο. Το **σίνομαι**, «βλάπτω» από την άλλη, είναι άγνωστης ετυμολογίας κατά *EDG*. Ίσως σημειώθηκε κάποια εννοιολογική μεταβολή και στο αρχικό (άγνωστης ετυμολογίας για τους κατοίκους της ηπειρωτικής Ελλάδας) όνομα του λαού της νήσου προσδόθηκε αρνητική χροιά. Ίσως το Χαττ. **śiniti** είναι δάνειο αναγόμενο στις απαρχές της Εποχής του Χαλκού. Δεδομένης της αβέβαιης ετυμολόγησης του **σίνομαι** και των παραγώγων του είναι πιθανό η ληστρική συμπεριφορά των νησιωτών του Β. Αιγαίου προς τους κατοίκους της ηπειρωτικής χώρας τους πρώτους αιώνες τις 1^{ης} χιλιετίας να οδήγησε στην

«κλέφτης», εξ ου και **σίνομαι**, «βλάπτω», **σίνος**, «βλάβη» κλπ. Ορισμένοι θεωρούσαν τους Σίντιες Θράκες, αλλά σύμφωνα με μια εναλλακτική θεώρηση αυτοί προέρχονταν από τη Φρυγία[40]. Ο Όμηρος τους αποκαλεί «αγριόφωνους»[41] το οποίο σημαίνει ότι δεν μιλούσαν Ελληνικά. Τα ΠΕ ιδιώματα των κατοίκων του Αιγαίου ακούγονταν στα αυτιά των Ελλήνων των ιστορικών χρόνων βαρβαρικά. Τέλος, ο Στέφανος ο Βυζαντινός αναφέρει στα *Εθνικά* τις πόλεις **Σινδία** στην Λυκία και **Σινδησσό** στην Καρία της Μ. Ασίας, γεγονός που φαίνεται να ενισχύει τις πιθανότητες για μικρασιατική προέλευση των Σίντιων.

Εν τέλει, οι Σίντιες μετακινήθηκαν στη Μακεδονία και εεγκαταστάθηκαν στη περιοχή της Σιντικής στα σύνορα με τη σημερινή Βουλγαρία στην Π.Ε. Σερρών όπου υπάρχει σήμερα ο δήμος Σιντικής. Η στήλη των Καμινίων πρέπει να ήταν δικιάς τους κατασκευής και αποτυπώνει τη γλώσσα τους. Φυσικά, η ενδεχόμενη ανατολιακή καταγωγή τους καθώς και η μεγάλη συγγένεια της γλώσσας τους με αυτή των Ετρούσκων είναι ενδεικτική για την καταγωγή των δεύτερων. Η θεώρηση ότι η στήλη των Καμινίων έχει ετρουσκική προέλευση από Ετρούσκους πειρατές ή εμπόρους που βρέθηκαν στο Αιγαίο δε φαίνεται να έχει μεγάλη αξία και ο Beekes (2003) την απορρίπτει ως παντελώς αβάσιμη. Μάλιστα, με χαρακτηριστική ειρωνία απέναντι στους εμμονικούς δισταγμούς μέγαλου μέρους της ετρουσκολογικής κοινότητας επί του ζητήματος αιγαιακής/ανατολιακής καταγωγής σημειώνει (1993):

> *«Η παράδοση του Ηροδότου επιβεβαιώνεται από την παρουσία μιας στενά συναφούς προς τα Ετρουσκικά γλώσσας στην Λήμνο, κάτι που ο Ηρόδοτος δεν γνώριζε. Το μόνο πράγμα που θα μπορούσε να ήταν ακόμα καλύτερο θα ήταν να βρούμε μια επιγραφή στη Λυδία όπου θα αναγράφονταν: «Από εδώ την 1η Απριλίου του 969 π.Χ. οι Τυρρηνοί αναχώρησαν για τη χώρα που αργότερα θα ονομάζονταν Ετρουρία χάρη σε αυτούς».*

Φαίνεται ότι μετά τον μακροχρόνιο γλωσσικό εξινδοευρωπαϊσμό των κατοίκων της ηπειρωτικής Ελλάδας ο οποίος πρέπει να επιταχύνθηκε μετά την κατάρρευση των μυκηναϊκών ανακτόρων στα τέλη της ΕτΧ, το αιγαιακό ιδίωμα παρέμεινε κατά κύριο λόγο στα νησιά, απ’ όπου οι κάτοικοι πραγματοποιούσαν τακτικές επιδρομές στην ηπειρωτική χώρα και στα οποία κατέφευγαν συχνά διωγμένοι από τους ελληνόφωνους αδελφούς τους ή μετά από εμφύλιες συγκρούσεις. Οι περιπλανήσεις των εν Ελλάδι Πελασγών οδήγησαν τους αρχαίους λόγω ομοηχίας να τους παραλληλίσουν με τους αποδημητικούς πελαργούς[42]. Οι Ετρούσκοι αντίθετα εγκαταστάθηκαν για αιώνες στην Ετρουρία, με τον πολιτισμό τους να επιδρά βαθιά στην ρωμαϊκή κουλτούρα και στα θρησκευτικά και κοινωνικά έθιμα.

εισαγωγή κάποιου ενδωνυμίου στην ελληνική γλώσσα με διαφοροποιημένη σημασία από την αρχική η οποία παραμένει άγνωστη.

[40] Όμοια μοίρα είχαν και οι «Μαίονες» του Beekes οι οποίοι έφυγαν από τη γη τους (*Masas*) που εντάχθηκε στην επικράτεια των προερχόμενων από τη Θράκη εισβολέων Φρυγών κατά την άφιξή τους στη Μ. Ασία στα τέλη της Εποχής του Χαλκού.

[41] «*ού γὰρ ἔθ' Ἥφαιστος μεταδήμιος, άλλά που ἤδη οἴχεται ές Λῆμνον μετὰ Σίντιας άγριοφώνους*» (*Οδύσσεια*, θ 293-294).

[42] Ο Στράβων στα *Γεωγραφικά* (βιβλίο Ε’) αναφέρει για τους Πελασγούς: «*διὰ δὲ τὸ πλανήτας εἶναι καὶ δίκην όρνέων έπιφοιτᾶν έφ΄ οὓς ἔτυχε τόπους Πελαργοὺς ὑπὸ τῶν Ἀττικῶν κληθῆναι*».

3.2. ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΟΙ ΠΑΡΑΛΛΗΛΙΣΜΟΙ

Κατά την εκτίμησή μου, η γλώσσα των Ετρούσκων συγκεντρώνει τις περισσότερες πιθανότητες να ταυτίζεται ή να συγγενεύει με το ΠΕ γλωσσικό ιδίωμα. Αυτό υποδεικνύει το ετρουσκικό ιδίωμα της στήλης των Καμινίων που ανακαλύφθηκε σε ένα νησί του Αιγαίου με έντονη πελασγική παρουσία μέχρι την κλασσική εποχή (6ος αι.). Το ίδιο υποδεικνύει και η αφθονία ελληνικών όρων χωρίς ΙΕ ετυμολογία για τους οποίους υποψήφια ομόρριζα λήμματα μπορούν να εντοπιστούν στην γλώσσα των Ετρούσκων. Οι όροι αυτοί είναι κατά κανόνα σύμφωνα με το *EDG* εντάσσονται στο ΠΕΥ φέροντας τον χαρακτηρισμό PG (*pre-greek*). Έχουν συνήθως βαρύνουσα πολιτισμική σημασία και παραπέμπουν, μεταξύ άλλων σε διοικητικούς και κοινωνικούς τίτλους[43], αγγεία και δοχεία αποθήκευσης τροφών[44] και διάφορες άλλες βασικές και μη έννοιες, συχνά θρησκευτικής πτυχής (βλ. περισσότερα στην εν. 4.3). Συνεπώς, το ενδεχόμενο να έγιναν εκ των υστέρων αντικείμενο δανεισμού από τους Ετρούσκους, μέσω των επαφών τους με τους Έλληνες της κάτω Ιταλίας με τους οποίους ήρθαν σε επαφή την 1η χιλιετία π.Χ (ή το αντίστροφο) δεν φαίνεται ιδιαίτερα εύλογο.

Επιπλέον, παρατηρούνται συμπτώσεις και σε γραμματικό επίπεδο. Η ετρουσκική τοπική πτώση –**θi** εντοπίζεται και στα Ελλ. σε αρχαϊκές μορφές όπως **οἴκοθι**, «κατ' οίκον» **ἀγρόθι**, «ἐν τοῖς ἀγροῖς» (L-S) **ἄλλοθι** «αλλού, σε άλλο μέρος» κλπ. Η κατάληξη μετά τη μυκηναϊκή περίοδο έπεσε σε αχρηστία και διατηρήθηκε σε επιλεγμένες περιπτώσεις ως γραμματικό απολίθωμα. Επιπλέον, η κατάληξη του γ' προσώπου παρακειμένου –**κε** (π.χ. **λέλυκε**, «έχει λύσει») στην Αρχαία Ελληνική βρίσκει αντίστοιχο στο ετρουσκικό –**ce** που χρησιμοποιείται στον ετρουσκικό αόριστο (*preterite tense*). Η ύπαρξή των παραπάνω ομοιοτήτων φανερώνει την τεράστια γλωσσολογική επίδραση του ΠΕ πελασγικού ιδιώματος στην Ελληνική γλώσσα, η έκταση της οποίας δεν έχει γίνει, μέχρι στιγμής, πλήρως αντιληπτή[45].

Παρόμοια επίδραση μπορεί να παρατηρηθεί και στην γλώσσες του ανατολιακού κλάδου των ΙΕ γλωσσών, όπως η Χεττιτική και η Λουβική. Ο Beekes (1993) επισημαίνει χαρακτηριστικές ιδιομορφίες των ανατολιακών γλωσσών, όπως απουσία του φωνήματος

---

[43] Όπως Ετρ. **purθne** [τίτλος αξιωματούχου] (Ελλ. **πρύτανης**), Ετρ. **Turan** [όνομα θεότητας της ομορφιάς] (Ελλ. **τύραννος**), Ετρ. **lauχum**, [επικεφαλής διοικητικής περιφέρειας] (Ελλ. **λαός**), Ετρ. ***θruna**, «εξουσία» (Ελλ. **θρόνος**), Ετρ. **puia,** «σύζυγος» (Ελλ. **ὀπυίω,** «παίρνω για σύζυγο»), Ετρ. **etera**, «πελάτης», «σκλάβος» (Ελλ. **ἑταῖρος**/**ἑτάρος**, «σύντροφος»).

[44] Όπως Ετρ. **asca** (Ελλ. **ἀσκός**)**,** Ετρ. **culiχna** (Ελλ. **κύλιξ**) , Ετρ. **cupa** (Ελλ**. κύπη**), Ετρ. **leχtum** (Ελλ. **λήκυθος**), Ετρ. **patua** (Ελλ. **πατάνη**). Η φωνητική σύμπτωση είναι μεγάλη. Οι ελληνικοί όροι δεν διαθέτουν ΙΕ ετυμολογία και τα σκεύη αποθήκευσης τροφών αποτελούν βασικό πολιτισμικό χαρακτηριστικό που δύσκολα υπόκειται σε δανεισμό. Κατά τη γνώμη μου η παρουσία τους σε αμφότερες τις γλώσσες μπορεί να εξηγηθεί μόνο εάν η μια γλώσσα (ή κάποιο συγγενές προς αυτή ιδίωμα) λειτουργεί ως γλωσσικό υπόστρωμα της άλλης.

[45] Ενδεικτικό είναι το ότι ο Beekes (1993) ειρωνικά αποκαλεί την κατάληξη παρακειμένου -**κε** «ελληνική καινοτομία», δηλαδή αναγνωρίζει μεν τη συνάφεια με την ετρουσκική μορφή αλλά και την ταυτόχρονη απουσία αναγωγής της κατάληξης στην ΙΕ ομογλωσσία, παραλείπει δε να προτείνει ενδεχόμενη υποστρωματική επίδραση. Γενικά ο Beekes εμφανίζεται εξαιρετικά διστακτικός (2014) επί του ζητήματος σύνδεσης του ΠΕΥ με την Ετρουσκική γλώσσα. Αντιθέτως, για την περίπτωση των ανατολιακών γλωσσών εμφανίζεται πολύ πιο υποστηρικτικός.

/ο/, απουσία ηχηρών συμφώνων, κλίση ουσιαστικών που προσιδιάζει περισσότερο προς τις συγκολλητικές παρά στις κλιτικές γλώσσες και ορισμένοι ομόρριζοι όροι (κάποιοι από τους οποίους παρατίθενται σε ετρουσκικά λήμματα που αναλύω στην υποεν. 3.3). Για τον Beekes τέτοια χαρακτηριστικά υποστρωματικού χαρακτήρα επιβεβαιώνουν την ύπαρξη ένος προγονικού ή στενά συγγενικού προς τα Ετρουσκικά γλωσσικού ιδιώματος στην Μικρά Ασία μέχρι την ύστερη ΕτΧ.

Έχει μεγάλο ενδιαφέρον η υπόθεση ότι η Ετρουσκική γλώσσα σχετίζεται γενετικά με τις σημερινές Καρτβελικές (ΚΒ) γλώσσες του Καυκάσου στη σημερινή Γεωργία. Θα ήταν ευτύχημα εάν μπορούσε να συνδεθεί η Ετρουσκική γλώσσα με τη ΚΒ οικογένεια, εφ' όσον αυτό θα «έδενε» με τους παραλληλισμούς μεταξύ ΚΒ γλωσσών και ΠΕΥ από τους Furnée, Gordeziani κ.α. Προς αυτή την κατεύθυνση σημαντική είναι η συμβολή του Dan Alexe, ενός ερασιτέχνη γλωσσολόγου ο οποίος έγραψε ένα πολύ ενδιαφέρον άρθρο με τίτλο «A Structural Comparison of Etruscan with the Kartvelian Languages» (2015).

Ο Alexe πραγματοποιεί μια πολύ έξυπνη, συστηματική και επιστημονική ανάλυση συγκρίνοντας τυπολογικές ομοιότητες μεταξύ των Ετρουσκικών και κυρίως των Σβανικών, μια ΚΒ γλώσσα που διαχωρίστηκε από τον γλωσσικό «κορμό» της υπόλοιπης οικογένειας ήδη από τη 2η χιλιετία π.Χ. διατηρώντας κάποια αρχαία χαρακτηριστικά τα οποία ευνοούν τη σύγκριση με αρχαίες γλώσσες. Ο ερευνητής παρατηρεί σημαντικές ομοιότητες μεταξύ Ετρουσκικών, Σβανικών και των υπόλοιπων ΚΒ γλωσσών. Συγκεκριμένα, μεταξύ άλλων, το σχηματισμό του πληθυντικού με όμοιες καταλήξεις και στις δύο γλώσσες, την υποβάθμιση της αιτιατικής πτώσης και την επακόλουθη υπερβολική εξάρτηση από τη δοτική ακόμη και σε περιπτώσεις όπου στα συμβατικά ΙΕ πλαίσια η σύνταξη στερείται νοήματος, οι εντυπωσιακές ομοιότητες στις προσωπικές αντωνυμίες α', β', γ' ενικού καθώς και α' πληθυντικού καθώς και σε κάποιες αμοιβαίες επιφανείς συντακτικές ιδιομορφίες. Η σύμπτωση, συγκεκριμένα, των προσωπικών αντωνυμιών είναι ιδιαίτερα αξιοπρόσεκτη και αυτό γιατί αυτές είναι από τις πιο αμετάβλητες ιδιότητες μιας γλώσσας. Πολύ δύσκολα υπόκεινται σε δανεισμό και συχνότατα υποδηλώνουν συγγένεια. Επίσης, ο Alexe παραθέτει μια σύντομη σειρά από πιθανά ζεύγη ομόρριζων όπως:

- Ετρ. **apa** και ΚΒ **baba**, «πατέρας»
- Ετρ. **ati** και ΚΒ **di**, «μητέρα»
- Ετρ. **seχ**, «κόρη» και τα Μινγκ. **skua**, Σβ. **sge-ske**, «γιος»
- Ετρ. **ziχ** και Γεω. **ts'igni** (წიგნი), «γράφω», «βιβλίο»
- Ετρ. **tivr** και Αρχ. Γεω. **mtovare** (მთოვარე), «φεγγάρι»
- Ετρ. **husrna** και Σβ. **ɣwźur**, «νέος», «νεαρός»
- Ετρ. **zal**, «δύο» και ΚΒ ***cal**, «διαίρεση»με παράγωγο το Γεω. **tsalk'uli** (ცალკული), «διαχωρίζω»
- Ετρ. ***herm** και ΚΒ ***ɣerm**. Αμφότερα υποδηλώνουν το ιερό και θείο. Βλ. Ετρ. **heramve**, «ιερό» και Γεω. **Γmerti** (ღმერთი), «Θεός»

Από τα παραπάνω διαπιστώνεται ότι περαιτέρω διερεύνηση πιθανών συσχετισμών μεταξύ Ετρουσκικών και ΚΒ γλωσσών είναι απαραίτητη και πολλά υποσχόμενη. Θα

μπορούσε να αποτελέσει, παράλληλα με τη μελέτη του ΠΕΥ, το «κλειδί» για την ανακάλυψη μιας ευρείας οικογένειας αρχαίων γλωσσών εξαπλωμένης από την Ιταλία μέχρι τον Καύκασο και πιθανώς μέχρι την Μεσοποταμία, εάν εντοπιστούν αρκετά ισχυροί συνδετικοί ιστοί με τα Σουμερικά, κάτι το οποίο παραμένει προς το παρόν ακόμα πιο υποθετικό από την πολλά υποσχόμενη διασύνδεση της Ετρουσκικής με τις ΚΒ γλώσσες.

3.3. Η ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΕΤΡΟΥΣΚΩΝ

Η σύνδεση των Ετρούσκων με την ανατολή δεν περιορίζεται στο γλωσσικό επίπεδο. Αφορά σε μεγάλο βαθμό ήθη και πρακτικές τα οποία εμφανίζουν έντονη ανατολιακή επιρροή. Το πιο επιφανές στοιχείο είναι ενδεχομένως η χρήση του διπλού πέλεκυ ή λάβρυ (*bipennis* για τους Ρωμαίους) που εμφανίζεται επανειλημμένα σε αγγεία, σε τεφροδόχους, σε τάματα, σε νομίσματα, σε επιτύμβιες στήλες, σε τάφους και αλλού[46]. Η χρήση του ως θρησκευτικό σύμβολο είναι αποδεδειγμένη, αν και δεν διέθετε ίσως την ίδια θεμελιώδη ταύτιση με το θείο όπως στον πολιτισμό των Μινωιτών. Πρόκειται για ένα πανάρχαιο σύμβολο ανατολιακής προέλευσης, με τη χρήση του να εντοπίζεται ήδη από τη Νεολιθική Εποχή. Εξάλλου, η ονομασία «λάβρυς» είναι λυδική όπως πληροφορεί ο Πλούταρχος[47]. Συνεπώς, η ευρεία υιοθέτησή του από τους Ετρούσκους υποδεικνύει την αναγωγή του πολιτισμού τους στον αιγαιακό/ανατολιακό χώρο.

Το σύμβολο του διπλού πέλεκυ δεν φαίνεται να κατέχει για τους Ετρούσκους την θρησκευτική και τελετουργική επιφάνεια που του προσέδωσαν οι Μινωίτες. Ωστόσο, στη διπλή λεπίδα του *bipennis* παραπέμπει η διπλοπροσωπία του ρωμαϊκού θεού Ιανού ο οποίος φαίνεται να διαθέτει ετρουσκική προέλευση με ετρουσκικό αντίστοιχο τη θεότητα *Culśanś*. Ομοιώματα του Ιανού τοποθετούνταν σε γέφυρες και περάσματα καθώς θεωρούνταν θεότητα υπεύθυνη για τις μεταβάσεις, τις αλλαγές. Η ετυμολογία που συμβατικά του αποδίδεται είναι ΙΕ, θεωρώ όμως πιθανότερο το λατινικό όνομα *Janus* να προέρχεται από την ετρουσκική θεότητα *Ani*, τον ύψιστο επουράνιο θεό που σηματοδοτούσε την απαρχή κάθε πράγματος, εξ ου και η ονομασία *Ianuarius* (Ελλ. **Ἰανουάριος**) για τον πρώτο μήνα του ρωμαϊκού έτους. Στον *Ani* πιθανότατα αντιστοιχεί ο σουμεριακός θεός *An/Anu* (𒀭), επουράνιος και ανώτερος όλων των θεών της σουμεριακής μυθολογίας. Όμοια, το όνομα του ανώτατου θεού των ετρούσκων, *Tini(a)/Tin*, ο θεός του ουρανού και της βροντής, αρχηγός των υπόλοιπων θεοτήτων που αντιστοιχεί στον Δία/*Jupiter* των Ελλήνων και Ρωμαίων, μπορεί να συνδεθεί ενδεχομένως με το Σουμ. **dingir** (𒀭) , «θεότητα, θεός». Στη σουμεριακή εικονογραφία επίσης απεικονίζονται διπρόσωπες θεότητες, επομένως η ύπαρξη του *Janus*/*Culśanś* υπονοεί έντονες ανατολικές επιρροές επί του ετρουσκικού πολιτισμού.

---

[46] Spranger (1927)

[47] «*Λυδοὶ γὰρ ‘λάβρυν’ τὸν πέλεκυν ὀνομάζουσι*» (*Αἴτια Ἑλληνικά*, ΜΕ’)

Με τη διπλοπροσωπία του Ιανού και τη διπλή λεπίδα του *bipennis* υποδηλώνεται κάποιος εγγενής δυϊσμός της θεότητας ο οποίος κατά τον Κενανίδη (2013) συνίσταται στη συγχώνευση των αντιθέτων στο πρόσωπο του θείου (φως και σκοτάδι, φιλία και εχθρότητα, αρσενικό και θηλυκό, καταστροφέας και δημιουργός). Με αυτόν τον τρόπο αποδίδεται στη θρησκεία των Μινωιτών (τους οποίους ο συγγραφέας θεωρεί, μάλλον λανθασμένα, Σουμέριους αποίκους) μια πανθεϊστική αντίληψη συνένωσης των αντιθέτων στα πρότυπα του «*ἕν το πὰν*», των πλατωνιστών, αντίληψη ιδιαίτερα δημοφιλής και στους αρχαίους Γνωστικούς.

Θεωρώ τη συγκεκριμένη αντίληψη αρκετά «μοντέρνα» και πέρα από τις θεολογικές δυνατότητες της νεολιθικής κοινωνίας από την οποία το σύμβολο προέκυψε. Κατά τη γνώμη μου η διπλοπροσωπία της θεότητας αντιπροσωπεύει μάλλον την παντοδυναμία του Θεού, τη δυνατότητα να διεισδύει σε παρελθόν και μέλλον και, όντας «πανταχού παρών», να γνωρίζει τα μελλούμενα και τα παρελθόντα στην εντέλεια, κυριαρχώντας ταυτόχρονα επί αυτών, καθώς και την ιδιότητά του ως Κύριος των εγκόσμιων και επουράνιων με το θανάτο να λειτουργεί ως σταυροδρόμι. Παρόμοια αντίληψη περί ολικής κυριαρχίας του θείου σε όλες τις πτυχές της Ύπαρξης φαίνεται να έχουν και οι Ινδουιστές. Ο ανώτατος θεός Βράχμα εμφανίζει πολυπροσωπία, τέσσερα πρόσωπα αντί για δύο. Νομίζω αυτή η εξήγηση ταιριάζει καλύτερα τόσο με την τοποθέτηση του *Janus* σε περάσματα τα οποία συμβολίζουν γενικά τη μετάβαση από μια τωρινή σε μια μελλοντική κατάσταση, γνωστή μόνο στο Θεό, όσο και με τη χρήση του διπλού πέλεκυ, ο οποίος ως όπλο αντικατοπτρίζει την ισχύ, την παντοδυναμία της θεότητας. Όμοια λειτουργία μπορεί να υποτεθεί και για το Δικέφαλο Αετό, πανάρχαιο σύμβολο που εντοπίζεται από την ΕτΧ στην Ανατολία και στην Εγγύς Ανατολή ο οποίος τους τελευταίους αιώνες αποτελεί πεμπτουσιακό σύμβολο της Ρωμιοσύνης.

Ο διπλός πέλεκυς στην περίπτωση των Ετρούσκων μπορεί να συσχετιστεί και με τις φάσκες (Λατ. **fasces**, εν. **fascis**), γνωστό σύμβολο των Ρωμαίων που απεικόνιζε μια δέσμη κούτσουρα σφιχτοδεμένη μαζί με έναν πέλεκυ (μονό συνήθως) το οποίο υιοθετήθηκε αργότερα από τους Ιταλούς φασίστες, εξ ου και η ονομασία τους.Το σύμβολο προέρχονταν από τους Ετρούσκους που το αποκαλούσαν **faśe**. Ο συμβολισμός του πιθανότατα ήταν εξουσιαστικός και μάλλον υποδήλωνε την κοσμική εξουσία του μονάρχη, σε αντίθεση με την θεϊκή του διπλού πέλεκυ/Ιανού. Η σφιχτή δέσμη από κλαριά συμβόλιζε την αδιάσπαστη ενότητα και ισχύ των συμμαχιών μεταξύ ετρουσκικών πόλεων[48]. Διασώζεται, άλλωστε, και σχετικός μύθος του Αισώπου ο οποίος καταδεικνύει το ρητό «*ἡ ἰσχύς ἐν τῇ ἑνώσει*». Παραλληλισμοί εντοπίζονται στα Ουγγρικά με το **fejsze**, «τσεκούρι», στα Σουμερικά όπου έχουμε το **paśu** με ίδια σημασία αλλά και στα Χαττικά με το **pakku**, «σφυρί», «πέλεκυς»[49]. Ο διπλός πέλεκυς μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως άξονας γύρω από τον οποίο

---

[48] Οι Ετρούσκοι είχαν υιοθετήσει ένα κάπως αποκεντρωμένο σύστημα βασισμένο σε συμμαχίες 12 πόλεων, ή καλύτερα συμπολιτείες, τα *meχ*. Όμοιες συμμαχίες εμφανίζονται και στην Ανατολία, όπως η καρική δωδεκάπολη που αναφέρει ο Στέφανος του Βυζαντίου στα *Εθνικά* («*Σκιρῖτις, ἡ δωδεκάπολις τῆς Καρίας*») και η φημισμένη ιωνική δωδεκάπολη των ιστορικών χρόνων.

[49] Η εμφάνιση ομόρριζων σε τόσες διαφορετικές γλώσσες υποδεικνύει την αρχαιότητα του όρου. Η επιβίωσή του μπορεί να εξηγηθεί λόγω της θρησκευτικής σημασίας του πέλεκυ από τη νεολιθική εποχή με το σύμβολο να εντοπίζεται στις τοιχογραφίες του Çatal Höyük από την 6η χιλ. π.Χ. Η εγγύτητα της επικράτειας των Χάττι στον αρχαίο νεολιθικό οικισμό πιθανώς υποδηλώνει ότι ο Χαττ. όρος είναι και ο αρχαιότερος. Είναι αρκετά πιθανόν μια προγονική μορφή της Χαττικής γλώσσας να ομιλούνταν από τους κατοίκους του Çatal Höyük.

πραγματοποιούνται παραλληλισμοί προς τον σουμερικό πολιτισμό. Το μόνο που δεν ταυτοποιείται στα σουμερικά ευρήματα είναι το σύμβολο αυτούσιο, ο οποίος πρέπει να ανήκει αποκλειστικά στη γεωπολιτισμική σφαίρα της Ανατολικής Μεσογείου και δεν εμφανίζει, απ' όσο γνωρίζω, παραλληλισμούς με τη Μέση ή Άπω Ανατολή. Αυτό δίνει πληροφορίες και για τον τόπο καταγωγής των Σουμερίων, αν και μόνο ως προς το από πού δεν θα μπορούσαν να προέρχονται, τουτέστιν τη δυτική Μ. Ασία, οπού έχουμε την ταυτοποίηση της λάβρυος από τα πρώιμα νεολιθικά χρόνια.

Μια άλλη θρησκευτική πρακτική των Ετρούσκων με ανατολική προέλευση είναι η ηπατοσκοπία (Λατ. *haruspex*). Οι Ετρούσκοι σφυρηλατούσαν μεταλλικά ομοιώματα συκωτιών ζώων τα οποία χρησιμοποιούσαν για την άσκηση της μαντικής. Οι Ετρούσκοι φαίνεται ότι διακατέχονταν από μια ιδιαίτερη έλξη προς τον μυστικισμό με ιδιαίτερα αναπτυγμένο το θρησκευτικό τους αίσθημα, στα όρια ίσως της δεισιδαιμονίας. Οι μάντεις και οι διάφοροι οιωνοσκόποι ήταν ιδιαίτερα δημοφιλείς σε όλα τα κοινωνικά στρώματα και οι ιερείς κατείχαν ιδιαίτερο κύρος. Μεταξύ άλλων, οι Ετρούσκοι ήταν και φημισμένοι μάντεις ζωικών σπλάχνων. Η ηπατοσκοπία ήταν μια άρχαια τεχνική με ρίζες στην αρχαία Μεσοποταμία. Στην Βαβυλωνία έχουν εντοπιστεί πήλινα ομοιώματα συκωτιού σε αντιδιαστολή με τα χάλκινα των Ετρούσκων του 3^{ου} αι. π.Χ.. Το αξιοσημείωτο είναι ότι πάνω στα βαβυλωνιακά ομοιώματα διασώζεται το σουμερόγραμμα[50] *HAR* το οποίο παραπέμπει ευθέως στον όρο **haruspex** των Λατίνων[51]. Ωστόσο, δεν διασώζεται κάποια ετρουσκική λέξη φανερά συνώνυμη με το σουμεριακό *HAR* με παραπλήσια ή ταυτόσημη σημασία αν και αυτό θα μπορούσε να οφείλεται στην έλλειψη σχετικών ευρημάτων. Γενικά, λόγω της απουσίας εκτενών κειμένων στα Ετρουσκικά η γλώσσα δεν είναι ενδελεχώς μελετημένη και άφθονοι σημαντικοί όροι, όπως ονόματα εσωτερικών οργάνων του σώματος, παραμένουν άγνωστοι.[52]

Για το λατινικό **haruspex** [53]έχει προταθεί ΙΕ ετυμολόγηση, εκ της πρωτο-ινδοευρωπαϊκής (ΠΙΕ) ρίζας ***ǵ^{h}er**, «έντερο», απ' όπου θεωρείται ότι προκύπτει και η ελληνική **χορδή**. Ωστόσο, στη λατινική γλώσσα των Ούμπριων, γειτόνων των Ετρούσκων, διασώζεται ο όρος **erus** που αναφέρεται σε κάποιο όργανο ενός θυσιασμένου ζώου[54], ο οποίος δεν εμφανίζει συνάφεια με την προτεινόμενη ΙΕ ετυμολόγηση. Γενικά, έχω παρατηρήσει ότι υφίσταται μια τάση απόδοσης ΙΕ ετυμολογίας σε όσα περισσότερα λημμάτα αρχαίων ΙΕ γλωσσών, όπως τα Ελληνικά και τα Λατινικά, είναι εφικτό. Αυτό οφείλεται τόσο σε άγνοια πιθανών ομόρριζων σε άλλες γλωσσικές οικογένειες όσο και σε επιτηδευμένη παραμέλησή τους λόγω «ινδοευρωπαιοκεντρισμού», ίσως γιατί οι μεγαλύτερες σε αριθμό ομιλητών γλώσσες (Αγγλικά, Ισπανικά, Πορτογαλικά, Γαλλικά) αυτού που συμβατικά αποκαλείται «Δύση» είναι όλες τους ΙΕ. Ο Burkert (1992) χαρακτηριστικά αναφέρει ότι το ενδεχόμενο δανεισμού πολλών όρων από τις Σημιτικές γλώσσες στα Ελληνικά μέχρι τα μέσα του 20^{ου} αι. ήταν

---

50 Ιδεόγραμμα το οποίο διαβάζεται αλλιώς στη γλώσσα όπου μεταφέρεται αλλά διατηρεί την παλιά σουμερική του ορθογραφία

51 Burkert (1992), σ. 50

52 Στα Ετρουσκικά πάντως η ήπατοσκοπία προσδιορίζεται με τον όρο **natiś** το οποίο ο Gordeziani (2015) συνδέει με το ΚΒ **nezvi**, «προβατίνα», «γουρούνα» αλλά και το ελληνικό **νηδύς**, «στομάχι», «κοιλιά». Ωστόσο, υπάρχει και το περισσότερο συναφές φωνολογικά με το **νηδύς**, **niθu**, «κοιλιά».

53 Εκ των Λατ. **haru**-, «σπλάχνο» + **spex**-, [παράγωγο του Λατ. **specio**, «παρατηρώ»].

54 Forsythe (2006)

σχεδόν αδιανόητο για πολλούς γλωσσολόγους, με πολλούς να επαίρονται για την ινδοευρωπαϊκή «καθαρότητα» της Ελληνικής γλώσσας. Μεταγενέστερες μελέτες οδήγησαν σε πλήρη διάψευση, εφ'όσον εντοπίστηκε σημαντικά μεγαλύτερος αριθμός ανατολικών ομόρριζων, στα πλαίσια φυσικά μιας ευρείας πολιτισμικής επιρροής η οποία ανάγεται μεν στο προελληνικό παρελθόν αλλά συνεχίστηκε καθ' όλη την διάρκεια της 2ης και της 1ης χιλιετίας.

Η προκατάληψη της Δύσης προς την Ανατολή πιθανόν εξηγεί και την απροθυμία του επιστημονικού κατεστημένου να αποδεχθεί μια ανατολιακή προέλευση για τους Ετρούσκους. Ο Γάλλος ετρουσκολόγος Dominique Briquel απορρίπτει αναφανδόν σχεδόν ως μηδαμινής ιστορικής αξίας τις μαρτυρίες των Ελλήνων συγγραφέων (εκτός του). Θεωρεί ότι οι συγγραφείς– όλοι τους, όλους τους αιώνες – κινούνταν από πολιτικά κίνητρα με εξαίρεση τον Διονύσιο Αλικαρνασσέα. Ο Διονύσιος, όμως, έζησε στη Ρώμη την εποχή που ο πολιτισμός των Ετρούσκων έπνεε τα λοίσθια οπότε οι Ρωμαίοι είχαν πολιτικά κίνητρα να αποκόψουν τους Ετρούσκους από τον Αιγαιακό χώρο .

Παρά τις εμμονές ορισμένων μελετητών περί αυστηρά ιταλικού και ενδογενούς χαρακτήρα του ετρουσκικού πολιτισμού, όσο μελετά κανείς το ζήτημα των Ετρούσκων τόσο περισσότερο πείθεται για την ανατολιακή προ-ΙΕ καταγωγή τους, έστω και αν αυτή δεν ανάγεται στα τέλη της Εποχής του Χαλκού αλλά είναι πολύ αρχαιότερη. Οι Ετρούσκοι ήταν κάτι σαν ξένο σώμα μεταξύ των ιταλόφωνων γειτόνων τους. Τα ήθη τους διέφεραν σημαντικά, με κυριότερη διαφορά τον ελεύθερο και προτεταμένο ρόλο των γυναικών στην ετρουσκική κοινωνία. Αυτό σκανδάλιζε ιδιαίτερα τους γύρω λαούς. Έβλεπαν τους Ετρούσκους ως άσεμνους και αισχρούς. Ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς διαχωρίζει πολιτισμικά τους Ετρούσκους δηλώνοντας ότι δεν κατείχαν το «*ὁμόγλωσσόν*» και το «*ὁμοδίαιτο*» με άλλους μεσογειακούς λαούς.

Πράγματι, στις κοινωνίες των ινδοευρωπαιόφωνων λαών κυριαρχούσαν περισσότερο πατριαρχικά πρότυπα. Αντίθετα στους Μινωίτες και άλλους προϊστορικούς λαούς της Μ. Ασίας υπάρχουν αποχρώσες ενδείξεις ότι η θέση της γυναίκας στην κοινωνία, είτε ως σύμβολο, είτε ως πρόσωπο ήταν διαφορετική. Μπορεί ο χαρακτηρισμός «μητριαρχία» να είναι υπερβολικός και να μην αποδίδει το ρόλο του θηλυκού σε αντιδιαστολή με το ρόλο του αρσενικού στις πατριαρχικές κοινωνίες αλλά σίγουρα η γυναίκα κατείχε ένα διαφορετικό κοινωνικό *status* το οποίο εξαλείφθηκε από τις μεσογειακές και μεσανατολικές κοινωνίες για όλη την υπόλοιπη προχριστιανική περίοδο. Η γυναίκα ανέκαμψε και απέκτησε μεγαλύτερη κοινωνική ισότητα και αξία με τον ερχομό του Χριστιανισμού και την ευεργετική του επίδραση στα συχνά βάρβαρα ειδωλολατρικά ήθη. Ψήγματα της αρχαίας «μητριαρχίας» σώζονται ακόμη σε νησιωτικές κοινότητες του Αιγαίου, όπου έχουμε συχνά το φαινόμενο ο γαμπρός να μετακομίζει στο σπίτι της νύφης μετά το γάμο ή την διατήρηση από την κόρη της κληρονομιάς της γονικής περιουσίας. Ο Γερμανός A. J. Pfiffig δηλώνει απερίφραστα ότι *«[Ο ετρουσκικός πολιτισμός] ήταν η τελευταία άνθιση των μεγάλων προ-ινδοευρωπαϊκών κουλτούρων. Με την τόσο ελάχιστα ινδοευρωπαϊκή νοοτροπία τους οι Ετρούσκοι πρέπει να φάνταζαν ξένοι προς τους Λατίνους και τους Έλληνες»*[55]. Νομίζω ότι η ρήση αυτή συνοψίζει απερίφραστα την ανεστιότητα των

55 Beekes, 2003, σελ. 33.

Ετρούσκων και την απώτερη ανατολιακή καταγωγή τους, όχι όμως και την πολιτισμική συνάφεια μεταξύ Ετρούσκων και Ελλήνων.

Παρά τις διαφορές στη νοοτροπία μεταξύ Ετρούσκων από τη μία και Λατίνων και Ελλήνων από την άλλη είναι νομίζω λάθος να απεικονίσουμε τους πρώτους ως εντελώς διάφορους και ξένους προς τους δεύτερους. Η κοινή πολιτισμική ρίζα των Ετρούσκων με τους Έλληνες και Ρωμαίους καθώς και η διαχρονική αλληλεπίδρασή μεταξύ τους αποκαλύπτεται κυρίως στην θρησκεία αλλά και στον τομέα της μυθολογίας. Πολλά ονόματα ετρουσκικών θεοτήτων έχουν λατινικές και ελληνικές αντιστοιχίες. Έτσι παρατηρούνται οι εξής θεοί:

- Η ετρουσκική *Uni*, γυναίκα του *Tin/Tin(i)a* που αντιστοιχεί στη ρωμαϊκή *Juno* και την ελληνική Ήρα.
- Ο υδάτινος θεός *Neϑuns*[56], ο αντίστοιχος *Neptune* των Ρωμαίων και Ποσειδών των Ελλήνων.
- Η *Menrva*, *Minerva* των Λατίνων και Αθηνά των Ελλήνων.
- Η *Artumes*, θεά του κυνηγιού, που δεν είναι άλλη από τη θεά Άρτεμη.
- Ο *Apulu*/*Aplu*, δηλαδή ο θεός Απόλλωνας.
- Η θεά της γης *Cel*, λατινική *Ceres* και αντίστοιχη Γη/Γαία των Ελλήνων.

Επίσης, εμφανίζονται άλλες μικρότερες θεότητες όπως:

- Ο *Aχlae*, ο ποτάμιος θεός Αχελώος.
- Καβείριες θεότητες όπως ο *Aχuvesr*, που αντιστοιχεί στον Αξιόκερσο, και ο *Camillus* που παραπέμπει στον Καδμίλο[57].
- Ο *Esplace*, Ελλ. Ασκληπιός.
- Η *Φersipnai*, Ελλ. Περσεφόνη.
- Ο *Raϑmtr*, ο μινωικός Ραδαμάνθυς, δικαστής των νεκρών στον Άδη.
- Ο *Θevrumines,* Ελλ. Μινώταυρος.

Τέλος, υπάρχουν και ήρωες όπως:

- Οι *Castur* και *Pulutuce*, οι γνωστοί Κάστορας και Πολυδεύκης που χαρακτηρίζονται ως *Tinas cliniar*, «υιοί του *Tin*», σε αντιστοιχία με το ελληνικό «Διόσκουροι».
- Ο *Aχle*, ο γενναίος Αχιλλέας.

---

[56] Εκ του Ετρ. **neθ-** έχουμε το Γεω. **nedli** (ნედლი, «μουσκεμένος») και **not'io** (ნოტიო, «νωπός»), πιθανόν και το Ελλ. **νότος** με παράγωγο το **νοτίζω**, «μουσκεύω»

[57] Το **Καδμῖλος** κατά τον Beekes (2003) απαντάται στα Λατινικά ως **camillus**, «υπηρέτης», το οποίο πρέπει να αποτελεί ετρουσκικό δάνειο λαμβάνοντας υπόψη τις τιμές των Λημνίων Πελασγών προς τις χθόνιες θεότητες των Καβείρων. Οι Κάβειροι συνήθως απεικονίζονται ως πατέρας και παιδί με ονόματα **Αξιόκερσος** και **Καδμῖλος**/**Κασμῖλος** αντίστοιχα .Ο Καδμίλος στα πλαίσια των Καβείριων μυστηρίων ταυτιζόταν με το θεό Ερμή. Διασώζεται η άποψη στην αρχαία γραμματεία η πληροφορία ότι *Camillus* ήταν η ονομασία του Ερμή στην Ετρουρία (Bernard, 1980). Προφανώς πρόκειται για προσαρμογή μη ταυτοποιούμενου ετρουσκικού ονόματος στα λατινικά πρότυπα. Συνεπώς, ο Beekes έχει πιθανότατα δίκιο.

- Ο *Uϑuze*, ο πολυμήχανος Οδυσσέας.
- Ο *Θese*, ο Θησέας.
- Ο *Hercle*, ο Ηρακλής.

Πολλά από αυτά τα ονόματα πιθανότατα είναι πολιτισμικά δάνεια κατά τη διάρκεια των μακρόχρονιων επαφών των Ετρούσκων με τους Έλληνες, κάποια από αυτά ωστόσο πρέπει να ανάγονται βαθύτερα στο παρελθόν, όπως ο *Aplu* (που απαντάται και στην Ανατολία ως *Apaliunas*), η *Cel* και ο *Aχlae*, καθώς και οι Καβείριες θεότητες, λόγω της συσχέτισης του τόπου καταγωγής τους με το ετρουσκοειδές Λήμνιο ιδίωμα.

Καθίσταται φανερό πως υπήρχε μεγάλη αλληλεπικάλυψη μεταξύ του θρησκευτικού και μυθολογικού κόσμου των Ετρούσκων, των Ρωμαίων και των Ελλήνων. Στους Ρωμαίους συγκεκριμένα η επιρροή της ετρουσκικής κουλτούρας πρέπει να ήταν ιδιαίτερα εκτεταμένη και διαχρονική. Κάλυπτε όλη την ιστορική πορεία της Ρώμης, από μια άσημη σχετικά πόλη της κεντρικής Ιταλίας σε πρωτεύουσα της πιο ισχυρής αυτοκρατορίας του πλανήτη τους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες. Την περίοδο πριν την κατάλυση της μοναρχίας και την εισαγωγή ολιγαρχικού πολιτεύματος (που αποδίδεται στην περίπτωση της Ρώμης με τον όρο *respublica*), ορισμένοι βασιλείς της Ρώμης όπως οι *Lucius Tarquinius Priscus* (616 - 579 π.Χ.), *Servius Tullius* (578 - 535 π.Χ.) και *Lucius Tarquinius Superbus* (535 – 510 π.Χ.) ήταν ετρουσκικής καταγωγής. Το ίδιο φαίνεται να ισχύει και για τους μυθικούς ιδρυτές της Αιώνιας Πόλης, τον Ρέμο (*Remus*) και τον Ρωμύλο (*Romulus*), των οποίων τα ονόματα δεν διαθέτουν λατινική ετυμολογία.

Ο Πλούταρχος αναφέρει μάλιστα ότι η ίδρυση της Ρώμης έγινε με βάση τα ετρουσκικά έθιμα και τελετές[58] Πράγματι, το όνομα **Ῥώμη** είναι πιθανότατα ετρουσκικό. Εικάζεται ότι οφείλεται στο **Ruma** ένα από τα ετρουσκικά γένη. Η ονομασία του γένους αυτού προέρχεται από τον όρο ***rum**, «μαστός»[59]. Η παραπομπή στο μύθο της ανατροφής των Ρέμου και Ρωμύλου από μια λύκαινα είναι προφανής. Λιγότερο προφανής είναι η παραπομπή σε μια παρόμοια ιστορία από τον ελλαδικό χώρο, αυτή του θρύλου των Λυκάστου και Παρρασίου, οι οποίοι επίσης επιβίωσαν τρεφόμενοι από το γάλα μιας λύκαινας στην περιοχή της Αρκαδίας. Το όνομα **Λύκαστος** εμφανίζεται επίσης και στην Κρήτη. Το φέρει γιος του βασιλιά Μίνωα αλλά και αρχαία μινωική πόλη. Λύκαστος ποταμός υπάρχει και στον Πόντο αλλά και πόλη κοντά στην αρχαία Αμισό. Το όνομα είναι ΠΕ και η κατάληξη –**στ**-ος χαρακτηρίζει και άλλα κρητικά τοπωνύμια όπως **Φαιστός**.

Οι μύθοι των Ρέμου-Ρωμύλου και Λυκάστου-Παρρασίου δεν είναι ΙΕ προέλευσης καθώς δεν διασώζεται ανάλογος μύθος σε άλλους λαούς της ΙΕ ομογλωσσίας. Η διατροφή από τους μαστούς της λύκαινας βρίσκει έναν απρόσμενο παραλληλισμό στην ετρουσκική τέχνη. Διασώζεται αναπαράσταση χαραγμένη στο πίσω μέρος ενός μπρούτζινου καθρέφτη όπου εικονίζεται ο Ηρακλής να θηλάζει το στήθος της θεάς *Uni* (η οποία σημειώσαμε ότι αντιστοιχεί στη δική μας Ήρα). Το τεχνούργημα συνοδεύεται και από επιγραφή στα Ετρουσκικά όπου ο Ηρακλής αποκαλείται «υιός της Ήρας». Συγκεκριμένα, είναι η πράξη του θηλασμού που τον μετατρέπει σε υιό της θεάς και κατά συνέπεια σε θεό.

---

58 Woudhuizen (2019), σελ. 39

59 Ο μη ταυτοποιημένος όρος ***rum** οφείλει την ύπαρξή του στο Λατ. **rumis**, «μαστός θηλασμού» και στη *Rumina*, ρωμαϊκή θεά του θηλασμού των νεογνών. Θεωρείται ότι το δάνειο είναι από τα Ετρουσκικά στα Λατινικά καθώς διασώζεται το όνομα του ετρουσκικού γένους **Ruma**.

Είναι γνωστό ότι από την ελληνική μυθολογία ότι ο Ηρακλής είχε εχθρικές σχέσεις με την Ήρα η οποία τον μισούσε και τον εχθρεύονταν θανάσιμα. Το μεγαλύτερο μέρος των περιπετειών του Ηρακλή και των 12 άθλων του ήταν αποτέλεσμα του μίσους της θεάς προς το νόθο γιο του Δία. Στην ετρουσκική αναπαράσταση όμως φαίνεται να επέρχεται μια συμφιλίωση, μια καταλλαγή, πιθανώς μετά από το θάνατο του ήρωα, πράξη οποία δεν έχει το αντίστοιχό της στους ελληνικούς μύθους με τον τρόπο τουλάχιστον που το ετρουσκικό εύρημα παρουσιάζει, αν και σε άλλες εκδοχές ο μύθος του Ηρακλή καταλήγει σε αποθέωση και μετατροπή της Ήρας από εχθρική σε μητρική φιγούρα. Υπήρχε, επίσης, η παράδοση ότι ο Ηρακλής στη βρεφική του ηλικία τοποθετήθηκε από το Δία στα στήθη της Ήρας ενώ αυτή κοιμόταν προκειμένου να γίνει αθάνατος από το γάλα της, ωστόσο αυτή ξύπνησε και τον απομάκρυνε βίαια με το χυμένο γάλα να δημιουργεί τον γαλαξία. Εντοπίζεται και εδώ η παραδοσιακή ρήξη μεταξύ θεάς και θνητού. Ο σύντομος αυτός μύθος φαίνεται να συμπληρώνει τον αντίστοιχο ετρουσκικό. Ο θηλασμός του θεϊκού γάλακτος δεν προσφέρει απλά καταλλαγή αλλά και αθανασία[60].

Η πολυπόθητη για τον αρχαίο κόσμο συμφιλίωση Ανθρώπου και Θεού επέρχεται, σύμφωνα με την ορθόδοξη θεολογία, με τη σταύρική θυσία του ενσαρκωμένου Λόγου του Θεού. Έκτοτε, εγκαινιάζεται μια νέα εποχή όπου τα δεσμά του θανάτου και της αποξένωσης από το Δημιουργό παύουν να αποστερούν από τους θνητούς την πολυπόθητη αθανασία. Το αβυσσαλέο οντολογικό χάσμα που ο άνθρωπος της αρχαιότητας, Μινωίτης, Πελασγός, Ετρούσκος, Ρωμαίος και Έλληνας αδυνατούσε να δρασκελίσει γεφυρώνεται. Ίσως δεν είναι σύμπτωση το ότι η σπουδαιότερη χριστιανική αυτοκρατορία της ιστορίας, η Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, αναδύθηκε μέσα από την ιστορική δράση και τις κατακτήσεις μιας πόλης με το όνομα **Ρώμη** που παραπέμπει στον μαστό που ο ετρουσκικός Ηρακλής θηλάζει, σύμβολο συμφιλίωσης Θεού και Ανθρώπου. Εάν κανείς μελετήσει την προέλευση του όρου **Βυζάντιο**[61] θα δει ότι λεξιλογικοί παραλληλισμοί προς την ρίζα **βυζ-**/**buz-** υπάρχουν σε πολλές ινδοευρωπαϊκές γλώσσες. Έτσι έχουμε τα Θρ./Ρουμ. **buză** και Αλβ. **buzë**, «άκρο», «χείλος», το Βουλ. και Σλαβομ. **buza** (Буза), «μάγουλο», «χείλος», τα Αγγ. **bosom** και Γερ. **busen**, «στήθος», το Ιτ. **bucca**, «μάγουλο» και τέλος το Ελλ. **βυζίον**. Στον ελληνικό χώρο υπάρχει επίσης το **βύζακος**/**βυζακόπετρα**, «ευμεγέθης ποτάμιος λίθος»[62] και το χωριό

---

60 Ο Dan Alexe στο άρθρο του «Sucking the victim's mother's teats – the Etruscans and the Caucasian vendetta…» παραλληλίζει τον θηλασμό του Ηρακλή με μια πανάρχαια πρακτική που εμφανίζεται ανάμεσα σε φυλές του Καυκάσου, στους Σβαν (ή Σόανους κατά τον Στράβωνα) της ΚΒ ομογλωσσίας, στους Τσετσένους, στους Ιγκουσέτιους, στους Αμπχάζιους και άλλους, η οποία περιλαμβάνει τον θηλασμό στα στήθη μιας γυναίκας από κάποιον τρίτο προκειμένου να επέλθει συμφιλίωση (όπως στην περίπτωση ενός δολοφόνου του οποίου το έγκλημα μπορεί να συγχωρεθεί εάν γλιστρήσει τη νύχτα και ακουμπήσει με τα χείλη του τα στήθη της μάνας του ανθρώπου που φόνευσε). Επειδή, η πρακτική εμφανίζεται κυρίως ανάμεσα σε λαούς του Βόρειου Καυκάσου, όπου ομιλούνται οι Βορειοκαυκασικές γλώσσες, πιθανότατα συγγενικές με το αρχαιότερο νεολιθικό *stratum* του ΠΕΥ, ίσως πρόκειται για ένα πανάρχαιο «έθιμο» αναγόμενο στη ΝΕ το οποίο έμεινε στη μνήμη των Ετρούσκων, δια μέσου των ανατολιτών προγόνων τους, με τη βασική θρησκευτική του σημασία: Αυτή της συμφιλίωσης του ανθρώπου με τη θεότητα.

61 Είναι αξιοπερίεργο το γεγονός ότι το Βυζάντιο (και μετέπειτα η Κωνσταντινούπολη) χτίστηκε πάνω σε μια χερσόνησο πλαισιωμένη από την Προποντίδα, τον Βόσπορο και τον Κεράτιο κόλπο η οποία από ψηλά μοιάζει ιδιαίτερα με χείλος, ή με ρώγα μαστού, δικαιώνοντας έτσι τόσο το όνομα του όσο και την εποχή καταλλαγής Ανθρώπου και Θεού που η μεταφορά της πρωτεύουσας της αυτοκρατορίας της Ρώμης στην τοποθεσία αυτή συμβολίζει.

62 Χαραλαμπάκης (1994)

Βυζακιά στην Κύπρο, χτισμένο πάνω σε ένα ιδιαίτερα πετρώδες έδαφος, με τον όρο πιθανώς να αναφέρεται και στην γεμάτη βότσαλα κοίτη του παρακείμενου ποταμού. Διασώζονται και τα θρακικά ονόματα **Βούζης**, **Βούζας**, **Βύζας**[63], τα ιλλυρικά **Βούζος**, **Βουζέτιος**[64] και πολλοί άλλοι αρχαιότεροι όροι (βλ. **μαστός**/**μασδός**, υποεν. 4.4.).

Θεωρώ ότι σε αυτό το σημείο η αλήθεια δεν μπορεί να προσεγγιστεί επιστημονικά παρά μόνο διαισθητικά. Η ίδρυση της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας επί του αρχαίου Βυζαντίου και η ευεργετική συμβολή της στην εξάπλωση της Ορθοδοξίας στην υπόλοιπη Οικουμένη σηματοδότησε και συμβόλισε την εκπλήρωση του πόθου μεγάλου μέρους των λαών του αρχαίου κόσμου, ιδιαίτερα των Ελλήνων αλλά και των χαμένων ξαδέρφων τους Ετρούσκων, να αποκαταστήσουν την απολεσθείσα στα βάθη των αιώνων αρμονική σχέση με τον Θεό ώστε να απαλλαγούν από τη σκιά του θανάτου. Η αναζήτηση της αθανασίας ήταν μεγάλη επιθυμία και των Σουμερίων για τους οποίους θα γίνει εν συντομία λόγος και πιο κάτω στην ενότητα 5).

---

63 Το όνομα **Βύζας** είναι γνωστό βέβαια από το Στράβωνα ο οποίος αναφέρει την μυθιστορία περί αποικισμού του Βοσπόρου από τους Μεγαρείς με επικεφαλής τον Βύζαντα. Ωστόσο, οι απόψεις μάλλον διίστανται, καθώς διασώζονται διάφορες μυθολογικές και μη εκδοχές περί ίδρυσης του Βυζαντίου. Ο Ησύχιος της Μιλήτου τον 6ο αι. μ.Χ. παραθέτει στο μύθο της Ιούς (ον. **Ιώ**), κόρη του βασιλέα του Άργους που ερωτεύτηκε ο Δίας. Η Ιώ μεταμορφωμένη σε αγελάδα ήρθε αντιμέτωπη με την οργή της ζηλόφθονης Ήρας. Η θεά έστειλε μια ενοχλητική σκνίπα που κυνήγησε την Ιώ μέχρι την Θράκη όπου γέννησε την νύμφη Κερόεσσα (αναμφίβολα ΠΕ προέλευσης όνομα λόγω της κατάληξης **-εσσα**), η οποία στη συνέχεια γέννησε με το θεό Ποσειδώνα τον Βύζα.

64 Paliga (2006)

ΟΙ ΕΤΕΟΕΛΛΗΝΕΣ ΠΕΛΑΣΓΟΙ

[…]ἰδοὺ τράγος αἰγῶν ἤρχετο ἀπὸ λιβὸς ἐπὶ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς καὶ οὐκ ἦν ἁπτόμενος τῆς γῆς, καὶ τῷ τράγῳ κέρας θεωρητὸν ἀναμέσον τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ. Καὶ ἦλθεν ἕως τοῦ κριοῦ τοῦ τά κέρατα ἔχοντος, οὗ εἶδον, ἑστῶτος ἐνώπιον τοῦ Οὐβὰλ καὶ ἔδραμε πρὸς αὐτὸν ἐν ὁρμῇ τῆς ἰσχύος αὐτοῦ.[…] καὶ ἔρριψεν αὐτὸν ἐπὶ τὴν γῆν καὶ συνεπάτησεν αὐτόν, καὶ οὐκ ἦν ὁ ἐξαιρούμενος τὸν κριὸν ἐκ χειρὸς αὐτοῦ. Καὶ ὁ τράγος τῶν αἰγῶν ἐμεγαλύνθη ἕως σφόδρα[…]

Δανιήλ η΄, 5-8

4.1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Με βάση τις πληροφορίες που παρατέθηκαν στις προηγούμενες ενότητες έγινε φανερή η παρουσία στην ηπειρωτική Ελλάδα και στην Ανατολική Μεσόγειο, προϊστορικών λαών που μιλούσαν γλώσσες μη ινδοευρωπαϊκές, χωρίς ανιχνεύσιμη, σε επίπεδο γλωσσικής οικογένειας, γενετική σχέση με τις ελληνικές διαλέκτους και άλλα συγγενικά ΙΕ ιδιώματα (Λατινικά, Σανσκριτικά, Χεττιτικά κλπ). Στην κατηγορία αυτή ανήκει α) αναμφίβολα η γλώσσα των Ετρούσκων, παρ’ όλο που κατά καιρούς διατυπώνονταaι προτάσεις περί συγγένειας με τις ανατολιακές ΙΕ γλώσσες[65] - οι οποίες με βάση τόσο το λεξιλόγιο όσο και τη γραμματική της γλώσσας δε φαίνεται να επαληθεύονται - και β) πιθανότατα η γλώσσα των Μινωιτών, όπου κάποιες αμφιβολίες υφίστανται όσο εκλείπει μια κοινώς αποδεκτή ερμηνεία των πινακίδων της Γρ. Α’.

Καθώς όμως είναι αποδεκτή η ύπαρξή μη ΙΕ ιδιωμάτων στη Μεσόγειο, είναι επόμενο να υποτεθεί η παρουσία τους και στην ηπειρωτική Ελλάδα. Η ύπαρξη άφθονων τοπωνυμίων στον ελλαδικό χώρο τα οποία δεν επιδέχονται ετυμολόγηση είτε στα πλαίσια της Ελληνικής γλώσσας είτε αξιοποιώντας άλλες συγγενικές ΙΕ γλώσσες, αλλά και η παρουσία χιλιάδων λημμάτων στην Ελληνική (βλ. σημ. 6) των οποίων η ετυμολογία όχι μόνο δεν μπορεί να αναχθεί στην ΙΕ ομογλωσσία αλλά και ο εντοπισμός κάποιας άλλης ζωντανής στις μέρες μας γλωσσικής οικογένειας στην οποία μπορούν να εντοπιστούν ομόρριζα είναι άκαρπος, έχουν οδηγήσει τη γλωσσολογική κοινότητα στο εδραιωμένο συμπέρασμα ότι οι όροι αποτελούν δάνεια από ένα αρχαιότερο γλωσσικό προελληνικό υπόστρωμα (ΠΕΥ, αγγλιστί *Pre-Greek Substrate*), αποτελούμενο από έναν άγνωστο αριθμό επιμέρους γλωσσικών στρωμάτων.

Στην εισαγωγική ενότητα του παρόντος πονήματος παρουσιάστηκαν αναλυτικά οι επιστημονικές ερμηνείες που έχουν προταθεί μέχρι τις μέρες μας ώστε να ερμηνευθεί η φύση του γλωσσικού υποστρώματος. Μετά την επισκόπηση ορισμένων γλωσσικών ιδιωμάτων (Μινωικά, Ετρουσκικά) τα οποία ενδέχεται να συγγενεύουν ή να συμπίπτουν με

[65] Όπως για παράδειγμα Woudhuizen (2019).

κάποιο από τα γλωσσικά στρώματα του ΠΕΥ στην παρούσα ενότητα θα παρατεθούν εν πρώτοις ορισμένοι χαρακτηριστικοί όροι του ΠΕΥ και κάποια από τα πιο χαρακτηριστικά ΠΕ τοπωνύμια (υποεν. 4.2.). Στη συνέχεια θα παρουσιαστούν (υποεν. 4.3., 4.4.) αναλυτικές συγκρίσεις μεταξύ ελληνικών όρων με ΙΕ ή ΠΕ ετυμολόγηση κατά το *EDG* του R. S. P Beekes και λημμάτων της Ετρουσκικής γλώσσας, ορισμένων ανατολιακών γλωσσών (Χεττιτική, Λουβική, Λυδική, Καρική, Λυκική), αλλά και άλλων αρχαίων και σύγχρονων γλωσσών, μεταξύ άλλων τη γλώσσα των Χάττι, αρχαίου λαού της Ανατολίας. Ο βασικός στόχος είναι ο εντοπισμός υποψήφιων ομόρριζων όρων.

Ιδιαίτερη έμφαση θα δοθεί σε γλώσσες που, συμπεριλαμβανομένων των Ετρουσκικών, στο μακρινό παρελθόν ομιλούνταν στη Μ. Ασία. Θα εστιάσω σε αυτές καθώς, κατά την άποψη και του Beekes, η ΠΕ γλώσσα ομιλούνταν τόσο στην σημερινή Ελλάδα όσο και σε μεγάλο μέρος της σημερινής Τουρκίας. Συνεπώς, τυχόν ύπαρξη πληθώρας ομόρριζων όρων μεταξύ αρχαίων γλωσσών της Ανατολίας, Ετρουσκικών και Ελληνικών με ταυτόχρονη ένταξη των όρων αυτών στο ΠΕΥ θα αποτελούσε μια ισχυρή ένδειξη για την εγκυρότητα του ισχυρισμού του Beekes. Για τα Ετρουσκικά συγκεκριμένα, είναι εύλογο να υποθέσει κανείς ότι, εφ’ όσον η θεωρία περί ανατολιακής προέλευσης των Ετρούσκων αληθεύει, είναι πολύ πιθανό κάποια προγονική μορφή τους να συγγένευε στενά ή να ταυτιζόταν με την νέο-Πελασγική γλώσσα η οποία προικοδότησε ως περισσότερο πρόσφατη κατά μεγαλύτερο ποσοστό το *corpus* του ΠΕΥ.

Στο σημείο αυτό καλό θα ήταν να επισημάνω ξανά ότι το ΠΕΥ δεν αποτελείται απαραίτητα από όρους μίας και μόνο γλώσσας. Ήδη έγινε λόγος για την υπόθεση του E. J. Furnée ότι το ΠΕΥ περιλαμβάνει **ΔΥΟ** και όχι ένα βασικά γλωσσικά στρώματα (*strata*), ένα στενά συσχετισμένο με τις καρτβελικές (ΚΒ) γλώσσες του νοτίου Καυκάσου και ένα κατ’ αυτόν άγνωστο. Για το τελευταίο θεωρώ ότι είναι εφικτό να γίνουν ορισμένες υποθέσεις για την ταυτότητά του. Μαζί με αυτά τα δύο γλωσσικά στρώματα δεν είναι απίθανο λέξεις με χαρακτηριστική δομή που παραπέμπει στο ΠΕΥ[66] να μην ανήκουν σε κανένα από τα δύο *strata* αλλά να παραπέμπουν σε άλλες γλωσσικές οικογένειες όπως π.χ. η Αφροασιατική (ΑφΑ) οικογένεια (με πιθανότερες υποψήφιες γλώσσες-δανειστές τις Σημιτικές γλώσσες της Μ. Ανατολής, για τις οποίες φαίνεται ότι ομιλούνταν από την 4^{η} χιλιετία) ή ακόμα και στην ΙΕ οικογένεια και συγκεκριμένα σε κάποιο άλλο διάφορο των ελληνικών διαλέκτων παρακλάδι, όπως π.χ. οι Ανατολιακές γλώσσες. Δηλαδή, κάποια ΑφΑ ή ΙΕ λήμματα έγιναν αντικείμενο δανεισμού από προϊστορικά ΠΕ ιδιώματα περνώντας εν τέλει στην Ελληνική γλώσσα. Δεν είναι πάντοτε εφικτό να γνωρίζουμε την οικογένεια προέλευσης, παρά μόνο μπορούμε να υποθέσουμε την κατάταξη ορισμένων από αυτά σε ένα από τα δύο βασικά γλωσσικά στρώματα.

Σημειώνεται πως ο χρόνος κατά τον οποίο οι όροι του ΠΕΥ πέρασαν στις ελληνικές διαλέκτους δεν είναι συγκεκριμένος καθώς τα Ελληνικά και τα (νέο-)Πελασγικά φαίνεται ότι συνυπήρχαν για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα εκτεινόμενο σε αιώνες. Δε σημειώθηκε δηλαδή απότομη γλωσσική μεταβολή. Ωστόσο, η χρήση της Πελασγικής γλώσσας για πάνω από 1000 χρόνια ελαττώνονταν σταδιακά μέχρι το σημείο της ολικής εξάλειψης. Μετά την κατάρρευση των μυκηναϊκών ανακτόρων και την ανάδυση του Ελληνισμού της ομηρικής εποχής από τα ιστορικά «σκοτάδια» των προηγούμενων αιώνων η Ελληνική γλώσσα πρέπει

[66] Ο Beekes (2014) παραθέτει αναλυτικά τυπικές καταλήξεις οι οποίες σχεδόν πάντοτε παραπέμπουν σε ΠΕ ταυτότητα

να είχε πάρει ασφαλώς το πάνω χέρι. Έτσι, στα μέσα της 1ης χιλιετίας τα ΠΕ ιδιώματα είχαν περιοριστεί σε σχετικά απομονωμένες περιοχές και σε νησιά (όπως υποδεικνύουν η στήλη των Καμινίων και οι ετεοκρητικές επιγραφές). Το μεγαλύτερο μέρος των δανείων του ΠΕΥ στην Ελληνική πρέπει να σημειώθηκε κατά τη 2η χιλιετία, όπως αποδεικνύεται και από τις πινακίδες της Γρ. Β', όπου εμφανίζονται συχνά ΠΕ δάνεια, χωρίς βέβαια να αποκλείεται ο περιστασιακός δανεισμός και στη συνέχεια. Τη 2η χιλιετία, το νέο-πελασγικό ιδίωμα πρέπει να είχε ισχυρή παρουσία, ίσως ακόμη και ισάξια με τα ελληνικά ιδιώματα που άρχισαν να ριζώνουν σταδιακά στον ελλαδικό χώρο αν και δεν υπάρχουν μέχρι σήμερα απτές επιγραφικές αποδείξεις στον ηπειρωτικό ελληνικό κορμό.

Ο τρόπος με τον οποίον εκτοπίστηκαν οι γλώσσες των Πελασγών δεν είναι γνωστός αλλά ενδέχεται να οφείλεται τόσο σε συγκρούσεις που οδήγησαν ελληνόφωνους ηγεμόνες να αποκτήσουν την ανώτατη εξουσία σε σημαντικά αστικά κέντρα όσο και σε γενικότερες αναταραχές οι οποίες οδήγησαν σε απρόβλεπτες και ανεξιχνίαστες ανακατατάξεις ή ακόμα και μεταναστεύσεις πληθυσμών, όπως έγινε με την περίπτωση των Ετρούσκων. Ομηρικοί ήρωες και βασιλιάδες φέρουν ΠΕ ονόματα, όπως **Ὀδυσσεύς** και **Ἀχιλλεύς**, γεγονός που υποδεικνύει ότι το *status* της γλώσσας ήταν ισχυρό και ίσως ομιλούνταν και εντός των μεγάρων.

Οι νεοφερμένοι ινδοευρωπαιόφωνοι κάτοικοι του ελλαδικού χώρου ήταν αριθμητικά σημαντικά λιγότεροι από τους εγκατεστημένους στα αστικά κέντρα Πελασγούς, όπως αποδεικνύουν οι αναλύσεις DNA σε δείγματα νεκρών της μυκηναϊκής περιόδου. Η άφιξή αλλόγλωσσων μεταναστών από το βορρά τους έφερε έμπροσθεν ενός ανεπτυγμένου πολιτισμού που εφάρμοζε όλες τις γεωργικές και κτηνοτροφικές εργασίες, κατοικούσε σε πόλεις, είχε κεντρική οργάνωση και αξιώματα και πιθανότατα είχε ήδη εισέλθει στην Εποχή του Χαλκού (ΕτΧ). Πολεμικές συγκρούσεις με μεταλλικά όπλα ελάμβαναν χώρα, όπως ΠΕ όροι σχετικοί με την «μαμή της ιστορίας», τον πόλεμο, υποδηλώνουν (βλ. παρακάτω). Η κατάσταση για τους νεοφερμένους ίσως δεν ήταν πολύ διαφορετική από αυτή που γνώρισαν οι επίσης ινδοευρωπαιόφωνοι Σλάβοι έποικοι όταν εισήλθαν στον ελλαδικό χώρο (όχι εντελώς ειρηνικά αλλά ούτε ασφαλώς εν είδει οργανωμένης πολεμικής κατάκτησης) από τον 7ο αι. και εξής, επί Ρωμανίας, με τη διαφορά ότι οι Σλάβοι του Μεσαίωνα όχι μόνο δεν κατόρθωσαν να επιβάλλουν τη γλώσσα τους αλλά ούτε κατάφεραν, έστω παροδικά, να αποκτήσουν εξουσία επί των πόλεων. Αντίθετα, αφομοιώθηκαν επιτυχώς, πολιτισμικά και σε μεγάλο βαθμό και γλωσσικά, τουλάχιστον νοτίως της Μακεδονίας. Ο πολιτισμός λοιπόν των αυτοχθόνων πελασγόφωνων δεν διέφερε σημαντικά από αυτόν των Μυκηναίων πολεμάρχων όσον αφορά τα ήθη, την κοινωνική οργάνωση και πιθανότατα τη θρησκεία (τα ονόματα των περισσότερων θεών του ελληνικού 12θεου άλλωστε ανήκουν στο ΠΕΥ).

Προς επίρρωση των παραπάνω είναι απολύτως απαραίτητο να παρατεθεί μια σειρά από επιλεγμένους όρους του ΠΕΥ, σύμφωνα με το *EDG* αλλά και άλλες παλαιογλωσσικές έρευνες (Bengtson, 2021, Furnée, 1979). Τα λήμματα αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα του καθημερινού λεξιλογίου. Φανερώνουν την ισχυρή και διαχρονική επιρροή της κουλτούρας των Πελασγών προς τους ελληνόφωνους απογόνους τους αλλά και το πολιτισμικό τους επίπεδο.

Έχουμε τις εξής κατηγορίες (με **κόκκινο** σημειώνονται όροι των οποίων η ΠΕ ετυμολογία παρατίθεται στις επόμενες υποενότητες):

- **Γεωργία/αμπελουργία**: **ἄμπελος**, ἀσταφίς (>σταφίδα), ἄρακος (>αρακάς), **ἐλαία**, ἐρέβινθος (>ρεβύθι), κάχρυς (>κεχρί), οἶνος, ὄσπριον, πάσσαλος, πίθος (>πιθάρι) σίναπι (>σινάπι), σκεπάρνη, **σταφύλη**, στάχυς, τρώγω, **τρέφω**, φιάλη
- **Χλωρίδα:** ἀκακία, ἀμυγδάλη, ἄνηθον, **ἀσπάλαθος**, **ἀσφάραγος** (>σπαράγγι), δίκταμνον, θάμνος, κισσός, κολοκύνθη, κυδώνια, κυπάρισσος, κώνειον, λάπαθον, μῆλον, μίνθη (>μέντα), νάρκισσος, **ξύλον**, ῥάδιξ (>ραδίκι), σῦκον, σφένδαμος, **τερέβινθος**, ὑάκινθος,
- **Πανίδα:** ἀκρίς (>ακρίδα), ἀστακός, **ἀσπάλαξ**, βάτραχος, γύψ, κάβουρος, κάραβος (>καραβίδα), καρκῖνος, **κάνθαρος** (>σκαθάρι), κάστορας, κηφήν, **κόραξ**, **κύκνος**, κώνωψ (>κουνούπι), **λυγξ** (>λύγκας), ὄστρακον, πελεκάνος, πέρδιξ (>πέρδικα), ῥάμφος, **σαλαμάνδρα**, **σαύρα**, σκορπιός, σπάρος, φάλλαινα, χελιδών, χελλών
- **Ανθρώπινο σώμα:** ἀστράγαλος, βρόγχος, γνάθος, **δάκτυλος**, ἰσχίον, κόμη, **λ**(/φ)**άρυγξ**, λαιμός, μάλλος (>μαλλί), **μαστός**, μασχάλη, **μ**(/**β**)**ύσταξ** (>μουστάκι), **ὀφθαλμός**, **ῥάχις**, σιαγών, σφόνδυλος, φαλακρός, φαλλός
- **Διάφορα καθημερινά αντικείμενα:** τάπης (>τάπητας), κιβωτός, κύφινος (>κοφίνι), λάρναξ, λέβης (>λέβητας), κάλυξ (>κάλυκας), **κύπελλον**, λεκάνη, μάστιξ (>μαστίγιο), μάχαιρα, δίκτυν (>δίχτυ), ἅμαξα, μηχανή, μοχλός, πίναξ, σφραγίς, φάκελος, θησαυρός, ψαλίς (>ψαλίδι)
- **Αρχιτεκτονική/κατασκευές:** αἴθουσα, **γέφυρα**, **δοκός**, **ἑ**(/**Ἑ**)**στία**, **θάλαμος**, θόλος, **θρόνος**, **καλύβη** (>καλύβα), μέγαρον, μέλαθρον, **πλίνθος**, **πύργος**, **τύμβος**, σήραγξ
- **Κοινωνια:** **ἄναξ**, **ἄνθρωπος**, **βασιλεύς**, **θέμις**, **κυβερνάω**/**ῶ**, μαστροπός, πρύτανις, **τύραννος**, ὅμιλος, κήρυξ, μάρτυς, φύλαξ,
- **Πολεμικές συγκρούσεις:** ἀσπίς (>ασπίδα), εἰρήνη, θώραξ, **κόρυς** (>κορυφή, «κράνος»), λάφυρον, **ξίφος**, **πέλεκυς**, πόλεμος, στῖφος, ῥάβδος, σφενδόνη, τόξο
- **Τέχνες:** θίασος, **κιθάρα**, **κύμβαλον**, λύρα, σάλπιγξ, τύμπανον
- **Αφηρημένες έννοιες:** ἀπάτη, βλάβη, **θαῦμα**, **θέα**, **θόρυβος**, μόχθος, ψεύδομαι, **ψυχή**
- **Ήχοι:** βόμβος, **γδούπος**, **κτύπος**
- **Τοπογραφία:** βάραθρο, βυθός, **γή**, **θάλασσα**, **κορυφή**, νῆσος, **πέτρα**, σ(/Σ)άμος («λόφος»), **σ**(/**Σ**)**κῦρος** («χαλίκι), **σπήλαιον**, **φάραγξ**, ὠ(/Ὠ)κεανός
- **Ορυκτά:** **ἄνθραξ**, κασσίτερος, κρύσταλλον, **μέταλλον**, τοπάζιον
- **Επίθετα:** ἀκραιφνής, βάναυσος, βδελυρός, καθαρός, κολοβός, μάκαρ (>μακάριος), μαλθακός, νωχελής, **μικρός**, σαθρός, στρεβλός, στρογγυλός,
- **Θρησκεία/μύθος:** **Ἀφροδίτη**, **Ἅρπυια**, **Ἀθήνη**, Ἀπόλλων, **Ἄρης**, **Ἄρτεμις**, **Διόνυσος**, **Ἑρμής**, **Ἥρα**, Ἥφαιστος, νύμφη, σάτυρος, Σφίγξ, φοίνιξ

Τα παραπάνω αποδεικνύουν ότι ο πολιτισμός των Προελλήνων/Πελασγών ήταν ιδιαίτερα ανεπτυγμένος και δεν είχε τίποτε να ζηλέψει - εκτός ίσως από το μέγεθος των αρχιτεκτονικών δομών (παλάτια, τείχη κλπ) και την εξάπλωση των διοικητικών επικρατειών - από τον μυκηναϊκό πολιτισμό όπου για πρώτη φορά μαρτυρείται αποδεδειγμένα η Ελληνική γλώσσα μέσω των πινακίδων της Γρ. Β’. Πέρα, όμως, από τη γλωσσική μεταβολή

βλέπουμε ότι στους βασικότερους πολιτισμικούς πυλώνες η κοινωνία των «προ-Ελλήνων» διέφερε ελάχιστα. Ενδεχομένως, η βασικότερη κοινωνική τομή αφορούσε το ότι οι διοικητικές και οικονομικές ελίτ μετεβλήθησαν εθνικά και γλωσσικά από πελασγόφωνες σε ελληνόφωνες, χωρίς φυσικά αυτό να αποκλείει και τη συμμετοχή αυτοχθόνων στην εξουσία. Η ελληνική μυθολογία μας πληροφορεί συχνά για την ύπαρξη βασιλέων με μη ΙΕ ονόματα (όπως **Ἐρεχθεύς**, **Θησεύς**, **Κέκροψ**, **Λυκάων**, **Πελασγός**, κλπ) οι οποίοι στους ελληνικούς μύθους εμφανίζονται ως Έλληνες ήρωες ή ως απόγονοι θεών του ελληνικού πάνθεου και όχι ως ξένοι βάρβαροι ηγεμόνες.

Ακόμα και αν δεχθούμε, ωστόσο, τη διακυβέρνηση αποκλειστικά από εκπροσώπους ενός ξένου λαού κατακτητών αυτό δε συνεπάγεται ολική αντικατάσταση πληθυσμού. Οι γενετικές έρευνες άλλωστε υποστηρίζουν ότι η ανατολικοευρωπαϊκή συμμετοχή στο DNA των Μυκηναίων ήταν μικρή, γύρω στο 15% (βλ και εν. 2) με το ποσοστό αυτό να αφορά κατά βάση δείγματα από σκελετούς αρχόντων όπου είναι πιθανότερο η ανατολικοευρωπαϊκή συμβολή να υπήρξε μεγαλύτερη. Εν πάσει περιπτώση όλα τα στοιχεία (γενετικά, γλωσσολογικά, μυθολογικά) υποδεικνύουν ο ξένος πληθυσμός αφομοιώθηκε πολιτισμικά και γενετικά από τον αυτόχθονα λαό. Μονάχα η γλώσσα του εν τέλει μακροπρόθεσμα επικράτησε, χωρίς ωστόσο να αποφύγει την καταλυτική λεξιλογική επιρροή από το εντόπιο γλωσσικό ιδίωμα[67].

Είναι αρκετά ενδιαφέρον να αντιπαραβληθεί η δραματική γλωσσική μεταβολή που έλαβε χώρα στην Ανατολία τη 2η χιλ. μ.Χ. με την άφιξη ενός ογούζικου (*oğuz*) τούρκικου ιδιώματος. Στην περίπτωση αυτή το προφίλ της μεταβολής είναι πολύ διαφορετικό. Η μεσαιωνική Ελληνική γλώσσα αν και πλουσιότερη και εμβριθέστερη δεν κατόρθωσε να ασκήσει σημαντική επιρροή στα Τουρκικά, σε αντίθεση με τα Περσικά και τα Αραβικά απ' όπου αντλήθηκαν πολύ περισσότεροι όροι, προφανώς λόγω μεγαλύτερης πολιτισμικής συνάφειας μεταξύ Περσών, Αράβων και Τούρκων λόγω κοινού θρησκεύματος. Πράγματι, στα σύγχρονα Τουρκικά οι ομόρριζες με την Ελληνική γλώσα λέξεις δεν είναι πάνω από μερικές εκατοντάδες[68] ενώ οι όροι του ΠΕΥ που εντοπίζονται στα Ελληνικά είναι ενδεχομένως χιλιάδες (βλ. σημ. 6). Επιπλέον, πολλοί όροι που έχουν χαρακτηριστεί από ερευνητές ΠΕ προέλευσης (Beekes, Bengtson, Furnée και άλλους) είναι συχνά απαντόμενες λέξεις της καθημερινότητας που εκφράζουν ακόμα και σήμερα βασικότατες έννοιες. Αντιθέτως τα δάνεια της Ελληνικής προς την Τουρκική είναι επί το πλείστον είτε συνώνυμοι όροι (π.χ **krevet**/**yatak**, «κρεβάτι», με το ακραιφνώς τουρκικό **yatak** να είναι απείρως συχνότερο) είτε αφορούν αφανείς όρους που σπάνια χρησιμοποιούνται είτε αναφέρονται σε πολύ κοινά επιστημονικά και τεχνικά δάνεια τα οποία έχουν δανειστεί και πλείστες άλλες ευρωπαϊκές και μη γλώσσες (π.χ. **galaksi**, «γαλαξίας», **fotometr**, «φωτόμετρο» κλπ).

---

67 Παρόμοια επιρροή θα μπορούσε να υπάρχει και στη γραμματική αν και αυτό δε μπορούμε να το γνωρίζουμε σε έκταση καθώς πολλά αρχαϊκά στοιχεία της Μυκηναϊκής Ελληνικής χάθηκαν στο χρόνο. Η επιρροή δεν πρέπει να ήταν της ίδιας βαρύτητας όσο αυτή του λεξιλογίου καθώς τα Ελληνικά δεν έχουν απολέσει από άποψη μορφολογίας τον ΙΕ χαρακτήρα τους τα τελευταία 4 χιλιάδες χρόνια. Ειδικά τα Ελληνικά της κλασσικής εποχής μπορούν να παραλληλιστούν ανετότατα με άλλες αρχαίες ΙΕ γλώσσες, όπως τα Λατινικά και τα Σανσκριτικά.

68 Για την ακρίβεια, περίπου 400, σύμφωνα με τους Gürgendereli, Kougoulos (2012)

Συνεπώς, τα περισσότερα ελληνικά δάνεια προέκυψαν πολύ αργότερα και όχι σε χρονική συνάφεια με τη τούρκικη επέλαση στην Μ. Ασία[69] στις αρχές της 2ης χιλ. μ.Χ

Επίσης, πιθανολογώ ότι, α) λόγω της πρακτικής των δυτικών γλωσσολόγων να προσπαθούν, συχνά με αρκετά ευφάνταστο τρόπο, να συσχετίσουν όρους ΙΕ γλωσσών για τους οποίους η προέλευση δεν είναι εμφανώς ΙΕ με ανακατασκευασμένα γλωσσικά μορφήματα της «πρωτο-ινδοευρωπαϊκής» (ΠΙΕ) γλώσσας, θεωρητικό πρόγονο όλων των ΙΕ γλωσσών, και β) λόγω της τάσης των γλωσσικών δανείων να «κρύβονται» και να μην γίνονται άμεσα αντιληπτά, ιδιαίτερα όταν αφορούν γλώσσες οι οποίες δεν είναι άμεσα ταυτοποιημένες μέσω επιγραφών, ο πραγματικός αριθμός των ΠΕ δανείων ενδεχομένως ξεπερνάει και τις πιο «ελευθεριάζουσες» εκτιμήσεις, έτσι ώστε να μπορούμε ίσως να μιλήσουμε για μια λεξιλογικά «μεικτή» γλώσσα. Αλλά θα ήταν καλύτερο να μην παρασυρόμαστε. Παρά τις πολύ ενδιαφέρουσες παραπομπές θεμελιωδών ελληνικών όρων σε αρχαία γλωσσικά ιδιώματα που υλοποιούμε στο παρόν έργο, κάτι τέτοιο ίσως είναι πολύ νωρίς για να το εξακριβώσουμε.

4.2. ΤΑ ΠΡΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ

Το πιο «χτυπητό» ίσως κατάλοιπο του ΠΕΥ είναι τα τοπωνύμια. Πολλά από αυτά διασώζονται μέχρι σήμερα και αφορούν διάσημα τοπόσημα της χώρας μας, πόλεις, βουνά και ποτάμια γνωστά σε όλους τους Έλληνες. Η απουσία τεκμηριωμένης ετυμολόγησής για τα τοπωνύμια- με αναπόφευκτο αποτέλεσμα ή συχνή παρουσία παρετυμολογιών μηδαμινής επιστημονικής εγκυρότητας - είναι ίσως η σημαντικότερη ένδειξη για την προϊστορική παρουσία τόσο στον ελλαδικό χώρο όσο και στην άλλη πλευρά του Αιγαίου ενός αλλότριου προς τα Ελληνικά ιδιώματος.

Τα περισσότερα τοπωνύμια περισυλλέχθηκαν κατά βάσει από τους Blegen, Haley (1928). Οι δύο Αμερικάνοι ερευνητές, ακολουθώντας την παρατήρηση του Kretschmer περί συχνότατων χαρακτηριστικών καταλήξεων, όπως **-(ν)θος/-(ν)δος** και **-σ(σ)ος/-τ(τ)ος** ή **-σ(σ)α/-τ(τ)α** εντόπισαν σημαντικό αριθμό τοπωνυμίων προσθέτοντας όμως και άλλες ονομασίες τοποθεσιών, τοπόσημων και πόλεων οι οποίες δεν επιδέχονται ΙΕ ετυμολογία. Επιπλέον, πραγματοποίησαν συστηματικούς παραλληλισμούς μεταξύ των δύο ακτών του Αιγαίου με βάση το βαθμό σύμπτωσης των τοπωνυμίων. Διαπιστώθηκε ότι υπήρχαν ονόματα τα οποία εμφανίζονταν απαράλλακτα στην Ανατολία και στον ελλαδικό χώρο.

[69] Η διαφορά στη γλωσσική επιρροή επί των νεοφερμένων γλωσσικών ιδιωμάτων οφείλεται αναμφίβολα στη διαφορετική φύση των δύο δημογραφικών μεταβολών, στην Ανατολία την 2η μ.Χ. χιλιετία και στην νότια βαλκανική την 2η π.Χ. χιλιετία. Η πρώτη ήταν ασφαλώς βιαιότερη, κατακλυσμιαία, βασισμένη στην πολεμική βία και προκαλούμενη από έναν πληθυσμό με νομαδική προέλευση μεν αλλά με κοινωνική οργάνωση, σύγχρονη τεχνολογία, αναπτυγμένες πολεμικές τακτικές και με διακριτή πολιτισμική περσοϊσλαμική υπόσταση που δεν επιδέχονταν μεταβολή η επιρροή από τον εγκατεστημένο πληθυσμό. Για αυτό και η Μ. Ασία σε διάστημα μερικών αιώνων (11ος -15ος αι.) άλλαξε ολόκληρη άρδην ως προς το πολιτισμικό της προφίλ με εξαίρεση ορισμένους χριστιανικούς θύλακες στα παράλια και αλλού.

Παρατίθονται ορισμένα από αυτά, προσθέτοντας και ορισμένα επιπρόσθετα που εντοπίστηκαν από εμένα:

- **Ἕρμος**[70], **Θῆβαι**[71], **Θῆρα**[72] ,**Ἴδα**[73], **Κάδμος**[74], **Κελένδερις**[75], **Λάρισα**[76], **Λάρυμνα**[77], **Λαγυνά**[78], **Λύκαστος**[79], **Μαγνησία**[80], **Μίλατος**[81], **Ὄλυμπος**[82], **Παρνασσός**[83], **Πέργαμος**[84], **Πέρινθος**[85], **Πήδασος**[86], **Πιτάνη**[87], **Σκιρῖτις**[88], **Σπάρτη**[89], **Τάρρα**[90], **Τερμησσός**[91]

Με βάση, τώρα, την κατάληξη τους έχουμε τα εξής χαρακτηριστικά τοπωνύμια (η λίστα δεν είναι εξαντλητική):

- Σε **–(ν)θος/-(ν)δος**: **Ἀμάρινθος** (Εύβοια), **Βερέκυνθος** (Κρήτη), **Ἐρύμανθος** (Πελοπόννησος), **Κόρινθος** (Πελοπ.), **Τίρυνς** (>Τίρυνθα, Πελοπ.), **Ζάκυνθος** (Επτάνησα), **Ὄλυνθος** (Χαλκιδική), **Πάρνης** (>Πάρνηθα, Αττική), **Πίνδος** (Ήπειρος), **Σίνδος** (Μακ.), **Τρικόρυνθος**/**υθος** (Αττ.)
    - Και ορισμένα μικρασιατικά αντίστοιχα σε **-νδος**/**-νδα**: **Μίλητος** (Χεττ. **Milawanda**, Ιονία), **Μυρίανδος** (Συρία) **Λάβρανδα** (Καρία), **Λάρανδα**

[70] Μεγάλο ποτάμι της Ανατολίας και όνομα δήμου της Αττικής («Χαϊδάρι»)

[71] Θήβα στη Βοιωτία και «Κιλικιανή» Θήβα στη Τρωάδα.

[72] Νησί των Κυκλάδων («Σαντορίνη») και οικισμός της Καρίας.

[73] Βουνό στην Κρήτη («Ψηλορείτης») και «Φρυγική» Ίδα στην Τρωάδα.

[74] Έχουμε τον Κάδμο, μυθικό ιδρυτή και βασιλιά της Θήβας, αδερφό της Ευρώπης, προερχόμενο από την Φοινίκη. Επίσης, υπάρχει το όρος Κάδμος και ομώνυμος ποταμός στην Καρία.

[75] Τοποθεσία στην Αργολίδα και πόλη της Κιλικίας.

[76] Όνομα πολλών πόλεων στη Θεσσαλία, στην Ηλεία, στο Άργος μα και στην Λυδία, Καρία, Ιωνία και αλλού.

[77] Λιμάνι της Φθιώτιδος και αρχαίος οικισμός στην Καρία.

[78] Οικισμός της Μακεδονίας (στο όρος Χορτιάτης) και της Θράκης και αρχαία πόλη στη Καρία.

[79] Πόλη της μινωικής Κρήτης αλλά και πόλη στον Πόντο.

[80] Περιοχή της Θεσσαλίας αλλά και πόλη στην Ιωνία, γνωστή ως «Μαγνησία του Μαιάνδρου».

[81] Μίλατος στην Κρήτη και Μίλητος στη Μ. Ασία.

[82] Απαντάται στην Ελλάδα όρος στη Θεσσαλία, στη Λέσβο και αλλού. Επίσης όνομα οικισμού και όρους στην Κάρπαθο (με θηλυκό άρθρο ο οικισμός και Άι Λιας η σημερινή ονομασία της κορυφής). Στη Μ. Ασία εμφανίζεται ως ονομασία όρους της Βιθυνίας, της Λυκίας και της Ιωνίας.

[83] Όρος στην Στερεά Ελλάδα και οικισμός στην Καππαδοκία.

[84] Φημισμένη πόλη της Μυσίας αλλά και αρχαίος οικισμός στην Κρήτη που ο Βιργίλιος στην *Αινειάδα* αναφέρει ότι ιδρύθηκε από αιχμάλωτους Τρώες .

[85] Πόλη στη Θράκη, ιδρυμένη από Σαμιώτες, αλλά και αρχαίος οικισμός στη βόρεια Συρία (!!).

[86] Πόλη στην Μεσσηνία, στην Καρία και στην Μυσία.

[87] Υπήρχε η Πιτάνη, οικισμός της ασιατικής Αιολίδας. Επίσης, στη Λακωνία βρίσκονταν η αρχαία Πιτάνη, προγονικός οικισμός της Σπάρτης. Επίσης, διασώζεται (Beekes, 2003) το όνομα Πιθάνας/Πυθᾶνας (**Pithana**), κυβερνήτης της πόλης Κουσσάρα (**Kuššara**) στην Ανατολία (άγνωστης τοποθεσίας αλλά πιθανότατα ευρισκόμενη στην ευρύτερη περιοχή των Κομάνων της Καππαδοκίας), του οποίου ο γιος, Ανίττα (**Anitta**), κατέλαβε αργότερα την Χαττούσα, πρωτεύουσα της μετέπειτα αυτοκρατορίας των Χετταίων. Ο Χαττουσίλι Α’ (**ḫattuśili I**), αναφέρεται ως «άνθρωπος της Κουσσάρα». Συνεπώς, ο μάλλον πελασγόφωνος Πιθάνας υπήρξε προπάτορας των Χετταίων βασιλιάδων, αν και αλλόφυλος (το όνομα άλλωστε είναι μη ΙΕ).

[88] Οικισμός στην Λακωνία και στην Καρία, αναφερόμενη ως «*ἡ δωδεκάπολις τῆς Καρίας*».

[89] Σπάρτη στη Λακωνία και «Σπάρτη της Πισιδίας» (Τουρκ. **İsparta**) στη Μ. Ασία.

[90] Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, οικισμός στην Κρήτη, στην Λυδία αλλά και στον Καύκασο.

[91] Όνομα ρέματος στη Βοιωτία που εκπηγάζει από τον Ελικώνα αλλά και ορεινή πόλη χτισμένη σε υψόμετρο άνω των 1000 μέτρων στην Πισιδία.

(Λυκαονία, κοντά στο Ικόνιο), **Ναζιανζός** (Καππαδοκία), **Σόανδος** (Καπ.), **Σίλανδος** (Λυδία)

- Σε **-σ(σ)ος/-τ(τ)ος** ή **–σ(σ)α/-τ(τ)α**: **Ἀμνισός** (Κρ.), **Ἀρδηττός** (Αττ.), **Βριληττός** (>[ρέμα] Βριλησσού, Αττ.), **Θάσος**, **Ἰαλυσός** (Ρόδος), **Ἰλισός** (Αττ.), **Ἰυττός** («Γιούχτας», Κρ.), **Καβησός** (Θράκη) **Κισσός** (βουνό στη Μακ., «Χορτιάτης» και χωριό στο Πήλιο), **Κηφισός** (Αττ.), **Κνωσσός** (Κρ.), **Λεμεσός** (Κύπρος), **Λυκαβηττός** (Αττ.), **Νάξος**, **Πραισός** (Κρ.), **Ταμασσός** (Κυπ.), **Τυλισσός** (Κρ.),**Ὑμηττός** (Αττ.)
    - Και ορισμένα μικρασιατικά αντίστοιχα: **Ἀλικαρνασσός** (Καρ.), **Ἀμισός** (Πόντος), **Βορισσός** (Καπ.), **Ἔφεσος** (Ιωνία), **Καβισσός** (Κιλικία), **Ἰσσός** (Κιλ.), **Μύλασα** (Καρ.), **Νύσσα** (Καπ.), **Πινδασός** (βουνό, Μυσία), **Πρυμνησσός** (Καρ.), **Σαγαλασσός** (Πισιδία), **Σινασός** (Καπ.), **Τελμησσός** (Λυκία)

- Μια άλλη κατηγορία τοπωνυμίων είναι τα λήγοντα σε **-νος/-να**. Στον ελληνικό χώρο έχουμε: **Αθῆναι** (Αττ.), **Ἀπιδανός** («Πηνειός», Θεσσαλία), **Δώδωνα** (>Δωδώνη, Ήπ.), **Λέρνα** (Πελοπ.), **Μέθανα** (Πελοπ.), **Μυκῆναι** (Πελοπ.), **Κάλυμνος**, **Κύθνος**, **Κύρνος** (Κύπ., Θρ. αλλά και αρχαία ονομασία της Κορσικής), **Λήμνος**, **Μήθυμνα** (Λέσβος και Κρ.), **Μύκονος** (Κυκλ.), **Μυτιλήνη**, **Πύδνα** (Μακ.),**Ὄρδυμνος** (βουνό, Λέσ.), **Ρίθυμνα** (>Ρέθυμνο, Κρ.), **Σίκινος**, **Σίφνος**, **Τῆνος**, **Φαλάσαρνα** (Κρ.)
    - Και τα μικρασιατικά αντίστοιχά τους: **Ἀρίννα** (Χετт. **Arinna**, Λυκ. **Arñna**, Λυκία και Φρυγία), **Ἄδανα** (Κιλ.), **Λύστρα** (Χεττ. **Lusna**, Λυκα.), **Μύρινα** (Αιολίδα), **Πριήνη** (Καρ.), **Σμύρνη** (Ιω.), **Τύανα** (Καππ.)

- Τέλος έχουμε και τα εξής τοπωνύμια χωρίς κάποια χαρακτηριστική κατάληξη: **Γαῦδος**, **Γόρτυν** (Κρ., Πελοπ. και αλλού[92]), **Δίκτη**[93] (βουνό, Κρ.), **Δίρφυς** (βουνό, Εύβοια), **Θίσβη** (Βοιωτία), **Ἰθάκη**, **Ἰκαρία**, **Καρδαμύλη** (Πελοπ.), **Κίμωλος**, **Κορόπη** (Θεσσ.), **Κύθηρα**, **Λέσβος**, **Πάρος**, **Σαλαμίς**, **Σούνιον**[94], **Σύρος**, **Σκίαθος** (>Σκιάθος), **Τανάγρα** (Βοι.), **Ταΰγετος**, **Τροιζήν** (Πελοπ.), **Ὠρωπός** (Αττ.)

---

92 Επίσης έχουμε την αρχαία πόλη **Γυρτών/Γυρτώνη** στη Περραιβία της Θεσσαλίας, την **Βοττιαία Γόρτυνα** στη Μακεδονία (σύγχ. Γοργόπη στην Π.Ε. Κιλκίς), ιδρυμένη από Κρήτες τον 12ο αι. π.Χ. (εξ ου και η χρήση του ονόματος), την **Κυρτώνη** της Βοιωτίας, ίσως τον **Κρότωνα** της Καλαβρίας, αποικία Πελοποννησίων, και ασφαλώς την πόλη **Κορτόνα** στην Τοσκάνη που άνηκε στην ετρουσκική δωδεκάπολη (οι Ετρούσκοι την ονόμαζαν **Curtun** - βλ. Ετρ. **Curuna**). Σχετική με τα παραπάνω ονομασία δε φαίνεται να διασώζεται στη Μ. Ασία, ο Beekes (2003) όμως θεωρεί πολύ πιθανή την ύπαρξη της – χωρίς το όνομα να διασωθεί - τόσο λόγω της χρήσης του **Curtun** από τους μικρασιατικής προέλευσης Ετρούσκους όσο και από την ύπαρξη κοινού γλωσσικού ιδιώματος σε Ανατολία, Κρήτη και ηπειρωτική Ελλάδα.

93 Το όνομα **Δίκτη** θυμίζει «Ιδαίους Δάκτυλους» ή «Κουρήτες», οι οποίοι φύλαγαν το βρέφος-Δία από τις αδηφάγες ορέξεις του Κρόνου στο Δικταίο άντρο στη Κρήτη (σύμφωνα με άλλη εκδοχή στο Ιδαίο άντρο). Βλ. και Ετρ. **cvil**. Πιθανότερο, όμως, είναι το Δίκτη να σχετίζεται με το **δίσκος**, χάρη στην τυπική παραλλαγή **-κτ**/**-σκ** που χαρακτηρίζει ΠΕ όρους (Beekes, 2014).

94 Στα Καρικά διασώζεται το λ. **σοῦα(ν)**, «τάφος». Από το Σούνιο πήδηξε ο Αιγαίας στη θάλασσα όταν είδε το καράβι του Θησέα να επιστρέφει με μαύρα πανιά, δίνοντας το όνομα του στο Αιγαίο πέλαγος. Το Σούνιο έγινε, λοιπόν, ο τάφος του.

Και πολλά άλλα για τα οποία παραπέμπω στην μελέτη των Blegen, Haley (1928), στην αναλυτική λίστα ΠΕ όρων και τοπονυμίων που παραθέτει ο Duhoux (2007) αλλά και στο ιντερνετικό άρθρο του Andras Zeke, «Pre-Greek place-names of the Aegean» που περιέχει ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις σχετικά με τις διαφορετικές καταλήξεις τοπωνυμίων και την ενδεχομένη σημασία τους.

Κατά την άποψή μου, ο πολιτισμός των Πελασγών αυτοχθόνων είναι κατεξοχήν ελληνικός, παρά το γεγονός ότι η Ελληνική γλώσσα δεν ομιλούνταν από τους Πελασγούς. Δεν είναι γνωστά σε εμάς και ούτε πιθανότατα θα γίνουν απτά στοιχεία για τον αυτοπροσδιορισμό του προϊστορικού αυτού λαού, για την αντίληψή των μελών του περί ομοεθνίας, περί της συμμετοχής τους σε ένα κοινό πολιτισμικό γίγνεσθαι, περί της εγκόλπωσης από αυτούς των εννοιών του όμαιμου, του ομόθρησκου κλπ, την αλληλεπίδραση και τις σχέσεις μεταξύ των πόλεων και των περιοχών της σημερινής Ελλάδας και της Μ. Ασίας όπου ομιλούνταν το ίδιο γλωσσικό ιδίωμα. Πιστεύω, όμως, ότι αναμφίβολα αυτοί έθεσαν τα θεμέλια και επηρέασαν περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο παράγοντα τον υλικό και πνευματικό πολιτισμό των γνωστών σε εμάς αρχαίων Ελλήνων.

Ο Haley (1928) πιστεύει ότι η σύμπτωση ονομάτων και καταλήξεων σε Μ. Ασία και Ελλάδα υποδηλώνει τη μετακίνησή τους, από την ανατολή στη δύση ή το ανάποδο. Δεδομένης της εκτεταμένης γεωγραφικής εξάπλωσής τους και της απόκλισης τους προς τα ελληνικά γλωσσικά πρότυπα εικάζει ότι ισχύει η πρώτη εκδοχή. Θα ήταν πράγματι απίθανη η εκδοχή τα τοπωνύμια να μεταφέρθηκαν από τους Έλληνες της αρχαιότητας κατά τη διάρκεια των αποικισμών της 1ης χιλιετίας, καθώς απαντώνται και σε περιοχές όπου η Ελληνική γλώσσα ήταν σχεδόν άγνωστη, τουλάχιστον μέχρι τα ελληνιστικά χρόνια. Μέχρι τα μέσα του 4ου αι. η ελληνική γλώσσα περιορίζονταν τις δυτικές και βόρειες παράκτιες περιοχές της Μ. Ασίας. Η θυελλώδης πολιτισμική εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου ήταν αυτή που οδήγησε στην πολιτισμική και γλωσσική ομογενοποίηση της Ελλάδας και της Εγγύς Ανατολής, για πρώτη φορά μετά από πολλές χιλιετίες, θέτοντας τα θεμέλια για την εξάπλωση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, την διάδοση του Ευαγγελίου και την εδραίωση της Ρωμανίας. Το πελώριο ιστορικό αντίκτυπο των κατακτήσεων του Μακεδόνα στρατηλάτη, από τη δύση προς την ανατολή, σημάδεψε τους επόμενους αιώνες.

Θα μπορούσε ίσως να υποτεθεί μια άλλη αρχαιότερη μετακίνηση από τα δυτικά προς τα ανατολικά σε μια προϊστορική περίοδο πριν την εξάπλωση της Ελληνικής γλώσσας στον ελλαδικό χώρο. Γι αυτήν ασφαλώς δεν υπάρχουν ιστορικά στοιχεία, παρά μόνο αόριστες μυθολογικές νύξεις, όπως η μυθική εκστρατεία του Διονύσου στην Ινδία. Μια τέτοια θεώρηση φαίνεται να αντιτίθεται στα συμπεράσματα που μπορούν να εξαχθούν τόσο από τη σφαίρα του θρύλου/μυθολογίας όσο και από την πορεία διάδοσης νέων τεχνολογιών, όπως η γεωργία τη Νεολιθική Εποχή (ΝΕ) και η κατεργασία μετάλλων την ΕτΧ.

Ο γνωστός θρύλος περί απαγωγής της Ευρώπης[95] από το Δία μεταμορφωμένο σε ταύρο μπορεί να ρίξει φως στο προϊστορικό σκοτάδι των μετακινήσεων και της διάδοσης τεχνολογιών από τα ανατολικά προς τα δυτικά. Ο Δίας μετέφερε δια θαλάσσης την Ευρώπη από τη Φοινίκη (στις ακτές της σημερινής Συρίας/Λιβάνου) στη Κρήτη και στην περιοχή της Γόρτυνας. Κάτω από έναν ιερό πλάτανο (κατά μια άλλη εκδοχή στο Δικταίο άντρο, μυθικό τόπο της γέννησής του) της έκανε έρωτα για τρεις ημέρες. Η Ευρώπη γέννησε τρία παιδιά,

95 Βλ. το λ. **Ευρώπη**, υποεν. 4.

το Μίνωα, το Ραδαμάνθυ και το Σαρπηδόνα. Η απαρχή του μινωικού πολιτισμού πιθανώς σχετίζεται με τον παραπάνω μύθο. Ως γνωστόν, στη συνέχεια ο αδερφός της Ευρώπης, Κάδμος[96], την αναζήτησε εις μάτην και κατέληξε εν τέλει στη Βοιωτία, όπου ίδρυσε την πόλη Θήβα. Μαζί με τον Κάδμο αναχώρησαν από τη Φοινίκη ο αδερφός του Κίλιξ (ο οποίος έδωσε το όνομά του στην Κιλικία) και ο ανηψιός (ή αδερφός) του Θάσος (εξ ου ασφαλώς το όνομα της νήσου του Β. Αιγαίου)[97]. Μητέρα του Κάδμου και της Ευρώπης ήταν η Τηλέφασσα, θηλυκή εκδοχή του ονόματος του Τηλέφου, προγόνου των Ετρούσκων, και πατέρας τους ο βασιλιάς Αγήνωρ, υιός του Ποσειδώνα. Στην πορεία του προς την ηπειρωτική Ελλάδα ο Κάδμος πέρασε από τη Σαμοθράκη. Οι χθόνιες θεότητες της μεταλλουργίας των Καβείρων φαίνεται ότι σχετίζονται στενά με τον Κάδμο και το πέρασμά του από το νησί καθώς ανάμεσά τους βρίσκουμε το όνομα **Καδμῖλος**. Οι Κάβειροι, λογω της σύνδεσής τους με τις μεταλλευτικές καινοτομίες ήταν στενά συνδεδεμένοι με τον θεό της μεταλλουργίας Ήφαιστο. Στην 3η ενότητα αναλύθηκε η λατρεία των Καβείρων από τους προερχόμενους από τη Μικρά Ασία Λημνίους Πελασγούς.

Από το παραπάνω μυθολογικό σύμπλεγμα μπορεί να υποτεθεί μετανάστευση από τη δυτική Ασία προς το Αιγαίο, περνώντας από την Ανατολία (εξ ου και η παρουσία του όρους **Κάδμος** στην Καρία) και φτάνοντας στην Κρήτη και στην Ελλάδα, πιθανώς από ανεξάρτητες διαδρομές, ενός πληθυσμού-φορέα των τεχνολογικών καινοτομιών της ΕτΧ, την πορεία του οποίου συνόδεψε και η εξάπλωση της γλώσσας του και του μεγαλύτερου ίσως μέρους των ΠΕ τοπωνυμίων. Τούτη η μετακίνηση πιθανώς σημειώθηκε πριν το 3000 π.Χ. στα τέλη της χαλκολιθικής περιόδου. Πράγματι, αρχαιολογικά στοιχεία υποδεικνύουν τη χρησιμοποίηση εξελιγμένων μεταλλουργικών τεχνικών (π.χ. κατασκευή μπρούντζου, μείγματος χαλκού και αρσενικού) στον αιγαιακό χώρο γύρω στο 3200 π.Χ. ενώ είχε προηγηθεί η χρήση τους στην Μέση Ανατολή από τα μέσα της 4ης χιλ. που συνέπεσε με την άνοδο του πολιτισμού των Σουμερίων. Μια μετακίνηση από την ανατολή προς τη δύση, από την περιοχή της Εγγύς/Μέσης Ανατολής προς την νοτιοανατολική Ευρώπη είναι εύλογη προκειμένου να εξηγηθεί η εξάπλωση μεγάλου μέρους των ΠΕ τοπωνυμίων και η φύση του νέο-πελασγικού πολιτισμικού φαινομένου.

4.3. ΤΟ ΝΕΟ-ΠΕΛΑΣΓΙΚΟ ΣΤΡΩΜΑ

Στο σημείο αυτό θα ήταν ιδιαίτερα χρήσιμο να αντιπαραβληθούν ετρουσκικοί όροι με υποψήφιους ομόρριζους ελληνικούς ώστε να κατασταθεί εναργέστερη η γλωσσική αλληλεπίδραση μεταξύ Ελληνικών και Ετρουσκικών που φτάνει σε επίπεδο γλωσσικού υποστρώματος και όχι απλά μεταγενέστερου γλωσσικού δανεισμού. Με άλλα λόγια κάποια

---

[96] Ο Ηρ. αναφέρει ότι ο Κάδμος εισήγαγε τα φοινικικά γράμματα στον ελληνικό χώρο, αλλά αυτό δεν πρέπει να είναι σωστό. Πιθανώς συγχέει τη φοινικική καταγωγή του μυθικού Κάδμου με την προέλευση του ελληνικού αλφαβήτου από τους Φοίνικες. Βλ. **Καδμῖλος**.

[97] Έχουμε Ετρ. **θase**, «καθυστερημένος» (McC), το οποίο ίσως παραπέμπει στο **Θάσος** με χαρακτηριστική πελασγική ΠΕ κατάληξη. Ο Θάσος, ως ο μικρότερος και κατά μια εκδοχή εγγονός του Αγήνορα πρέπει να ξεκίνησε τελευταίος την αναζήτηση της Ευρώπης.

προγονική μορφή των Ετρουσκικών ή στην χειρότερη περίπτωση κάποιο αρχαίο συγγενικό ιδίωμα αποτελούσε την ομιλούσα γλώσσα των Πελασγών αυτοχθόνων του ελλαδικού χώρου την ΕτΧ. Σε ορισμένους όρους αυτό καθίσταται εμφανές (κατηγορία **Α**). Σε αρκετούς, ωστόσο, η ύπαρξη ομόρριζων δεν συνεπάγεται ότι οι ελληνικοί αποτελούν προϊόντα των αντίστοιχων ετρουσκικών. Αντιθέτως, υποδεικνύει το ότι οι δύο γλώσσες μοιράζονται κοινές βαθιές πολιτισμικές επιδράσεις από αρχαιότερους λαούς και πολιτισμούς των προϊστορικών χρόνων της λεκάνης της Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής (κατηγορία **Β**). Ορισμένοι ετρουσκικοί όροι εμφανίζουν ομόρριζα σε άφθονες ΙΕ γλώσσες για αυτό και θεωρούνται δάνεια όμορων ΙΕ γλωσσών, όπως τα Λατινικά (κατηγορία **Γ**). Εναλλακτικά, σε δοκιμαστικό επίπεδο στην παρούσα φάση, υιοθετείται η υπόθεση ότι η παρουσία τους στην Ετρουσκική γλώσσα οφείλεται σε υποθετική μακρινή συγγένεια της με την ΙΕ οικογένεια η οποία αναγεται σε ένα μακρινό χρονικό σημείο στο παρελθόν όπου η δεύτερη δεν είχε ακόμα διαμορφωθεί (κατηγορία **Δ**) έτσι όπως γίνεται σήμερα αντιληπτή από την ΙΕ γλωσσολογία, μια υπόθεση που έχουν κατά καιρούς συμμεριστεί ερευνητές όπως ο Kretchmer.

Για τους σκοπούς της μελέτης θα αξιοποιηθούν κατά βάση όροι από το «Ετρουσκικό Γλωσσάριο» (*Etruscan Glossary*, 2008) του Glen Gordon (G), ερευνητή των μεσογειακών προελληνικών γλωσσικών ιδιωμάτων, όπως τα Ετρουσκικά και τα Μινωικά, το «Ετρουσκικό Γλωσσάριο» (*Etruscan Glossary*, 1999) των Rick Mc Callister και Silvia Mc Callister-Castillo (McC), κάποιοι από τους ομόρριζους μεταξύ Ελληνικών και Ετρουσκικών όρους που παραθέτει ο F. Woudhuizen (2019) (W), το «Ετυμολογικό Λεξικό της Ελληνικής» (*Etymological Dictionary of Greek - EDG,* 2009) του R. S. P. Beekes (B), το ιταλικό «Λεξικό της Ετρουσκικής Γλώσσας» (*Dizionario Della Lingua Etrusca*, 2018) του Massimo Pitau (P) και ενίοτε κάποια σχόλια του E. J. Furnée (F) που παραθέτει ο B. στο *EDG* κι αλλού προκειμένου να αποσαφηνιστεί το ενδεχόμενο *status* των ομόρριζων λέξεων είτε ως δάνεια από ΙΕ γλώσσες προς τα Ετρουσκικά είτε ως όροι του ΠΕΥ, κοινοί στα Ετρουσκικά και Ελληνικά λόγω σύμπτωσης της γλώσσας των Ετρούσκων, η μιας προγονικής μορφής της, με τη γλώσσα των Πελασγών. Δίπλα σε κάθε ετρουσκικό λήμμα επίσης σημειώνεται σε παρένθεση με έντονη γραματοσειρά η κατηγορία στην οποία ανήκει, π.χ. (**Α**) για την κατηγορία **Α** κ.ο.κ. Τέλος, πολλές από τις επεξηγήσεις των ελληνικών όρων προέρχονται από την ηλεκτρονική έκδοση του φημισμένου λεξικού της αρχαίας και νέας Ελληνικής, Liddel-Scott (L-S), ενώ δεν παραλείπεται η περιστασιακή παράθεση λημμάτων και ορισμών από το *Λεξικό* του Ησύχιου Αλεξανδρέως (Η).

Παρατίθενται τα εξής ετρουσκικά λήμματα:

1) **aclni**, «οδηγός» (McC) (**Γ**, **Δ**?): Ελλ. **ἄγω**, διαθέτον ΙΕ ετυμολογία με άφθονα ομόρ. σε πολλές ΙΕ γλώσσες. Η ετρ. κατάλ. –**lni** είναι συνηθισμένη και υποδηλώνει πρόσωπο που ενεργεί. Ίσως πρόκειται για δάνειο από ιταλικά ΙΕ ιδιώματα (πρβλ. Λατ. **ago**, «άγω») προς τα Ετρουσκικά. Η εμφάνιση του παραγώγου **ἄκτωρ**, «οδηγός», «ηγέτης» με την κατ. –**ωρ** που εμφανίζεται σε ΠΕ όρους (Beekes, 2014) ενδεχομένως εντάσσει το λ. στην κατηγορία **Δ**.
2) **Acnatru** [όν. ετρ. γένους, G.] (**Β**): Ελλ. κατ. **–ανδρος**/**α** πολλών ελληνικών ονομάτων (**Αλέξανδρος**, **Κασσάνδρα** κλπ). Πιθανά ομόρ. εντοπίζονται και στα Καρ. **Natr**-, Λυκ. **Natr**(**i**)-. Ο όρος **Natr-**/-**ανδρ**-**ος** φαίνεται να έχει γενικότερη ερμηνεία «θεός» καθώς

ο Adiego (2007) αναφέρει ότι υφίσταται συσχετισμός με το Αρχ. Αιγ. **ntr**, «θεός», «θεώνομαι», «νίτρο»[98]. Στη δοτ. πτ. το καρ. όν. εμφανίζεται και ως **Ntro**(**s**). Πρόκειται για θεότητα που ταυτίζεται με τον Απόλλωνα[99]. Πράγματι, ο πρίγκιπας της ευρισκόμενης υπό την εύνοια του θεού Απόλλωνα Τροίας, Πάρις, αποκαλείται και «Αλέξανδρος» (βλ. και Ετρ. **alki** για μια ετυμ. του ον.). Επίσης η νήσος **Ἄνδρος** οφείλει το όνομά της στο ομώνυμο πρόσωπο της ελλ. μυθολογίας, του οποίου ο πατέρας Άνιος, υιός του Απόλλωνα, ιερουργούσε στο ιερό νησί του θεού, τη Δήλο. Στα Ετρ. το όνομα απαντάται ως **Antru** με λατ. προσαρμογή **Antronius** (P). Πιθανή και η συνάφεια του επίσης Λατ. **Antonius** με ελλ. αντίστοιχο το **Ἄντων** (ον. μυθικού υιού του Ηρακλή), παραλ. του **Ἄνδρων** με αποβολή του υγρού στοιχείου. Ο P. παραθέτει και τις νεωτερικές μορφές **Fastntru**/**Hastntru** όπου παρατηρείται έντονη συγκοπή των φωνηέντων στα πλαίσια της επικρατούσας προφοράς στην Ετρουρία μετά το 500 μ.Χ[100]. Συγγενές με το **Ἄνδρος**[101] αναμφίβολα είναι και το **Ἀνδρεύς**, όνομα του υιού του ποτάμιου θεού Πηνειού με χαρ. ΠΕ καταλ. –**ευς**. Το θ. -**ανδρος** εμφανίζεται και σε άλλα ονόματα ποτάμιων θεών (βλ. παρακάτω). Φυσικά για τα ελλ. ον. επικρατούσα είναι η ετυμ. που συνδέει το **–ανδρος** με το ουσ. **ἀνήρ**, γεν. **ἀνδρός**, αλλά η εμφάνιση χαρακτηριστικών παραλλαγών εκατέρωθεν του Αιγαίου[102] σε περιοχές όπου η Ελλ. γλώσσα δεν ομιλούνταν πριν την ελληνιστική εποχή υποδηλώνει πιθανή μη ΙΕ προέλευση για την κατ. –**ανδρός** άσχετη με το Ελλ. **ἀνήρ**. Το **ανδρ**(**ο**)- απαντάται και ως α’ συνθετικό σε όρους όπως **ἀνδράχνη**/**ἀνδράχλη**, [όνομα φυτού γνωστό ως αντράκλα/γλιστρίδα με θεραπευτικές ιδιότητες], **ἀνδρόσαιμον**, [φυτό γνωστό ως υπερικόν, βαλσαμόχορτο και σπαθόχορτο με έντονες αντισηπτικές και θεραπευτικές ιδιότητες] και **ἀνδρόσακες** [φυτό της θάλασσας με ερυθρό χρώμα]. Όλα σχεδόν χρησιμοποιούνται ως θεραπευτικά βότανα. Το **ἀνδρόσαιμον** μάλιστα (γνωστό στον αγγλικό κόσμο ως «χόρτο του Αγίου Ιωάννη», *Saint John’s Wort*) κατείχε αποτροπαϊκό/μαγικό χαρακτήρα καθώς χρησιμοποιούνταν ως προφύλαξη απέναντι σε εχθρικά πνεύματα αλλά και στη μαντική. Ήταν στενά συνδεδεμένο με τον ήλιο του μεσοκαλόκαιρου και πιθανώς με το θερισμό και την απόλαυση των καρπών της γης που άνθιζαν με τις ευλογίες του ήλιου ως θεότητας-απόστημα της Μητέρας Γης (βλ. Ετρ. **cel**, **cvil**). Το β’ συνθ. -**σαιμον** πιθανότατα παραπέμπει στο **αἷμα** (με τροπή του άηχου /h/ σε συριστικό /s/), χάρη στο πορφυρό χρώμα του χυμού που παράγεται από το βότανο. Επειδή και

[98] Η Αιγυπτιακή ρίζα **ntr**, «θεϊκός», «θεώνομαι» χρησιμοποιείται και για το **νίτρον** (ανθρακικό νάτριο) το οποίο στην Αρχαία Αίγυπτο είχε απολυμαντική αλλά και θρησκευτική εφαρμογή. Χρησιμοποιήτο στη μουμιοποίηση και θεωρούνταν μέσο εξαγνισμού. Στα Χεττιτικά εμφανίζεται ως **nitri**-.

[99] Σώζεται και Καρ. όν. *Natrbbijẽmi*, το οποίο αποδίδεται ως **Νετέρβιμος** και ερμηνεύεται ως «Απολλόδοτος» (Oreshko, 2021, σελ. 134).

[100] Bonfante & Bonfante, 2002, σελ. 81

[101] Το άγνωστης ετυμ. **ἄντρον**, «σπηλιά», «φωλιά» που χρησιμοποιούνταν κατά κόρον για νύμφες και θεότητες (π.χ. *Δικταῖον Ἄντρον*, όπου η Ρέα έκρυψε το Δία από την καννιβαλιστική μανία του Κρόνου) είναι πιθανώς ομόρριζο.

[102] Έχουμε **Ἀλέξανδρος** στον ελλαδικό χώρο και Χεττ. **Alakśanduś** (𒀀𒆷𒀝𒊭𒀭𒁺𒍑) στην Ανατολία Το όνομα εμφανίζεται στη διπλωματική συνθήκη μεταξύ του ομώνυμου ηγεμόνα της *Wilusa* (Ίλιον) και του Χετταίου βασιλιά Μουβατάλις Β’ (**Muwatalli II**) το 1280 π.Χ. Την ίδια εποχή αναφέρεται το όνομα *Piyama-Radu* το οποίο παραλληλίζεται με αυτό του Πριάμου, βασιλιά της Τροιας, πατέρα του ομηρικού Πάρι. Το όνομα **Ἀλέξανδρος** απαντάται και στους Ετρούσκους ως **Aliχsantre** και στα Λυδ. ως **Aliksantru**.

το λ. **αἷμα** ανάγεται στο ΠΕΥ θεωρώ ότι το ετ. **ἀνδρόσαιμον** είναι εξ' ολοκλήρου ΠΕ και εισήχθη αυτούσιο στην ελλ. γλώσσα[103]. Το λ. στην κυριολεξία σημαίνει «αίμα του θεού/θεϊκό αίμα». Το **ἀνδράχλη/ἄνδραχλος** από την άλλη φέρει και τη σημασία, «*ἀγγεῖον πρὸς θέρμανσιν, ἐσχάρας εἶδος ἢ ὑποπόδιον πύραυνον*» (L-S). Η παραπομπή προς τη διαδικασία της πυράκτωσης επιτρέπει εννοιολογικό, πέρα από φωνολογικό συσχετισμό, με το ΠΕ **ἄνθραξ** και την παραλ. που παραθέτει ο Η., **κάνδαρος**. Σχετικό ίσως είναι το επίσης ΠΕ **νάρθηξ/νάθραξ**. Την ονομασία **νάρθηξ** έφερε ψηλό κοίλο καλαμώδες φυτό μέσα στο στέλεχος του οποίου ο Τιτάνας Προμηθέας μετέφερε τη φωτιά στους ανθρώπους. Οι θυρσοί που έφεραν λάτρεις του θεού Διονύσου σε βακχικά μυστήρια προέρχονταν από το συγκεκριμένο φυτό. Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει και το **πάνθηρ**, [είδος άγριας γάτας η δορά του οποίου χρησιμοποιούνταν σε θρησκευτικές τελετές]. Ο πάνθηρας ήταν στενά συνδεδεμένος με το θεό Διόνυσο και σύμφωνα με μια παλιά μεσαιωνική χριστιανική αντίληψη η γλυκιά οσμή που ανέδυε έδιωχνε μακριά το κακό. Το αρχ. σύμφωνο **π-** επιτρέπει αντιπαραβολή με το **κάνδαρος** όπως και με τα όν. **Πάνδαρος** και **Τυνδάρεως** αλλά και με το **κάνθαρος**, «σκαθάρι». Το τελευταίο κατείχε τεράστια θρησκευτική σημασία στην Αρχαία Αίγυπτο με τον θεό-σκαραβαίο *Ḫepri* να κατέχει μια έντονη ηλιακή πτυχή σχετική με την αέναη ανανέωση της φύσης (βλ σημ. 229 για πιθανά ομορ. του θεωνυμίου), εξ ου και **ἡλιοκάνθαρος**. Ίσως τα αρχ. σύμφωνα στα παραπάνω τα λ., όπως και οι περιπτώσεις με αρχ. **ἀ-** να οφείλονται σε κάποιο αρχαίο ονομαστικό πρόθεμα που απολιθώθηκε, με πιθανή παλαιοπελασγική μορφή k^w*a-* . Τέλος, μια αρκετά έωλη προς το παρόν σύνδεση θα μπορούσε να γίνει με το **δράκων**, «ερπετό», «όφις»[104]. Όπως θα δειχτεί και παρακάτω, το φίδι αποτελεί

---

103 Το ίδιο ίσως ισχύει και για το όνομα **Ἀνδρομάχη**, για το οποίο λάνθασμένα υιοθετείται μια ετυμολογία «άνδρας που μάχεται» παραπέμποντας στον σύζυγό της ομηρικής ηρωίδας, Έκτορα. Τουναντίον, εφόσον το – **μάχη**, προέρχεται από το ΠΕ κατά *EDG* **μάχομαι** και το **ἀνδρο-** παραπέμπει σε θεό αντί σε άνθρωπο μια ερμηνεία όπως «μαχόμενη θεά» δεν είναι απίθανη. Θεωρώ το **Ἀνδρομάχη** ως σύνθετο πελασγικό όνομα το οποίο πέρασε αυτούσιο αλλά προσαρμοσμένο στα ελλ. φωνητικά πρότυπα στα Ελληνικά. Πράγματι, το όνομα στα ετρ. πλαίσια εμφανίζεται ως **Antrumacia** (P).

104 Στην εικονογραφική παράσταση του καθρέφτη του *Velaϑri*, όπου απεικονίζεται η συμφιλιωση Ηρακλή και Ήρας (βλ. υποεν. 3.3) αναγράφεται ετρουσκιστί «*eca sren tva iχnac hercle unial clan θrasce*» το οποίο συχνά ερμηνεύεται ως «αυτή η εικόνα δείχνει/αναπαριστά το πώς ο Ηρακλής έγινε (?) γιος της Ήρας» ή «[...]πώς ο Ηρακλής, υιός της Ήρας, θήλασε». Η ερμηνείες «έγινε» ή «θήλασε» για το **θrasce** είναι κατά τη γνώμη μου ανακριβείς ή λανθασμένες. Το **θrasce** αποτελεί ρηματικός τύπος αόρ. για κάποιο ρ. με άγνωστη μορφή στον εν., πιθανοτατα ***θra-**. Στην επιγραφή αναγράφεται επακριβώς «**θra:sce»** με τις δυο τελείες να υποδηλώνουν διαχωρισμό νοηματικών οντοτήτων. Θεωρώ ότι το ρ. ανήκει στην κατηγορία όρων σχετικών με την παλαιο-πελασγική ρίζα **(a)ntɿ-*, «θεός». Όπως στην περίπτωση του **δράκων** σημειώθηκε εκκοπή του αρχ. **an-** για κάποιον άγνωστο λόγο. Επομένως, μια ερμηνεία του **θrasce** ως «θεώνομαι», «γίνομαι θεός» θα έδινε την πολύ ταιριαστή μεταγλώττιση της επιγραφής: «Αυτή η εικόνα αναπαριστά το πώς ο Ηρακλής, υιός της Ήρας, έγινε θεός». Ο θνητός Ηρακλής πίνει το θείο γάλα της θεάς, μια πρωτόγονη μορφή θείας κοινωνίας, και κερδίζει μυστηριακώς την αθανασία με έναν παράδοξα παραπλήσιο τρόπο με αυτόν που απαντάται στην χριστιανική θεολογία και πρακτική. Επιστρέφοντας στο ***θra**, μια πιθανή παραλ. του αμαρτύρου ***anθra** είναι πιθανώς το Ετρ. **aiθra**, αβέβαιης σημασίας, με εντυπωσιακή, ωστόσο, ομοιότητα με το Ελλ. **αἶθρα**, παραλ. του **αἰθήρ**, «*ὁ οὐρανός, ὡς τὸ κατοικητήριον τῶν θεῶν*» (L-S). Η αποβολή του ένρινου /n/ με ταυτόχρονη τροπή του αρχ. **a-** σε **ai** παρατηρείται και σε άλλους όρους ΠΕ προέλευσης, όπως **αἰγίλωψ/ἀγχίλωψ** αλλά και στα Ετρ. πλαίσια, π.χ. **aiχe/anχas**, «ταραγμένος» (βλ Ετρ. **aiχe**). Εφ' όσον ιδιάζουσες παραλλαγές σε ελλ. όρους βρίσκουν αντιστοιχίες σε ετρ. λήμματα, το ενδεχόμενο *status* κάποιας προγονικής μορφής των γνωστών σε εμάς Ετρουσκικών ως υποστρωματικής γλώσσας της Ελληνικής ενισχύεται.

πανάρχαιο θρησκευτικό σύμβολο της θεότητας-δημιουργού του σύμπαντος (βλ. σημ. 230 για περισσότερα). Θα μπορούσε να υποτεθεί μια αρχαία μορφή ***ανδρακων**, «θεός», με το αρχ. **αν**- να υφίσταται εκκοπή στη συνέχεια για άγνωστους λόγους, στα πρότυπα του **ἄνθραξ/θράκα**. Ενδιαφέρον έχει η παραπομπή του **δρακόντιον**, [μεγάλο φυτό με μωβ σπάδικα και επιμήκη φιδοειδή σπάθη] (εξ ου και «*δρακόντιον αἷμα*», [χρωστική ουσία από κινναβαρίτη σκούρου κόκκινου χρώματος]) στο πορφυρό χρώμα, όπως στην περίπτωση των **ἀνδρόσαιμον** και **ἀνδρόσακες**. Το οπωσδήποτε σχετικό **δράξ**, «θυρσός» παραπέμπει στο **νάθραξ/νάρθηξ** και τα δυο μαζί στο **δρακόντιον**, φυτό παραπλήσιου καλαμωτού σχήματος. Ας υπογραμμιστεί άλλη μια φορά η στενή σχέση του φυτού με τη λατρεία του θεού Διονύσου με την οποία συνδέεται και το **κάνθαρος** όχι με την έννοια του σκαθαριού αλλά με την έννοια του τελετουργικού κυπέλλου για κρασί που χρησιμοποιούνταν σε διονυσιακά μυστήρια, εξ ου και «*κανθαρίτης οἶνος*», κρασί το οποίο με τη μέθη που προκαλούσε στον πότη τον καθιστούσε ισόθεο και απαλλαγμένο από τις κοσμικές έγνοιες. Παρόμοια επίδραση είχε και η κατανάλωση του φυτού **μανδραγόρας**, το οποίο διέθετε ναρκωτικές ιδιότητες. Κατ αντιστοιχία με το **κάνθαρος** έχουμε «*μανδραγορίτης οἶνος*», κρασί με έντονη ψυχοτροπική δράση[105]. Η μορφή **μανδρ**- που απαντάται στο λ. έχει παρατηρηθεί ότι εμφανίζεται ως επίθ. ονομάτων, π.χ. **Αναξίμανδρος**[106], **Σκάμανδρος**[107], κλπ. Ίσως αποτελεί παραλ. της αρχικής ρίζας με την προσθήκη κάποιου ον. προθέματος. Επίσης τα **Μαίανδρος** και **Ἐρύμανθος/Ἐρύμανδρος**, όπως και το **Σκάμανδρος/Ξάνθος**, εμφανίζονται ως ονόματα ποταμών αλλά και ομώνυμων ποτάμιων θεοτήτων. Η κατ. –(**μ**)**ανδρος**/-**ανθος**[108] υποδηλώνει το θείο στοιχείο το οποίο διέπει όλους τους

---

105 Αξιοπερίεργο είναι το γεγονός ότι η ρίζα του φυτού έχει συχνά τη μορφή ανθρώπου (!). Το λ. **ἄνθρωπος** εμφανίζει αρκετή φωνολογική συνάφεια με τα λ. που εξετάζουμε εδώ. Ωστόσο, για το συγκεκριμένο παρατίθεται μια διαφορετική εκτενής ερμηνεία στην υποενότητα 4.4.

106 Το **Αναξίμανδρος**, όνομα φημισμένου φιλοσόφου της Ιωνίας του 6ου αι., μαθητής του Θαλή, θεωρώ ότι προκύπτει εκ των **ἄναξ** και –(**μ**)**ανδρος**, ερμηνευόμενο ως «βασιλιάς θεός». Πρέπει να αποτελεί ελλ. προσαρμογή κάποιου αρχαίου ονόματος ανατολιακής προέλευσης. Εμφανίζεται και η παραλ. **Ἀνάξανδρος** που καθιστά την προτεινόμενη ετυμ. ακόμα πιο εύλογη.

107 Ο ποταμός Σκάμανδρος εμφανίζεται με την εναλλακτική ονομασία **Ξάνθος**. Έχει υποτεθεί (*EDG*, σελ. 1033) ότι οι δύο ονομασίες αποτελλούν διαφορετικές εκδοχές του ίδιου ονόματος. Στην περίπτωση αυτή το αρχ. **Σκα**-/**Ξα**- εύκολα μπορεί να προκύψει λόγω μετάθεσης επομένως το –**ανθος** πρέπει να θεωρηθεί παραλ. του -**μανδρος**. Λαμβάνοντας υπόψη τις παραδοξότητες απαντώνται στα ΠΕ φωνολογικά και λημματικά πλαίσια δεν είναι εντελώς απίθανο και δίνεται εξήγηση για αυτό παρακάτω. Βλ. και την χετт. μορφή **Alakśandus** για το όνομα **Αλέξανδρος** (βλ. παραπάνω) όπου επίσης παρατηρείται έξωση του **ρ**- πιθανώς, μεταξύ άλλων, λόγω δυσκολίας στην εκφορά τριών συνεχόμενων συμφώνων. Το επίθ. **ξανθός**, ΠΕ ετυμολογίας κατά *EDG* με πιθανό ετρ. αντίστοιχο το **zamθic**, «χρυσός» εμφανίζει αρκετή εννοιολογική συνάφεια με ορισμένα από τα λ. που παραθέτουμε, κυρίως γιατι παραπέμπει κατά βάση στο πυρρόξανθο κοκκινωπό χρώμα, όπως το πιθανότατα ομόρ. **σανδαράκη/σανδαράχη**, [κοκκκινωπό ορυκτό περιέχον αρσενικό και θείο] αλλά και το όν. **Πύρρανδρος**, ετυμολογούμενο εκ των **πυρρός**, «φλογερός [στο χρώμα]», άγνωστης ετυμ. κατά *EDG* και –**ανδρος**, δίνοντας μια ερμ. «φλογερός θεός».

108 Η αποβολή του υγρού στοιχείου παρατηρείται σε πολλαπλές παραλ. ονομάτων όπως **Ἀνάξανδρος/Ἀναξάνθης**, **Νίκανδρος/Νικάνθης**, **Πύρρανδρος/Πύρρανθος**, **Φίλανδρος/Φίλανθος**, Θα μπορούσε ίσως έτσι να δωθεί μια ΠΕ ερμ. για το **ἄνθος**, για την ΙΕ προέλευση του οποίου ο Β. δεν είναι διόλου σίγουρος (*EDG*, σελ. 104). Παράγωγο του **ἄνθος** είναι το **ἀ**(/**Ἀ**)**νθηδών**, «ανθισμένος», [όνομα πόλης της Βοιωτίας], «μέλισσα» με παραλ. το ξεκάθαρα ΠΕ **ἀνθρηδών/τενθρηδών/πεμφρηδών**, «σφήκα» όπου το υγρό στοιχείο είναι παρόν. Βλ. και το ζεύγος **ἀνθρήνη**, «σφήκα» και **ἀ**(/**Ἀ**)**νθήλη**, «θύσανος στάχεως», [τοπωνύμιο

όρους που παρατίθενται εδώ. Με βάση το Αιγ. **ntr** μπορεί να υποτεθεί ότι πρόκειται για αρχαία ΑφΑ ρίζα ή ΝΕ ρίζα η οποια πέρασε στα Ελληνικά δια μέσου του ΠΕΥ. Μπορούμε να υποθέσουμε μια παλαιο-πελ. μορφή **(a)ntɹ-*[109], «θεός», με το σύμπλεγμα /tɹ/ να μεταπίπτει άλλοτε σε δασυνόμενο /t^{h}/, άλλοτε σε οδοντικό /t/-/d/ και συχνότερα σε /t^{h}r/-/tr/-/dr/. Ενίοτε παρεμβάλλεται φωνήεν ίσως για να ανακουφίσει τη συνεχόμενη εκφορά συμφώνων. Επιστρέφοντας στο αρχικό ετρ. λ., με βάση την ανάλυση που προηγήθηκε, το Ετρ. **Acnatru** μπορεί να ερμηνευθεί εκ των Ετρ. **ac**, «ποιώ», «κάνω» και ***natr**, «θεός» ως «Θεοποίητος» ή «Θεόκτιστος». Μια παρόμοια ερμ. υιοθετώ παρακάτω και το **Κασσάνδρα** (βλ. Ετρ. **akaś**). Στα Ετρ. επίσης έχουμε το ***antar/anθar**, «αετός», πτηνό με έντονη θρησκευτική σημασία το οποίο αναφέρει ο Ησύχιος Αλεξανδρεύς στο *Λεξικό* ως **ἄνταρ**[110]. Τέλος, μια σύγκριση με τα Σουμ. **dingir** (𒀭) και Τουρ. **tanrı**, «θεός», **Tengri**, [ο ανώτατος επουράνιος Θεός], θεωρώντας φωνητική μετάθεση είναι ελκυστική αν και πολύ αβάσιμη. Βλ. και **alki**.

3) **afr**/**αφer**, «τύχη», «καλοτυχία» (McC) (**A**): Ελλ. **Ἀφροδίτη**, φημισμένο θεωνύμιο το οποίο δεν επιδέχεται ΙΕ ετυμολογία. Λόγω της έντονης συσχέτισης της ομώνυμης θεάς με την Κύπρο έχει υποτεθεί ότι πρόκειται για όν. σημιτικής προέλευσης. Η πιο συνηθισμένη ετυμ. το συνδέει με το **ἀφρός** (άγνωστης ετυμ. κατά *EDG*), λόγω του μύθου περί ανάδυσης της Αφροδίτης στην επιφάνεια των κυμάτων της θάλασσας αλλά και της παράδοσης που αναφέρει ο Ησίοδος στη *Θεογονία* περί γέννησης της Αφροδίτης από τον «αφρό» του σπέρματος του ευνουχισμένου από τον Κρόνο θεού Ουρανού (εξ ου και η προσωνυμία *Ουρανία Αφροδίτη*). Η ερμ. με βάση το **ἀφρός** θεωρείται λανθασμένη, αν και πιστέυω πως υπάρχει μακρινή αν και μη εύκολα διακριτή συνάφεια[111]. Ο Hoenigswad (1941) από την άλλη υποθετεί μια σύνδεση με

στη Φθιώτιδα] με παραλ. **Ἀνθήνη**/**Ἀθήνη**, [πόλη της Αρκαδίας]. Η συσχέτιση εντόμων επικοναστών με άνθη είναι αναμενόμενη. Η χρήση του **Ἀθήνη**, ον. της πασίγνωστης θεότητας (βλ. και Ετρ. **aθ**), δικαιολογεί την παραπομπή στη θεωρούμενη παλαιο-πελασγική ρίζα **(a)ntɹ-*, «θεός». Η εμφάνιση παραγώγων του **ἄνθος** για τοπωνύμια με ΠΕ κατ. –**ηνη** υποδεικνύει εντόνως πελασγική προέλευση.

109 Το [ɹ] αποδίδει το φατνιακό προσσεγιστικό σύμφωνο (alveolar approximant) το οποίο προσεγγίζει το υγρό [r] χωρίς όμως να πάλλεται η γλωττίδα στο μπροστίνο μέρος του ουρανίσκου. Το σύμφωνο είναι πολύ κοινό στις περισσότερες αγγλικές διαλέκτους αλλά και στα Αλβανικά.

110 Το **ἄνταρ** σχετίζεται από τους McC. μάλλον επιτυχώς με το ***anta** (**ἄνδας** στο *Λεξικό* του Η.), «*βορέας, ὑπὸ Τυρρηνῶν*», φτερωτή θεότητα, προσωποποίηση του βορείου ανέμου, αναμφίβολα συγγενές με το **ἄνται**, «*πνοάς*» (Η), «άνεμοι».

111 Το **ἀφρός** φαίνεται να εμφανίζει ομόρριζα σε σημ. και βαλκανικές γλώσσες. Στη Μέση Ανατολή έχουμε τα Εβρ. **afar** (עָפָר), «σκόνη», «στάχτη», Φοιν. ʿ**pr**, (𐤏𐤐𐤓) «σκόνη» και Ακκ. **eperum** (𒂊), «σκόνη», «χώμα». Στα Βαλκάνια έχουμε Ρουμ. **abur**, «ατμός», «υδρατμός» και Αλβ. **avuli**, «ατμός». Σχετικό πρέπει να είναι και το Λατ. **vapor**, «ατμός». Επίσης, σχετικό θεωρώ το **αὔρα**, που λανθασμένα συσχετίζεται με το **ἀήρ** το οποίο μπορεί να εξαχθεί από μια υποθετική παλαιο-πελασγική ρίζα **(s)k*^{y}*VwV(w)-*, με το πρώτο /w/ να τρέπεται σε /p/ και το δεύτερο /w/ σε ένρινο /n/. Όλα παραπέμπουν σε μια διαδικασία εξάπλωσης/επέκτασης στο χώρο που η αρχαία ρίζα **(s)k*^{y}*VwV(w)-* εκφράζει (βλ. σημ. 229 και Ετρ. **Ampile**). Το Ετρ. **apirinsa**, «θεία θέληση» (G) υποδηλώνει ότι η ετρ. ρίζα **apir**- υποδήλωνε την εξάπλωση στο χώρο ως αποτέλεσμα της βούληση των θεών στα χέρια των οποίων βρίσκονταν η ανθρώπινη μοίρα. Έτσι η έννοια της τύχης που υποδηλώνει το **afr**- στην πραγματικότητα υποδήλωνε τη θεία βούληση. «Τυχαία» φαινόμενα όπως η σκόνη που σηκώνεται, ένα ξαφνικό αεράκι ή μια δροσερή αύρα παρέπεμπαν στην εξάπλωση της δημιουργίας ως αποτέλεσμα της βούλησης της θεότητας. Έτσι, το ετρ. ρ. **apir**-, «ιερουργώ», «καθαγιάζω» (G) περισσότερο είχε την έννοια της επικοινωνίας με τους θεούς και τη γεφύρωση του κόσμου των θνητών με αυτόν των αθανάτων. Βλ. και **γέφυρα**, **λάβρυς**.

το ρωμαϊκό μήνα *Aprilis* (εξ ου ασφαλώς ο **Απρίλιος**) στο όν. του οποίου αποδίδει ετρ. προέλευση και επισημαίνει την ύπαρξη ομόρριζων ονομασιών για μήνες στον ελλαδικό χώρο. Έχουμε τους μήνες **Ἄφριος**, «*μὴν ἐν Λαρίσῃ καὶ Κραννῶνι*» (L-S) και **Ἐλάφριος**[112], [όνομα μήνα στην Κνίδο]. Η κυπριακή πόλη Κνίδος συνδέεται στενά με τη λατρεία της Αφροδίτης επομένως η θεώρηση του Hoenigswald πρέπει να είναι σωστή. Τον *Aprilis* άλλωστε εορτάζονταν τα *Veneralia* προς τιμήν της *Venus* (λατ. μορφή της Αφροδίτης) αλλά και της ρωμαικής θεάς Τύχης *Fortuna*. Η ετυμ. του ονόματος της τελευταίας εκ του Λατ. **fors**, «τύχη» φέρει σημαντική ομοιότητα με το Ετρ. **afr** και μάλλον αποτελεί ετρ. δάνειο και όχι εγγενής ΙΕ όρος, όπως λανθασμένα θεωρείται. Η θεά Τύχη θεωρούνταν κόρη της Αφροδίτης, γεγονος που ενισχύει τη ετυμ. σύνδεση του **afr**- με το όνομα της θεάς του έρωτα. Εάν αποδεχτούμε ετρ./πελ. ετυμ. για το α' συνθ. του ονόματος θα πρέπει να αναζητήσουμε ανάλογη ετυμ. και για το β' συνθ., -**διτη**. Έχουμε το ετρ. **titi**, «καλοσύνη», «αφθονία» (McC) (εξ ου μάλλον και το λατ. όν. *Titus*). Οι έννοιες «αφθονία» και «τύχη» έχουν αμφότερες θετικές συνδηλώσεις απόλυτα συμβατές με μια θεά της γονιμότητας. Άλλωστε θεραπαινίδες της Αφροδίτης ήταν οι τρεις Χάριτες, οι Ευφροσύνη, Αγλαΐα και Θάλεια (θεά της αφθονίας, εξ ης και η παραπομπή στο ετρ. **titi**). Με βάση τα παραπάνω, προτείνω μια ερμ. του ον. **Ἀφροδίτη** ως «τύχη και αφθονία».

4) **ais**, «θεός» (**A**): Ελλ. **αἶσα**, «πεπρωμένο», «[θεϊκής προέλευσης] διάταγμα», «θεία βούληση». Επίσης υπάρχει το **Αἶσα**, [προσωποποίηση του πεπρωμένου], εναλλακτική ονομασία της θεάς Μοίρας. Παράγωγο, ασφαλώς, είναι το επ. **αἴσιος**, υποδηλωτικό της θεϊκής εύνοιας και τα ον. **Αἴσων**, **Αἰσίας**. Ομόρριζο είναι και το **αἴσιμος**, «*ὡρισμένος τῇ βουλήσει τῶν θεῶν*» (L-S) από το οποίο πιθανότατα προκύπτει και τα **αἰσυμνάω/αἰσιμνάω**, «κυβερνάω», «διοικώ» και **αἰσυμνήτης**, «διαιτητής», «διοικητής», [προσωνύμιο του θεού Διονύσου]. Παρά τη στενή φωνολογική και εννοιολογική συσχέτιση μεταξύ των **αἶσα**/**αἴσιμος** και

---

112 Η παραπομπή στο **ἐλαφρός** είναι εύλογη όχι μόνο ως προς το βάρος (κατ' αντιστοιχία με το **ἀφρός**) αλλά σε σχέση και με την έτερη αρχαία σημασία του, «ευκίνητος», «γρήγορος». Η τελευταία χρησιμοποιούνταν για ζώα γεγονός το οποίο μπορεί να εξηγεί τη χρήση του ως προσωνύμιο θεοτήτων στα πλαίσια ενός ζωομορφισμού. Το **ἐλαφρός** διαθέτει μεν ΙΕ ετυμ. αλλά τόσο η εννοιολογική του σύνδεση με το **ἀφρός** και τα ομόρριζα του όσο και η χρήση του ως παραλ. ονόματος μηνός συνδεδεμένου με ετρ. λ. καθιστούν πιθανότερη τη ΠΕ προέλευσή του. Υπάρχει και **Λάφριος**, όνομα μήνα στη Φωκίδα και προσωνύμιο θεών, π.χ. *Λάφριος Ζεύς*, *Λαφρία Ἄρτεμις* κλπ. Όμοια έχουμε **Ἐλαφρός**, «*Ζεὺς ἐν Κρήτῃ*» (H) και *Ἄφριος Ζεύς* με το προσωνύμιο να δηλώνει την ευκινησία/ταχύτητα του θεού ειδικά όταν έπαιρνε τη μορφή ενός ζώου (π.χ. **ταύρος**, η ερμ. του ονόματος του οποίου σχετίζεται με ορμή/γρηγοράδα, βλ. Ετρ. **θevru**, **λάβρυς**). Κατά συνέπεια, η αναγωγή στην παλαιο-πελασγική ρίζα **(s)k^{y}VwV(w)*- σχετική με εξάπλωση στο χώρο είναι εφικτή και εξηγεί ταυτόχρονα την παρουσία του αρχ. **ελ**- με το **ε**- να αποτελεί προθ. φωνήεν. Τέτοιες παραλ. στο αρχ. σύμφωνο πρέπει να είναι συχνές μεταξύ ομόρριζων όρων στα Ετρουσκικά και στα Ελληνικά. Πράγματι, το Ετρ. **afr**- εμφανίζει την παραλ. **hafure** (McC) όπου αντί για υγρό /l/ έχουμε άηχο /h/. Εάν επιχειρήσουμε να εντοπίσουμε πιθανά ομόλογα ελλ. λ. εντοπίζουμε το επ. **ἁβρός** (παρατ. την δασεία στο αρχ. **ἁ**-), «κομψός», «ωραίος» (L-S) παντελώς άγνωστης ετυμ., το συνώνυμο **σαυκρός**, «*ἁβρός*» (H) και το **ψαυκρός**, «ταχύς», «ελαφρός». Όλα παραπέμπουν σε επιδέξια ελαφρία κίνηση μέσα στο χώρο. Επίσης, έχουμε **ζέφυρος**, ο γλυκύς ανοιξιάτικος δυτικός άνεμος (και εδώ είναι εμφανής η παραπομπή σε εξάπλωση μέσα στο χώρο), **γέφυρα**/**βέφυρα**/**βλέφυρα**/**δέφυρα**/**δίφουρα** (αρχαίος πολιτισμικός όρος επίσης σχετικός με επιμήκυνση/επέκταση) και πιθανώς **λαβύρινθος**, (ο οποίος λάμβανε τη μορφή ενός εκτεταμένου και δαιδαλώδους συμπλέγματος δωματίων και κατοικιών όπου κατοικούσε ο ηγεμόνας στη μινωική Κρήτη). Τα συγκεκριμένα λ. επίσης υποδηλώνουν διάχυση/επέκταση μέσα στο χώρο. Οι διαφορετικές εκδοχές στο αρχ. σύμφωνο υποδεικνύουν αρχαιότερη αναγωγή των λημμάτων στο παλαιο-πελασγικό στρώμα. Βλ. και Ετρ. **Ampile**, **amplieri**, **γέφυρα**, **λάβρυς**.

αἰσυμνάω/**αἰσυμνήτης** στο *EDG* αποδίδεται στα μεν πρώτα ΙΕ ετυμολογία εκ της ΠΙΕ ρίζας *$h_2$ei*, «δίνω», «παίρνω», συσχετίζοντάς τα με τα **αἴτιος**, **αἴνυμαι**, «αποσπώ», αλλά στα δε δεύτερα ΠΕ ετυμολογία. Δεδομένης της θρησκευτικής/θεολογικής διάστασης του **αἶσα** και την μεγάλη συνάφεια του με το Ετρ. **ais**, το οποίο πρέπει να υποδηλώνει τους θεούς όχι ως συγκεκριμένα πρόσωπα αλλά ως ανώτερες απρόσωπες εξουσιαστικές δυνάμεις του σύμπαντος η παραδοσιακή σύνδεση με το **αἴσυμνάω** και των παραγώγων του θεωρώ ότι είναι ορθότερη. Ο Β. πρέπει να κάνει λάθος.

5) **aiχe**, «ταραγμένος», «κυματιστός» (**Α**): Ελλ. **αἴξ**, «αίγα», «κατσίκα». Εκ του **αἴξ** πιθανότατα παράγεται το ρ. **αἴσσω**, «πηδώ», «κινούμαι ορμητικά». Η αίγα ως γνωστόν είναι ένα ιδιαίτερα ζωηρό ζώο. Άλλωστε, ποικιλίες αιγών σκαρφαλώνουν μέχρι σήμερα σε απόκρημνες πλαγιές στην Κρήτη (τα γνωστά κρι-κρι) και αλλού. Στο **αἴξ** επίσης αποδίδεται από ορισμένους η ονομασία του Αιγαίου πελάγους. Ο μύθος μεν ορίζει τον βασιλιά Αιγέα ως δωρητή του ον. αλλά πιθανόν ο όρος **Αἰγαῖο** χρησιμοποιήθηκε από την προϊστορία για να δηλώσει την ταραχή της ελληνικής ημίκλειστης θάλασσας σε περίπτωση φουρτούνας. Όμοια προκύπτουν και το **καταιγίς**[113] με τις σημασιολογικές παραπομπές να είναι προφανείς. Πιθανή σχέση επίσης ενδέχεται να υπάρχει με το Ετρ. **aivas**, «τρόμος» (**Α**), εξ ου και το ομηρικό **Αἴας** (McC), όνομα φοβερού πολεμιστή. Θα ήταν ενδιαφέρον να εξεταστεί εάν με το **Αἴας** σχετίζονται και οι τοποθεσίες **Αἶα**, **Αιαίη**[114]. Ο Chotalishvili (2007) ερμηνεύει το **Αἶα** με βάση το θρυλικό δέντρο της χεττ. μυθολογίας, *eya(n).* Από το δέντρο αυτό κρεμόταν μια δορά προβάτου, το *kursa* το οποίο συνδέεται τόσο με το Χρυσόμαλλο Δέρας του μύθου των Αργοναυτών[115] όσο και με την αιγίδα[116] (ονομ. **αἰγίς**), θεϊκό όπλο το οποίο έφεραν μυθικοί ήρωες και θεοί (Αθηνά, Απόλλων, Δίας και τέλος ο Αχιλλέας επί της ασπίδας του) αλλά και ομόλογοι του Δία θεοί της Ανατολίας όπως ο *Tarḫunna* και ο *Teshub* (βλ. **Śeu**). Τόσο το *kursa* όσο και η αιγίδα έφεραν μυριάδες εκκρεμή χρυσά κρόσσια που στην περίπτωση της δεύτερης παρέμεμπαν στα μαλλιά της φοβερής Μέδουσας. Έτσι, όταν τα κρόσσια σείονταν ένα βαθύ συναίσθημα τρόμου και ταραχής κατέκλυζε τον εχθρό. Μπορούμε να διακρίνουμε την κοινή ρίζα των όρων που παραθέτουμε παραπάνω ως σχετική με τη βαθιά μυστηριακή ταραχή απέναντι στο άφατο και ιερό. Ενδιαφέρον έχει και το λ. **αἰγίλωψ**/**ἀγχίλωψ** (βλ. **ruva**), οι παραλ. του οποίου σε συνδυασμό με το Ετρ. **anχas**, «τρομαγμένος», «προβληματισμένος» (πρβ. με το **aiχe**) μας επιτρέπει ενάν φωνολογικό και εννοιολογικό παραλληλισμό του **αἰγίς** με το **ἄγχω** (με παράγωγο του το **ἄγχος**), «πιέζω», «στραγγαλίζω» και τα παράγωγά του. Ωστόσο, η παραπομπή στην χεττ. εκδοχή του «Δέντρου της Ζωής» υποδεικνύει πιθανώς ότι η προγονική παλαιο-πελασγική αρχαία ρίζα είχε διαφορετική σημασία από αυτή των όρων που εξετάσαμε παραπάνω. Το **kursa** παραπέμπει στο **βύρσα**, «δορά», αλλά και στο

---

113 Κατσαράς (2017)

114 Η Αία ήταν η χώρα του βασιλιά Αιήτη όπου βρισκόταν το χρυσόμαλλο δέρας, το οποίο επίσης παραμπέμπει στο ανατ. **kursa**. Η Αιαία ήταν το νησί της ομηρικής μάγισσας Κίρκης, αδερφή του Αιήτη και της Πασιφάης, συζύγου του Μίνωα. Τα τρία αδέρφια ήταν παιδιά του Ήλιου, γεγονός που μας επιτρέπει τον συσχετισμό της προέλευσης του ονόματος Αία και των υπολοίπων με τη (γενεσιουργό) λάμψη, το φως.

115 Bremmer (2006)

116 Watkins (2000)

χρυσός[117] λόγω της χρυσαφένιας λάμψης του[118]. Το *kursa* ως χεττ. τελετουργικό αντικείμενο συμβόλιζε την ευφορία των καρπών της γης. Υφαίνονταν από δέρματα αλλά και από διάφορα μέταλλα και χάντρες. Με αυτό τον τρόπο λαμπύριζε όμοια με τον χρυσό. Προκειμένου να καταδείξουμε περαιτέρω τη συνάφεια μεταξύ του θ. **αγχ**- και της (θείας προέλευσης) λάμψης μπορούμε να παραθέσουμε και τα **ἄ(/Ἀ)γχουρο**ς/**τάγχουρος**/**τάγχαρας**[119], «χρυσός», **ἀγχοῦρος**/**ἄγχαυρος**, *«ἡ φωσφόρος, καὶ ὁμοίως σὺν αὐτῷ»* (H), «αυγή». Επίσης, στην Ιταλία υπήρχε η πιθανότατα ετρ. προέλευσης θεότητα *Anxur* (Λατ. *Anxurus*) που αντιπροσώπευε τον Δία σε εφηβική ηλικία καθώς και η ομώνυμη πόλη η οποία έχει χαρακτηριστεί «πελασγική»[120]. Το θ. **anx**-/**αγχ**-, λοιπόν, σε κάποιο πρότερο στάδιο πιθανώς σήμαινε «λάμψη», «φως», με βάση όμως α) το **αἴγουρος**[121], «πλακούντας», με το οποίο εκπληρώνεται η παραλ. **αγχ**-/**αιγ**- και β) την ενδεχόμενη παραπομπή στο Χεττ. **eya**, «Δέντρο της Ζωής» εικάζουμε ότι κάποια αρχέγονη νεολιθική ρίζα, πρόγονος των Ελλ. **αγχ**-/**αιγ**-/**αιϝ** και Ετρ. **anχ**-/**aiχ**-/**aiv**-, πιθανώς παρέπεμπε στη γέννηση, στη ζωή ή στο φως με την έννοια της απαρχής της δημιουργίας και ύπαρξης. Το πώς ένας όρος με βαθιά θρησκευτική σημασία με την πάροδο των αιώνων διεστράφη έτσι ώστε να παραπέμπει όχι σε απλή ταραχή, αλλά σε φρίκη μπροστά στο θείο ίσως να οφείλεται σε κάποια μετάπτωση της κυρίαρχης οπτικής σχετικά με την οντολογική σχέση θεών και ανθρώπων. Πιθανώς η εννοιολογική μεταβολή να σημειώθηκε με την άφιξη του δεύτερου *stratum* του ΠΕΥ. Βλ. και **luscni**, **σαλαμάνδρ**α για ανάλογα παραδείγματα.

6) **akaś**/**acas**, «δρώντας, ενεργώντας» (**A**): Ετρ. **Κασσάνδρα**. Το ον. εμφανίζεται και με τις παραλ. **Κασάνδρα Κεσάνδρα**, **Κατάνδρα**. Επίσης, η μυκηναϊκή μορφή *ke-sa-da-ra* (□□□□) υποδεικνύει το αμαρτύρητο σε επιγραφές της 1ης χιλ. ***Κεσ(σ)άνδρα**[122] . Το δεύτερο συνθ. – **ανδρα** σημαίνει «θεός» κατά την ανάλυση που εκτίθεται στο Ετρ. **Acnatru**. Το πρώτο συνθ. στις διάφορες μορφές του ανάγεται στο ετρ. **akaś**/**acas**. Η χρήση αμφότερων των **k-** και **c-** είναι καθαρά ορθογραφική και δεν υπονοεί διαφοροποίηση στην προφορά. Η εμφάνιση αμφότερων των συριστικών **ś** και **s** (για

---

[117] Για το **χρυσός** προτείνεται ΙΕ ετυμολογία εκ του **χράομαι** αλλά με βάση τα σημιτικά ομόρ. Εβρ. **ḫarúts** (חָרוּץ) και Ακκ. **ḫurāśum** (𒆬𒄀), «χρυσός» κάτι τέτοιο μάλλον αποκλείεται.

[118] Η παράδοξη παραλλαγή **β**-/**χ**- υποδεικνύει την ΠΕ προέλευση αμφότερων των όρων, καθώς όροι που εντάσσονται στο ΠΕΥ εμφανίζουν απροσδόκητες παραλλαγές συμφώνων στις διαφορετικές εκδοχές τους ως απόρροια από κάποιο σύμφωνο το οποίο απουσίαζε παντελώς στην Ελλ. γλώσσα.

[119] Είναι ενδιαφέρον το ότι το **τάγχουρος** αναφέρεται ως περσική λέξη (L-S) και ταυτόχρονα ο Πέρσης, αδερφός του Αιήτη, είναι ο μυθικός γενάρχης των Περσών. Πράγματι, παραπομπές στην υπέρτατη θεότητα *Ahura Mazda* των Περσών Ζοροαστρών και στις θεότητες *asuras* των ινδουιστών είναι κάτι παραπάνω από εύλογες κατ' αντιστοιχία με το πελ./ετρ. *Anxur*/*Axur*. Με βάση τα όσα αναφέρουμε στο Ετρ. **ur**, **τάγχουρος**/**ἄγχουρος** κυριολεκτικά σημαίνει «γεμάτος με φως, λάμψη» εξ ου και η χρησιμοποίησή του από τους Ετρούσκους ως προσδιοριστικό όρο του Δία, ανώτατου θεού και κυρίαρχου του σύμπαντος κόσμου, κατ' αντιστοιχία με τον *Ahura Mazda* των Περσών. Η απόλυτη φωνολογική ταύτιση του *Anxur* με το όνομα του Άγχουρου, υιού του βαθύπλουτου βασιλιά της Φρυγίας Μίδα (εξ ου και η παραπομπή στο χρυσό) είναι άλλη μια ισχυρή ένδειξη των ακατάλυτων δεσμών μεταξύ ετρουσκικής Ιταλίας και Ανατολίας.

[120] Smith (2008)

[121] Με βάση αυτά που παραθέτουμε στο Ετρ. **ur**, το **αἴγουρος** μπορεί επίσης να ετυμολογηθεί ως «γεμάτος φως».

[122] *EDG*, σελ. 654

τα οποία τα Ετρουσκικά χρησιμοποιούν διαφορετικά γράμματα) φαίνεται να εξηγεί την παρουσία των τύπων του ονόματος με μονό (**Κεσάνδρα**) και διπλό σίγμα (**Κασσάνδρα**). Ωστόσο, τα παραπάνω δεν μπορούν να ερμηνεύσουν τη μορφή **Κατάνδρα**. Το πρόβλημα μπορεί ενδεχομένως να επιλυθεί εάν υποτεθεί εξαγωγή από μια ομόρ. ετρ. μετοχή ***acaχ** (η κατ. –**aχ** λειτουργεί ως ον. επίθεμα επί του ρ. **ac**, «πραγματοποιώ» «κάνω»[123]), «ο ποιών», «ο ενεργών». Με αυτόν τον τρόπο μπορούμε να υποθέσουμε μια τροπή του ετρ. δασυνόμενου –**χ** (/k^h/) σε –**ττ** και –**σσ**, (κατά τα πρότυπα του **θάλασσα**/**θάλαττα**, βλ. Ετρ. **θel**), δίνοντας τις μορφές ***Καττάνδρα** και **Κασσάνδρα** οι οποίες αργότερα απλοποιήθηκαν σε ***Κατάνδρα** και **Κασάνδρα** αντίστοιχα. Προφανώς, θεωρώ ότι έχει σημειωθεί αποκοπή του αρχ. **a**-, ίσως για λόγους ευφωνίας και αποφυγής του αρκετά παράδοξου για τα ελλ. φωνοσυλλαβικά πρότυπα σχηματισμού ***Ακασ**(**σ**)**ανδρα**. Το ίδιο, ωστόσο, δε συμβαίνει στην περίπτωση του **Ακέσανδρος**, όνομα ελάχιστα γνωστού αρχαίου ιστορικού, παραλλαγή του **Κάσσανδρος**. Η τροπή του **α-** σε **ε-** στην δεύτερη συλλαβή συμβάλλει στη διατήρηση του αρχ. **Α**-. Το ίδιο συμβαίνει και για το όν. **Αλέξανδρος** όπου στη Χεττ. μορφή **Alakśanduś** ταυτοποιείται η δυνατότητα φωνηεντικής τροπής που προτείνω. Με βάση τα παραπάνω θεωρώ ότι μπορούμε να έχουμε μια ερμηνεία του ον. **Κασσάνδρα** ως «η ενεργούσα/ποιούσα θεότητα». Το όνομα πρέπει να αποτελεί προσαρμοσμένη στα ελλ. φωνητικά πλαίσια παραλ. του ετρ. επίθετου (*gentilicium*) **Acnatru** που εξέτασα παραπάνω. Τα Ετρ. **Caśntra**, «Κασσάνδρα» και **Aleχsantre**, «Αλέξανδρος» τα θεωρώ αντιδάνεια από τα Ελληνικά και όχι αμιγούς ετρ. σχηματισμούς.

7) **alki**, «ζωντάνια» (McC) (**A**): Απόλυτη τάυτιση με το Ελλ. **ἀλκή**/**ἄλξ**, «ευρωστία», «ρώμη». Το ετρ. έτ. προέρχεται από το Ετρ. **ale**, «είμαι ζωηρός», «κινούμαι με ορμή». Με βάση αυτά αλλά και τα όσα αναφέρουμε στο **Acnatru** μπορούμε να ερμηνεύσουμε. το όν. **Ἀλέξανδρος** ως εξής: **alχa**/***aleχ** [**ale**-+ -**χ** (ονομ. επίθ.), «σφριγηλός»] + -***natr**, «θεός» (βλ. **Acnatru**). Δηλαδή, **Ἀλέξανδρος** με βάση την ετρ./πελ. ετυμ. σημαίνει «σφριγηλός/ορμητικός/δυνατός θεός»[124], απόλυτα ταιριαστό όνομα για τον ισόθεο Έλληνα στρατηλάτη. Το δασυνόμενο υπερωικό –**χ** στα Ελλ. τρέπεται σε –**ξ** (βλ. **arac**/**χ**). Βλ. και τη χεττ. μορφή, **Alakśanduś**, υπονοώντας προέλευση από μια έτερη μορφή ***alaχ**, επικρατούσα στη δυτ. Μ. Ασία την ΕτΧ. Βλ. επίσης και το Λατ. **alacer**, «ζωηρός», «χαρούμενος». Ελλ. ομόρ. είναι τα **ἀλάστωρ**, «εκδικητικός», «*ἡ τιμωρούσα τὸ ἔγκλημα θεότης*» (L-S) και **ἀλέκτωρ**, «μαχητικός κόκορας». Τα λ. παράγονται κατά τα πρότυπα του **ἵστωρ** (βλ. **ziχ**) με προσθήκη της κατάλ. **-ωρ** που απαντάται και σε ΠΕ έτ. (Beekes, 2014). Εδώ η ετρ. κατ. **–χ** στο ***aleχ** τρέπεται σε –**στ**. Το δασυνόμενο **χ**- , όταν απαντάται στο τέλος της λέξης /k^h/, τρέπεται σε /ks/, λόγω της επίδρασης του άηχου /h/ καθώς στα Ελλ. καμία λέξη δεν καταλήγει σε **χ**-. Ως εκ τούτου προκύπτει **ἄλξ**, «αλκή» και όχι ***ἄλχ**. Η παραλ. **ξ**-/**στ**-/**κτ**- είναι επίσης σύνηθης στα ελλ. φωνητικά πλαίσια αλλά εδώ ενδέχεται να οφείλεται σε ΠΕ φωνολογικές ιδιαιτερότητες. Το ρ. **ἀλέξω**, «υπερασπίζομαι», το οποίο χρησιμοποιείται κατά κόρον για την (παρ)ετυμ. του

[123] Βλ. **alki**, **arac** για αντίστοιχα παραδείγματα

[124] Στο *Etruscan Dictionary* των McC υπάρχει η υπόνοια ότι το Ετρ. **Aliχsantre** σχετίζεται με το «σφρίγος» αλλά οι συγγραφείς δεν μπορούν να ερμηνεύσουν το δεύτερο συνθετικό.

Ἀλέξανδρος είναι ίσως σχετικό, αν και θεωρώ ότι η σημασία του α' συνθ. του ονόματος οπωσδήποτε διαφέρει από αυτή του «υπερασπιστή» που του αποδίδεται.

8) **Ampile**/**Hamфe**, «Μάιος» (**A**): Ελλ. **ἄμπελος** (ΠΕΥ), το Ετρ. λ. παραπέμπει ασφαλώς σε γεωργικές εργασίες. Επίσης, έχουμε **ἀμφίας**, «*γένος οἴνου*» (Η) που παραπέμπει εντόνως στο **Hamфe** και **ὄμφαξ**[125], «άγουρο σταφύλι» με χαρακτηριστική ΠΕ κατ. –**αξ** (βλ. Ετρ. **arac**). Ο Hoenigswald (1941) συνδέει τον *Ampile* με τον ρωμαϊκό *Aprilis* (αμφότεροι ανοιξιάτικοι μήνες), λόγω της κοινής καταλ. –**il** και προφανώς υποθέτωντας ενρινοποίηση. Τούτο είναι πιθανό καθώς η ύπαρξη παραλλαγών του ίδιου ετ. με ή χωρίς ενρινοποίηση χαρακτηρίζει πολλά ΠΕ λήμματα. Η απάλειψη του /r/ επίσης βρίσκει το αντίστοιχό της στο Ετρ. **apena**, «τύχη», «ευκαιρία» κατ' αντιπαραβολή με το Ετρ. **afr**, «τύχη» που συνδέεται με το *Aprilis*. Επίσης έχουμε το **αὐρόσχας**[126], συνώνυμο του **ἀρασχάδες**, «*τὰ περυσινὰ κλήματα*» (Η) και με παραλ. **ὀρεσχάς**. Η κατ. –**σχας** προκύπτει από αντιστρέφοντας τα σύμφωνα του **ξ**- (η παραλ. **ξ**-/**σκ**- είναι συνηθισμένη σε ΠΕ όρους) προσαρτόντας το ελλ. επίθεμα –**ας**. Αν και φαινομενικά μη συναφές , οπωσδήποτε σχετικό θεωρώ το **σταφύλη** (βλ. και **σταφύλη**, εν. 4.3) το οποίο διαθέτει μια ενρινοποιημένη παραλ. **στέμφυλα**, [πολτός από σταφύλια ή ελιές] τα οποία συνοδεύονται από το ΠΕ ρ. **στέμβω**, «ανακινώ», «τσαλαπατώ». Το **στόμφος**, «μεγάλο ανοιχτό στόμα», «μεγαλοπρεπές ύφος» και **στόμφαξ**, «μεγαλορρήμων» μας επιστρέφουν πισω στο **ὄμφαξ** και στις υπόλοιπες παραλ. του **ἄμπελος**. Αν και η παρουσία του αρχ. **στ**- είναι παράδοξη και δυσερμήνευτη θεωρώ ότι μπορεί να ενταχθεί στα ΠΕ φωνητικά πρότυπα που επιτρέπουν ιδιάζουσες φωνολογικές παραλλαγές, ιδιαίτερα στην αρχή ΠΕ όρων. Στα Ετρ. λήμματα **afr**, **amplieri**, **apene**, **uфale** αλλά και στα **γέφυρα**, **λάβρυς** παραθέτω μια σειρά από ΠΕ όρους οι οποίοι έχουν έμμεση ή άμεση σχέση με δημιουργία, εξάπλωση, επέκταση και εμφανίζουν φωνολογικές ομοιότητες που συνίστανται στην παρουσία χειλικού ακολουθούμενου από υγρό συμφώνων (με παρεμβολή ή όχι φωνηέντων) δημιουργώντας μια ακολουθία (V)CV[χειλικό]V([υγρο])- (όπου C-, σύμφωνο – *consonant* - και V-, φωνήεν – *vowel*) . Το αρχ. σύμφωνο εμφανίζει μεγάλη μεγάλη ποικιλομορφία όπως /h/, /k/, /g/, /t/, /d/, /l/, /s/, /sk/, /st/, /zd/, /Ø/. Οπωσδήποτε, εάν υφίσταται συγγένεια, οσωδήποτε μακρινή και αναγόμενη στο βαθύ προϊστορικό παρελθόν, είναι απαραίτητο να προσδιοριστεί το αρχ. σύμφωνο C- από το οποίο προέκυψαν οι φωνηεντικές παραλλαγές που παραθέτω. Το Μια καλή υπόθεση υπόθεση είναι η παρουσία κάποιου ουρανικού (*palatal*) συμφώνου όπως /k^y/, /t^y/, /s^y/, /l^y/. Το ουρανικό στοιχείο θα μπορούσε να μεταβληθεί με την

---

[125] Το **ὄμφαξ** εμφανίζει ομοιότητα με το **ὀμφή**, «γλυκιά φωνή» το οποίο δια μέσου μιας περίπλοκης φωνολογικής μεταμόρφωσης ετυμολογείται ως ομόρριζο γερμανικών λημμάτων σχετικούς με φωνή, όπως Γερ. **singen**, Αγγ. **sing**, «τραγουδώ» (!). Ωστόσο, παρά τη γλωσσολογική δεξιοτεχνία που απαιτείται για να σκεφτεί κανείς την ΙΕ ετυμ., αυτή παραμένει πιθανότητα προϊόν της δημιουργικότητας των εραστών της ινδευρωπαϊκής γλωσσολογίας. Η αλήθεια είναι ότι το **ὀμφή** φέρει και την έννοια «*πνοή*» (Η) αλλά διαθέτει και την παραλ. **ὀμφά** «οσμή» (Λακ.) (L-S). Συνεπώς στον πυρήνα της σημασιολογίας του λ. δεν βρίσκεται η ανθρώπινη λαλιά αλλά η εξάπλωση στο χώρο ενός άυλου πράγματος, ήχου, πνοής, οσμής. Ως εκ τούτου θεωρώ εφικτή μια αντιπαραβολή με τα **στόμφος**, **στόμφαξ** τα οποία επίσης παραπέμπουν σε ήχο παραγόμενο από ανθρώπινο στόμα. Από την άλλη σωστά μάλλον το **ὀμφή** συσχετίζεται, κατά μια άλλη αποψη, με το **ὄμβρος** «βροχή», «θύελλα». Όλα τους εκφράζουν όμοια με τα **ἀφρός**, **αὔρα**, **ἄμπελος** συσσωματώματα ομοειδών στοιχείων που εξαπλώνονται στο χώρο.

[126] Το β' συνθ. του λ. προέρχεται από το **ὄσχη**/**ὤσχη**, «*κληματίς*» (L-S).

πάροδο του χρόνου σε οποιαδήποτε από τις μορφές /k^y/, /t^y/, /x^y/, /l^y/ οι οποίες σε συνδυασμό με το φατνιακό στοιχείο θα μπορούσαν να μεταβληθούν αντίστοιχα σε /sk/-/k/-/g/, /st/-/zd/-/t/-/d/, /s/-/h/-/Ø/, /l/-/r/-/Ø/. Συνεπώς, από μια υποθετική αρχαία ρίζα **(s)k^yVwV(w)-*[127] της παλαιο-πελασγικής γλώσσας - με το πρώτο /w/ να τρέπεται σε /p/, /v/, /mp/, /p^h/ και σπανιότερα /m/ κλπ και το δεύτερο /w/ αντίστοιχα σε, /l/, /r/ και σπανιότερα /n/ - προκύπτουν, μεταξύ άλλων, τα ΠΕ **ἄμπελος**, **ἀμφίας**, **ὄμφαξ**, **αὐρόσχας**, **ὀρεσχάς**, **ἀφρός**, **ἀβρός**, **αὔρα**, **ζέφυρος** και πολλά άλλα έτ. που παραθέτω σε επόμενα λ. Η εννοιολογική συνάφεια του **ἄμπελος** και των λοιπών παραγώγων με τη ρίζα **(s)k^yVwV(w)-* η οποία υποδηλώνει επέκταση/εξάπλωση- πρέπει να οφείλεται είτε στη μορφή των τσαμπιών που επεκτείνονται στον χώρο σχηματίζοντας μια αρμαθιά από ρώγες, είτε στη διαδικασία πολτοποίησής τους, όπως υποδεικνύει η παραλ. **στέμφυλος**.

9) **amplieri**, «διευρύνω» (McC) (**A**): Ελλ. **ἀμβλύς**, «μη κοφτερός», «νωθρός» (άγνωστης ετυμολογίας κατά *EDG*). Πιστεύεται ότι το λ. είχε αρχικά εφαρμογή στην κατασκευή εργαλείων και στη γεωμετρία (L-S). Πράγματι, μια αμβλεία γωνία (μεγαλύτερη από 90°) μπορεί να χαρακτηριστεί και ευρεία. Στα Λατ. έχουμε αντίστοιχα **amplus**, «ευρύχωρος», «διακεκριμένος», «θαυμάσιος», εξ ου και Αγγ. **ample**, «άφθονος». Παρατηρούμε ότι στη Λατ. γλώσσα το ετρ. δάνειο έλαβε θετικές μεταφορικές συνδηλώσεις σε αντίθεση με τα Ελληνικά. Σχετικό με την έννοια του ετρ. ετ. είναι και το ΙΕ ετυμολογίας **αὐλή** με την έννοια του ανοιχτού διευρυμένου χώρου. Η απουσία του ένρινου **μ**- είναι φυσιολογική εάν το **αὐλή** είναι πράγματι ΠΕ προέλευσης. Δεδομένης της εννοιολογικής πτυχής σχετικής με διεύρυνση/εξάπλωση/ευρύτητα η αναγωγή στην πελ. ρίζα **(s)k^yVwV(w)-*, «εξαπλώνομαι» είναι πιθανή. Βλ. Ετρ. **afr**, **Ampile**, **γέφυρα**, **λαβύρινθος**.

10) **apa**, «πατέρας» (McC) (**A**): Ελλ. **ἄπ**(**π**)**α**, «πατέρας», «πρόγονος». Σπάνιο μεν λήμμα το οποίο ωστόσο ταυτοποιείται και η σύμπτωσή του με την ετρ. μορφή είναι κάτι παραπάνω από εκπληκτική. Λόγω της ομοιότητας με το ΠρΣ **-ʔabw**, «πατέρας» και τα παράγωγά του (π.χ Εβρ. **abā** (אבא), εξ ου και **ἀββάς**) ενδέχεται το ετρ. λ. να έχει κοινή καταγωγή με τις σημ. μορφές είτε, λιγότερο πιθανόν, το **ἄπ**(**π**)**α** να αποτελεί σημ. δάνειο. Δεν θα πρέπει να θεωρείται ταυτόσημο με το ΙΕ προέλευσης **ἄττα**, «πατέρας», ωστόσο, ενδέχεται να υφίσταται κοινή καταγωγή μεταξύ **ἄπ**(**π**)**α**-**ἄττα** αναγομένη στο μακρινό νοστρατικό[128] παρελθόν. Το **ἄπ**(**π**)**α** είναι πιθανότατα μη ΙΕ προέλευσης όπως η ύπαρξη της παραλλαγής **ἄπφα**/**ἀπφά**/**ἀπφύς**, «αδελφός», «πατέρας», «αγαπημένος» με παρουσία του ΠΕ συμπλέγματος –**πφ** (Beekes, 2014) υποδηλώνει.

---

[127] Στην θεωρούμενη ρίζα το δεύτερο /w/ βρίσκεται σε παρένθεση καθώς το υγρό σύμφωνο συχνά παραλείπεται και εμφανίζονται παραλλαγές (π.χ. **Ampile** και **Hamφe**, **ἄμπελος** και **ἀμφίας**, **σταφύλη** και **σταφίς**/**ἀσταφίς** (>**σταφίδα**), «αποξηραμένο σταφύλι»). Επίσης πριν το αρχ. σύμφωνο ενίοτε παρατηρείται κάποιο προθετικό φωνήεν άγνωστης λειτουργίας που μπορεί να παραλειφθεί, π.χ. **ἐ-λαφρός**/**λάφριος** και **ἀ-σταφίς**/**σταφίς**.

[128] Σύμφωνα με την Νοστρατική θεωρία πλειάδα μεγάλων γλωσσικών οικογενειών της Ευρασίας (Ινδοευρωπαϊκή, Αφροασιατική, Καρτβελική, Ουραλική, Αλταϊκή, Δραβιδική) μπορεί να αναχθεί σε ένα αρχαίο γλωσσικό μακρο-φύλο, σχηματίζοντας μια γλωσσική μακρο-οικογένεια, τη Νοστρατική (εκ του Λατ. **nostrum**, «δικός μας»). Στην οικογένεια αυτή πιθανώς εντάσσονται και αρχαίες γλώσσες που δεν έχουν συνδεθεί με κοινώς αποδεκτό τρόπο με κάποια σύγχρονη νοστρατικογενή οικογένεια, όπως τα Ετρουσκικά και τα Σουμερικά.

11) **apacar**/**apcar**, «υπολογιστής», «μετρητής» (G) (**B**): Ελλ. **ἄβαξ** (ανήκον στο ΠΕΥ κατά *EDG*). Πιθανώς δάνειο αν και η κατ. –**αξ** υποδεικνύει ΠΕ καταγωγή. Βλ. και Λατ. **abacus**.

12) **apena**, «τύχη», «καλοτυχία» (**A**): Ελλ. **ἀπήνη**, «άμαξα», «μέσο μεταφοράς» με τη χαρ. ΠΕ κατ. –**ηνη** (βλ. Ετρ. **aθ** κάτωθι). Εννοιολογικά φαίνεται να μην υπάρχει ουδεμία σχέση. Ας παρατηρήσουμε, ωστόσο, τη συγγένεια του **apena** με το Ετρ. **afr**, «τύχη» και τη παραπομπή αμφότερων σε εξάπλωση/κίνηση στο χώρο. Άλλωστε η θεά Τύχη σε ελληνορωμαϊκες παραστάσεις αναπαρίστατο συοδευόμενη από μια προπέλα και τον φημισμένο «Τροχό της Τύχης» (*Rota Fortunae*). Μπορούμε να θεωρήσουμε μια αμάρτυρη ετρ. ρίζα ***ap**- η οποία αποτελει παραλ. του **afr**-, «τύχη». Με βάση την παλαιο-πελασγική ρίζα στην οποία ανάγουμε αμφότερους του όρους κάτι τέτοιο είναι πιθανό και παρατηρείται και σε άλλα ζεύγη (βλ. Ετρ. **uφale**, **Ampiles**). Παραλ. του **ἀπήνη** είναι το **καπάνη**, «άμαξα», «είδος περικεφαλαίας». Η παρουσία του αρχ. **κ**- είναι ενδεικτική της αρχαιας ΠΕ προέλευσης του λ. αναγόμενη στη νεολιθική ρίζα **(s)k*^{y}*VwV(w)-.*

13) **arac**/**χ**, «γεράκι» (G) (**A**): Ελλ. **ἱέραξ**, ο Β. του αποδίδει διστακτικά ΙΕ προέλευση εκ της ρίζας **ueiH*, «ακολουθώ», αλλά η χαρακτηριστική κατάληξη **–αξ** υποδηλώνει ένταξη στο ΠΕΥ. Στην κατάληξη αυτή αντιστοιχεί το Ετρ. –**ac**/**χ**, το οποίο προσαρτάται στο ρ. **ar-**, «ανέρχομαι» «σηκώνομαι στον αέρα» που υποδηλώνει την κίνηση του γερακιού[129]. Βλ και **apacar**, **θel**, **ἄναξ**.

14) **aθ**, «εξαγνίζω», «καθαρίζω», (**aθene**, αόρ. μέσης φωνης, G.) (**A**): Ελλ. **Ἀθήνη**/**Ἀθάνα**, [η θεά Αθηνά]. Η κατάληξη **–ηνη** είναι ΠΕ (Beekes, 2014) και το νόημα του ρ. ταιριάζει απόλυτα με την έννοια της παρθενίας που συμβολίζει η θεά, εξ ου και ο «Παρθενώνας» αφιερωμένος στην Αθηνά. **Ἀθήνη** συνεπώς σημαίνει «εξαγνισμένη/εξαγιασμένη», «αγνή». Βλ. και σημ. 111 όπου το θεωνύμιο συσχετίζεται με την παλαιο-πελασγική ρίζα **(a)ntɹ-*, «θεός».

15) **avil**, «έτος», «εποχή» (**B**): Κρητ. **ἀϝέλιος**/**ἀβέλιος** («ήλιος») που κατά το *EDG* παραπέμπει σε μια αρχική μορφή ***σἀβέλιος** που επιτρέπει συγκρίσεις με μια σειρά από ΙΕ γλώσσες, π.χ Λατ. **sol**, Σανσ. **sūrya** (सूर्य) κλπ. Ωστόσο, ορθότερη ερμηνεία μπορεί να δώσει η συσχέτιση με μια αρχαία ΠΕ ρίζα η οποία στα Ελλ. εμφανίζεται με τις παραλλαγές *sVl-/hVl-/wVl-* και δηλώνει το φως (βλ. **σελήνη**). Ειδικά το κρητικό έτ. μπορεί να συσχετιστεί άνετα με τη θεότητα **Ϝέλχανος**[130] (βλ. **Velχan**). Η αποκοπή του αρχ. **α-** που παρατηρείται τόσο στα ετρ. όσο και στα ελλ. έτ. είναι τυπική, τουλάχιστον για την περίπτωση των ελλ. ΠΕ όρων. Επίσης έχουμε Ετρ. **sale**/**salie**, «αστέρι», «ομορφιά» και **salθn**, «φωτίζω» εκ της ίδιας ρίζας. Η ετρ. παραλ. **avil**/**il**, με **il**, «ήλιος» (McC) δένει πολύ όμορφα με την αντίστοιχη, **ἀβέλιος**/**ἥλιος** Τέλος, έχουμε το Χουρρ. **śawali**, «έτος» το οποίο εμφανίζει μεγάλη συνάφεια με το **avil** αλλά, συμπτωματικά ή όχι, και με τη μορφή που προτείνει ο Β.

---

129 Ο Gordon (2013) αναφέρει ότι με την κατάληξη **–ac**/-(**a**)**χ** σχηματίζονται επίθετα, πρόκειται δηλαδή για ένα ονομαστικό επίθ. «αυτός που...». Στην περίπτωση του **arac**/**χ**, «αυτός που ίπταται», «ο υψιπετής».

130 Mosenkis, *EDE*, σ. 12

16) **cai**, «καίω» (**A**): Ελλ. **καίω** (W), το οποίο διαθέτει μια διόλου πειστική ΙΕ ερμηνεία[131] παραπέμπουσα σε αρκετά αδύναμα βαλτικά ομόρριζα. Πιθανότατα ΠΕ. Ο Β. επισημαίνει ωστόσο την αναγωγή σε μια ρίζα **καϝ**-. Με βάση αυτό έχουμε την ετρ. ηλιακή θεότητα **Cauθa**/**Cavθa**/**Caθa** που παραπέμπει στο **καυτός**[132]. Παρατηρούμε έτσι και στα Ετρ. την τροπή **και-/καϝ-**. Επίσης, Ετρ. **cauθa**, «θερμότητα» (McC). Παράγωγο μάλλον είναι και το λατ. όν. *Caius*/*Gaius*. Βλ. και **Velχan**.

17) **cala**, «όμορφος» (W) (**A**): Αν η ερμηνεία του W.[133] είναι σωστή, οπωσδήποτε ομόρ. με το Ελλ. **καλός**, άγνωστης ετυμολογίας κατά *EDG*.

18) **celu**, «γη», «εδαφος» (G) (**B**): Ελλ. **γαῖα**/**γή**[134], ΠΕΥ κατά *EDG*, με την ελλ. μορφή να προκύπτει μέσω τροπής του υγρού /l/ σε /w/, δίνοντας μια προγονική μορφή ***γαῖϝα** κατά τα πρότυπα του **ἐλαία**/**ἐλαίϝα**. Επίσης, έχουμε πιθανά ομόρ. τα Λυδ. **qela**, «περιοχή» και **klida**, «γη». Περίεργη ομοιότητα με το ελλ. ετ. παρουσιάζει, συμπτωματικά ή όχι, το Σουμ. **ki** (𒆠), «γη». Μεγαλύτερη ομοιότητα από το **γή** προς το ετρ. λ. φέρει το άγνωστης ετυμ. κατά *EDG*, **γάλας**[135], «γη» (Κυπ.), εξ ου και το **γαλάσιον** «*μίσθωμα προερχόμενον ἐκ μισθώσεως ἀροσίμου γῆς*» (L-S). Λαμβάνοντας υπόψη το ετρ. ετ. εύλογη, επίσης, φαίνεται η συσχέτιση με το **σκέλλω** (εξ ου και **σκελετός**), «ξηραίνω», «στεγνώνω», αβέβαιης ΙΕ ετυμ., το οποίο παραπέμπει στη ξηρότητα του εδάφους σε αντίθεση με το υγρό στοιχείο. Στην ξηρότητα παραπέμπουν και τα φωνολογικά συναφή **κέλλω**/**ὀκέλλω**[136], «οδηγώ

---

131 *EDG*, σ. 628

132 Mosenkis, *EDE*, σ. 12

133 Woudhuizen (2019), σσ. 450, 598

134 Mosenkis, *EDE*, σ. 13

135 Δεν θα μπορούσαμε να αντισταθούμε στον πειρασμό να συσχετίσουμε το **γάλας**, με το **γάλα**, του οποίου τα ΙΕ ομορ. περιορίζονται στο Λατ. **lac**/**lacte** και πιθανώς στο Αρμ. **kat'n** (կաթն), «γάλα». Παραθέτω και το Χεττ. **galaktar** (𒂵𒆷𒀝𒋻), «θρεπτικό συστατικό» εκ του ρ. **galak**-, «θρέφω», «καταπραΰνω», το οποίο είναι αρκετά συναφές με την ευεργετική επίδραση του γάλακτος στην ανατροφή ζώων και ανθρώπων, ιδιαίτερα στα πρώτα στάδια της ζωής. Η παραπομπή σε ηρεμία, ανακούφιση επιτρέπει το συσχετισμό και με το **γαλήνη**, το οποίο ο Β. θεωρεί ΙΕ, αλλά δεδομένης της χαρακτ. ΠΕ κατάληξης **–ηνη** (και της παραλλαγής **γαλάνα**, κατ' αντιστοιχία με το κατά κοινή παραδοχή ΠΕ **Ἀθήνη**/**Ἀθάνα**, βλ. και **aθ**) η πιθανότητα να κάνει λάθος είναι υψηλή. Επίσης, μεγάλο ενδιαφέρον εμφανίζει και το Σουμ. **ga**, «γάλα». Η απουσία του υγρού /l/ παρατηρείται και σε άλλα θεωρούμενα ομορ. με ελλ. ΠΕ όρους, όπως **μύλος**/**mu** και **τέλος**/**tu** (βλ. σημ. 269). Στη σουμ. μυθολογία σημαντικό ρόλο καταλαμβάνει ο *Dumuzid* (𒌉𒍣𒇻), Εβρ. **Tammuz** (תמוז), θεός της καρποφορίας και της αναγέννησης της φύσης. Ο *Dumuzid*/*Tammuz*, συν τοις άλλοις, σχετίζεται στενά με το γάλα. Το γάλα στη Μεσοποταμία θεωρούνταν ιδιαίτερα πολύτιμο, εξ αιτίας της αδυναμίας διατήρησής του λόγω του θερμού κλίματος. Η σύντομη ζωή του γάλακτος παραλληλιζόταν με αυτή του *Tammuz* ο οποίος αναγεννόταν την άνοιξη και πέθαινε το καλοκαίρι. Οι λαοί της Μεσοποταμίας και ευρύτερης Μ .Ανατολής θρηνούσαν για αιώνες μέχρι και τις αρχές της 2ης χιλ. μ.Χ. την κατάβαση του *Tammuz* στον Κάτω Κόσμο τους θερινούς μήνες. Ο Jakobsen (1962) υπογραμμίζει το ρολο του *Tammuz* ως αρχέγονο σύμβολο ετήσιας ανανέωσης και άνθισης της φύσης και της γεννητορικής δύναμης της γης. Η γη χρησιμοποιείται σαν συνεκδοχή για το σύνολο της δημιουργικής δύναμης του σύμπαντος, η οποία εκφράζεται σε άφθονους ΠΕ όρους που θα εξεταστούν παρακάτω (βλ. Ετρ. **cvil**, **spel**, **spur**, **θel**, **Καδμῖλος**, **Πελασγός**, **σαλαμάνδρα**). Ως εκ τούτου, θεωρώ ότι το **γάλα** ανήκει στο ΠΕΥ και μπορεί να σχετιστεί με μια πανάρχαια παλαιο-πελασγική ρίζα **(s)kʷVlʷ-*, «γεννώ» η οποία εξέφράζε τη γέννηση έχοντας κυρίως θρησκευτική εφαρμογή παραπέμποντας στη δημιουργική δύναμη του σύμπαντος που οι αρχαίοι παγανιστές διασθητικά και με έναν πρωτόγονο πανθεϊστικό τρόπο ονόμαζαν Μητέρα Γη που εν τέλει κατά την χριστιανική θεολογία αυτοαποκαλύφθηκε ως ο Λόγος του Ζώντος Τριαδικού Θεού.

136 Το προθετικό **ο**- στο **ὀκέλλω** απαντάται και στο **ὀκλάζω** (άγνωστης ετυμ. κατά *EDG*), «κάθομαι στις φτέρνες», «πέφτω στα γόνατα», «σωριάζομαι». Το απαρέμφατο **ὀκκῦλαι**, «*τὸ ὀκλάσαι καὶ ἐπὶ τῶν πτερνῶν*

πλοίο στην ξηρα», **σχερός**, «*ἀκτή, αἰγιαλός*» (Η) και **Σχερία**, [αρχαίο όνομα της Κέρκυρας], **σκῦρος**, «χαλίκι» (εξ ου και η νήσος **Σκῦρος**), **σκῖρος**, «ακαλλιέργητη γή», **χέραδος**, «χαλίκι» και **χαράδρα**, [αποξηραμένη κοίτη χειμάρρου], «σπήλαιον», **χερμάς**, «πέτρα», σχεδόν όλα άγνωστης ή ΠΕ ετυμ. κατά το *EDG*. Με μετάθεση του **σχερός** έχει υποτεθεί ότι προκύπτει το **ξηρός**, ο Β., ωστόσο, είναι αρκετά διστακτικος. Τα παραπάνω παραπέμπουν σε μια πρότερη μορφή *(s)kVl-/(s)k^{h}Vr-*[137], απόγονος της νεολιθικής μορφής **(s)k^{w}Vl^w-*. Ως γνωστόν, στην ελλ. μυθολογία η γη προσωποποιούνταν στην ομώνυμη θεότητα, μητέρα των μυθικών Γιγάντων, εξ ου και το όνομα **Ἐγκέλαδος**[138], [γίγαντας που ταυτίζεται με τη δράση των σεισμών], μέσα στο οποίο εντοπίζουμε το θ. **κελ-** που παραπέμπει στο Ετρ. **celu** (πρβ. και με Λυδ. **klida**). Η αντίστοιχη ετρ. θεότητα της Γης ήταν η *Cels*/*Cel* με λατ. αντίστοιχο την *Ceres*, η λατινική Δήμητρα. Η *Cels* πέρα από την συχνότερη σύνδεσή της με την καρποφορία των αγρών διέθετε και μια χθόνια διάσταση. Κατείχε το ρόλο θεότητας του Κάτω Κόσμου, αρμόδια για τη μοίρα των θνητών. Φαίνεται ότι η έννοια της «γης» για τους Ετρούσκους περιλάμβανε κυρίως το υπέδαφος και τις μυστικές διεργασίες του και όχι την επιφάνεια. Τούτο μας επιτρέπει μια σύγκριση με το επίθετο **κελαινός**, «σκοτεινός», το οποίο χρησιμοποιείται στα ομηρικά έπη για να υποδηλώσει το θάνατο ηρώων[139]. Πράγματι, διασώζεται το επίθ. **celens** που αποδίδεται σε άγνωστη ετρ. θεότητα, πιθανώς διαφορετική από την *Cels*. Άλλη συγγενική θεότητα θα πρέπει να θεωρείται ο *Calu*, χθόνια θεότητα του κάτω κόσμου το όνομα του οποίου είναι ομόρ. με το Ετρ. **calusna**, «σκοτάδι» (McC). Συμπτωματικά η όχι, φιλολογικές μελέτες υποστηρίζουν ότι η ομηρική Καλυψώ διαθέτει χαρακτηριστικά που παραπέμπουν σε μια θεότητα του θανάτου[140]. Το όνομα **Καλυψώ** συνδέεται, μάλλον επιτυχημένα, με τα **καλύπτω**[141], **καλύβη** κλπ, και ετυμολογείται ως «αυτή που καλύπτει, κρύβει», το οποίο μάλλον αντικατοπτρίζει ορθά το ρόλο της στην *Οδύσσεια* ως δεσμοφύλακας του ήρωα επί επτά συναπτά έτη στο μακρινό νησί της Ωγυγίας Το ρ. **καλύπτω** έχει ΠΕ προέλευση κατά *EDG*. Έχουν εντοπιστεί παραλληλισμοί με άλλους ευρωπαϊκούς όρους με κοινή ρίζα **kel-e/o*, την οποία ωστόο ο Β. δεν θεωρεί ιδιαίτερα πετυχημένη (σελ. 629). Ίσως να υφίσταται μακρινή συνάφεια που εκτείνεται εκτός ΙΕ πλαισίων. Το **καλύπτω**, κατά τα πρότυπα του **κελαινός**, χρησιμοποιείται στην *Ιλιάδα* για να περιγραφεί ποιητικά ο ερχομός

καθῆσθαι» που παραθέτει ο Η. παραπέμπει φωνητικά στο **ὄκκαλος**, παραλ. του **ὀφθαλμός** .Παραθέτουμε μια πιθανή εξήγηση στο Ετρ. **cvil**.

137 Το αρχικό **s**- είναι κινητό, μπορεί να παραληφθεί για αυτό και μπαίνει σε παρένθεση. Το κινητό αρχικό **σ-** (***σ**-mobile*) είναι σήμα καταταθέν ΠΕ όρων όταν εμφανίζονται παραλλαγές του ίδιου λήμματος με ή χωρίς αυτό. Βλ. για παράδειγμα **μικρός**.

138 Ο Εγκέλαδος πιθανότατα ετυμολογείται ως **ἐν** + **κέλαδος**, όπου **κέλαδος**, [δυνατός θόρυβος ωσάν να προέρχεται από ορμητικά νερά]. Το λ. πιθανώς παρέπεμπε αρχικά στον δυνατό υπόκωφο βρυχηθμό που ενίοτε ακούγεται την ώρα του σεισμού, εξ ου και τα **κελαδῶ**, «*ἠχῶ ὡς ὕδωρ ὁρμητικῶς ῥέον*» (L-S) (εκ του ***κελα**-, «γη» και **ᾄδω**, «τραγουδώ») και **κελαρύζω**, «*μετὰ μορμυρισμοῦ καὶ κρότου ῥέω*» (L-S) (εκ του ***κέλα-**, και **ῥύζω,** «γρυλίζω»)

139 «*ἀμφὶ δὲ ὄσσε κελαινὴ νὺξ ἐκάλυψε*» (Ε 310)

140 Güntert (2016)

141 Ομόρριζο και παραλλαγή του **καλύπτω** θα πρέπει να θεωρηθεί το **κρύπτω**, όπως και ο Β. σχεδόν αποδέχεται στο *EDG* (σελ. 787).

του σκότους του θανάτου στο τέλος της ζωής του ήρωα Σαρπηδόνα[142]. Είναι πολύ πιθανό η (νέο-)πελ. ρίζα ***καλυ**- να υποδήλωνε αρχικά το ερεβώδες υπόγειο σκότος κατ' αντοιχία με το ετρ. **calu**-. Ετρ. λήμματα σχετικά με τη *Cel* πάντως, έχουν τελείως διαφορετικό εννοιολογικό προσανατολισμό. Βλ. για παράδειγμα το Ετρ. **cele**, «αναπτυγμένος», «ανθισμένος» (McC)[143]. Φαίνεται ότι το αντιπαραβαλλόμενο ζεύγος **cel**-/**cal**- και τα ελλ. και λατ. αντίστοιχα τους, όπως τα **πέλω**/**πέλομαι**, «δημιουργούμαι», «λαμβάνω υπόσταση», (L-S), **τέλλω**[144], «δημιουργώ», «παράγω», «αυξάνω» και Λατ. **t**(/**T**)**ellus**, «γη», «έδαφος» (βλ. Ετρ. **cvil**, **tul**) εκφράζουν τη διττή φύση της Μητέρας Γης, ως γεννήτωρ αλλά και προορισμό όλων των έμβιων όντων, ίσως με μια υπόνοια φρίκης απέναντι στη θνητότητα όπως η μορφή του λυκόμορφου *Calu* (βλ. **luscni**) υποδηλώνει. Εάν συνδέονται, τότε η ρίζα των όρων να είναι αρχαιότερη και απλώς στα ετρουσκικά/νέο-πελασγικά πλαίσια να σημειώθηκε εννοιολογική αλλοίωση που προσέδωσε κάποια αρνητική χροιά, φαινόμενο που θα εντοπίσουμε και στη συνέχεια. Στην εν. 4.4 ερευνούμε παραπομπές σε ομόρριζα στη Χαττική και σε γλώσσες του Βορείου Καυκάσου (βλ. **καλία**).

19) **centena**, «χήνα» (McC) (**B**): Ελλ. **χήν**, «χήνα». Το ετρ. λ. προέρχεται από το Ετρ. **cen**, «δώρο», «ευχάριστο αντικείμενο» (McC). Οι χήνες στην αρχαιότητα είχαν έντονο θρησκευτικό συμβολισμό. Ταυτίζονταν με το αρσενικό στοιχείο και τον ήλιο. Επίσης θεωρούνταν σε Ευρώπη και Άπω Ανατολή σπουδαίο δώρο[145]. Στην ελλ. γραμματεία διασώζονται μυθιστορίες με χήνες που είτε παράγουν δώρα είτε θυσιάζονται σαν δώρα προς φιλοξενούμενους που συχνά αποδεικνύονται θεοί. Δεν αποκλείεται λοιπόν **χήν** να σημαίνει «δώρο», με θρησκευτική αλλά και κοινωνική έννοια, ρόλο που αργότερα το πουλί απόλεσε, όχι όμως και το όνομα που τον συνόδευε. Στην αρχαιότερη μεσογειακή Ετρ. γλώσσα, ωστόσο, η διπλή σημασία διατηρήθηκε. Η κατάληξη –**tena** είναι αρκετά τυπική σε ονόματα και τοπωνύμια και έχει μάλλον την έννοια της προέλευσης. Θεωρούμε ότι με τη χήνα σχετίζεται και το όν. **Πηνελόπη**. Το όνομα διαθέτει, ως συνήθως, λανθασμένη ενδοελληνική παρετυμολογία εκ των **πήνη**, «νήμα» και **ὤψ**, «όψη» αλλά εάν κανείς λάβει υπόψη του τα πουλιά ***χηνάλοψ**, «αιγυπτιακή χήνα» και **πηνέλοψ**, «σφυριχτάρι» εύκολα μπορεί να

---

142 «*τὸν δὲ κατ᾽ ὀφθαλμῶν ἐρεβεννὴ νὺξ ἐκάλυψε*» (Ε 659)

143 Το Ετρ. **cele** παραπέμπει ευθέως στο Χαττ. **hel**/**hil** που, μεταξύ άλλων, σημαίνει «ωριμάζω», «αυξάνομαι» (βλ. και **spur**). Ως εκ τούτου, μια προϊστορική προσωνυμία της Γης ως θεότητας θα μπορούσε να αναφέρεται στην ιδιότητά της να θρέφει και να συμβάλλει στην εξάπλωση και στην ανάπτυξη των έμβιων όντων. Εάν λάβουμε υπόψη μας τη μυθολογική θεώρηση που βρίσκουμε στη *Θεογονία* του Ησιόδου με τη Γη ως - σχεδόν - μητέρα των πάντων («*ἤτοι μὲν πρώτιστα Χάος γένετ᾽· αὐτὰρ ἔπειτα Γαῖ᾽ εὐρύστερνος*») αντιλαμβανόμαστε ότι η «γη» μπορεί να ιδωθεί ως η πηγή εξάπλωσης του σύμπαντος κόσμου, μια αντίληψη που δεν διαφέρει από την θεωρία περί «Μεγάλης Έκρηξης» (*Big Bang*) της σύγχρονης αστροφυσικής. Εάν οι παραλληλισμοί με το χαττ. λ. που πραγματοποιούμε στα **spur** και **celu** υφίστανται όντως, αυτό επιβεβαιώνει τη στενή σύνδεση μεταξύ των πελ. ριζών **(s)k^hel-* η οποία παραπέμπει στη γη και **(s)p^her-* η οποία παραπέμπει σε επέκταση, εξάπλωση. Περισσότερα για αυτή τη φωνολογική και εννοιολογική διαφοροποίηση παρατίθενται στα **Πελασγός** και Ετρ. **spel**, **θel**.

144 Τα **πέλω** και **τέλλω** παραδοσιακά θεωρούνται ΙΕ προέλευσης εκ της ΠΙΕ ρίζας **k^wel-*. Ωστόσο τόσο οι μυθολογικές προεκτάσεις των εννοιών τους όσο και η παραλ. -**λλ**/-**λ**, πολύ κοινή για ΠΕ προέλευσης λήμματα, συνηγορούν υπέρ της ένταξής τους στο ΠΕΥ. Θεωρούμε μια κοινή παλαιο-πελασγική ρίζα **(s)k^wVl^w-*, η οποία εξηγεί τις διαφοροποιήσεις στο αρχικό σύμφωνο αλλά και τη παραλ. -**λλ**/-**λ** ως παράγωγο ενός χειλοποιημένου /l^w/.

145 Armstrong (1944)

παρατηρηθεί η τροπή **π-/χ-**, ενδεικτική ενός προγονικού χειλοϋπερωικού /k^w/ ή ενός μη ΙΕ φωνήματος (το **χήν** έχει παραδοσιακή ΙΕ ετυμ.). Βλ. και **σελήνη** όπου εξηγείται η ερμηνεία του **πηνέλοψ** και συνεπώς του ον. **Πηνελόπη** ως «φωτεινή χήνα». Συμπτωματικά η όχι στην *Οδύσσεια* η Πηνελόπη παρομοιάζει τους μνηστήρες της ως χήνες[146].

20) **cer**, «πλάθω» (G) (**A**): Ελλ. **κηρός**, «κερί μελισσών», ΠΕΥ κατά *EGD*. Το κερί ως γνωστόν είναι εύπλαστο. Ομόρ. οπωσδήποτε είναι το **κήρινθος**, «εριθάκη», [ιδιαίτερα παχύρρευστη τροφή των μελισσών] εκ του νέο-πελ. θέματος **κηρ-* και της προσθήκης της χαρ. ΠΕ κατάληξης –(**ν**)**θος**. Το λ. προφανώς υποδηλώνει την ομοιότητα της κομμιώδους υφής της εριθάκης με το κερί. Προτείνω την ερμ. «κέρινος», «με κερί» με την ΠΕ κατ. να υποδηλώνει ιδιότητα. Βλ. και σημ. 256 για περισσότερα παραδείγματα.

21) **ceθu**, «κουτάλα» (G) (**A**): Ελλ. **κύαθος**, [μακρύ κουτάλι για κρασί], αναμφίβολα ΠΕΥ. Βλ. και άλλους ομόρ. όρους για εργαλεία μεταξύ Ετρ. και Ελλ. στην εν. 3.2.

22) **clan**/**clen**(**s**), «υιός» (G) (**A**): Άμεση σχέση με Ελλ. **κλῶνος** (ΠΕΥ)(W) και πιθανή παραπομπή στην κατάληξη **–κλης** των ελλ. ονομάτων το οποίο παραδοσιακά ερμηνεύεται, λανθασμένα, εκ του **κλέος**, «δόξα» (βλ. κάτωθι). Το **clan** απαντάται σε κλιτικές μορφές και με την παραλ. **celen**-, το οποίο παραπέμπει στα **celens**, [προσωνυμία θεότητας της γης], **cele**, «αναπτυγμένος», «ανθισμένος» και ασφαλώς **celu**, «γη». Φαίνεται ότι όλα τα παραπάνω λήματα μαζί με το **clan**/**clen**(**s**) έχουν μια κοινή ετρ. ρίζα ***cel**- με πιθανή σημασία «δημιουργώ», «γεννάω», προερχόμενη εκ της αρχαίας πρωτο-πελασγικής ρίζας *k^wVl^w-, σχετικής με την αρχέγονη δημιουργία του σύμπαντος κόσμου. Πράγματι, ο Ηρακλής στα Ετρ. απαντάται ως **Hercle**/**Herecele**. Η μη συντετμημένη εκδοχή του ονόματος επιτρέπει μια ετυμ. του **Ἡρακλής** ως «γέννημα/υιός της Ήρας», το οποίο μπορεί να ακούγεται επιφανειακώς παράταιρο, αλλά στην πραγματικότητα είναι πλήρως ταιριαστό με βάση τα όσα ειπώθηκαν στην εν. 3.3 (βλ. και σημ. 107). Το **Ἥρα** είναι ΠΕ θεωνύμιο, άγνωστης ετυμολογίας. Αναζητώντας πιθανά ετρ. ομόρ. του **Ἥρα** έχουμε το **herace**, το οποίο ο Ρ. ερμηνεύει ως, «γόνιμος», «παραγωγικός» με το –**ce** τυπική κατ. ετρ. επιθέτων, που επιτρέπει να θεωρήσουμε το Ετρ. ***hera**, «γονιμότητα» το οποίο συμφωνεί απόλυτα με το χαρακτήρα και τις αρμοδιότητες της θεάς. Με βάση τα παραπάνω το **Ἡρακλής** μπορεί να ιδωθεί ως ΠΕ όνομα προσαρμοσμένο στα ελλ. πλαίσια. Ορισμένες από ετρ. μορφές ενδέχεται να είναι ελλ. αντιδάνεια αλλά θεωρώ ότι το ον. διαθέτει ετρ./πελ. ρίζες.

23) **Curuna**, [ετρ. όνομα] (P) (**A**): Ελλ. **κόρυς**, «κράνος», **κορυφή**/**κόρυμβος** (ΠΕ ετυμ. αμφότερα κατά το *EDG*) αλλά και **κορώνη**, [κορακοειδές πτηνό]. Η συσχέτιση με τα ελλ. έτ. οφείλεται στο Λατ. **corona**, «στέμμα» το οποίο εμφανίζει μεγάλη φωνολογική σύμπτωση με το **Curuna**. Τα **κορώνη**/**corona** θεωρούνται ΙΕ προέλευσης αλλά κατά τη γνώμη μου αμφότερα έχουν ετρ. καταγωγή καθώς ομόρ. δεν παρατηρούνται σε άλλες ΙΕ γλώσσες. Εξάλλου συναφές πρέπει να είναι το **κόραξ**, με κατ. –**αξ** που χαρακτηρίζει συχνά ΠΕ όρους και απαντάται και στα Ετρ. (βλ. και το

146 «*Χῆνές μοι κατὰ οἶκον ἐείκοσι πυρὸν ἔδουσιν ἐξ ὕδατος, καί τέ σφιν ἰαίνομαι είσορόωσα*» (τ 536-7). Το απόσπασμα αποτελεί την αρχαιότερη ιστορική ένδειξη εξημέρωσης της χήνας από τον άνθρωπο. Οι χήνες προφανώς συμβολίζουν τους μνηστήρες.

ζεύγος **arac**/**ἱέραξ** για μια αντίστοιχη περίπτωση) και λατ. αντίστοιχα τα **corvus** και **cornix**. Η παραπομπή στα κορακοειδή οφείλεται αναμφίβολα στην κυρτότητα του ράμφους. Υποθέτω την ύπαρξη της πελ. ρίζας **kur-* σχετική με άκρο, κυρτότητα, προεξοχή, εξ ου και το **κυρτός**[147]. Εκ της ίδιας ρίζας προέρχονται και ονόματα πόλεων, όπως **Κόρινθος**/**Κόρυθος**[148], **Τρικόρυνθος**/**Τρικόρυθος** και **Κορώνη**. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον εμφανίζει το Σουμ. **kur** (𒆳), «βουνό». Βλ. σημ. 253 για μια πιθανή ερμ. του **Κόρινθος**.

24) **cvil**, «μάτι» (G) (**B**): Ελλ. **ὀφθαλμός**, ΠΕ όρος. Ο Β. δίνει τις παραλλαγές **ὀπτίλλος** και **ὄκταλλος**. Υφίστανται ωστόσο και τα **ὄκκαλος**, **ὄκκον**/**ὀκός** αλλά και **ὄκκαβος**, «*τὰ περὶ τὸν βραχίονα ψέλλια*» (Η.), «περιβραχιόνιος κρίκος». Στα Λατ. αντίστοιχα έχουμε **oculus**, «μάτι», το οποίο κακώς θεωρείται ΙΕ προέλευσης, δεδομένης της ομοιότητάς του με τις ΠΕ ελλ. μορφές. Η παρουσία του -**κτ** στο **ὄκταλλος** είναι κάπως προβληματική. Μπορούμε να υποθέσουμε σε πρώτη φάση ότι αποτελεί προϊόν μετάθεσης του **–tk** σε **-kt** που παρατηρείται και σε άλλα ΠΕ ονόματα π.χ. **Tatkipuś**/**Τέκταμος**. Μια παρόμοια μετάθεση υποθέτει ο Beekes (2014) για το **δάκτυλος**, ως ***δατκυλος**[149]. Στο Ετρ. **celu**, άνωθι, παραθέσαμε ΠΕ όρους που παραπέμπουν στη γη, είτε ως στοιχείο της φύσης, είτε ως θεότητα. Παραλείψαμε να αναφερθούμε στους Τελχίνες (ονομ. **Τελχίς**), παιδιά της Γαίας, χθόνιοι τεχνίτες, δαίμονες που παραλληλίζονται μυθολογικά με τους Κουρήτες/Ιδαίους Δάκτυλους, επίσης φημισμένοι μεταλλουργοί, κατ’ αντιστοιχία με τους Φρύγιους ομολόγους τους. Ένας εκ των Δακτύλων φέρει το «γήινο» όνομα **Κελμίς**[150], τον οποίο ο Δίας

---

147 Ομόρ. του **κυρτός** το Λατ. **curvus**, «κυρτός» αναμφίβολα παραλ. του **corvus**, «κοράκι». Η διαφοροποίηση **o**-/**u**- υποδηλώνει ετρ. καταγωγή. Η Ετρ. γλώσσα δεν διέθετε το φώνημα /o/. Έτσι, το /u/ ενίοτε αποδόθηκε κατά το δανεισμό ως /o/ και άλλοτε διατηρήθηκε.

148 Η ιταλική πόλη **Κόρυθος** (*Corythus*) αναφέρεται από το Βιργίλιο στην *Αινειάδα* και όχι σε ιστορικές καταγραφές. Από εκεί καταγόταν ο Δάρδανος, υιός του ομώνυμου Κόρυθου, που αργότερα μετέβη στη Σαμοθράκη και από εκεί στην Τρωάδα, όπου ίδρυσε την αρχαία πόλη Δαρδανία (εξ ου και τα στενά των Δαρδανελλίων). Η ιταλική παράδοση αντιστρέφει την πορεία των Ετρούσκων, από τη Μ. Ασία στην Ιταλία. Άλλες παραδόσεις τοποθετούν αρχικά το Δάρδανο όχι στην Ιταλία αλλά στην Αρκαδία ή στην Κρήτη. Όπως και να ‘χει, ο Δάρδανος θεωρείται σύμφωνα με το μύθο πρόγονος του Ίλου και του Τρώα. Στον πρώτο οφείλεται η ονομασία *Ἴλιον* και ο δεύτερος είναι ο ιδρυτής της Τροίας. Έτερος Κόρυθος ήταν και ο υιός του ομηρικού Πάρι/Αλέξανδρου (η ΠΕ προέλευση του Κορύθου επιτρέπει να υποτεθεί ότι το ίδιο ισχύει και για το δεύτερο όνομα του πατέρα του, βλ. Ετρ. **Acnatru**, **aiχe**). Η ετρουσκική Κόρυθος συσχετίζεται με την ετρουσκική πόλη Κορτόνα (*Curtun*, όν. που επίσης απορρέει από την πελ. ρίζα **kur* και στον ελλαδικό χώρο αντιστοιχεί, μεταξύ άλλων, στην Γόρτυνα της Κρήτης, συνδέοντας έτσι τους πολιτισμούς των Μινωιτών και των Ετρούσκων).

149 Η παραλ. **κτ-**/**σκ-** είναι κοινώς απαντώμενη σε ΠΕ όρους (Beekes, 2014), όπως **δίσκος**/**δίκτυον**, **ἀμυσγέλα**/**ἀμυγδαλή** κλπ. Δεν μπορούμε να μην παρατηρήσουμε την ομοιότητα της υποθετικής μορφής ***δατκυλος** με το ΠΕ όνομα **Δάσκυλος** και το **Δασκύλιον**, όνομα πόλης της Φρυγίας. Η τοποθεσία έχει μεγάλο ενδιαφέρον καθώς εκ Φρυγίας προέρχονται και οι (Φρύγιοι) Δάκτυλοι, χθόνιες θεότητες που παραλληλίζονται (Διόδωρος Σικελιώτης) μεταξύ άλλων με τους Κάβειρους, με τους Κορύβαντες της θεάς Κυβέλης (επίκεντρο λατρείας της οποίας υπήρξε η φρυγική Ίδα, όπως και στην κρητική Ίδα λατρευόταν η Μητέρα Θεά, Ρέα) και απαντώνται και στην Κρήτη, ταυτιζόμενοι ή στενά σχετιζόμενοι με τους Κουρήτες, τροφούς του Δία. Οι **Δάκτυλοι**/***Δάσκυλοι** (ον. εν. **Δάκτυλος**) σύμφωνα με το μύθο ξεπήδησαν από τη γη όταν η γήινη θεότητα Ρέα έμπηξε κατά τη διάρκεια του τοκετού τα δάχτυλά της στη γη, δέκα στον αριθμό. Η στενή σχέση των Δακτύλων με τη γη και με γήινες θεότητες, όπως η Ρέα, η Κυβέλη, οι Κάβειροι κλπ θεωρούμε ότι επιτρέπουν το συσχετισμό του ονόματός τους με τη πελ. ρίζα **(s)kVl-*.

150 Το όνομα **Κελμίς** αποτελεί παραλ. του **τελμίς**, «*ἡ ἐν τοῖς τέλμασιν ὑφισταμένη ἰλύς*» (Η), «πηλός», «λάσπη» εκ του ΠΕ **τέλμα**, «έλος», «κόπρος», «πλημμυρισμένη έκταση» (L-S). Τα λ. παραπέμπουν στο ΠΕ τοπωνύμιο

μεταμόρφωσε σε διαμάντι. Οι θεματικές ρίζες **tel**-/**kel**- παραπέμπουν στη Μητέρα Γη (βλ. και Ετρ. **tul**) και αποτελούν παραλ. μιας (παλαιο-) πελασγικής ρίζας *$(s)k^wVl^w$- (βλ. σημ. 139) που παραπέμπει στην έννοια της γης ως αρχέγονης γεννητορικής θεότητας. Η προκύπτουσα από την αρχ. ρίζα μορφή *(s)kul*- απαντάται στην προγονική μορφή ***taskul** του ονόματος των Δακτύλων, έτσι ώστε με την προσθήκη ενός ονομαστικού προθέματος **ta**-, (βλ. και Ετρ. **zil**, **κυβερνώ**) το όνομά τους να σημαίνει «οι γήινοι» ή κάτι παραπλήσιο. Επιστρέφοντας πίσω στο **cvil**, η φαινομενική ασυνάφεια μεταξύ της τελλουρικής φύσης των Δακτύλων και του οφθαλμού επιλύεται αν επισκοπήσει κανείς τη μυθολογική παράδοση αρχαίων πολιτισμών και παρατηρήσει ότι υφίσταται μια μυστηριακή θεολογική συσχέτιση του ήλιου με τη γη, και συγκεκριμένα με τον Κάτω Κόσμο. Έτσι, στην αιγυπτιακή μυθολογία ο ήλιος με τη μορφή του οφθαλμού των θεών Ρα (*Ra*/*Re*) ή Ώρου (*Har*) καταβροχθίζεται καθημερινά από κάποια υπερκόσμια θεότητα, όπως τη Νουτ (*Nut*),ή τον διαβολικό άρχοντα της ερήμου Σετ (*Seth*) για να αναγεννηθεί την επόμενη ημέρα. Επιπλέον, υπήρχε η θεά Άθωρ (*Hathor*), σύζυγος του θεού Ήλιου Ρα, γνωστή ηλιακή θεότητα που κατείχε και μια χθόνια πτυχή καθώς υποδέχονταν τους νεκρούς – ιδιαίτερα τις γυναίκες - στον Κάτω Κόσμο. Είναι πολύ χαρακτηριστικό ότι στην ελλ. μυθολογία ο Ήλιος συνδέεται ενίοτε με τον Άδη που εγκαταβιεί στα βάθη της γης. Η επιγραφή «*Πλούτων Ἥλιος*» του 1ου-2ου αι. αλλά και η μυθολογική παράδοση ότι ο Ήλιος ειδοποίησε τη Δήμητρα για την απαγωγή της Περσεφόνης και την παρουσία της στον Άδη είναι χαρακτηριστικές ενδείξεις. Ο *χρυσήνιος Άδης* (φέρων χρυσά χαλινάρια στο χρώμα του ήλιου που δύει) χαρακτηρίζεται «*ἥλιος ἀνήλιος*» και ταυτίζεται με τον δύοντα ήλιο - σε αντιπαραβολή με τον γνωστό ζωηρό

Τελμησσός/**Τερμησσός**, όνομα πόλεων στη Μ. Ασία (Καρία, Λυκία, Πισιδία), ποταμών-ρεμάτων στη Σικελία και στη Βοιωτία και όρους της Λυδίας επί του ποταμού Ξάνθου. Το βοιωτικό ρέμα μάλιστα φέρει την παραλ. **Περμησσός** το οποίο καταδεικνύει την αναγωγή στο χειλοϋπερωικό /k^w/ της πελασγικής ρίζας **$(s)k^wVl^w$*-. Σχετικό με τα παραπάνω θεωρώ το **τέρμινθος**/**τερέβινθος**, [το δέντρο τσικουδιά], χαρακτηριστικό του οποίου είναι η παχύρρευστη ρητίνη που παράγει. Σε αντιδιαστολή με το ομορ. **τελμίς** μπορούμε να ετυμολογήσουμε το λ. ως «με ρητίνη/ιλύ» (βλ. σημ. 253 όπου εξηγώ τη θεώρησή μου για την πολύ κοινή ΠΕ κατάληξη –(**ν**)**θος**). Όμοια στην περίπτωση του ρέματος που κατέληγε στην αρχαία λίμνη της Κωπαΐδας μια ερμηνεία του τύπου «στην περιοχή του έλους» λόγω της ΠΕ κατάληξης **-ησσος** (βλ. Ετρ. **par**, **tul**) είναι πιθανή. Στην περίπτωση των πόλεων/ποταμών μια παρόμοια εξήγηση δεν είναι ικανοποιητική. Ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι τόσο στη Τελμησσό της Λυκίας όσο και στην Τερμησσό της Πισιδίας διασώζονται μέχρι σήμερα λαξευτοί τάφοι σε βράχους όπως και το ότι τόσο η Τελμησσός όσο και το ρέμα Περμησσός σχετίζονταν με το θεό Απόλλωνα ο οποίος διαθέτει μια ιδιαίτερα χθόνια πτυχή, καθώς συνδέεται στενά με το θάνατο είτε ως αποστολέας θανατηφόρων ασθενειών του είτε ως φύλακας των νεκρών στα κοιμητήρια. Η ύπαρξη μαντικής κοινότητας στην Τελμησσό στην οποία απευθύνθηκε και ο Μέγας Αλέξανδρος κατά τη διάρκεια της εκστρατείας του στην Ασία φαίνεται ότι ήταν στενά συνδεδεμένη με τους λαξευτούς τάφους που δεσπόζουν μέχρι σήμερα στους γκρεμούς που πλαισιώνουν την πόλη. Βλ. επίσης και **σκάλλω**, «σκαλίζω», «σκάβω» εξαγόμενο εκ της ίδιας ρίζας *$(s)k^wVl^w$-. Ο *Apollo Soranus*, μάλιστα, ήταν μια χθόνια ιταλική θεότητα που σε νομίσματα αναπαρίστατο συνοδευόμενος από μια αξίνα που παρέπεμπε στους λαξευτούς τάφους, οι ένοικοι των οποίων προστατεύονταν από το θεό στο ταξίδι τους στον Κάτω Κόσμο. Ως εκ τούτου, το όνομα **Τελμησσός** για την περίπτωση των πόλεων θα μπορούσε να ετυμολογηθεί ως «στην περιοχή των (λαξευτών) τάφων». Πράγματι, υπάρχει το **τύλλος**, «κιβώτιο», «κασέλα» (L-S). Η παραλ. **ε**-/**υ**- δεν θα πρέπει να προβληματίζει και η διαφοροποίηση –**λμ**/-**λλ** είναι απολύτως φυσιολογική και αναμενόμενη καθώς θεωρούμε ότι εκπορεύεται από το χειλοποιημένο (*labialized*) φώνημα /l^w/ που απαντάται στη ρίζα *$(s)k^wVl^w$- . Συνάφεια, τέλος, πιθανότατα παρατηρείται με το ΠΕ **θάλαμος**, «άδυτο», «εσώτερο μέρος σπιτού», «κατώτατο τμήμα πλοίου». Ως εκ τούτου, όπως θα φανεί παρακάτω, υφίσταται συγγένεια μεταξύ των **οφθαλμός** και **θάλαμος**, αν και μακρινή, παρ' όλο που ο Β. στο *EDG* θεωρεί ότι είναι παντελώς άσχετα μεταξύ τους!

ελπιδοφόρο ανατέλλοντα θεό Ήλιο - ο οποίος «βασιλεύει», ταξιδεύοντας πάνω σε τέθριππο τροχήλατο άρμα (η εξομοίωση του τροχού με τον ήλιο είναι εμφανής, βλ. **Κασμῖλος**) προς το βασίλειο των νεκρών[151]. Αντίστοιχα, σε ετρ. ζωγραφικές απεικονίσεις ο Άδης (*Aita*) αναπαρίσταται με ακτινωτό ηλιακό στέμμα. Τέλος, ο σουμ./βαβ. θεός *Nergal*[152] (𒀭𒄊𒀕𒃲) που βασίλευε στον μεσοποταμιακό Κάτω Κόσμο (*kur*,𒆳) ταυτίζονταν ενίοτε με τον βασιλεύοντα ήλιο, όπως ακριβώς και ο Άδης, αλλά και με τον καυτό ήλιο του μεσοποτάμιου θερινού ηλιοστασίου που σκορπούσε τον όλεθρο. Ο ήλιος πολύ συχνά παραλληλίζεται με οφθαλμό. Οι Αιγύπτιοι αποκαλούσαν τον ηλιακό δίσκο, «Μάτι του Ρα» και οι Σκανδιναβοί θεωρούσαν ότι ο μονόφθαλμος Όντιν θυσίασε το – έμπλεο ηλιακών συμβολισμών - μάτι του εναποθέτοντάς στο στα βάθη της γης από το οποίο ο χθόνιος γίγαντας *Mimir* αντλούσε μέλι κάθε πρωί πριν το ξημέρωμα[153]. Παρόμοιες μυθολογικές παραπομπές μπορούμε να εντοπίσουμε και για τη σελήνη[154]. Από τα παραπάνω καθίσταται εμφανές το ότι το Ελλ. **ὀφθαλμός** μπορεί να παραλληλιστεί εννοιολογικά με τον ήλιο και στη συνέχεια με τη γη, αρα και φωνολογικά με την πελ. ρίζα **(s)kVl-*, «γη». Όπως με την περίπτωση του **δάκτυλος**/***δάτκυλος**/**Δάσκυλος** έτσι και εδώ είναι εύλογο να υποτεθεί μια εναλλακτική μορφή ***ὄσκαλλος** για το **ὄκταλλος**. Δεδομένης της απουσίας του φωνήματος /ο/ στην ΠΕ γλώσσα (όπως συμβαίνει και

---

[151] Harisson (1908)

[152] Είναι εντελώς παράδοξο αλλά και αξιοπρόσεκτο το γεγονός ότι υφίσταται το δραβιδικό Καvv. **nīrgāli** (ನೀರ್ಗಾಲಿ), «νερόμυλος», το οποίο παραπέμπει ευθέως στη θεώρηση του ήλιου ως (ουράνιο) τροχό. Το λ. ετυμολογείται εκ των Καvv. **niru** («νερό», ನೀರು, βλ. και Ετρ. **neri**) + **gali** (ಗಾಲಿ) , «τροχός». Το **gali** φέρει ομοιότητα με τη πελ. ρίζα **(s)kʷVlʷ-*, ενδεχόμενα παράγωγα της οποίας παρουσιάζουμε στα Ετρ. **celu**, **cvil**, **spel**, **spur**, **Καδμῖλος**, **σαλαμάνδρα** κλπ. Μια ταυτόσημη ΠΙΕ ρίζα θεωρείται πρόγονος πολλών ΙΕ λ. με πιθανότατα προϊνδοευρωπαϊκή προέλευση αναγόμενη στην ΝΕ, όπως Αγγ. **wheel**, «τροχός» Ρωσ. **kolo** (κόλο), «κύκλος» Σανσ. **ćakra** (चक्र), «κύκλος», «τροχός», Περσ. **ćarx** (چرخ) , «τροχός», «κάρο», ουρανός», Τοχ. Β’ **kokale**, «άμαξα». Το τελευταίο ομόρ. φέρει ιδιαίτερη ομοιότητα με το Ελλ. **κύκλος** το οποίο πρέπει να είναι ΙΕ προέλευσης αν και φέρει μακρινή συγγένεια με τα ΠΕ λ. που εξετάζουμε εδώ. Όσον αφορά τον *Nergal*, έχει ενδιαφέρον το ενδεχόμενο συσχέτισης του α’ συνθ. **ner**- με το Ελλ. **νέρτερος**/**ἐνέρτερος**, «κατώτερος», «υπόγειος» και **νειρός**, «έσχατος» αλλά και «*σφοδρός*» (Η) τα οποία παραπέμπουν στη χθόνια και ορμητική φύση του θεού. Στα Σουμ. αντίστοιχα έχουμε **nir**, «πρίγκηπας», «υψώνω», «εξολοθρεύω», τα οποία αποτελούν πτυχές του ολέθριου μεσουρανήματος του θερινού ήλιου που συμβόλιζε ο *Nergal*, αλλα και «βάτραχος», δυσάρεστης εμφάνισης αμφίβιο που κατοικεί σε ελώδη ύδατα. Η αντιπαραβολή μεταξύ ύψους και μεγάλου βάθους χαρακτηρίζει και τον *Nergal*. Αν και διαθέτουν ΙΕ ετυμ., τα **νέρτερος**, «υποχθόνιος» και **ἔνερθεν**, «κάτω», «υπογείως» πρέπει να σχετίζονται με το **νερό**, ΠΕ λ. ύψιστης σημασίας, ομόρ. με το **νηρός**, «νεαρός» και «φρέσκο νερό της πηγής». Η παραπομπή σε υπόγειο ύδωρ βρίσκει εφαρμογή και στην σουμ. κοσμολογική θεώρηση περί γλυκών υπόγειων υδάτων. Το β’ συνθ. του ονόματος (Σουμ. **gal**) σημαίνει «μεγάλος». Ενδέχεται να μπορεί να συσχετιστεί με το πελ. **(s)kʷVlʷ-*, δεδομένου ότι και **gal**, «αιδοίο», «θολωτή κάμαρα», «άφθονος» τα οποία παραπέμπουν έμεσα στη γεννητορική φύση της Μάνας Γης. Η ερμηνεία του *Nergal* ως «μεγάλος πρίγκηπας» είναι πιθανή αν και κατά τη γνώμη μου το **ner-** παραπέμπει σε βάθος αντί σε ύψος, ούτε ώστε **Nergal**, «μεγάλο (χθόνιο) βάθος». Η φωνολογική ταύτιση με το Καvv. **nīrgāli** πρέπει να πρόκειται για (μερική) σύμπτωση, αν και τα αντιστοιχούντα συνθ. έχουν πιθανώς μακρινή συνάφεια.

[153] Brown (1918)

[154] Είναι πιθανό το θ. **sVl-*, το οποίο με τις παραλλαγές του **hVl-*/**wVl-* να παραπέμπει στην έννοια του φωτός (βλ. Ετρ. **avil**, **Velχan**, **σελήνη**) να προέρχεται εν τέλει από την παλαιο-πελασγική ρίζα **(s)kʷVlʷ-*. Πράγματι έχουμε το **ἀλώη**, «ηλιακός δίσκος» αλλά και «αλώνι» συνώνυμο με το **ἅλως** (παρατ. την παραλ. **ἀλ**-/**ἅλ**- που ακολουθεί πιστά την παραλ. **sVl-*/**wVl-*). Η παραπομπή στο ηλιακό φως αλλά και στη γη φαίνεται να ενισχύει την υπόθεσή.

με τα Ετρουσκικά) κατά τους ισχυρισμούς του Β. προκύπτει η ανακατασκευή ***usk^{w}el^w/*usk^{w}ul^w**. Πράγματι, έχουμε το **ὑσκλός**, «*ἄκρα σανδαλίου ὅπου ἦσαν αἱ «θηλειαὶ» δι’ ὧν διήρχοντο οἱ ἱμάντες οἱ δένοντες τὸ ὑπόδημα είς τὸν πόδα*» (L-S), [«μάτια»/οπές του σανδαλιού απ’όπου διέρχονταν τα κορδόνια]. Με παράλειψη του αρχικού φωνήεν και φωνηεντική παραλλαγή έχουμε το **σκαλμός**, [διχαλωτο στήριγμα του κουπιού σε μία βάρκα] το σχήμα του οποίου παραπέμπει απευθείας στα «βοοειδή κέρατα» της αιγυπτιακής θεότητας *Hathor* που πλαισίωναν το ηλιακό μάτι του Ρα σε εικονογραφικές παραστάσεις, αλλά και **σκάλλω**, «σκάπτω», «ανακινώ τη γη» το οποίο θα μπορούσε να παραπέμπει στην υπόγεια κίνηση του Ήλιου μετά τη δύση του. Η παρουσία του διπλού **–λλ** στην κατάληξη **–λλος** αποτελεί παραλ. του **–λμ** το οποίο ανάγεται στο χειλοποιημένο /l^w/. Η παραλλαγή **–λλ/-λ** είναι σήμα κατατεθέν ΠΕ όρων και υποδηλώνει, κατά τη γνώμη μου, την παρουσία του συγκεκριμένου φθόγγου, καθώς και του γενικότερου φαινομένου της «χειλοπόίησης» (*labialization*), στην πελασγική γλώσσα. Πράγματι ενδεικτικό παράδειγμα είναι το ζεύγος **κύλα**, «*τὰ ὑποκάτω τῶν βλεφάρων κοιλώματα*» (L-S), [οι «σακούλες» κάτω από τα μάτια] και **κελλάς**, «μονόφθαλμος» τα οποία έχουν άμεση εννοιολογική και έμμεση φωνολογική συνάφεια με το **ὀφθαλμός** και αποτυπώνουν εναργώς την αναγωγή στην αρχαία παλαιο-πελασγικής ρίζας **k^{w}Vl^w-*. Τέλος, με αποκοπή του αρχ. **u-** και του (συχνώς κινητού) αρχ. **σ-** από το ***usk^{w}ul^w** προκύπτει εύκολα το Ετρ. **cvil**.

25) **eleivana**, «σχετικός με λάδι» (McC) (**A**): Ελλ. **ἐλαία** (ΠΕΥ). Ιδιαίτερα η μυκ. μορφή **ἐλαῖϝα** είναι σχεδόν ταυτόσημη. Θα μπορούσε να υποτεθεί ότι πρόκειται για δανεισμό ή εναλλακτικά για κοινό υποστρωματικό όρο αναγόμενο σε μια τρίτη άγνωστη και αρχαιότερη πηγή. Ωστόσο, η μεγάλη φωνητική ομοιότητα μεταξύ των δύο όρων καθώς και η υψηλή πολιτισμική σημασία του λαδιού που δεν ευνοεί τη χρήση κάποιου δανεικού όρου σε κανέναν από τους δύο μεσογειακούς λαούς, Ετρούσκους και Έλληνες τοποθετούν τις εναλλακτικές εκδοχές εν αμφιβόλω.

26) **ermania**, «θερμότητα» «καυτός» (McC) (**B**): Ελλ. **θερμός**. Το **θερμός** έχει μια στέρεη ΙΕ ετυμολογία με πολλά ομόρριζα σε διαφορετικές ΙΕ γλώσσες όπως Λατ. **formus**, Αρμ. **ǰerm** (ջերմ), Σανσ. **gharma** (घर्म), Περ. **garm** (گرم) και Αγγ. **warm**, «θερμός»[155]. Το ετρ. ζεύγος **ermie**, «Αύγουστος [μήνας]»/**erus**, «ήλιος» (McC) εμφανίζει μεγάλη φωνολογική συνάφεια με τα **θερμός**/**θέρος** αντίστοιχα. Μεγάλο ενδιαφέρον έχει τυχόν παραπομπή στο θεό Ερμή (βλ. Ετρ. **heramve**), αν και ο ίδιος δε διαθέτει χαρακτηριστικά ηλιακής θεότητας παρ’ όλο που σε πολλές παραστάσεις ο θεός φέρει τον πετασό, αγροτικό πλατύγυρο καπέλο που προσέφερε προστασία από τον ήλιο. Το ίδιο όμως δεν ισχύει για τον προγονικό μεσοποταμιακό αντίστοιχό του, το θεο-φίδι *Ningiśzida* (Frothingham, 1916) ο οποίος συνδέεται με τον ανοιξιάτικο ήλιο της άνθισης και βλάστησης της φύσης. Εάν θεωρήσουμε για το **θερμός** προέλευση εκ της μορφής **k^{w}er^w-*, απόγονος της παλαιο-πελασγικής ρίζας **(s)k^{w}Vl^w-* εντοπίζουμε ομόρριζα στο Γεω. **tsẖeli** (ცხელი), «ζεστός» (όπου διατηρείται ελαφρώς παραλλαγμένο και το αρχ. **s**- της ρίζας) και στο Βασ. **epel**, «ζεστός». Η παρουσία

[155] Το μάλλον απατηλά συναφές **θέρμος**, «λούπινο» με σημ. ομόρ. τα Αρα. **turmusa** (ܛܪܡܘܣܐ), Αρ. **turmus** (ترمس), όλα προερχόμενα εκ του Ακκ./Σουμ. **tarmuś** ([illegible]), «λούπινο», παρά την μεγάλη φωνολογική σύμπτωση είναι πιθανότατα άσχετο ετυμολογικά.

ομόρ. στη βασκική γλώσσα είναι θεμελιώδους σημασίας όπως θα φανεί στην εν. 4.4. Εάν οι συγκρίσεις προς μη ΙΕ γλώσσες ευσταθούν τότε ο όρος είναι προ-ινδοευρωπαϊκός αναγόμενος στη νοσ. ομογλωσσία τουλάχιστον ή, πιο πιθανό, αποτελεί νεολιθικό κατάλοιπο.

27) **eśta**, «οικογένεια» (G) (**A**): Αναμφίβολα όμοιο με το Ελλ. **ἑστία**, που επίσης απαντάται μεταφορικά με την έννοια της οικογένειας και ανήκει στο ΠΕΥ. Επίσης, έχουμε Λυδ. **istamin**, «οικογένεια»[156].

28) **farθ-**, «γεννω» (W) και **farθana**, «κορίτσι», «παρθένος» (P) (**A**): Οπωσδήποτε ομόρ. με το Ελλ. **παρθένος**. Εικάζεται λανθασμένα ΙΕ ετυμ. εκ του ΠΙΕ **pstḗn*, «στήθος» (εξ ου ετυμολογείται το **στήθος**), τυπικό δείγμα των ενδεχόμενων στρεβλώσεων που προκύπτουν χάρη στην προσήλωση στα ΙΕ ιδιώματα εις βάρος των προ-ΙΕ μεσογειακών γλωσσών. Επίσης, **farθan**, «γεννήτωρ» με κατ. –**an** που υποδηλώνει πρόσωπο που ενεργεί. Βλ και **śeu**.

29) **felequ**, «τορνευτός» (McC) (**A**, **B**?). Ελλ. **πέλεκυς** και **βέλεκκος**, [είδος ευφορβίας που φέρει μακρόστενα μυτερά φύλλα που εξέχουν από τον κορμο ομοιάζουσα με αξίνα] παραλλαγή του οποίου αποτελεί το **πέλεκκον**/-**ος**, «στειλιάρι», «αξίνα». Πιθανό ομόρριζο με μεγάλη φωνητική συνάφεια είναι το Ακκ. **pilakku** προερχόμενο εκ του Σουμ. **bala**(**g**) (𒁄), «ξύλινη σφήνα», «αδράχτι». Το σουμ. λ. ως ρήμα εμφανίζεται με την έννοια «περιστρέφω», δημιουργώντας έτσι έντονες παραπομπές στην περιστροφική γύρω από κάθετο άξονα διαδικασία της τόρνευσης. Ανάλογη περιστροφική κίνηση – με εντελώς διαφορετική στόχευση - περιλαμβάνει και η χρήση του αδραχτιού. Το σουμ. ρ. διαθέτει απροσδόκητα και την έννοια του «κατεδαφίζω», «γκρεμίζω» το οποίο παραπέμπει στο **πελεκίζω**, «καρατομώ». Ο Β. απορρίπτει[157] το συσχετισμό του **πέλεκυς** με το **pilakku**/**bala**(**g**) λόγω φαινομενικής εννοιολογικής απόκλισης, ωστόσο, επειδή δεν έχει λάβει υπόψη τον ετρ. παράγοντα δεν παρατηρεί ότι το παραγόμενο ρ. **πελεκῶ** έχει και την έννοια του «κατεργάζομαι» κατ' αντιστοιχία με το Ετρ. **felequ**. Για τη λεπτή κατεργασία υλικών χρησιμοποιείται, άλλωστε, ο τόρνος.

30) **fir**, «καίω», **ferse**/**verse** «φωτιά» (McC) (**Δ**, **Γ**?): Ελλ. **πῦρ**, αναμφίβολα ΙΕ, εκτός αν ο όρος είναι αρχαιότερος και πέρασε δια μέσου της ΠΙΕ σε όλες τις ΙΕ γλώσσες. Πιθανότερα ΙΕ δάνειο προς τα Ετρουσκικά. Παρατηρείται και Ετρ. **fira**, «πυρά», ομόρ. με το **πυρά**. Το ΠΕ **πυρρός**, «ξανθοκόκκινος», «ο έχων φλογώδες χρώμα» πρέπει επίσης να είναι σχετικό.

31) **Fufluns**[158], [το ετρ. αντίστοιχο του Διονύσου] (**B**): Ελλ. **Κυβέλη**, ελλ. απόδοση του ονόματος μιας πολύ σημαντικής ανατολιακής θεότητας που σε φρυγιακές επιγραφές

---

[156] Σημειώνουμε ότι και από τα **lar** και **par** (βλ. παρακάτω) διαφαίνεται η στενή σύνδεση της έννοιας της οικίας με την προγονική καταγωγή και τους οικογενειακούς δεσμούς. Οι Ετρούσκοι θεωρούσαν ότι τα πνεύματα των αγαθών προγόνων που είχαν ζήσει τη ζωή τους στο σπίτι το προστάτευαν μετά θάνατον.

[157] *EDG* σελ. 1167

[158] Εκ του **Fufluns** αναμφίβολα έχουμε το Λατ. **populus**, «κόσμος», «λαός» αλλά και «λεύκα». Η περιοχή *Populonia* στην Ετρουρία φέρει το όνομά της από το όνομα του ετρ. Διονύσου, επομένως δεδομένης της μεγάλης φωνολογικής σύμπτωσης με το Λατ. **populus** ίδια ρίζα πρέπει να αποδοθεί και σε αυτό. Η συνάφεια των λατ. ετ. με το θεωνύμιο δεν υποδεικνύει απαραίτητα προέλευση των πρώτων από το δεύτερο, αλλά πιθανότατα κοινή καταγωγή. Εάν ευσταθεί η αναγωγή του **Fufluns** στην αρχαία ρίζα **(s)k^{y}VwV(w)-* που παραπέμπει σε εξάπλωση, επέκταση τότε μπορεί εύκολα να ερμηνευθεί η χρήση του *populus* για το λαό και την

φέρει την ονομασία *Matar Kubileya*, «Μήτηρ Κυβέλη». Αποτελεί μια από τις σημαντικότερες εκφάνσεις της Μητέρας Θεάς στον μεσογειακό κόσμο. Η Κυβέλη λατρεύονταν σε κορυφές ορέων με την τέλεση εορτών οργιαστικού χαρακτήρα. Οι συμμετέχοντες σε αυτές, οι Κορύβαντες (εξ ου και το ΠΕ **κόρυμβος**/**κορυφή**) καταλαμβάνονταν από εκστατική μανία, κατ' αντίστοιχο τρόπο με τις Μαινάδες του θεού Διονύσου. Τόσο ο Διόνυσος/*Fufluns* όσο και η Κυβέλη εξέφραζαν, μεταξύ άλλων, την οργιώδη αναγεννητική δύναμη της φύσης. Πέρα από θρησκευτικούς παραλληλισμούς, θεωρώ ότι υπάρχει και μεγάλη φωνολογική συνέπεια μεταξύ αμφότερων των θεωνυμιων **Fufluns** και **Κυβέλη** με την απόκλιση στο αρχ. σύμφωνο να οφείλεται σε κοινή προέλευση εκ μιας αρχαίας νεολιθικής θεογονικής ρίζας **(s)k^yVwV(w)-* , απογόνους της οποίας εντοπιζουμε και σε πολλά άλλα έτυμα (βλ. Ετρ. **afr**, **Ampile**, **apena**, **uφale**, **γέφυρα**, **λάβρυς**) . Για περισσότερες λεξιλογικές παραπομπές στο Κυβέλη και άλλες συναφείς ονομασίες θεοτήτων της Αν. Μεσογείου και της Μ. Ανατολής βλ. σημ. 229.

32) **fulumχva**, «μεγαλειώδης», «λαμπερός» (McC) (**A**): Ελλ. **Ὄλυμπος**. Εμφανίζεται και ως **Οὔλυμπος**[159] το οποίο πιθανώς παραπέμπει στο μυκ. *u-ru-pi-ja-jo* (□□□□□), (πιθανόν αποτελεί προσωνύμιο). Φωνολογικά υπάρχει σχεδον πλήρη αντιστοιχία. Το ετρ. **–χν**(**a**) (συνήθως ονομ. πληθ., αλλά εδώ επιθεματικός πρ.) αντιστοιχεί σε ένα πελασγικό χειλοϋπερωικό /k^w/ το οποίο έυκολα ετράπη σε /p/ (βλ. **ἄνθρωπος**), έτσι ώστε να έχουμε μια αρχαϊκή μορφή ***ϝulumk^w-**. Η τροπή του πελ. **ϝ-** (/w/) σε **f-** στα Ετρ. παρατηρείται και αλλού (βλ. **ἄναξ**). Ενδιαφέρον έχει η ετρ. ρίζα **fulum**- την οποία οι McC σχετίζουν με το Λατ. **fullo** [διαδικασία καθαρισμού των μάλλινων ρούχων]. Απαντάται στα Αγγ. ως **fulling**, «βυρσοδεψία», «γναφευτική». Το ενδιαφέρον είναι ότι διασώζεται ΠΕ προέλευσης έτ. **ὄλυνος**, «*τὸ ἀπότριμμα καὶ ἀποκάθαρμα*» (H), το οποίο πρέπει να σχετίζεται τόσο με το **Ὄλυμπος**, «λαμπερός» όσο και με το ετρ. ετ. Στα Ετρ. έχουμε περαιτέρω τροπή του τριβόμενου /f/ σε κλειστό /p / με το **pulum** «άστρο». Με βάση την παραλλ. **Ὄλομπος** ο Furnée (1972) πραγματοποιεί συσχετισμό με το **ὄλυνθος/ὄλονθος**[160], «είδος αγριοσυκιάς».με το οποίο φαίνεται να μην υπάρχει εννοιολογική συνάφεια. Το ίδιο, ωστόσο, δεν ισχύει για το **μηλολόνθη**, «χρυσοκάνθαρος», όπου η παραπομπή σε λάμψη/φως είναι περισσότερο φανερή. Όμοια μπορεί να ερμηνευθεί και ο οικισμός **Ὄλυνθος** στην Χαλκιδική, ένα ηρωικό όνομα με πιθανή ερμηνεία «με λάμψη/λαμπερός» (βλ. **ἀσπάλαθος**) Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει το **ἔλυμος**[161], «φρυγικός αυλός» το οποίο παραπέμπει στη χρύση του **Ὄλυμπος** ως όν. αυλητών από περιοχές τις Μ.

λεύκα, ως αμφότερα προϊόντα εξάπλωσης, επέκτασης. Πράγματι, βασικό συστατικό ενός λαού/έθνους είναι η δημογραφική ανάπτυξη και εδαφική του διασπορά ενώ η λεύκα είναι γνωστή για την ιδιότητά της να διασπείρει σε μεγάλες αποστάσεις τους καρπούς της χάρη στο τριχοειδές και αερομεταφερόμενο περίβλημα που διαθέτουν.

159 Η μορφή με αρχ. **οὔ**- πρέπει να θεωρηθεί παλαιότερη διότι η ΠΕ γλώσσα, όπως και τα Ετρ., δεν διέθετε το φωνήεν /o/ (Beekes, 2014) αλλά και γιατί διασώζεται και έτερη μορφή, **Ὕλυμπος**, η οποία λόγω του δασυνόμενου **ὔ**- εμφανίζει ακόμα μεγαλύτερη φωνολογική συμμετρία με το ετρ. έτ.

160 *EDG*, σ. 1074

161 Έλυμοι είναι και το όνομα λαού της Σικελίας με καταγωγή από την Τρωάδα σύμφωνα με το Θουκυδίδη. Οι πρόγονοι των Ετρούσκων κατά τον Beekes κατοικούσαν λίγο ανατολικότερα στην Μυσία όπου επίσης υπάρχει όρος με όν. **Ὄλυμπος**.

Ασίας (Τρωάδα, Μυσία κλπ). Στην Κάρπαθο το βουνό και οκισμός Όλυμπος αποκαλούνται και**Ἔλυμπος**, ενδεχομένως αρχαίο φωνολογικό κατάλοιπο.

33) **heramve**[162], «βωμός» (W), «[ιερό] άγαλμα» (McC) (**B**, **A**?): Ελλ. **Ἑρμῆς** το οποίο απαντάται στη Γρ. Β’ ως *e-ma-a₂* (□□□), υποδεικνύοντας μια αρχαϊκή μορφή ***Hermahas**[163]. Το όνομα του φτερωτού θεού όπως και η πλειοψηφία των ονομάτων των θεών της ελληνικής μυθολογίας δε διαθέτει πειστική ετυμ. σε ελληνικά ή ευρύτερα ΙΕ πλαίσια. Ο Alexe (2015) υποστηρίζει ότι το ετρ. θ. ***heram**- υποδηλώνει το «ιερό», το «θείο» και τη συσχετίζει με το ΚΒ ***γmert** εκ της οποίας έχουμε Γεω. **Γmerti** (ღმერთი), «Θεός» (βλ. και εν. 3.3). Στους λαούς της Ανατολίας εμφανίζεται θεότητα με το πιθανότατα ομόρ. όνομα, Χεττ. και Λουβ. **Arma**, Καρ. **Armas** και Λυκ. **Arm̃ma** και έχει συσχετιστεί με τα Χεττ. **armaḫḫi**-, «γονιμοποιώ» και **armaezi**, «είμαι έγκυος». Ο *Arma* ήταν ένας σεληνιακός θεός της γονιμότητας (εξ ου και Χεττ. **armanni**, «ημισέληνος», παραπέμποντας στον μηνιαίο γυναικείο κύκλο της ωορρηξίας), όπως άλλωστε και ο Ερμής, ένα από τα κυριότερα συμβολά του οποίου ήταν ο φαλλός. Οι ερμές ήταν ιερές πέτρινες στήλες που τοποθετούνταν σε οικίες και σε δημόσιους χώρους και είχαν αποτροπαϊκό χαρακτήρα. Πιθανότατα χάρη στην παραπομπή λόγω σχήματος στον όρθιο φαλλό της γονιμότητας έχουμε και το λ. **ἕρμα**, «ύφαλος», «λοφίσκος», «σωρός από λίθους» αλλά και μεταφορικά «στήριγμα [για άντρες/συζύγους]» (L-S), το οποιο αποτυχημένα συσχετίζεται με την ΠΙΕ ρίζα **swer-,* «ζυγίζω», «βάρος», αλλά στην πραγματικότητα είναι ΠΕ (όπως σχεδον παραδέχεται και ο Β.) και έχει ίδια ρίζα με το όνομα του αγγελιοφόρου θεού. Ο αντίστοιχος θεός των Ετρούσκων ήταν ο *Turms*[164], του οποίου το όνομα πρέπει να ταυτίζεται με αυτό του Ερμή[165]. Το αρχ. /t/ θεωρώ ότι αποτελεί παραλ. του

---

[162] Παραλ. του **heramve** είναι το **heramaśva** αν και πιθανώς δεν έχουν την ίδια σημασία. Η κατ. –**śva** πρέπει να αποτελεί ισοδύναμη μορφή της κατ. –**χva** (βλ. Ετρ. **fulumχva**) η οποία υποδηλώνει επίθετο και δίνει το αμαρτύρητο ***heramaχva** που εμφανίζει μεγάλη φωνητική σύμπτωση με το μυκ. ***Hermahas**.

[163] *EDG*, σελ. 462

[164] Παράγωγα του Ετρ. **Turms** φαίνεται να είναι το Ετρ. **turpsi**, «ταραχώδης» το οποίο οι McC συσχετίζουν με το Λατ. **turba**, «αναταραχη», «σαματάς» και είναι αναμφίβολα η λατ. εκδοχή του αναμφίβολα ΠΕ (λόγω της ιδιάζουσας παραλ. **τ**-/**σ**- στο αρχικό φώνημα) Ελλ. **τύρβη**/**σύρβη**, «αναρχία», «ταραχή». Εννοιολογικά φαίνεται να μην υπάρχει συνάφεια λόγω της συσχέτισης του **Turms** με το Ετρ. ***heram**-, «ιερός», «θείος» αλλά και αυτό μπορεί να εξηγηθεί ως μια ακόμα εκδοχή της δραματικής σημασιολογικής μετάπτωσης που παρατηρείται σε όρους σχετικούς με θεότητα έτσι ώστε παράγωγα αυτών να λαμβάνουν μια αρνητική διάσταση σχετική με ταραχή, πόνο κλπ (βλ. για παράδειγμα τα Ετρ. **aiχe**, **luscni** και **σαλαμάνδρα**). Τα Ετρ. **herma**/**herme**, «οδυνηρός», «θλιβερός» υπογραμμίζουν περαιτέρω αυτή την μεταβολή. Επίσης, αν και το Λατ. **turba** είναι μη ΙΕ προέλευσης, η ΙΕ ετυμολόγηση εκ του ΠΙΕ **(s)twerH-*, «ταράσσω» αν και πιθανότατα λανθασμένη έχει μεγάλη αξία διότι συνδέει το λατ. **turba** με τα Γερμ. **sturm**, Αγγ. **storm**, «καταιγίδα» και Αγγ. **stir**, «αναδεύω». Εάν η συσχέτιση με τα ΙΕ λήμματα είναι σωστή, παρατηρούμε σε αυτά την παρουσία του αρχ. κινητού **s**- (*s-mobile*), το οποίο εντοπίζεται πολύ συχνά σε ΠΕ έτ (βλ. **μικρός**, Ετρ. **Velχan**, σημ. 141 και αλλού). Είναι πράγματι πιθανό οι μεσογειακές γλωσσικές οικογένειες της ΝΕ και της ΕτΧ να απλώνονταν γεωγραφικά μέχρι την κεντρική Ευρώπη και λήμματα πανάρχαιων ιδιωμάτων συγγενικά προς την παλαιο-πελασγική ή τη νέο-πελασγική γλώσσα του ελλαδικού/μεσογειακού χώρου να πέρασαν στις σύγχρονες ΙΕ οικογένειες. Στους όρους αυτούς εσφαλμένα σήμερα αποδίδεται ΙΕ ετυμολογία, όπως συμβαίνει σε ορισμένα ελλ. έτ.

[165] Ο άμεσος ή έμμεσος ρόλος του Ερμή/*Armas*/*Turms* είτε ως ψυχοπομπός, είτε ως προστάτης των οικιών είτε ως θεός της γονιμότητας είναι κοινός στις τρεις εκδοχές της θεότητας, με το **κηρύκειον** (*caduceus*) να απεικονίζει εναργώς τη τελευταία πτυχή του θεού μέσω της αναπαράστασης των πεπλεγμένων φιδιών ωσάν να βρίσκονται σε συνουσία. Αρχαίος προπομπός του Ερμή εικάζεται ότι ήταν ο σουμ θεός *Ningiśzida* (𒀭𒎏𒄑𒍣𒁕), υπεύθυνος για τη βλάστηση και την ευφορία των καρπών της γης και «αγγελιοφόρος της

αντίστοιχου ελλ. /h/ (το οποίο προφανώς υποδηλώνεται με τη δασεία). Αμφότερα τα φωνήματα αναγάγουν την παρουσία τους σε κάποιο παλαιότερο πελασγικό φώνημα. Η υποθετική ρίζα _*$k^{w}er^{w}$-_ μπορεί να αντιπαραβληθεί με την παλαιο-πελασγική _*(s)$k^{w}Vl^{w}$-_ την οποια έχω παρουσιάσει πολλάκις σε προηγούμενα λήμματα και θεωρώ ότι αντιπροσωπεύει την αρχέγονη γέννηση των πάντων. Μια ακόμη παραλ. παρατηρείται στο Λατ. **germen**, «φυτρώνω», «σπόρος», «έμβρυο» το οποίο πρέπει να αποτελεί ετρ. δάνειο, εξ ου και τα σύγχρονα Αγγ. **germ**, «μικρόβιο» και Ισπ. **hermanu**, «αδερφός». Βλέπουμε λοιπόν ότι το αρχικό φώνημα ποικίλλει (/h/, /g/, /t/) αλλά η αναγωγή στην κοινή ρίζα σχετική με γονιμοποίηση, ζωή, δημιουργία παραμένει. Επίσης, ενδεικτικό της αρχαιότητας της ρίζας αλλά και των ισχυρών δεσμών του νέο-πελασγικού στρώματος με τη Μ. Ανατολή/Φοινίκη είναι η ύπαρξη της σημ ρίζας _h-r-m_ που υποδηλώνει το άφατο, το ιερό και εκ της οποίας έχουμε τα Εβρ. **herem** (חֵרֶם) και Αρ. **ḥarām** (حَرَام) , «ιερό», «καθαγιασμένο», «ταμπού» και εκ της οποίας προέρχεται και το όνομα του βιβλικού όρους **Ἑρμών**. Το όνομα του βουνού πρέπει να αποτελεί παραλλαγή της ονομασίας του χιονοσκέπαστου όρους **Σελμών** για το οποίο γίνεται λόγος στους ψαλμούς του Δαβίδ[166]. Η παραλλαγή **ἑρμ**-/**σελμ**- ενισχύει την θεώρησή μου περί κοινής εκπόρευσης εκ της κοσμογονικής ρίζας _*(s)$k^{w}Vl^{w}$-._

34) **heva**, «καθένας», «το κάθετι» (G) (**Δ**, **A**?): Ίσως σχετίζεται με το Ελλ. **ἕκαστος**, με ΙΕ ετυμολογία.

35) **hupni**, «οστεοφυλάκιο» (G), «ταφικό περιβάλλον» (McC) (**A**): Έχουμε και Ετρ. **hupe**, «ξαπλώνω». Πιθανότατα όλα σχετικά με το Ελλ. **ὕπνος**, ΙΕ ετυμ., συνδεόμενο μεταφορικά με την έννοια του «αιώνιου ύπνου» των νεκρών.

36) **hus**/**husiu**, «παιδί» (G) (**Δ**): Ελλ. **υἱός**, διασώζεται εναλλακτική μορφή **ὑύς** και **ὑς**. Έχουμε και Λυδ. **śuũoś**, «υιός». Η ΙΕ ετυμ. είναι αρκετά πιθανή, αν και τα περισσότερα προτεινόμενα ΙΕ ομόρριζα κατά _EDG_, εμφανίζουν κάπως διαφορετική μορφολογία με τη χρήση του ένρινου /n/, π.χ Σανσ. **sunu-,** Αβεστ. **hunu**-, Λιθ. **sunus**, Γερμ. **sohn** κλπ . Ίσως να πρόκειται και για αρχαίο νοστ. λ. (για ένα ακόμα παράδειγμα βλ. Ετρ. **neri**).

37) **l**(/**L**)**ar**, «κυρίαρχος», «αρχηγός» (McC), [αρσενικό όνομα] (**B**): Έχουμε το πολύ κοινό πελασγικό όν. πόλεως **Λάρισα**[167]. Ο όρος απαντάται στα Ετρ. και ως **l(/L)arθ**, **l(/L)ars**[168], **l(/L)aris** (McC). Η εμφάνιση του τύπου **Lars** σε κύρια ονόματα ηγεμόνων

Γης», της μεγάλης Μητέρας Θεάς (Frothingham, 1916), ρόλο που στον πολιτισμό των Σουμερίων εκπλήρωνε άλλοτε η θεά του έρωτα _Inanna_ (𒈹) και συχνότερα η θεά της γονιμότητας _Ninḫursag_ (𒀭𒊩𒌆𒄯𒊕).

166 Ψαλμός Δαβίδ ΞΖ, 15-16, «[…]_χιονωθήσονται ἐν Σελμών, ὄρος τοῦ Θεοῦ, ὄρος πῖον, ὄρος τετυρωμένον, ὄρος πῖον_».

167 Οι _Lares_ (Ελλ. **Λάρητες**) ήταν ετρ. προέλευσης ρωμαϊκές θεότητες-προστάτες της οικογένειας και του σπιτιού. Πιθανώς συνδέονταν με μια μορφή προγονολατρείας. Υπήρχε η δοξασία ότι οι πρόγονοι προστάτευαν τους απογόνους τους που κατοικούσαν στο ίδιο σπίτι (βλ. και Keightley, 1838). Οι πρόγονοι στους πολιτισμούς των Ετρούσκων και λαών της Μ. Ασίας κατείχαν ύψιστη θρησκευτική σημασία, θεωρούνταν θεωμένοι προστάτες και μεσολαβητές προς τους θεούς. Το χαττ. ρ. **paraya**, «ιερέας» και ο τίτλος ηγεμόνων _tabarna_ συμβολίζει τη στενή εξάρτηση της θρησκευτικής και πολιτικής εξουσίας από την αλληλεπίδραση με τους προγόνους. Θεωρώ ότι η ετρ. ρίζα ***lar** αντιστοιχίζεται στο Χαττ. ***par** και τα παράγωγά του και είναι πιθανώς ομορ. του Ετρ. **par**, «σπίτι», «ναός» (βλ. κάτωθι) και σημ. 271, 274.

168 Darchia (2006)

όπως *Lars Porsena* (Ετρ. *Pursenas*) και *Lars Tolumnius* (Ετρ. *Larϑ Tulumnes*) υποδεικνύει ότι σε αντίθεση με τις υπόλοιπες παραλ. μάλλον πρόκειται για λατ. προσαρμογή του ονόματος[169]. Ωστόσο, η σύνδεση του ονόματος **Lar**/**Larθ** με άτομα που κατείχαν βασιλική εξουσία πιθανώς υποδηλώνει ότι στην περίπτωσή τους τουλάχιστον, χρησιμοποιούνταν ως εξουσιαστικός/διοικητικός τίτλος και δεν ταυτίζονταν απαραίτητα με το μικρό τους όνομα, αν και η χρήση του ονόματος είναι γενικότερη και δεν περιορίζεται σε ηγεμόνες (π.χ. το ίδιο όνομα φέρει ο *Laris Pulenas*, Ετρούσκος ιερέας και συγγραφέας). Σώζεται και μορφή **Larθaliśa** (**Larθ** + **-al** [γεν.] + -**iśa** [δεικτική αντωνυμία]). Ως εκ τούτου **Larθaliśa** θα μπορούσε να σημαίνει «αυτός που είναι του κυρίου/άρχοντα»[170]. Ωστόσο ο G. αναφέρει το –**iśa** και ως μορφή τοπ. πτώσης. Ταυτοποιείται μάλιστα και μορφή **Lar**-**iśa** (G), έτσι ώστε το **Λάρισα** να μπορεί να αποδοθεί ως «στην τοποθεσία του κυρίου/άρχοντα», αν και θεωρώ ότι σε αντίθεση με την ετρ. κατ. -**eśa**, που αδιαμφισβήτητα κατέχει τοπική προσδιοριστική λειτουργία το –**iśa** έχει δεικτικό/αναφορικό χαρακτήρα, «αυτός που…». Προς υποστήριξη της συγκεκριμένης υπόθεσης θα χρειαστεί να υλοποιήσουμε μια επισκόπηση πιθανών ΠΕ ομόρ. του **Λάρισα**. Η Darchia (2006) το συσχετίζει με το **λαρίεθος**, «*φλόϊνον στεγάστριον*» (H) υποθέτοντας μια μορφή ***λαρι**- σχετική με καλάμια και παραπέμποντας στο Γεω. **lerts'ami** (ლერწამი), Μιγγ. **larćam** (ლარჭამ) «καλάμι». Το επιμηκές σχήμα τον καλαμιών επιτρέπει το συσχετισμό με το **λάριξ**, [είδος πανύψηλου κωνοφόρου δέντρου της ηπειρωτικής Ευρώπης της Σιβηρίας και του Καναδά], στο οποίο όμως αποδίδεται γαλατική προέλευση και το **σάρισ**(**σ**)**α**, το επιμήκες μακεδονικό δόρυ. Η φωνολογική ομοιότητα του με το **Λάρισα** επιτρέπει να υποτεθεί κοινή προέλευση εάν θεωρηθεί ότι αμφότερα αποτελούν παραλ. ενός αρχαίου πελασγικού ετ. η παράδοξη φωνολογία του οποίου οδήγησε στην διαφοροποίηση **λ**-/**σ**-. Το μυστήριο ίσως διαλευκάνεται εάν αναζητηθούν πιθανά ομόρριζα του **λαρίεθος** με ιδιάζουσες φωνολογικές αποκλίσεις. Έχουμε τα **δάρπη**, «*κόφινος*» (H), **τάρπη**/**τάρπος**, «*κόφινος μέγας πλεκτὸς ἐκ λύγων*» (L-S), **σάρπος**, «*ξύλινον κιβώτιον ἢ θήκη*» (L-S), [αιτ. **σάρπους**, «*κιβωτούς. Βιθυνοὶ δὲ ξυλίνας οἰκίας*» (H)], **σαργάνη**/**ταργάνη**,

---

[169] Ενδιαφέρον έχει η αντιπαραβολή με τον λατινικό Άρη, θεό του πολέμου, *Mars*. Η διαφοροποίηση **l**-/**m**- είναι αρκετά συμβατική και μια ενδεχόμενη παραλ. με χρήση του φωνήματος /w/ - το οποίο στα ελληνικά φωνολογικά πλαίσια αποδίδονταν με το απαλειφθέν από το ελλ. αλφάβητο δίγαμμα (ϝ) - θα μπορούσε να εξηγήσει την ετυμ. του **Ἄρης** (Γρ. Β' *a-re*, □□), θεωρώντας μια αρχαία μορφή ***Ϝάρης**. Στο **Ἄρης** ο Β. αποδίδει ΠΕ προέλευση απορρίπτοντας τις ΙΕ ερμηνείες που έχουν διατυπωθεί με βάση το **ἀρή**, «όλεθρος», «καταστροφή». Το θεωνύμιο απαντάται με την παραλ. **Ἀρεύς** που φέρει τη συχνά ΠΕ κατ. –**ευς**. Επιστρέφοντας στα ετρ. πλαίσια ο λατ. *Mars* αντιστοιχεί στον *Laran*, ο οποίος φέρει την χαρακτηριστική κατ. –**an** που χαρακτηρίζει και έτερα ετρ. θεωνύμια, όπως *Turan*, υποδεικνύοντας προέλευση εκ της ρίζας ***lar**-, πιθανότατα σχετική με εξουσία και διοίκηση. Υφίσταται και το ετρ. **maru**, «μέλος διοικητικού προσωπικού», «αξιωματούχος» (McC), ομόρριζο πιθανότατα του έτερου ετρ. θεωνυμίου *Maris* (στο οποίο εμφανίζεται και εντός ετρ. πλαισίων η παραλ. **l**-/**m**- κατ' αντιπαραβολή με το **Laris**) που αντιστοιχεί σε μια θεότητα με άγνωστη προς το παρόν λειτουργία, ίσως παραπλήσια με αυτή του ελλ. Διονύσου ως αθάνατος υιος/κληρονόμος της εξουσίας του σύμπαντος. Το *Maris*, ασφαλώς λόγω μεγάλης φωνολογικής σύμπτωσης θεωρήθηκε πηγή του λατ. *Mars*, αλλά θεωρώ πιθανότερο τα θεωνύμια *Maris*, *Mars*, *Laran* και **Ἄρης** να έχουν κοινή προέλευση από μια κοινή πελ. ρίζα και μια πανάρχαια πελασγική θεότητα. Τέλος, ο Ivankovic (2022) συσχετίζει το ετρ. **maru** με το όνομα **Μάρων**, που φέρει Θραξ ιερέας στην *Οδύσσεια* (Θ 197), αποδίδοντας στον διοικητικό όρο θρησκευτική και όχι πολιτική διάσταση. Τέτοια άλλωστε απαντάται και στα ετρ. πλαίσια, όπως «*maru Caθsc*», «ιερεύς της *Caϑa*».

[170] Bonfante & Bonfante (2002), σελ. 87

«πλέγμα», «καλάθι», **λάρκος**, «*κοφίνιον, ἀγγεῖον τῶν ἀνθράκων*» , **ταρσός**/**ταρρός**, «καλαμωτό πλέγμα», «παλάμη» (βλ. κάτωθι), «σύριγγα του Πανός» και **ἄρριχος**, «κοφίνι» με μια πιθανή προγενέστερη μορφή ***ἄρσιχος** και με παραλ. το **ἄρυσος**, «καλάθι». Όλα παραπέμπουν σε καλαμωτές[171] η ξύλινες κατασκευές μικρότερων ή μεγαλύτερων διαστάσεων όπως το **λαρίεθος** (το οποίο φέρει την πελ. κατ. -**θος** που υποδηλώνει ιδιότητα βλ. σημ. 252). Εμφανίζουν άπαντα την φωνηματική ακολουθία [**C**]**αρ**([**C**])- με παραλλαγή υγρού/οδοντικού/συριστικού στο αρχ. σύμφωνο. Ασφαλώς η παραπάνω δομή παραπέμπει σε ΠΕ προέλευση. Σχετικα ίσως είναι τα **ἅρπη**, «δρεπάνι» και **ἅρπιξ**, «*εἶδος ἀκάνθης*» (Η) τα οποία ορθώς έχουν συσχετιστεί με τα σημητικά Ακκ. **ḫarbum** (𒄩𒅈𒁍𒌝) και Εβρ. **ḫerev** (חֶרֶב), «σπαθί» που επίσης παραπέμπουν σε ακιδωτό σχήμα όπως το καλάμι και υποδηλώνουν περαιτέρω τροπή του αρχικού συριστικού φωνήματος σε άηχο[172]. Άλλα πιθανα ομόρ. με αρχ. οδοντικό σύμφωνο είναι τα **δάρις**/**δάριν**, «*σπιθαμήν. Ἀρκάδες*» (Η), δηλαδή η απόσταση από το μεγάλο δάκτυλο του χεριού έως το μικρό, γνωστό και ως παλάμη, όμοια με το **ταρσός**[173]. Ως μονάδα μέτρησης χρησιμοποιείται και το

---

[171] Η κάλαμος έφερε μεγάλη θρησκευτική σημασία στον αρχαίο κόσμο και αποτελούσε σύμβολο εξουσίας. Για αυτό άλλωστε στον Ιησού Χριστό δόθηκε περιπαιχτικά από τους σταυρωτές Του κάλαμος στα πλαίσια του δημόσιου εξευτελισμού Του πριν τη Σταύρωση. Το ιδεογραφικό σουμ. σύμβολο (𒈹) της μεσοποταμιακής Μεγάλης Θεάς της γονιμότητας και του έρωτα *Inanna*, παραπέμπει σύμφωνα με μια ερμηνεία σε μια δεσμίδα καλαμιών. Τα παραπάνω εξηγούν τη συσχέτιση των καλαμιών με τη νεολιθική ρίζα *$ƛar^w$- που εξέφραζε το υψηλό, το ανώτατο. Τέλος, η Inanna συνδέονταν με τον πόλεμο. Ίσως η Άρτεμη (βλ. παρακάτω) αποτελεί εκδήλωση της συγκεκριμένης πτυχής *Inanna* στον αιγαιακό χώρο, όπως η Αφροδίτη (η οποία όπως και η *Inanna* σχετίζονταν στενά με τον ομώνυμο πλανήτη) εξέφραζε την ερωτική πτυχή μιας αρχαίας νεολιθικής θεάς της οποίας οι ιδιότητες με την πάροδο των χιλιετιών κατακερματίστηκαν και ανατέθηκαν σε επιμέρους θεότητες.

[172] Ο Gheorghiu (2022) ετυμολογεί το θεωνύμιο **Ἄρτεμις** με βάση το **ἄρδις**/**ιος**, «ακίδα βέλους» το οποίο αν και φέρει ΙΕ ετυμ. (*EDG*, σελ. 127) πρέπει να είναι σχετικό με τα **ἅρπη** και **ἅρπιξ**. Η ετυμολογία του θεωνυμίου. πρέπει πράγματι να σχετίζεται με την έννοια της αψύτητας/αιχμηρότητας. Παρατηρούνται τα **ἄρταμος**, «χασάπης» που παραπέμπει στην βοι. παραλ. **Ἄρταμις**, **ἀρτεμισία**, «άψινθος» το οποίο διαθέτει μια ιδιαίτερα πικρή διαπεραστική γεύση. και **ἔρτις**, «*κρημνός*» (Η). Σχετικό θεωρώ και το **ἄ(/Ἄ)ρπυς**, «*ἔρωτα[ς]. Αἰολεῖς*» (Η) το οποίο παραπέμπει στα διαπεραστικά βέλη του έρωτα και εμφανίζει μεγάλη ομοιότητα με το ΠΕ **Ἅρπυια**. Οι Άρπυιες, ως γνωστόν, ήταν πτηνόμορφα δαιμονικά πλάσματα με γυναικείο πρόσωπο και ιδιαίτερα κοφτερά νύχια, η αρπακτική φύση των οποίων επιτρέπει αναμφίβολα το συσχετισμό με το **ἁρπάζω** (πιθανότατα ΠΕ προέλευσης κατά το *EDG*, σελ. 137). Τα αιχμηρα βέλη της θεάς του κυνηγιού επιτρέπουν τη σύνδεσή της με τα παραπάνω λήμματα. Οπωσδήποτε σχετικό είναι το μινωικό **Βριτόμαρτις**/**Βριτόμαρις** που φέρει ελάσσονα θεότητα που άλλοτε συνδέεται στενά με την Άρτεμη και άλλοτε ταυτίζεται μαζί της. Το όν. υποδεικνύει την ύπαρξη μιας μινωικής μορφής ***μαρτις** η οποία παραπέμπει στα Λατ. **Mars** και Ετρ. **Maris** (βλ. σημ. 175). Το α' συνθ. του ον. είναι το **βριτύ** «*γλυκύ. Κρῆτες*» που παραθέτει ο Η. Προτείνω μια ερμ. «γλυκό κέντρισμα/κόψιμο» ως μεταφορά του έρωτα. Σχετικό με το **Βριτόμαρτις** είναι και το **Μάρπησσα**, ον. νύμφης ακολούθου της *Ὀρτύγιας Ἀρτέμιδος* με χαρ. πελ. κατ. –**ησσα**. Σε συνδυασμό με την παραλ. **Βριτόμαρπις** παρατηρείται η παραλ. **μαρπ**-/**μαρτ**- κατ' αντιστοχία με τα **ἅρπη**-**ἅρπιξ**/**ἄρδις**. Κατά συνέπεια, το όν. **Ἄρτεμις** διαθέτει ιδιαίτερα αρχαίες ρίζες. Μαρτυρείται και στην Ανατολία με τη λυδ. μορφή *Artimuś* και λυκ. *Ertemi* με την παραλ. **art**-/**ert**- να βρίσκει αντίστοιχο στο **ἄρδις**/**ἔρτις**. Στους Ετρούσκους η θεότητα απαντάται ως *Artumes*, *Aritimi*, *Artames* και *Arϑem (*οι μορφές με αρχ. **Ari**- και **Arθ**- αντιστοιχούν στην παραλ. **Lari**/**Larθ,** το οποίο προέρχεται από την ίδια ρίζα). Η πλειονότητα των διαφορετικών μορφών υποδηλώνει την αρχαιότητα τόσο του ονόματος όσο και της θεότητας στην οποία αντιστοιχεί. Η νεολιθική προέλευση για αμφότερα είναι πολύ πιθανή.

[173] Μεγάλο ενδιαφέρον έχει το λ. **ταρσός** και η ομώνυμη πόλη **Ταρσός** της νότιας Μ. Ασίας. Θεωρώ ότι τα **Ταρσός** και **Λάρισα** προέρχονται από τη νεολιθική παλαιο-πελασγική ρίζα $ƛar^w$- σχετική με μέγεθος, υπεροχή. Οι αρχαιολογικές ρίζες της μικρασιατικής πόλης είναι πανάρχαιες και ανάγονται στη νεολιθική εποχή. Εντύπωση δημιουργεί η ύπαρξη μιας μεσοποταμιακής πόλης με όνομα **Larsa** (𒌓𒌶) η οποία απέκτησε ιδιαίτερη οικονομική και πολιτική επιφάνεια στα τέλη της 3ης χιλ. – αρχές της 2ης χιλ. υπό την ηγεμονία της τοπικής σουμ.

συναφές **μάρις** το οποίο χρησιμοποιούνταν σε υγρά και αντιστοιχούσε σε δέκα χοές. Η παραπομπή σε συστήματα μέτρησης δημιουργεί ενδιαφέροντες φωνολογικούς και εννοιολογικούς παραλ. με το Ακκ./Σουμ. **śar** (●), «3600», το Χαττ. **par**/**war**, «1000» (βλ. σημ. 26, 271) και το Ετρ. **śar**/**zar**/**tar**, «10». Με βάση τα παραπάνω, η αρχαία νεολιθική ρίζα εκ της οποίας προήλθαν οι παραπάνω όροι, πιθανώς έχουσα μορφή **ƛar^{w}*-[174] εξέφραζε το υψηλό, το κορυφώδες, το μακρία ευρισκόμενο, έννοια η οποία αποτυπώθηκε έμμεσα στους απογόνους της σε διαφορες γλώσσες της Μεσογείου και Μ. Ανατολής. Επομένως, θεωρώ περισσότερο εύλογη μια ερμηνεία του **Λάρισα**, ως «αυτή που είναι μεγάλη/υψηλή [με την έννοια ότι ξεχωρίζει από το υπόλοιπο περιβάλλον]», όπως υποδεικνύει και η χρήση του ονόματος για ακροπόλεις (π.χ. στο Άργος). Η νέο-πελ. ρίζα **λαρ* - πιθανώς εξέφραζε το μέγεθος, είτε σε ύψος είτε σε μήκος είτε σε έκταση[175], εξ ου ίσως και τα **λαρινός**, «παχύς», «σιτευτός», **λαριναῖον κυρτόν**, [δίχτυ ψαρέματος μεγάλων διαστάσεων], «*οἱ ἁλιεῖς τὸν ἐκ λευκέας ἤ μέγαν*» (Η) και **λάρδος**, «λίπος».

38) **lautn**, «γένος», «λαός» (McC) (**A**): Έχουμε Ελλ. **λαός**, πιθανότατα ανήκον στο ΠΕΥ. Σώζεται τύπος **λήϊτον** (Ηρ.), «δημαρχείο» με παραλ. **λάϊτον**, «*ἀρχεῖον*» (Η) το οποίο μπορεί να αντιπαραβληθεί αρκετά πετυχημένα με το **lautun**. Το Λατ. **lucumo**

δυναστείας. Ωστόσο, το όνομα δεν είναι Σουμερικό και ανάγεται στην προ-σουμερική περίοδο της Μεσοποταμίας φτάνοντας πιθανώς στη νεολιθική εποχή. Δεν αποκλείεται το **Larsa** να αποτελεί τοπική παραλ. του **Ταρσός**, εμφανίζοντας έτσι μακρινή συγγένεια με την πελασγική Λάρισα του ελλαδικού χώρου. Σημειώνεται ότι η κατ. –**sa**/-**σος** δεν αντιστοιχεί στην κατ. –**ισ**(**σ**)**α** του ελλ. λήμματος. Το συριστικό σύμφωνο στην πρώτη περίπτωση προκύπτει από το χειλοποιημένο υγρό /r^{w}/ της θεωρούμενης νεολιθικής ρίζας μέσω μια διαδικασίας διαδοχικών τροπών σε ουρανικό άηχο και εν τέλει συριστικό.

174 Το σύμφωνο **ƛ**- αποδίδει το παντελώς ξένο στην Ελλ. γλώσσα άφωνο φατνιακό πλευρικό προστριβόμενο σύμφωνο (*voiceless alveolar lateral affricate*)**.** Ο ήχος του προσιδιάζει στο σύμπλεγμα /tl/ προς το υγρότερο. Στο διεθνές φωνητικό αλφάβητο γράφεται ως /tɬ/. Πιστεύεται πως η Πρωτο-Σημιτική (ΠρΣ) γλώσσα εμφάνιζε το συγκεκριμένο σύμφωνο το οποίο εν τέλει εκφυλίστηκε σε /s/, /ś/.

175 Σε εκτεταμένο μήκος, όπως και στην περίπτωση των λημμάτων σχετκών με καλάμια, θεωρώ ότι παραπέπουν και ΠΕ λήμματα με μορφή **(s)p^{h}ar*- με χαρακτηριστικοτερο το Ελλ. **Σπάρτη**, όνομα οικισμού (βλ. σημ 92), αναμφίβολα παράγωγο του **σπάρτον**/**σπάρτη**, «καλώδιο», «σχοινί» [είδος θάμνου που σκορπίζει όταν ωριμάζει τους σπόρους του, γνωστό ως καλαμόχορτο] . Η παραλ. **σπείρα**, «περυτιλιγμένο σχοινί» και παραπέμπει στο Ελλ. ρ. **σπείρω**/**σπέρρω** (εξ ου σπόρος, σπέρμα κλπ) για το οποίο υιοθετείται μια αρκετά φτωχή ΙΕ ετυμολόγηση η οποία περιλαμβάνει εκτός του χεττ. λ. και γερμανικά ομόρ., όπως Αγγ. **spread**, «απλώνω» τα οποία θεωρώ ότι οφείλονται σε πανάρχαια νεολιθική αναγωγή. Πολύ πιθανό ομόρ. είναι το Χεττ. **ispar**(**r**)-, «διασπείρομαι», «απλώνομαι». Το τελευταίο συγκρίνεται με το **σπείρω** τόσο στο *EDG* (σελ. 1380) όσο και στο *HED* (σελ. 447). Το χεττ. ρ. φαίνεται να εκφράζει την εξάπλωση στο χώρο ενός μεγάλου οικισμού όπως οι αρχαίες πόλεις. Το ίδιο εκφράζει το Σπάρτη αλλά και το ομόρ. Λυδ. **Ś'fard**, «Σάρδεις» **Σπάρτη** λοιπόν πιθανόν σημαίνει «αναπτυγμένη», «εκτεταμένη», πανάρχαιο ΠΕ όν. πόλη που ανάγεται στη ΝΕ. Ορισμένα παράγωγα της παλαιο-πελ. ρ. **ƛar^{w}*- κατέληξαν, μάλλον δια της διήθησης μέσα από το δεύτερο νέο-πελασγικό γλωσσικό στρώμα να παραπέμπουν σε ανάπτυξη/επέκταση, είτε γραμμικά είτε στο επίπεδο είτε στο χωρο. Επίσης, παρατηρείται το ρ. **σπαργάω**, «πρήζομαι» με παραλ. το **σπάργω**, «φασκιώνω», εξ ου και το **σπάργανον** με ομορ. το Λατ. **spargo**, «ψεκάζω», «ραντίζω». Το **σφάραγος** «*ἡ μετὰ ψόφου ἔκρηξις*» (L-S), «*τράχηλος, λαιμός, φάρυγγας*» (Η) εκ του **σφαραγέομαι** «σκάω με θόρυβο», «είμαι γεμάτος μέχρι σκασμού» (L-S). Ο Β. απορρίπτει λανθασμένα οποιοδήποτε συσχετισμό με το **φάραγξ**, «χάσμα», «άβυσσος» (ΠΕΥ) με το οποίο υπάρχει εννοιολογική σαφής συνάφεια που έγκειται στη χωρική εξάπλωση που υποδηλώνουν αμφότερα. Το **φάραγξ** και τα ομορ. **φάρυγξ** (με παραλ. **λάρυγξ** που εμφανίζει το επίσης νέο-πελασγικό θ. **lar*-) και **ἀσφάραγος**, «σπαράγγι» παραπέμπουν όπως και το **σπάρτον** σε αντικείμενο κυλινδρικού σχήματος, εμφανίζοντας επέκταση προς μία διάσταση. Βλ., τέλος, και το ΠΕ **ἀρπεδόνη**, «*σχοινίον θηρευτικὸν πρὸς παγίδευσιν ἀγρίων ζῴων*» (L-S) το οποίο οδηγεί πίσω στα ομόρ. με θ. **ἅρπ**- (βλ. σημ. 178).

προερχόμενο από το Ετρ. **lauχum**, [επικεφαλής διοικητικής περιφέρειας] (G) χρησιμοποιείται μετωνυμικά και για το σύνολο των Ετρούσκων, κατά τα πρότυπα του **λαός**. Ο Β. στο *EDG* το θεωρεί ΠΕ και ο F. επίσης πιστεύει ότι πρόκειται για ΠΕ όρο. Η συνήθης σύνδεση προς το **λάας**, «πέτρα» δεν ευσταθεί.

39) **lein**, «πεθαίνω» (McC) (**A**): Ελλ. **λίθος**, άγνωστης ετυμολογίας με αρκετές άστοχες ΙΕ ερμηνείες. Διασώζεται το όνομα ετρ. θεότητας **Leinθ** η οποία φαίνεται να σχετίζεται με το θάνατο. Σε εικονογραφική παράσταση ετρ. καθρέφτη εικονίζεται ο Ηρακλής ως θριαμβευτής του θανάτου πλαισιωμένος από τις θεότητες **Mean**, «νίκη» (που τον στεφανώνει) και **Leinθ**, η οποία κοιτάζει αλλού πιθανώς ως ένδειξη ήττας. Το **Leinθ** εμφανίζει μεγάλη φωνολογική σύμπτωση με το **λαϊνθη** «πέτρινη λάρνακα». Στο ζεύγος **λίθος**/**λαϊνθη** εμφανίζεται η συχνή ΠΕ κατ. -(**ν**)**θος** η οποία θεωρώ ότι εκφράζει εγγενή ιδιότητα (βλ. και σημ. 253). Πιθανολογώ ότι η ταυτοποίηση της πελ. ρίζας **lein**- στο **λίθος** σχετίζεται με την απουσία ζωής που χαρακτηρίζει τα άβια υλικά, όπως οι πέτρες. Επομένως μια κυρ. ετυμ. ως «με θάνατο», «με ακινησία» είναι πιθανή. Παραλ. του **λίθος** πρέπει να είναι το **πλίνθος**/**πλίθος**, «τούβλο». Η ιδιάζουσα εναλλαγή **πλ**-/**λ**- απαντάται και αλλού, π.χ. **πλάταξ**/**λάταξ** με αμφότερα τα ΠΕ κατά *EDG* λ. να παραπέμπουν σε υδρόβια ζώα. Η παραλ. παραπέμπει σε κάποιο εξωτικό φώνημα, πιθανώς το χειλοποιημένο /p^w/.

40) **leu**, «λιοντάρι» (G) και **leuna**, «λέαινα» (McC) (**A**, **B**?): Ελλ. **λέων** (ΠΕΥ) με πιθανά ομόρριζα και σε Σημ. γλώσσες, π.χ. Ακκ. **labum** (𒆷𒁍𒌝), «λέων». Ίσως πανάρχαιος όρος άγνωστης, προς το παρόν, προελεύσεως που μέσα από το ΠΕΥ πέρασε στα Ελληνικά.

41) **lis**, «πεδίο», «χωράφι» (G) (**A**): Ελλ. **λισσός**, «λείος», «ομαλός». Στην *Οδύσσεια* απαντάται με τη μορφή **λίς**, «λεία».

42) **luca**, «πόνος» (McC) (**A**): Ελλ. **λύπη**, αβέβαιης ΙΕ ετυμ. κατά *EDG*. Εκ του ετρ. λ. οι McC προτείνουν την προέλευση του Λατ. **luctus**, «θρήνος» το οποίο έχει πολλά ΙΕ ομόρ. μεταξύ άλλων το Ελλ. **λυγρός**, «θρηνητικός». Ωστόσο, μια παραπομπή στο Ελλ. και πιθανότατα μη ΙΕ **λύκος** θεωρούμε ότι δεν μπορεί να αποκλειστεί, μεταξύ άλλων και λόγω του χαρακτηριστικού αλυχτίσματος του αρπακτικού ζώου το οποίο θυμίζει θρήνο. Ομόρ. του **λύκος** θα πρέπει να θεωρηθεί το **λύσσα**, «πολεμική μανία», «οργή» το οποίο παραπέμπει ευθέως στην αρπακτική φύση του ζώου (το **–σσα** αποτελεί χαρ. κατ. θηλ. ονομάτων, συνήθως ΠΕ). Μια προγονική πελ. μορφή *luk^w- θα μπορούσε να οδηγήσει στην τροπή του χειλοϋπερωικού /k^w/ σε ουρανικό (**luca**) και χειλικό (**λύπη**) αντίστοιχα. Από την άλλη υφίσταται και Ετρ. **lup**, «πεθαινω». Είναι αρκετά ελκυστικό να αντιπαρατεθεί με το Λατ. **lupus**, «λύκος». Ο λύκος εμφανίζεται συχνά να κατέχει ένα μυθολογικό/θρησκευτικό ρόλο στενά συνδεδεμένο με το θάνατο. Στην ετρ. σφαίρα ο *Calu*, χθόνια θεότητα του Κάτω Κόσμου εμφανίζεται με μορφή λύκου. Ο ετρ. Χάροντας, *Xarun*, αναπαρίσταται με μυτερά αυτιά που μοιάζουν με αυτά του λύκου. Ανατρέχοντας στην ελλ. μυθολογία βλέπουμε ότι ο Πελασγός Λυκάων τιμωρήθηκε από το Δία, μεταμορφώνοντάς τον σε λύκο καθώς θυσίασε το γιό του. Σε ανάμνηση αυτής της ανόσιας πράξης στην κορυφή του Λύκαιου όρους τελούνταν μέχρι και τα τέλη της 1^{ης} χιλ. τα «Λύκαια», τα οποία περιλάμβαναν ανθρωποθυσίες, όπως ο Παυσανίας αφήνει να εννοηθεί. Βλ. και **luscni**.

43) **luscni**, «λάμπερός» (McC) (**Δ**): Τόσο το ετρ. λ. όσο και άλλα ομόρριζα (**lusce**, «φως», «λάμψη», λυκόφως (McC), **lusχnei**, «φεγγάρι», **Losna**, [ιταλική θεά της σελήνης, εξ ου και Λατ. **luna**[176], «φεγγάρι»] κλπ) παραπέμπει ευθέως στην ΠΙΕ ρίζα **lewk-*, «λάμπω», «λαμπερός» που έχει αναρίθμητα παράγωγα σε όλες σχεδόν τις ΙΕ γλώσσες. Ενδεικτικά Χεττ. **luukari** (𒇻𒌑𒅗𒊑), «ξημερώνω», Σανσ. **rócate** (रोचते), Λατ. **luceo**, «λάμπω», **lux**, «φως», Αρχ. Ιρλ. **luchair**, «απαστράπτων», Ρωσ. **luć** (луч), «ακτίνα φωτός», Περ. **roxś** (رخش), «φως», Αρμ. **luys** (լույս), «φως», «αυγή», Γερμ. **licht** και Αγγ. **light**, «φως». Στα Ελλ. η ρίζα απαντάται στα **λύχνος**[177]**,** **λευκός** και πιθανότατα **λεύσσω**, «κοιτάζω» αλλά και ως συνθ. στα **λυκόφως**, **λυκαυγές**. Εικάζεται ρίζα **λυκ-* η οποία υπονοεί την ύπαρξη ενός ελλ. αντίστοιχου ***λύκη**, «φως», το οποίο παραμένει παντελώς αμαρτύρητο. Αποτελεί γλωσσικό κατασκεύασμα με βάση το **αμφιλύκη**, «γλυκοχάραμα». Μεγάλο ενδιαφέρον έχει το **λυκάβας/λυκάμας**, «έτος», «νέο φεγγάρι» (αβέβαιες ερμηνείες αμφότερες) όπου η ρίζα εντοπίζεται ως α' συνθ. και το οποίο, σε αντίθεση με τα υπόλοιπα ομόρ., δεν διαθέτει ΙΕ ετυμολογία και ταξινομείται ως ΠΕ στο *EDG*. Η ερμηνεία εκ των ***λυκ-** + **ἄβα**, «*τρόχος*» (Η) είναι η πιθανότερη και υποδηλώνει την πορεία του ήλιου στον ουρανό κατά τη διάρκεια της μέρας ή του έτους. Εκ του **λυκάβας** πιθανότατα προέρχεται το **Λυκαβηττός**, με την χαρ. ΠΕ κατ. **–ηττος** (βλ. σελ. 60). Με βάση την ερμηνεία που δίνεται στο Ετρ. **par**, **tul**, το **Λυκαβηττός** ως «στην τοποθεσία της πορείας του φωτός» ή πιο απλά «εκεί που βγαίνει ο ήλιος». Στα αρχαία χρόνια ο Λυκαβηττός βρισκόταν στα ανατολικά της Αθήνας, έτσι ώστε κάθε πρωί οι Πελασγοί ντόπιοι έβλεπαν τον ήλιο να ανατέλλει πάνω από τον λόφο. Η ύπαρξη των ΠΕ **λυκάβας**, **Λυκαβηττός** αλλά και μια σειρά άλλων ονομάτων όπως **Λυκόσουρα**, **Λυκάων**, **Λύκαιον** όρος[178] αλλά και οι περιοχές Λυκία και Λυκαονία στην Ανατολία υποδεικνύουν ότι η ρίζα **λυκ-* είναι αρχαιότερη από την εμφάνιση ΙΕ γλωσσικών

---

176 Όμοια έχουμε και Ελλ. **λουνόν**, «*λαμπρόν*» (Η).

177 Η φωνολογική αντιστοίχιση του **λύχνος** με τα Ετρ. **luscni**, **lusχnei** είναι αξιοπρόσεκτη καθώς έχουμε εμφάνιση του ένρινου /n/ το οποίο δεν εμφανίζεται σε άλλα ελλ. ομόρριζα. Ο λύχνος, άλλωστε είναι ένα εργαλείο καθημερινής χρήσης. Εντάσσεται σε μια κατηγορία όπου ΠΕ όροι αφθονούν.

178 Η Λυκόσουρα ήταν αρχαιότατη πόλη της Αρκαδίας, η οποία θεωρούνταν ως η πρώτη πόλη όχι μόνο της περιοχής αλλά όπως ισχυρίζεται ο Παυσανίας ολόκληρου του κόσμου (συγκεκριμένα, «*Λυκόσουρά ἐστι πρεσβυτάτη, καὶ ταύτην εἶδεν ὁ ἥλιος πρώτην*», όπου γίνεται ευθέως λόγος για το θεϊκής φύσεως ηλιακό φως και στην αντίστοιχη ρίζα **λυκ-*), γεγονός που υποδεικνύει την παλαιότητά της. Την Λυκόσουρα ίδρυσε ο Λυκάονας, υιός του Πελασγού, ο οποίος έφερε τα «φωτα» του πολιτισμού (εξ ου ίσως και η χρήση της ρίζας) στους ντόπιους οι οποίοι κατοικούσαν σε σπηλιές. Προφανέστατα, όλα τα παραπάνω μας πηγαίνουν στο μακρινό προελληνικό παρελθόν. Στο Λύκαιον όρος ο Λυκάων πραγματοποιούσε αγώνες αλλά και μυστηριακές τελετές προς τιμήν του Λυκαίου Διός, οι οποίες περιλάμβαναν ανθρωποθυσίες που φαίνεται ότι επιβίωσαν μέχρι την εποχή του Παυσανία. Ο νεοπλατωνιστής Πορφύριος τις παρομοιάζει με ανάλογες τελετές των Καρχηδονίων Φοινίκων προς τον Μόλωχ. Τέτοιες βάρβαρες παγανιστικές πρακτικές μεσανατολικής προέλευσης ίσως αντικατοπτρίζουν τη σταδιακή αλλοίωση της αντίληψης του θείου από τον άνθρωπο στον ελλαδικό χώρο, από κάτι απαστράπτον και μεγαλοπρέπες σε κάτι ταραχώδες και φρικιαστικό, που επήλθε μάλλον με τον ερχομό του δεύτερου νέο-πελασγικού γλωσσικού στρώματος του ΠΕΥ. Αρχαιολογικές έρευνες έχουν εντοπίσει κατάλοιπα θρησκευτικών τελετών στο Λύκαιο όρος αναγόμενα στις απαρχές της 3ης χιλιετίας, ημερομηνία που συμπίπτει με τις εκτιμήσεις μας για την γλωσσοπολιτισμική μεταβολή που σημειώθηκε στον ελλαδικό χώρο την ίδια περίπου εποχή (βλ. σσ. 61-62). Οι τελετές του Λυκάονος ήταν γνωστές στην κλασσική εποχή ως Αρκαδικά Λύκαια τα οποία βρίσκουν το ρωμαϊκό αντίστοιχό τους στα Λουπερκάλια (*Lupercalia*), ετρ. προέλευσης θρησκευτική εορτή του χειμώνα.

ιδιωμάτων στον ελλ. χώρο (πέρα φυσικά από το ότι υπογραμμίζουν τις άρρητες σχέσεις μεταξύ Ανατολίας και ελλαδικού χώρου). Πράγματι, έχουμε Χαττ. **liś**, «έτος», το οποίο ευθέως παραπέμπει στην πορεία του (θείου) ηλιακού φωτός στον ουρανό. Η κοινή σημασία των **liś** και **λυκάβας**, υποδεικνύει ότι ορισμένοι όροι σχετικοί με τη ρίζα **λυκ-* είναι πανάρχαιοι και ανάγονται στην ΝΕ, όπως ο μύθος του εκπολιτιστή Λυκάονα υποδηλώνει. Ίσως η πανταχού παρούσα στις ΙΕ γλώσσες ρίζα να πρόκειται για παλαιοευρωπαϊκό γλωσσικό κατάλοιπο ύψιστης πολιτισμικής σημασίας. Το αυτό υποδεικνύει και η ύπαρξη ομόρ. σε μια μη ΙΕ γλώσσα, όπως τα Ετρουσκικά. Δεν φαίνεται να υπάρχει εύλογη εννοιολογική σύνδεση με το **λύκος** (βλ. **luca** παραπάνω), ωστόσο υπάρχει η πιθανότητα να έχουμε και εδώ εννοιολογική μετάπτωση/μεταβολή όρου σχετικού με (θείου) φωτός/λάμψης σε κάτι αρνητικό/απωθητικό, όπως παρατηρούμε και αλλού (βλ. **aiχe**, **σαλαμάνδρα**)[179]. Η αντιπαραβολή **Λυκόσουρα**/**Κυνόσουρα** (εκ του ΙΕ ετυμ. **κύων**, «σκύλος») υποδεικνύει ότι και το **λύκος** έχει μάλλον προέλευση εκ της ίδιας ρίζας, καθώς το **Λυκόσουρα** που παραπέμπει στο **λύκος** διαθέτει στενή μυθολογική συσχέτιση, με τα **Λυκάων** και **Λύκαιον** τα οποία μάλλον δεν είχαν εννοιολογική σχέση με τον λύκο[180] αλλά με το φως. Η πιο ισχυρή ένδειξη για τη συνάφεια του **λύκος** με τα παραπάνω είναι το λ. **λυκίσκος**, για το οποίο ο Η. μας πληροφορεί ότι πρόκειται για «*μὴ ἔχουσα ἀξονίσκον τροχαλία, τρῆμα δὲ μόνο*». Η τροχαλία, λοιπόν είχε μια κενή οπή στη μέση, παραπέμποντας στη μορφή ενός τόρου, όμοια με αυτή ενός σύγχρονου ντόνατ. Παραδόξως, ταυτόσημο ήταν και το πανάρχαιο αιγυπτιακό σύμβολο του θεού Ήλιου-Ρα (Θ). Θεωρώ πως εφ' όσον πλειάδα όρων εκ της ρίζας ***λυκ-** συσχετίζονται με το (θεϊκό ηλιακό) φως μας επιτρέπει να θεωρήσουμε και το **λύκος** ως ομόρ. άσχετα αν φαινομενικά δεν υπάρχει νοηματική συνάφεια. Η απουσία αυτής οφείλεται σε δραματική εννοιολογική απόκλιση που οδήγησε την μετάπτωση του εννοιολογικού περιεχομένου της ρίζας **λυκ-* από θεϊκή λαμπρότητα και φως σε θάνατο και θρηνητική μανία. Επιπλέον, πιθανή θεωρείται μια ενδεχόμενη σχέση με το **λύγξ**[181], όνομα ενός ακόμα αγριμιού, όπου παρατηρείται ενρινοποίηση, φαινόμενο το οποίο χαρακτηρίζει ΠΕ όρους και μπορεί να εφαρμοστεί και εδώ αν θεωρηθεί ότι η ρίζα ***λυκ-** κατείχε μια προγονική μορφή **luk*^{w}**-**[182] από την οποία

---

[179] Είναι πολύ ενδιαφέρον το ότι μεταξύ των Λατ. **luctus**, «θρήνος» και Ετρ. **luscni** παρατηρείται η γνωστή από ΠΕ λ. παραλ. /sk/-/kt/.

[180] Το Λύκαιον όρος αποκαλούνταν και «Όλυμπος» από τους ντόπιους. Για την παραπομπή του **Ὄλυμπος** στο φως βλ. Ετρ. **fulumχva**.

[181] Το **λύγξ** πέρα από το αιλουροειδές φέρει την έννοια «λόξιγγας», «λυγμός» (οι λυγμοί ως γνωστόν μοιάζουν πολύ με το λόξιγγα καθώς και στις δύο περιπτώσεις κόβεται στιγμιαία η αναπνοή με έντονο ήχο). Πράγματι, αρκεί να ακούσει κανείς το ουρλιαχτό ενός λύγκα για να αντιληφθεί την ομοιότητα με το ανθρώπινο κλάμα. Είναι απορίας άξιο πως δεν έγινε μέχρι στιγμής η σύνδεση από τους γλωσσολόγους με αποτέλεσμα, το **λύγξ** και το ρ. **λύζω** «κλαίω με λυγμούς» (εξ ου ασφαλώς και το **λυγμός**) να κατέχουν παραδόξως διαφορετική ετυμολογία στο *EDG*, με το δεύτερο να θεωρείται παράγωγο ΙΕ ρίζας. Το αν προέρχονται εκ της ίδιας πελ. ρίζας με το **λύκος** απαιτεί περισσότερη διερεύνηση. Το θρηνητικό ουρλιαχτό που χαρακτηριζει και τα δύο ζώα πέρα από τη φωνολογική ομοιότητα των **λύκος** και **λύγξ** το καθιστά πιθανό.

[182] Θεωρώ χειλοϋπερωικό /k^{w}/, το οποίο ετράπη σε χειλικό /p/ (**λύπη**) και ουρανικό /k/ (**λύκος**), βασιζόμενος στο Λατ. **lupus**, «λύκος». Για μια όμοια περίπτωση βλ. Ετρ. **fulumχva**. Μια παρόμοια φωνητική τροπή στα πλαίσια της Ελληνικής θα μας έδινε **λυπ**-. Το ουσ. **λύπη** (βλ. Ετρ. **luca**) εμφανίζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς συναρτάται άμεσα με την αρνητική χροιά που προσεδοθη σε ομόρριζα της οικογένειας των όρων που εξετάζουμε, όπως αποτυπώνεται στα **λύκος** και **λύσσα**, και την παραπομπή σε πένθος, πόνο, θρηνητική ή

προήλθαν όλοι οι όροι που αναφέρουμε, μεταξύ αυτών και οι θεωρούμενοι αποκλειστικά ΙΕ προέλευσης. Στο *EDG*, παρά την παράθεση ομόρ. του **λύγξ** στην ΙΕ οικογένεια, το λ. αποδίδεται σε κάποιο παλαιοευρωπαϊκό υπόστρωμα. Τέλος, υπάρχει μυθολογικός ήρωας **Λυγκεύς**, αδερφός του Ίδα[183], που κατείχε επληκτική όραση. Οι παραπομπές στο φως, στη λάμψη σε κάθε περίπτωση είναι εμφανείς.

44) **mene**, «υπηρεσία», λειτούργημα» (McC) (**A**): Πιθανώς σχετίζεται με το **Μίνως**, το όνομα του θρυλικού βασιλιά της Κνωσσού. Φαίνεται να υπάρχει σημαντική φωνητική απόκλιση από το ετρ. λ. όσον αφορά τα φωνήεντα αλλά αυτή μπορεί να αμβλυνθεί εάν ληφθεί υπόψη το ότι το ετρ. /e/ ήταν αρκετά κλειστό και εύκολα εναλάσσονταν με το /i/ σε διάφορες λημματικές παραλλαγές[184]. Μεγαλύτερη ομοιότητα του **mene** εμφανίζεται με το Λατ. **munus**, «διοικητικό αξίωμα» αλλά και «υπηρεσία», «προσφορά» τα ο οποίο πρέπει να αποτελεί δάνειο από το ετρ. ετ., παρά τις απόπειρες να συσχετιστεί με γερμανικά ΙΕ λήμματα. Το **mene** προέρχεται εκ του Ετρ. **men**-, «δίνω», «προσφέρω» το οποίο υποδεικνύει μια αρκετά προοδευτική αντίληψη περί του ρόλου και του σκοπού της κρατικής διοίκησης και εξουσίας έχοντας ως προτεραιότητα την εξυπηρέτηση και διατήρηση της συνοχής της κοινωνίας στους αντίποδες ενός εξουσιοκεντρικού απολυταρχικού συστήματος. Εξίσου μεγάλη συνάφεια με το Ετρ. **mene** εμφανίζει το **Μενέλαος**, με πιθανή ετυμολογία «υπηρέτης του λαού» ή κάτι παραπλήσιο. Το **Μίνως** εικάζεται από ορισμένους ότι δεν ήταν όνομα ενός μόνο προσώπου της μυθολογίας αλλά τίτλος που προσδιόριζε αρμοδιότητες. Είναι λοιπόν πιθανό το **Μίνως** (η ΠΕ κατ. –**ως** είναι χαρακτηριστική, βλ. Ετρ. **tiria** και **Τάλως**) να αποτελεί τον αρχαιότερο διοικητικό τίτλο που αποτυπώνει τη επικρατούσα σύγχρονη αντίληψη περί ηγέτη-υπηρέτη του εκλογικού σώματος/λαού. Εκ του Λατ. **munus** και των παραγώγων του προκύπτουν πολλοί σύγχρονοι όροι θεμελιώδους πολιτικής σημασίας όπως τα Αγγ. **community**, «κοινότητα», **municipal**, «δημοτικός» κ.α. Στα Σουμ., τέλος, έχουμε το **me**/**mi** (𒈨), ένας αρκετά αόριστος όρος που δηλώνει επίσης «αξίωμα», «λειτούργημα», «αρμοδιότητα» αλλά και κάθε διάταξη που όριζε τις ανθρώπινες σχέσεις και ήθη εμπεριέχοντας, ωστόσο, και τον θεϊκό παράγοντα ως πηγή καθορισμού και εγκυροτητάς τους, κάτι σαφώς συνθετότερο αλλά ανάλογο με τις βιβλικές Δέκα Εντολές. Ο στίχος στην *Οδύσσεια* «*Μίνως ἐννέωρος βασίλευε Διὸς μεγάλου ὀαριστής*» (τ 179) υποδηλώνει τη στενή συναλληλία μεταξύ θνητού ηγεμόνα και θεού και πιθανώς την εκπόρευση της βασιλικής εξουσίας και τον καθορισμό τον παραμέτρων της από την θεότητα.

45) Ετρ. **neś**, «νεκρός» (G) (**Γ**). Ελλ. **νέκυς**, «νεκρός», ΙΕ ετυμ. Επίσης έχουμε Λατ. nex, «φόνος». Πιθανώς πρόκειται για δάνειο από κάποια ιταλική ΙΕ γλώσσα προς τα Ετρ.

αρπακτική μανία. Άλλα πιθανά ομόρ. όπου διαφαίνεται η εννοιολογική μετάπτωση είναι τα **λυγρός**/**λευγαλέος**, «λυπηρος», «ολέθριος», «θλιβερός» (L-S), τα οποία ο Β. στο *EDG* (σελ. 850) θεωρεί ταυτόσημα φωνολογικά μα και εννοιολογικά ως παραλλαγές μιας κοινής, χαμένης για αυτόν, ρίζας με αβέβαιη ΙΕ ετυμ.

183 Το **Ἴδας** είναι κατ' εξοχήν ΠΕ όνομα που απαντάται και σε βουνά όπως η μινωική/φρυγική Ίδη άρα εξίσου αρχαίο θα μπορούσε να θερηθεί και το **Λυγκεύς**, κάτι που η συχνά απαντώμενη σε ΠΕ όρους κατ. –**ευς** φαίνεται να ευνοεί.

184 Bonfante & Bonfante, 2002, σελ. 79

46) **nefts**, «εγγονός» (W) (**Δ**, **Γ**?): Ελλ. **νέποδες**, «παιδιά», «νεογνά φώκιας», «απόγονοι» (ποιη.) (εν. **νέπους/νέπως**), πιθανότατα ΙΕ ετυμ. (βλ. Αγγ. **nephew**, Λατ. **nepos** κλπ) αλλά και Ελλ. **ἀνεψιός**. Η αποκοπή του αρχικού **α**- είναι ενδεικτική πολλών ΠΕ όρων. Ίσως η ΙΕ ετυμ. είναι σωστή αλλά οι ρίζες του λ. να ανάγονται βαθύτερα στο παρελθόν, πριν από τη διαμόρφωση της ΙΕ οικογένειας.

47) **neri**, «νερό», «ζωηρός» (McC) (**Α**, **Β**?): Ελλ. **νερό** (και **ναρός** «υγρός», «ρευστός»). Εκ του οποίου προκύπτει το όν. **Νηρεύς** για τον ελάσσονα θαλάσσιο θεό. Από τις κόρες του, νηρηίδες, προέκυψαν στη δημοτική οι νεράιδες της λαϊκής φαντασίας. Στα πλαίσια των ΙΕ γλ. έχουμε: Σανσ. **nira** (नीर), «νέρο» το οποίο όμως πρέπει να αποτελεί υποστρωματικό όρο καθώς στις Δραβιδικές γλ. της νότιας Ινδίας απαντούμε τα Ταμίλ γλ. **nir** (**நீர்**) και Κανν./Τελ. **nīru** (**ನೀರು**), «νερό». Ο όρος ανάγεται στην Πρωτο-Δραβιδική (ΠρΔ) γλώσσα, για την οποία έχουμε την ανακατασκευή ***nīr**[185]. Επίσης, στις Σημ. γλ. έχουμε Ακκ. **nārum** (𒈾𒊒), Εβρ. **nahar** (נָהָר), Αρ. **nahr** (نهر), «ποταμός», όλα εκ του ΠρΣ ***nahar**. Τέλος, παρατηρείται και Τουρ. **nehir**, «ποτάμι» (δανεικό του αραβικού λ.). Η αναγωγή σε όρους των υποθετικών προγονικών γλωσσών σύγχρονων γλωσσικών οικογενειών υποδεικνύει βαθιά αναγωγή στο παρελθόν. Η δεύτερη σημασία του ετρ. ετ. σχετική με ζωντάνια βρίσκει ασφαλώς το ελλ. αντίστοιχό της στα **νηρός**, «φρέσκος», «νεαρός»[186] και **νηρόν**, [το φρέσκο νερό]. Συμπερασματικά το **νερό** προέρχεται από ένα αρχαιότατο μη ΙΕ λ., απόγονοι του οποίου απαντώνται σε πολλές από τις επιμέρους οικογένειες της υποθετικής μακρο-οικογένειας των Νοστρατικών γλωσσών στην οποία ενδεχομένως ανήκει και η νέο-Πελασγική γλώσσα μαζί με τα συγγενικά προς αυτή ιδιώματα. Ανήκει οπωσδήποτε στο ΠΕΥ. Η ετυμολογία που του αποδίδεται ως «*νηρόν ὕδωρ*» («φρέσκο νερό») είναι ελλιπής αλλά εν μέρει σωστή, μιας και το επ. **νηρός** παραπέμπει στα καθαρά υπόγεια ύδατα που οι αρχαίοι θεωρούσαν ότι εκπήγαζαν από τα σπλάχνα της Γης και ενίοτε του Κάτω Κόσμου, εξ ου και **νέρτερος**,

---

185 Πιστεύεται ότι ο πολιτισμός της Κοιλάδας του Ινδού στο σημερινό Πακιστάν, του οποίου το σύστημα γραφής δεν έχει ακόμα αποκωδικοποιηθεί, μιλούσε ένα προγονικό των σημερινών Δραβιδικών γλ. ιδίωμα. Από εκεί οι «Άριοι» ινδοευρωπαιόφωνοι που έγραψαν τις Βέδες και τα υπόλοιπα ιερά κείμενα του ινδικού πολιτισμού στα αρχαία Σανσκριτικά άντλησαν πολλές λέξεις, με την αρχαία Δραβιδική γλ. του πολιτισμού της Κοιλάδας του Ινδού να λειτουργεί μάλλον ως υπόστρωμα, όμοια με την περίπτωση του ΠΕΥ.

186 Υπάρχει η συμβατική εκδοχή της προέλευσης του λ. **νερό** εκ του «*νεαρὸν ὕδωρ*» («φρέσκο νερό») ωστόσο πολύ δύσκολα μια τέτοια έκφραση θα μπορούσε να αντικαταστήσει στον καθημερινό λόγο την κατεστημένη λέξη για το νερό, πόσο μάλλον στην ελληνική γλώσσα η οποία από τα μυκηναϊκά χρόνια μέχρι σήμερα διακρίνεται για το συντηρητισμό της. Βέβαια, δεν έχουν λείψει περιπτώσεις αντικατάστασης αρχαίων όρων για αρκετά θεμελιώδεις έννοιες με πιο «δημοτικές», όπως π.χ **ψάρι** στη θέση του **ἰχθύς** και **ψωμί** στη θέση του **ἄρτος**. Ο όρος **νερό** και όχι **ὕδωρ** (αδιαμφισβήτητα ΙΕ ετυμ.) απαντάται και στη διάλεκτο των Γκρίκο/Γκρεκάνων της κάτω Ιταλίας. Η καταγωγή του γλωσσικού ιδιώματος των Γκρίκο είναι αμφιλεγόμενη, καθώς άλλοι αποδίδουν τη μειονότητα σε απομεινάρια των αρχαίων Ελλήνων αποίκων της 1ης χιλιετίας και άλλοι σε πιο πρόσφατη βυζαντινή πρόσμειξη ή ακόμα και νεωτερική μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης. Αξίζει να αναφερθεί, ωστόσο, ότι ο όρος **νερό** χρησιμοποιείται και στην ποντιακή διάλεκτο. Η ολοκληρωτική επικράτηση της ορολογίας αυτής σε όλα τα μήκη και πλάτη του Ελληνισμού μόλις τη μεσαιωνική περίοδο από μία φράση που ακούγονταν κυρίως σε αστικό περιβάλλον μου φαίνεται αδύνατη. Είναι πάντως ευτύχημα σχεδόν μεταφυσικού επιπέδου το γεγονός ότι ο όρος «νερό» φαίνεται ότι άρχισε να χρησιμοποιείται ευρύτατα τα χρόνια του Μεσαιωνικού Ελληνισμού, επί Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, τον καιρό που η θρυμματισμένη εδώ και αιώνες από τους ανέμους της ιστορίας και των φυλετικών ανακατατάξεων γεωπολιτισμική πελασγική ενότητα του Αιγαιακού χώρου (Ρούμελη και Ανατολία) αποκατεστάθη για πάνω από χίλια χρόνια.

«υπόγειος», «υποχθόνιος». Ασφαλώς, το ζεύγος **neri**/**νερό** είναι από τα πιο αξιοσημείωτα που παρατίθενται εδώ και προσφέρει ισχυρή στήριξη στην υπόθεσή μου περί ταύτισης του πιο πρόσφατου γλωσσικού στρώματος της Ελληνικής γλώσσας με μια προγονική μορφή της γλώσσας των Ετρούσκων.

48) **niθu**, «σπλάχνα» (W) (**A**): Ελλ. **νηδύς**, «κοιλιά», εντασσόμενο στο ΠΕΥ κατά *EDG*.

49) **par**, «σπίτι», «ναός» (G) (**A**): Αναμφίβολα σχετικό με το Λουβ. **parna**, «σπίτι» εκ του οποίου προκύπτει και ο **Παρνασσός**, γεγονός που υποδηλώνει ότι και οι Ανατ. γλ. κληρονόμησαν αντίστοιχους με τους υποστρωματικούς της Ελλ. γλ., το οποίο οφείλεται στην παρουσία του ΠΕΥ που ομιλούνταν εκατέρωθεν του Αιγαίου πελάγους. Το Ετρ. **parniχ**, «θρησκευτικός» εμφανίζει ακόμα μεγαλύτερη συνάφεια και υπογραμμίαζει τη θρησκευτική διάσταση της οικίας ως τόπος κατοικίας των αποθανόντων προγόνων. Πιθανώς σχετικό το Λυδ. **bira**, «σπίτι». Πολύ μεγαλύτερο ενδιαφέρον εμφανίζει το Γεω. **ts'inap'ari** (წინაპარი), «πρόγονος» με αρχαϊκή μορφή πληθ. **ts'inap'arni** (წინაპარნი), όπου **ts'ina-** (წინა-), «προηγούμενος» [187]. Πιθανώς, όπως και με την περίπτωση του **ἑστία**, ο αρχικός ΠΕ όρος έχει τη σημασία της οικογένειας, της προγονικής καταγωγής. Άλλωστε, στον Παρνασσό κατέληξε ο Δευκαλίων μετά τον κατακλυσμό που εξαπέλυσε ο Δίας όπου και πετώντας πέτρες στο έδαφος ανέστησε την ανθρωπότητα (βλ. **Petru**, κάτωθι). Επομένως, τυμολογώ το **Παρνασσός** ως «στην τοποθεσία των προγονικών εστιών/προγόνων» (βλ, **tul** για αντίστοιχο παράδειγμα). Βλ. και Ετρ. **lar**, **κυβερνάω**/**ῶ**, **σφαῖρα**.

50) **Petru** [ετρ. όν.] (G) (**A**): Ελλ. **πέτρα**. Διασώζεται σε ετρ. επιγραφή του 200 π.Χ. το όνομα *Petru Scevas* το οποίο αδιαμφισβήτητα ταυτίζεται με το Λατ. **Petrus** και το Ελλ. **Πέτρος** με προφανή ρίζα το ΠΕ κατά *EDG* **πέτρα**. Το όνομα **Πέτρος** ανάγεται στα πρωτοχριστιανικά χρόνια. Πρόκειται για απόδοση του Αρα. **Kepa** (כֵּיפָא), «πέτρα», ελληνιστί **Κῆφας**, το οποίο χρησιμοποιούσε ο Ιησούς Χριστός για τον ομώνυμο Απόστολο. Ωστόσο, υπάρχει και αρχαιότατο ουσ. **πέτρος**, «λίθος». Η χρήση του ετρ. ον. **Petru** 200 χρόνια τουλάχιστον πριν από τη χρήση του από τους Έλληνες και Ρωμαίους υποδεικνύει την ύπαρξη της ρίζας ***petr**- στα Ετρουσκικά. Όμοια, υπάρχει και το ετρ. επίθ. (*gentilicum*) **Petruni** το οποίο ταυτοποιείται από τον 7^{ο} αι. π.Χ. και αντιστοιχεί στο Λατ. **Petronius**. Πιθανώς να σχετίζεται με το Λατ. **patronus**, «προστάτης» το οποίο όμως παραδοσιακά συνδέεται με το ΙΕ **pater**, «πατέρας». Εάν μεταβούμε στη σφαίρα της ελλ. μυθολογίας, παρατηρούμε ότι ο Δευκαλίωνας, αφού επιβίωσε του ομώνυμου Κατακλυσμού, αναγέννησε το ανθρώπινο γένος πετώντας πέτρες από τις οποίες προήλθαν οι άνθρωποι. Υφίσταται έτσι ένας συσχετισμός μεταξύ προγόνων και λίθων, το οποίο μας επιτρέπει να υποθέσουμε μακρινή ετυμολογική σχέση μεταξύ των **πέτρα** και **πατήρ** (Λατ. **pater**) και των ομόρριζων τους στις υπόλοιπες ΙΕ γλώσσες. Βλ. και **πάτρα**, «κοινή προέλευση», «γένος». Ενδεχομένως, το ΠΙΕ *$ph_2t\acute{\bar{e}}r$*, «πατέρας» διαθέτει βαθύτερες γλωσσικές ρίζες και να συγγενεύει με το ετρ./πελ. ***petr**- λόγω κοινής απώτερης καταγωγής σε νοστ. πλαίσια. Επίσης, το Λατ. **patronum** σχετιζόμενο με το Ετρ. **Patronius** παραπέμπει εννοιολογικά στους προγόνους, άρα και στο ******$ph_2t\acute{\bar{e}}r$*, με τις προ-ΙΕ θρησκευτικές

[187] Ivantsov (2014)

προγονολατρικές αντιλήψεις (*Lares*/Λάρητες, βλ. **lar**) που κληρονόμησαν οι Λατίνοι από τους Ετρούσκους να διαδραματίζουν πεμπτουσιακό ρόλο.

51) **plavi**, «κλάμα» (McC) (**A**): Ελλ. **κλαίω**, για το οποίο υπάρχει η γενική παραδοχή ότι είναι ΠΕ. Οι μορφές **κλαύσω**, **κλαυθμός** παραπέμπουν σε μια αρχαϊκή μορφή ***κλαϝ**- που εμφανίζει μεγάλη σύμπτωση με το ετρ. λ. Άλλωστε, στα Λατ. έχουμε **fleo**/**flavi**, «θρηνώ» που αποτυπώνεται η ίδια κλίση με το ελλ. λ. Στα Αλβ. έχουμε **klan**/**qan**, «θρηνώ». Η διαφοροποίηση στο αρχ. σύμφωνο μεταξύ των παρατιθέμενων ομόρριζων ανάγεται σε κάποιο πελασγικό φώνημα, πιθανότατα το χειλοϋπερωικό /k^w/.

52) **repine**, «κλίση» (McC) (**A**): Ελλ. **ῥέπω**, αβέβαιης ετυμολογίας. Στο *EDG* προτείνεται διστακτικά ΠΕ προέλευση.

53) **ruva**, «αδερφός» (G): Ελλ. **ἀδερφός**/**ἀδελφός**. Η συγγένεια δεν είναι προφανής για αυτό θα απαιτηθεί να εξηγηθεί αναλυτικά η ερμ. των δύο όρων ως ομόρριζοι. Το **ἀδερφός** ετυμολογείται εκ του **δελφύς**, «μήτρα» που απαντάται και ως **δολφός**, με χρήση του αθροιστικού αρχ. **α-**. Εάν επισκεφτούμε τις Ανατ. ΙΕ γλώσσες έχουμε τα Λουβ./Χεττ. **taluppa**/**i**, «σβώλος», και **tarupp**- «συγκεντρώνω», «ενώνω» το οποίο είναι σχεδόν ταυτόσημο με τα Ελλ. **τολύπη**, «τούφα από μαλί ή βαμβάκι» και **τολυπεύω**, [συγκεντρώνω βαμβάκι σε ένα συσσωμάτωμα προκειμένου να χρησιμοποιηθεί στο γνεύσιμο][188]. Ήδη από τα παραπάνω έτ. παρατηρούμε παραλλ. εννοιολογικούς αλλά και φωνολογικούς (/r/~/l/, /v/~/p/-/p^h/) με το Ετρ. **ruva**. Επίσης έχουμε το συγγενές ετυμολογικά και φωνολογικά **θόρυβος**, [ταυτόχρονη ακρόαση πολλών διαφορετικών ήχων]. Φωνολογική και εννοιολογική συνάφεια εμφανίζεται με τα Ελλ. **λῶψ**/**λῶπος**, «*χλαμύς*» (H), «ιμάτιο» (εξ ο **λωποδύτης**, «ο αφαιρών τους λώπες/ενδύματα»), **λέπω**, «ξεφλουδίζω», «τρώγω». Όλα οι παραπάνω όροι έχουν την έννοια της προσκόλλησης/στενής σύνδεσης δύο ή περισσότερων συστατικών στοιχείων. Όμοια, προκύπτουν τα **λεπάς** «πεταλίδα προσκολλημένη στα βράχια», **λέπυρον**, «φλοιός», «κέλυφος», «φλούδα», **λέπρα** [ασθένεια με φολίδες που προσκολλώνται στο δέρμα], **λεπτός**, «ξεφλουδισμένος» (πρβ. με το Ετρ. **leθe**, «φίνος», «αδιόρατος»), **λοπός**, «φλοιός», «δέρμα»[189]. Όλα έχουν ΠΕ προέλευση κατά το *EDG*. Μπορούμε λοιπόν να υποθέσουμε μια (παλαιο-)πελασγική ρίζα ***lVp^h** που δηλώνει «προσκόλληση», «στενή σχέση». Με βάση όμως την ερμηνεία που δώσαμε στην υποθετική ρίζα ***lVp^h** μπορούμε να ερμηνεύσουμε τους παραπάνω όρους. Η ρίζα αυτή απαντάται στις Ανατ. γλώσσες ως **–r**/**lupp**. Έχει υποτεθεί μεν ΙΕ προέλευση αλλά εάν τα παραπάνω είναι ορθά αυτή μάλλον μπορεί να αποκλειστεί. Στα Χαττ. έχουμε τα έτ. **alep**/**alip**[190], «γλώσσα» και **milup**/**milip**, «βόδι». Για το

---

188 Επειδή το **taluppa** θεωρείται ΙΕ ετυμολογίας προτείνεται ότι το **τολύπη** είναι ανατ. δάνειο. Η πιθανότητα τα δύο έτ. να αποτελούν δάνεια από ένα κοινό γλωσσικό υπόστρωμα δεν έχει ληφθεί υπόψη από ερευνητές. Βλ. για παράδειγμα τη θεώρηση του Melchert (1998).

189 Εξ ου πιθανότατα και τα ΠΕ **αἱμάλωψ**, [μάζα πηχτού αίματος σαν θρόμβος επί του δέρματος] και **αἰγίλωψ**/**ἀγχίλωψ** [οίδημα στο μάτι] αλλά και «*εἶδος δρυὸς μετὰ γλυκέος καρποῦ*» (L-S) το οποίο μάλλον παρέπεμπε σε κάποιο μορφολογικό εξόγκωμα του κρανίου της κατσίκας.

190 Μέσω της ρίζας ***lup** (ή πιθανότερα ***lip**) το **alep** μπορεί να ετυμολογηθεί ως: **a**- [προθ. 3ου πρ. υπ./αντ.] + ***lip**, «προσκολλώμαι», δίνοντας την ερμ. «αυτό [που] προσκολλάται» (βλ. και Χαττ. **antuḫ**), κάτι το οποίο ταιριάζει απόλυτα με τη λειτουργία της γλώσσας κατά τη βρώση, ή ακόμα και με τη θέση της στην στοματική

δεύτερο ετ. έχει υποτεθεί μια εναλλακτική απλοποιημένη μορφή ***lup**[191]. Δεδομένων των παραπάνω και των ομόρριζων **taluppa**/**τολύπη** μπορούμε να υποτεθεί μια χαττ. μορφή ***talup**/***talip**, με **ta-** ονομαστικό πρόθεμα (βλ. **tabarna**, **taśtuppa**), έτσι ώστε να έχουμε την ερμηνεία «αυτό που προσκολλάται/συνενώνεται», «σύμπλεγμα/συσσωματώωμα». Το πρόθεμα αυτό διατηρήθηκε απολιθωμένο στα Ελλ. αλλά απολέσθηκε για τον ετρ. όρο, εξ ου και **ruva**. Με βάση τα παραπάνω, ερμηνεύουμε το **ἀδερφός**/**ἀδελφός** εκ του **ἀ-δολφός** (με προγονική μορφή **talup*, «συνδεδεμένος/προσκολλημένος). Βλ. και **Εὐρώπη**.

54) **śeu**, «Δίας» (W) «μέρα», «πρωί» (G) (**Δ**, **Β**?, **Α**??): Ελλ. **Ζεύς**, γεν. **Διός**/**Ζηνός** και επίσης **Δευς** (Βοι.), **Σιός**/**Θιός** (Ιω.), **Ζάν** (Δωρ.), **Δάν** (Αιολ.), **Τάν** (Κρ.). Το θεωνύμιο απαντάται και ως Καρ. **Lefs** αλλά και Λυδ. **Zusi**. Επίσης, Χεττ. **śiuś** (𒅆𒍑), «θεός»[192] και **Śiwat** (𒌓) [θεότητα της ημέρας], «ημέρα»[193] όπως και Λουβ. **Tiwaz** (𒁲𒉿𒀭𒍝), «θεός του ήλιου». Ο Ρ. ερμηνεύει το **śeu** ως «άνωθεν», «επουράνιος», π.χ. «[…]*farϑan aiseraś śeuś*», «…των άνωθεν θεών-γεννήτορων». Παραλ. του **śeu** είναι το **zev** με ταυτόσημη ερμ. το οποίο εμφανίζει ακόμα μεγαλύτερη ομοιότητα με το **Ζεύς**. Επίσης, κατ' αναλογία με το ζεύγος **Ζεύς**/**Σιός** που αντιστοιχεί στο **śeu**/**zev**, και το **Τάν** μπορεί να αντιπαραβληθεί με το Ετρ. **Tin**/**Tin(i)a**[194] [ο ύψιστος θεός των ουρανών, ο ετρ. Δίας]. Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε στενή συσχέτιση του ον. του πατέρα των θεών με έννοιες όπως ηλιακό φως, ουρανός, και τα όσα εν γένει βρίσκονται άνωθεν. Οι πολλαπλές παραλλαγές στο αρχικό σύμφωνο και οι παραπομπές σε μη ΙΕ γλώσσες υποδεικνύουν ότι η παραδοσιακή ΙΕ ερμηνεία εκ του **dyéws*, «ουρανός», είναι πιθανόν ελλιπής[195]. Αν και η συμβατική ανακατασκευή του όρου για την Πρωτο-Ελληνική (ΠρΕ) γλώσσα είναι ***dzéus**, η ποικιλία διαφορετικών μορφών και αρχικών συμφώνων εντυπωσιάζει, ιδιαίτερα αν αναλογιστεί κανείς ότι πρόκειται για έναν πεμπτουσιακό θρησκευτικό όρο ο οποίος δύσκολα θα υφίστατο σημαντική διαφοροποίηση ανάλογα με την τοπική διάλεκτο. Η ανώμαλη κλίση του ουσιαστικού (εμφάνιση των **δ**-μορφών μονάχα στις γεν., δοτ. και αιτ. πτ.), καθώς και η εμφάνιση του τ. –**ν** στην ονομ. πτ. στις μορφές **Δάν**/**Ζάν**/**Τάν** δημιουργεί ερωτηματικά. Ενδεχομένως, μόνο ο όρος **Δεύς**, γεν. **Διός**[196] έχει γνήσια ΙΕ προέλευση και έχει συγχωνευθεί κλιτικά με τον ΠΕ όρο **Ζεύς** ο οποίος

κοιλότητα και τη στενή επαφή της με τον ουρανίσκο. Με βάση τα παραπάνω μπορούμε να δημιουργήσουμε ετυμολογικές γέφυρες με τα **λέπας**/**λεπάς**, **λέπω**, **λοπός**, **λῶπα** και **Εὐρώπη**

191 Kassian (2015) και Akulov (2017)

192 Πιθανότατα ομόρ. εμφανίζεται και στη γλώσσα των Ουραρτίων (συγγενική της Χουρρ.) ως **Šiuini**/**Šivini** (𒀭𒅆𒌑𒄿𒉌), [ο θεός του ήλιου], αλλά και στα Χουρρ. ως **Šimige** (𒀭𒅆𒈪𒄀), Συγγένεια ενδέχεται να υπάρχει και με το Σημ. **Šamaš** (𒀭𒌓), ο θεός-ήλιος των Βαβυλωνίων. Τέλος στην γλώσσα των Χάττι έχουμε **šemu**, «ήλιος».

193 Παρομοίως, έχουμε στα Ετρ. **Tin**, τον ανώτερο θεό των επουρανίων αλλά και **tin**, «ήλιος», «ημέρα» και στα Λατ. **deus**, «θεός», αλλά και **dies**, «ημέρα».

194 Βλ. και Σουμ. **dingir**/ **diŋir** (𒀭), «θεος/ά».

195 Ειδικά η καρική εκδοχή του ονόματος φαίνεται να κινείται εντελώς εκτός των συμβατικών πλαισίων της ΙΕ φωνολογίας, λόγω της παρουσίας του υγρού /l/, στη θέση του οδοντικού /d/ και παραπέμπει σε άλλα παραδείγματα φωνητικής παραλλαγής σε ΠΕ όρους, όπως **λ-αβύρινθος**/**δ-αβύρινθος**, που παρουσιάσαμε στην εν. 2.

196 Η ονομ. **Δίας** δεν εμφανίζεται στην αρχαία γραμματεία

όμως πρέπει να έχει δεχθεί έντονη πελασγική επίδραση. Οι υπόλοιπες μορφές, ειδικά οι λήγουσες σε -**ν** τολμώ να τις εντάξω στο ΠΕΥ[197]. Ως εκ τούτου και λαμβάνοντας υπόψη και τις ανατ. και ετρ. μορφές μπορεί να υποτεθεί η παρουσία στην αρχική παλαιο-πελασγική μορφή όχι ενός τριβόμενου /dz/, αλλά ενός άφωνου φατνιακού πλευρικού προστριβόμενου συμφώνου /tɬ/ (βλ. σημ. 174) το οποίο θα μπορούσε να εκφυλιστεί σε /s/, /š/, /z/, /tʰ/, /t/, /d/ αλλά και /l/. Οι καταλήξεις σε /n/ μπορούν να αντιπαραβληθούν με τις χουρ. και σημ. μορφές με /m/ αλλά και με τη σουμ. σε /n-ŋ/ που παρατίθενται στη σημ. 197. Η ομοιότητα του ΠΙΕ **dyéws* με τον αντίστοιχο ΠΕ όρο για τον «ανώτατο θεό» ενδεχομένως να οφείλεται σε σύμπτωση ή πιθανότερα σε αναγωγή στο απώτερο γλωσσικό και ιστορικό παρελθόν με χρήση της νοστρατικής θεωρίας. Πολύ πιθανόν να πρόκειται για πανάρχαιο όρο ο οποίος πέρασε στα ΙΕ ιδιώματα αλλά και σε πολλές γλώσσες της Μεσογείου και της

---

197 Επιπλέον, ακόμα μεγαλύτερο περιθώριο για να εκφράσω την αμφιβολία μου περί αποκλειστικής παρουσίας στις ΙΕ γλώσσες του σχετικού με την υπέρτατη αρσενική θεότητα/κυρίαρχο του ουρανού θεωνυμίου μου δίνει η παρουσία του έτερου θεωνυμίου **Διόνυσος**, όπου, ενώ προφανώς το α’ συνθ. παραπέμπει στο Δία (η ιδιότητα του Διονύσου ως υιός του Δία δεν αφήνει αμφιβολία περί αυτού), το β’ συνθ. όχι μόνο παραμένει αμφιλεγόμενο αλλά πιθανότατα δεν διαθέτει ΙΕ ετ. Η μοναδική πιθανή ερμ. σε ΙΕ πλαίσια συσχετίζει το ***νύσος** με το ΠΙΕ **suHnús*, «υιός» μέσω μετάθεσης. Η θεώρηση απορρίπτεται από τον Β. (*EDG*, σελ. 337) ο οποίος παραθέτει και την εκδοχή **Διονυτᾶς** που καθιστά την παραπάνω ΙΕ ετυμ. απίθανη. Με βάση τις παραλ. **Διόνυσος**/**Διονυτᾶς**/**Διόνυξος** η ασφαλέστερη ετυμ. περιλαμβάνει σύνδεση με το άγνωστης ετυμ. ρ. **νύσσω**/**νύττω**, «τρυπώ», «κεντώ» (αορ. **ἔνυξα**), το οποίο παραπέμπει άμεσα στο μύθο περί κυοφορίας του Διονύσου στο μηρό του Δία. Ο Δίας αφότου σκότωσε άθελά του, παρασυρμένος από τις μηχανορραφίες της ζηλόφθονης Ήρας, τη μητέρα του Διονύσου, Σεμέλη, πήρε το βρέφος και το έρραψε μέσα στο μηρό του απ’ όπου εν τέλει ο θεός γεννήθηκε (βλ. εξώφυλλο του παρόντος πονήματος). Ως εκ τούτου το συρακούσιο λ. **νῦσος**, «χωλός», «κουτσος» ενδεχομένως είναι σχετικό αφού παραπέμπει στο βάδισμα του κυοφορούντος τον Διόνυσο θεού Δία. Η παραπάνω ερμ. δε βασίζεται σε ΙΕ προέλευσης λήμματα, επομένως μπορούμε να υποθέσουμε ότι το θεωνύμιο **Διόνυσος** είναι ΠΕ. Μια πρώτη εκτίμηση περί της ερμηνείας του είναι «τρύπημα του Δία». ΠΕ προέλευση του αποδίδεται και στο *EDG*. Επίσης, όμοια με το **Ζεύς**, το **Διόνυσος** κυρίως σε ό,τι αφορά το α’ συνθ. εμφανίζει πολλαπλές παραλ., όπως **Διώνυσος** (παρατ. την ομοιότητα με το **Διώνη**, όνομα της μητέρας της Αφροδίτης και συντρόφου του Δία), **Δεύνυσος** (παρατ. την ομοιότητα με το Βοι. **Δεύς**), **Δίνυσος** (παρατ. την ομοιότητα με το Αιολ./Κρ. **Δάν**/**Τάν** και κυρίως με το ετρ. **Tin**), **Διόννυσος**/**Ζόννυσος** (το διπλό –**νν** παραπέμπει στη γεν. **Ζηνός** αλλά και στις μορφές **Δάν**, **Τάν**, εκ της οποίας προέρχεται το πρώτο -**ν**), **Διόνυξος**, **Διονυτᾶς**. Ωστόσο, απουσιάζουν μορφές όπως ***Διόνυσσος**, ***Διόνυττος** ή ***Διόνυκτος**, όπως θα αναμενόταν εάν το όνομα προέκυψε μετά την επικράτηση των ελλ. ιδιωμάτων στον ελλαδικό χώρο και την ενσωμάτωση του **νύσσω** στην ΠρΕ γλώσσα. Η απουσία ελληνικών φωνολογικά συναφών με το **νύσσω** μορφών σε συνδυασμό με την απολυτα συμβατή με το μύθο ερμ. που αυτό προσφέρει αλλά και την ταυτοποίση του θεωνυμίου ήδη από τη μυκηναϊκή εποχη (Γρ. Β’ *di-wo-nu-so*, 𐀇𐀺𐀚𐀰) καθιστούν πιθανότερο το **Διόνυσος** να πρόκειται για απευθείας ενσωμάτωση στα ελλ. πλαίσια ενός αρχαίο πελασγικού θεωνυμίου, ακριβές αντίστοιχο του οποίου, ωστοσο, δεν εντοπίζουμε στα Ετρουσκικά. Παρ’ όλα αυτά η μη ταυτοποιημένη κατ. *-**νυττος** ίσως μπορει να συσχετιστεί με τα ετρ. ον. **Muθuna**, **Mutu** τα οποία ο Ρ. συσχετίζει με τον *Mutunus*/*Muttinus*, τον Λατίνο Πρίαπο, εξ ου και Λατ. **muto**/**mutto**, «πεός» [υβριστικά]. Το υπερμεγέθες πέος του Πρίαπου, ελάσσονος θεού της γονιμότητας, παραπέμπει σε τρύπημα, διάτρηση κατά τα πρότυπα του **νύσσω**/**νύττω**. Υφίσταται, ωστόσο και το ΠΕ **νύσσα**, [στήλη του ιπποδρόμου που υποδήλωνε τη στροφή της πορείας των αλόγων], «καμπτήρ», [στύλος με φαλλοειδές σχήμα] που μας επιτρέπει να θεωρήσουμε ότι το **νύσσω**/**νύττω** είχε πρωτευόντως σεξουαλική διάσταση και παρέπεμπε στα αντρικά γεννητικά όργανα. Ο Διόνυσος έφερε το προσωνύμιο *Ἐνόρχις* που παρέπεμπε τόσο στη γονιμοποιητική του φύση όσο και στην κύησή του στο μηρό του Δία, πλησίον των όρχεων του θεού (απ’ όπου μάλλον έλαβε τις γονιμοποιητικές/σεξουαλικές του ιδιότητες) αλλά και *Φαλλήν* (εκ του **φαλλός**). Άρα μια εναλλακτική ερμηνεία ως «γεννητικό όργανο του Δία» ή - λιγότερο πιθανόν - «γέννημα του Δία», με ετρ. αντίστοιχο του β’ συνθ. –**νυσος** ένα αμαρτύρητο ετρ. ετ. ***muθu**, «πέος», «στύλος» αν και αρκετά φαιδρή δεν είναι απίθανη καθώς τα γεννητικά όργανα του θεού αποτελούν συνεκδοχή για τη δημιουργία του σύμπαντος κόσμου. Βλ. και **Ζαγρεύς**.

Μέσης Ανατολής, συνεπώς και στο ΠΕΥ και μέσω αυτού στα Ελληνικά με σημαντική ΙΕ επιρροή σε δεύτερο χρόνο (βλ. και **θeu**).

55) **sminθe**, «μικροσκοπικός», «ελεεινός» (McC) και **sminθian**, «ιερο του Απόλλων» (G) (**A**): Ελλ. **σμίνθος**, «ποντίκι», ασφαλώς ανήκον στο ΠΕΥ. Θυμίζω και τον τίτλο *Ἀπόλλων Σμινθεύς*. Το ποντίκι ήταν ένα από τα ζώα που συνδέονταν με το θεό.

56) **spanti**, [τύπος πιατέλας] (G) (**A**, **B**?): Ελλ. **σπένδω**, «κάνω σπονδή». Ως γνωστόν, στην Αρχαία Ελλάδα οι σπονδές περιλάμβαναν την προσφορά προς τους θεούς ρευστών αγαθών, όπως γάλα, νερό, μέλι τα οποία οι συμμετέχοντες έχυναν στο βωμό. Για τη διαδικασία αυτή χρησιμοποιούνταν ρηχές και φαρδιές πιατέλες. Στο **σπένδω** αποδίδεται ΙΕ ετυμ. αλλά με μοναδικα πειστικά ομορ. τα Χεττ. **iśpanti** (𒅖𒉺𒀀𒀭𒋾)/**śipanti** (𒅆𒉺𒀀𒀭𒋾), «κάνω σπονδή» (εξ ων και Χεττ. **iśpantuzzi**[198], [αγγείο για σπονδές]) και Λατ. **spondeo**, «ορκίζομαι», «δεσμεύομαι» τα οποία μπορούν να σχετιστούν με το ετρ. λόγω της παρουσίας των Ετρούσκων σε Ανατολία και ιταλική χερσόνησο αντίστοιχα.

57) **spel**, «τάφος», «τρύπα» (G) (**A**): Ελλ. **σπήλαιον** και **σπέος**, «σπηλιά» (ΠΕΥ) με πιθανή μια προγονική μορφή ***σπεϝος** με φωνητική τροπή **-ϝ~-λ** που παρατηρήθηκε και στο **celu**. Ομορ. θα πρέπει να θεωρούνται τα **σπελεχός**/**σπελέχι** και **ἀσπάλαξ**/**σπάλαξ**[199], «τυφλοπόντικας» (ΠΕΥ). Όλα τους παραπέμπουν σε τρωκτικό που διαβιεί υπογείως. Το **ἀσπάλαξ** πρέπει το δίχως άλλο να σχετίζεται με το **σκάλλω**[200], «σκάπτω», (ομόρ. με το Χεττ. **iśkalla**-, 𒅖𒆗𒆷𒀀, «ξεσκίζω»), γεγονός που καθιστά την παραδοσιακή ΙΕ ετυμ. του δεύτερου αδύνατη. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και το ΠΕ **πέλλα**, «πέτρα» και η παραλλαγή του, **φελλεύς**, «βραχώδες έδαφος». Γενικά οι παραπομπές στη γη είναι εμφανείς, γεγονός το οποίο μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι οι ομόρριζοι του Ετρ. **celu** όροι είναι συγγενικοί προς αυτούς που εξετάζουμε εδώ θεωρόντας ότι έχουμε κινητό αρχικό **σ**- (πολύ κοινο σε περιπτώσεις ΠΕ λ.) και κοινή καταγωγή εκ μιας κοινής (παλαιο-)πελασγικής ρίζας εκ της οποίας προήλθαν οι (νέο-)πελασγικές μορφές **(s)kVl-*/**(s)k^{h}Vr-* (εξ ου **γαῖα**, **κελαῖνος**, **καλύπτω** κλπ), **(s)pVl-* αλλά και **(s)p^{h}Vr-*. Η ρίζα αυτή είχε πιθανότατα τη μορφή **(s)k^{w}Vl^{w}-*, έτσι ώστε το χειλοϋπερωικό /k^{w}/ να εκφυλίζεται σε /h/, /k/, /k^{h}/, /g/ /p/, /p^{h}/ /b/ και πιθανώς /t/, /t^{h}/ και /m/[201]. Για περισσότερα ομόρριζα βλ. **Κασμῖλος**, **Πελασγός**, **σαλαμάνδρα**. Στο **spur**, κάτωθι, εξετάζουμε μια τρίτη κατηγορία λημμάτων όπου οι παραπομπές στη γη είναι λιγότερο εμφανεις, ωστόσο, μπορούν ιχνηλατηθούν τόσο μέσω του Χαττ. **hel**/**hil**, «αυξάνω» αλλά και «διασκορπίζω» (βλ. σημ. 147), όσο και μέσω της ιδιότητας της γης να θρέφει και να συμβάλλει στην ανάπτυξη των πάντων, φυτών, ζώων και ανθρώπων.

---

198 *HED*, σελ. 437

199 Δεδομένης της πολύ κοινής ΠΕ κατάληξης **–αξ**, το **ἀσπάλαξ** θα μπορούσε να ετυμολογηθεί ως «αυτός που σκάπτει (υπογείως)». Βλ. **araχ**, **θel**, **ἄναξ**.

200 Σύμφωνα με τον Beekes (2014) σε συνώνυμους ΠΕ όρους ή παραλλαγές του ίδιου όρου εμφανίζεται συχνά η παραλλαγή –**λλ**/-**λ**, η οποία θεωρειται σήμα κατατεθέν για την ένταξή τους στο ΠΕΥ.

201 Τα ομόρ. με θ. –**mul**/-**mil** (π.χ, **σμίλη**, **μύλος** κλπ) υποδεικνύουν ότι ίσως το αρχ. σύμφωνο της παλαιο-πελασγικής ρίζας ίσως ήταν περισσότερο εξωτικό από το χειλοϋπερωικό /k^{w}/, αν και αυτό δεν είναι οπωσδήποτε απαραίτητο καθώς στα ΠΕ λ. το **μ**- συχνά αντικαθιστά κάποιο χειλικό σύμφωνο. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι το **σφάραγος**/**σμάραγος** (που παραθέτουμε στο Ετρ. **spur**) και το **λυκάβας**/**λυκάμας** (βλ. Ετρ. **luscni**) . Για την πλούσια φωνολογία των ΒΚ γλωσσών γίνεται λόγος και αλλού.

58) **spur**, «πόλη» (G) (**B**): Ελλ. **πύργος** (αναμφίβολα ΠΕ σύμφωνα με το EDG) το οποίο εμφανίζει τα ομόρ. **φύρκος/φύρκορ**, «*τεῖχος*» (H) αλλά και **τύρσις/τύρρις**, «πύργος», «περιτοιχισμένη πόλη» με λατ. αντίστοιχο το **turris**, «πύργος». Αμφότερα αποτελούν υποστρωματικοί όροι στην Ελλ. και Λατ. γλώσσα αντίστοιχα. Στα Λατ. παρατηρείται και το **burgus**, «κάστρο» αναμφίβολα σχετικό με το Γερ. **burg** στο οποίο λανθασμένα αποδίδεται αποκλειστικά ΙΕ ετυμολογία αλλά και το **urbs**[202], «περιτοιχισμένη πόλη» με Χεττ. αντίστοιχο το **gurtas**, «ακρόπολη» εξ ου πιθανόν τα ον. πόλεων **Γόρδιον** και **Γόρτυνα/Γυρτώνη** παραπέμποντας έτσι στα παράγωγα της πελ. ρίζας **kur*- «άκρο», «κορυφή» (βλ. Ετρ. **Curuna**). Στην Ανατολή, επίσης, εμφανίζεται το Αρα. **burj** (بُرْج), «πύργος» το οποίο ενδέχεται να αποτελεί επίσης δάνειο. Το έτ. πρέπει να παραπέμπει στις πρώτες οχυρωμένες πόλεις. Ο Β. επίσης παραπέμπει στο **Πέργαμος** (*EDG*, σελ. 1262) χρησιμοποιώντας τις παραλ. **Πάργασα/Πέργασα**, το Ουραρτ. **burgana** (𒁍𒋫𒈾) «παλάτι», «στήλη» και τη χρήση του **Πέργαμος** για τη μητρόπολη της Τροίας. Η ετρ. μορφή υποδεικνύει την παρουσία ενός αρχ. κινητού **s**- το οποίο υποδηλώνει αρχαία νεολιθική καταγωγή[203]. Η παραπάνω θεώρηση πιθανώς καθιστά τις παρατεθείσες μορφές ομόρριζες, απόγονους άγνωστου αρχαίου όρου που χρησιμοποιήθηκε για τους πρώτους οχυρωμένους οικισμούς. Εμφανίζονται επίσης τα παράγωγα του **spur**, Ετρ. **spura**, «αποτύπωμα» και **spure**, «αυλάκι» (McC) τα οποία επιτρέπουν το συσχετισμό με το άγνωστης ετυμολογίας κατά *EDG* **σφῦρα**, «σφυρί», «*ἐργαλεῖον γεωργικόν, δι' οὗ συνέτριβον τοὺς βώλους τῆς γῆς*» αλλά και «*ἡ ῥάχις ἡ μεταξὺ τῶν αὐλάκων τῆς ἀροθείσης γῆς*» (L-S). Το ΠΕ **σπυρίς/σφυρίς**[204], «καλάθι» είναι, ενδεχομένως, επίσης σχετικό, με το σχήμα του καλαθιού να παραπέμπει στην μορφή ενός περίκλειστου οχυρού.

59) **tau**, «βλέπω», «παρατηρώ», και **tauraθ**, «μάντης», «οιωνοσκόπος» (G), «επιτηρητής» (McC) (**A**): Ελλ. **θέα** και **θαῦμα** (όλα ΠΕ κατά *EDG*), τα οποία ο Β. θεωρεί ότι σχετίζονται ετυμολογικά. Επίσης, ενδεχόμενη σχέση με Λυκ. **tali**, «ιερέας» και Χεττ. **talijah**- «επικαλούμαι τους θεούς».

60) **teras**, «κάτι θαυμαστό»[205] (**A**). Ελλ. **τέρας**. Του αποδίδεται ΙΕ ετυμ. αλλά η φωνολογική και εννοιολογική σύμπτωση με το ετρ. λ. εντυπωσιάζει αν και η

---

[202] Ο Paliga (2016) παραπέμπει στη μεσοποταμιακή πόλη *Ur/Urim* (𒋀𒀕𒆠) η κατοίκηση της οποίας ανάγεται στην 7η χιλ. π.Χ. πολύ πριν την άφιξη των Σουμερίων στην περιοχή και την ανάδειξή της σε μείζον εμπορικό κέντρο. Επίσης, στα Σουμ. **uru** (𒌷), «πόλη» αν και το ον. **Ur** είναι μη σουμερικό και πιθανώς ανάγεται στη γλώσσα των νεολιθικών αυτοχθόνων που εισήγαγαν τις αγροτικές καινοτομίες στη Μ. Ανατολή με παράλληλη εξάπλωση σε Ανατολία, αιγαιακό χώρο και από εκεί στην υπόλοιπη Ευρώπη. **Ur**, λοιπόν, σήμαινε «πόλη» αλλά κατ' ακρίβεια πιθανόν παρέπεμπε σε κάτι μεγάλο και προτεταμένο. Ο Paliga παραπέμπει και στο συνήθως ΙΕ ετυμολογίας **ο**(/**Ο**)**ὐρανός**. Θεωρώ πως δεν υπάρχουν προς το παρόν επαρκή στοιχεία για κάτι τέτοιο.

[203] Βλ. **σμικρός/μικρός** , παραδείγματα όπως **σφάραγος/φάραγξ** (βλ. σημ. 182), **σκαλαβώτης/καλαβώτης** (βλ. **σαλαμάνδρα**, υποεν. 4.4) και παράγωγα της εξίσου αρχαίας ρίζας **(s)kʷVlʷ*.

[204] Προτείνεται συσχέτιση του **σπυρίς** με τα **σπείρα** και **σπάρτον** το οποίο επιτρέπει παραπομπή του **spur** σε ονόματα πόλεων όπως **Σπάρτη** και **Λάρισα** (βλ. Ετρ. **lar**). Το θεωρώ αμφίβολο αν και η παραλ. **α**-/**υ**- είναι εφικτή (π.χ. **Πάργασα/πύργος** και **Τάρρα/Τύρσα**, βλ. υποεν. 3.1) και η θεωρούμενη παλαιο-πελασγική ρίζα **ƛarʷ*- εμφανίζει ορισμένα παράγωγα που υποδηλώνουν πλεκτά σκεύη και άλλα σχετικά με υπερύψωση, μέγεθος, υπεροχή, όπως και τα **πύργος**, **σφῦρα**.

[205] Bonfante & Bonfante (2002), σελ. 219.

σημασία του ετρ. ετ δεν είναι εξακριβωμένη. Επίσης η κατάληξη **–ας** χαρακτηρίζει και ΠΕ όρους, όπως **σέλας** (βλ. **σελήνη**). Το **τέρας** πιθανώς σχετίζεται με το **Τειρεσίας**[206], όνομα γνωστού μάντη της μυθολογίας του οποίου το όνομα εμφανίζεται στα Ετρ. ως *Terasias*. Λόγω της εμφάνισής του σε πολλές διαφορετικές πηγές (Ομηρικά Έπη, αρχαίες τραγωδίες, Αργοναυτική Εκστρατεία, μύθος του Ηρακλή κλπ) δίνει την εντύπωση ότι δεν επρόκειτο για ένα συγκεκριμένο πρόσωπο αλλά για τίτλο που έφεραν πολλοί διαφορετικοί μάντεις στο ΠΕ παρελθόν και ο οποίος διατηρήθηκε απολιθωμένος στη μυθολογία των επόμενων αιώνων.

61) **teta**, «θεία» (G), «γιαγιά» (McC) (**A**): Ελλ. **τήθη**/**τηθή**, «γιαγιά». Έχει προταθεί ΙΕ ετυμ. με ομόρ. το ΠρΣλ ***dědъ**, «παππούς αλλά ο Haupt (1918) το παραλληλίζει με το **Τηθύς**, σύζυγος του Ωκεανού το οποίο παραπέμπει στο Ακκ. **tiāmtu**/**tiāmatu** (𒀀𒀊𒁀), «θάλασσα», Εβρ. **tehom** (תְּהוֹם), «άβυσσος», «βάθος». Από εννοιολογική άποψη η σημιτική παραπομπή είναι πιθανότερη μιας και η έννοια της θάλασσας και ο συσχετισμός με τη βαβ. *Tiamat*[207] εμπεριέχει την αντίληψη περί προέλευσης όλων των όντων (θεών και θνητών) από μια αρχέγονη θεότητα. Επίσης, η ΙΕ ετυμ. αν και φωνητικά πολύ συναφής μπορεί να οφείλεται σε σύμπτωση. Πρβ. το Τουρ. **dede**, «παππούς» ταυτόσημο σχεδόν με το σλ. ετ. αλλά πιθανόν μη συγγενές, λόγω της ονοματοποιητικής φύσης του όρου ο οποίος παραπέμπει σε βρεφική ομιλία. Βλ. και **θel**.

62) **tleχe**, «υπέφερα» (P) (**A**): Ελλ. **ταράσσω**/**θράσσω**, το οποίο διαθέτει μια πολύ αβέβαιη ΙΕ ετυμ. κατά *EDG*. Ο Ρ. συνδέει το **tleχe** με το **τλάω** (παρακ. **τέτληκα**, μελλ. **ταλάσσω**), «υπομένω», «υποφέρω». Οι ρηματικές μορφές του **τλάω** εμφανίζουν μεγάλη ομοιότητα με αυτές του **ταράσσω** (παρακ. **τέτρηχα**) επομένως πρέπει να έχει δίκιο. Προτείνεται επίσης σύνδεση με το **Ἄτλας**, μάλλον ορθά δεδομένου του μαρτυρίου που υπέφερε ο Τιτάνας με το να στηρίζει τον ουρανό στην πλάτη του.

63) **tluś**, «βάθος» (G) (**B**): Σχεδόν πανομοιότυπο με το τοπωνύμιο **Τλῶς**, πόλη της Λυκίας χτισμένη στην κορυφή ενός λόφου που καταλήγει από τη βόρεια και δυτική πλευρά σε απόκρημνο γκρεμό, εξ ου και η ονομασία, λόγω του μεγάλου ύψους/βάθους. Η παραπάνω σύγκριση ενισχυει τη θεώρηση περί μικρασιατικής καταγωγής του ετρ. πολιτισμού.

64) **tuχl**, «πεπρωμένο» (G) (**A**, **Γ**?): Ελλ. **τύχη** (εκ του **τυγχάνω**), πιθανόν ΙΕ ετυμ., αν και εννοιολογικά ο ετρ. όρος είναι εγγύτερος στο ετρ. λ. παρά στη θεωρούμενη ΠΙΕ ρίζα **d^{h}eug^h-* «πετυχαίνω τον στόχο», «συναντώ».

65) **tul**, «ορόσημο», [πέτρα που συμβολίζει το όριο μιας περιοχής], τοπ. πτ. **tuleśa** (G) (**A**): Η μινωική **Τυλισ**(**σ**)**ός**, με την κατάληξη **–ισ**(**σ**)**ος** ως απολιθωμένος όρος του ετρ./μιν. επιθέματος **–eśa** (βλ. **Larθ** και **par**). Επίση, έχουμε **τύλος**/**τύλη**, «*τύλαι, αἱ ἐν ταῖς χερσὶ φλύκταιναι, ὡς περισσά τινα, καὶ τοῖς ὤμοις*» (H), «εξόγκωμα», «καμπούρα». Όντως, στην περιοχή υπάρχει λοφίσκος στην κορυφή του οποίου έχει ανασκαφεί ιερό. Ως εκ τούτου, **Τυλισ**(**σ**)**ός** πιθανότατα σημαίνει «στην τοποθεσία

---

[206] Συσχέτιση μεταξύ των **τέρας** και **Τειρεσίας** έχουμε και στο *EDG*, σ. 1468.

[207] Στην ελληνική μυθολογία η Τηθύς συνήθως θεωρείται ως μία από τους Τιτάνες, κόρη του Ουρανού και της Γης. Ωστόσο ο Όμηρος αναφέρει «*Ὠκεανόν τε, θεῶν γένεσιν, καὶ μητέρα Τηθύν*» (Ξ 201). Το ζεύγος Ωκεανός και Τηθύς εμφανίζεται ως προπατορικό όλων των θεών, κατ’ αναλογία με το ζεύγος *Apsu*/*Abzu* και *Tiamat* στο *Enūma Eliś*.

του λοφίσκου». Θεωρώ ότι η πελ. προέλευσης κατ. **-σ(σ)ος/-τ(τ)ος** που χαρακτηρίζει άφθονα τοπωνύμια μπορεί να ερμηνευθεί με βάση το ετρ. **–eśa** για αυτό και ανάλογες ετυμ. υιοθετούνται και σε έτερες περιπτώσεις (βλ. Ετρ. **par**, **θam**, **Τελμησσός**, σημ. 154) Ο Musenkis στο *EDE* προτείνει ως ομόρριζο του **tul** και το **στῦλος**, το οποίο φωνολογικά (με αποκοπή του αρχ. **σ-** όπως συμβαίνει και σε άλλα ΠΕ έτ.) αλλά και εννοιολογικά εμφανίζει συνάφεια, στο οποίο όμως αποδίδεται ΙΕ ετυμ. Το **tul** σαν ρ. φέρει την έννοια του «διαχωρίζω» (McC), έχοντας έτσι σημαντική ομοιότητα με το **σκύλλω**, «φθείρω», «καταστρέφω» (εξ ου και **σκύλος**, «δορά ζώου»), με το **μύλλω**, «συντρίβω», «αλέθω» (βλ. **Καδμῖλος**) και ακόμα περισσότερο με το **μιστύλλω**, «κόπτω σε τεμάχια» (L-S) (ΠΕΥ), όλα τους προερχόμενα από την παλαιο-πελασγική ρίζα **(s)k^wVl^w-*.

66) **tupi**, «χτυπώ» (W) (**Α**): Ελλ. **κτύπος** (ΠΕΥ) αλλά πιθανότατα και (**γ**)**δοῦπος**, το οποίο δεδομένης της αρχικής αλληλουχίας συμφώνων (**γ**)**δ**- πρέπει να παραπέμπει στο ΠΕΥ. Πιθανή σχέση και με το ΙΕ ετυμολογίας **τύπτω**, παράγωγο του **τύπος**, «χτύπημα» όπου κατ’ αναλογία με την αποκοπή του ηχηρού **γ**-, μπορούμε να θεωρήσουμε αποκοπή του άηχου αρχ. **κ**-. Εάν η αυτόθι ερμηνεία είναι σωστή, η ΙΕ ετυμολόγηση είναι λάθος. Επίσης, Λυδ. **utba** και Καρ. **tub**(**a**)**i**, «χτυπώ», «επιτίθεμαι»[208].

67) **tur-**, «δίνω», «προσφορά» (G) (**Δ**): Ελλ. **δῶρον**, πιθανότατα ΙΕ ετυμ., κυρίως λόγω της ύπαρξης άφθονων σλαβ. ομόρ. με ΠρΣλ ρίζα ***darъ**. Το αρμ. αντίστοιχο **tur** (տուր) συμπίπτει απόλυτα με το θεωρούμενο ετρ. ομόρ. Θα μπορούσε να θεωρηθεί δάνειο από κάποια ΙΕ γλώσσα (από ποια;) στα Ετρ. αλλά δεδομένης της σημαντικότητας του ρ. μάλλον αδύνατο. Μόνη εναλλακτική εξήγηση η συμπτωματική ομοιότητα ή η αναγωγή σε γλωσσικό κλάδο αρχαιότερο της ΙΕ οικογένειας. Σημειώνουμε ότι σε αρκετές ΙΕ γλ. εμφανίζεται με την προσθήκη **–nV**, π.χ Λατ. **donum**. Επίσης έχουμε την ετρ. θεότητα *Turan*, «η δοτή» (McC), αντίστοιχη της ελλ. Αφροδίτης, εκ του οποίου προέρχεται το **τύραννος**, στο οποίο όμως προσεδόθη σταδιακά αρνητική χροιά.

68) **tusna**, «κύκνος» (G) (**Α**): Ελλ. **κύκνος** (ΠΕΥ). Η ασυνήθιστη παραλλαγή **t-/κ-** υποδεικνύει την ΠΕ προέλευση του όρου, πιθανότατα εξ ενός χειλοϋπερωικού /k^w/.

69) **θam**/**tam**, «ιδρύω» (G), «χτίζω» (McC) (**Α**): Ελλ. **Ταμασσός**, πόλη και αρχαίο βασίλειο της Κύπρου. Η πιθανή σημασία του ονόματος με βάση την κατ. **–ασσός** και την αντίστοιχη ετρ. κατ. (βλ Ετρ. **tul**) είναι «στην περιοχή των κτισμάτων/κτηρίων».

70) **θanas**, **θanaθu**, «ο πενθών» (G) (**Α**): Ελλ. **θάνατος**, για το οποίο έχουν προταθεί ΙΕ ερμηνείες τις οποίες ο Β. στο *EDG* δεν βρίσκει αρκετά πειστικές. Η φωνολογική και σημασιολογική ομοιότητα με το ετρ. λ. είναι αξιοσημείωτη. Πιθανότατα ΠΕ.

71) **θaurχ**, «ταφικός», «επικήδειος» (McC) (**Α**): Ελλ. **ταρχύω**, «θάβω», «κηδεύω ιεροπρεπώς». Έχουμε και Ετρ. **θaura**/**θaure**, «τάφος», «μαυσωλείο» το οποίο μοιάζει ιδιαίτερα με το **θevru**/**θauru**, που παραπέμπει στην ορμητική φύση του ταύρου αλλά μάλλον είναι άσχετο και προερχόμενο από διαφορετική ρίζα, καθώς εννοιολογικά υπάρχει μεγάλη ασυμβατότητα. Οι Λατίνοι εόρταζαν τα *Ludi Taurii,* αγωνίσματα προς τιμην των θεών του Κάτω Κόσμου (*dii inferi*) στα οποία, ωστόσο,

[208] Σώζεται και *Ζευς Τουβάσσις*/*Τουβάσσιος* στην Καρία, με το επίθ. **–ασσι**(**ο**)**ς** να είναι χαρακτηριστικά ΠΕ (βλ. και Λουβ. **Parnassa**, «Παρνασσός»). Ταυτίζεται ίσως με τον «Ζευ Στράτιο» στα Λάβρανδα (Oreshko, 2021).

εμπλέκονταν ταύροι και συμπεριλάμβαναν κάποια όψιμη μορφή των μινωικών ταυροκαθάψιων όπου οι συμμετέχοντες στα αγωνίσματα νεανίες καλούνταν να προσγειωθούν με άλμα στην πλάτη ενός μαινόμενου ταύρου. Αν υπάρχει κάποια ευρύτερη εννοιολογική συνάφεια μεταξύ ταύρων και ταφικών τελετών αυτή προς το παρόν δεν μπορεί να προσδιοριστεί.

72) ***θevru**, «ταύρος» (W) (**B**): Ελλ. **ταῦρος**. Αποδίδεται παραδοσιακά στο έτ. αυτό ΙΕ ετυμ. εκ του ΠΙΕ **táwros* και πράγματι απαντάται σε άφθονα ΙΕ ιδιώματα. Ωστόσο, όπως με την περίπτωση των **Ζευς** και **θεός**, η καταγωγή του είναι πιθανότατα αρχαιότερη. Κατ' αρχάς, υφίσταται ομόρριζη ΠρΣ ρίζα **ṯawr.* Ως εκ τούτου έχουμε Ακκ. **śuru** (𒋗𒊒𒌑), Αρ. **ṯawr** (ثَوْر), Αρα. **tawrā** (ܬܘܪܐ), Εβρ. **śōr** (שׁוֹר), «ταύρος»[209]. Οι γλωσσολόγοι υποθέτουν ότι υπήρξε δανεισμός από την ΠΙΕ προς την ΠρΣ ή το ανάποδο. Πράγματι, δεν εμφανίζονται ομόρριζα σε άλλες ΑφΑ υπο-οικογένειες πέρα από τη Σημιτική. Ωστόσο, στο *EDG* επισημαίνεται το ενδεχόμενο δανεισμού από μια τρίτη πηγή. Σχετικά με αυτή την υπόθεση, στη γλώσσα των Χάττι έχουμε τη θεότητα *Taru/Śaru,* θεό της καταιγίδας και πατέρα των θεών ο οποίος υιοθετήθηκε από τους Χετταίους ως **Tarḫunna** (𒀭𒅎)[210]. Ο *Taru/Tarḫunna* θεωρούνταν θεός μαχητής-υπερασπιστής και συνδέονταν στενά με τον ταύρο ως θρησκευτικό σύμβολο.[211] Επίσης, στην Ανατολία έχουμε την οροσειρά του Ταύρου, με το όνομα πιθανόν να προέρχεται από την ονομασία κάποιας ουράνιας θεότητας που θεωρούνταν ότι εγκαταβιούσε στις χιονοσκέπαστες κορυφές. Από τα παραπάνω μπορούμε να συνδέσουμε τον *Taru* με το **ταῦρος** και το Ετρ. ***θevru**, το οποίο δεν απαντάται σε

[209] Η παραλλαγή **t**-/**ś**- στο αρχ. σύμφωνο των σύγχρονων λημμάτων πιθανώς υποδηλώνει προέλευση εκ του [ɬ], που εντοπίζεται στην παλαιο-πελασγική ρίζα **(s)kʸVwV(w)-*, σχετική με διασπορά/εξάπλωση/κίνηση μέσα στο χώρο. Η ύπαρξη ομόρριζων με αρχικό **λ**- (βλ. **λάβρυς**) ενισχύει την υπόθεσή μας.

[210] Η θεότητα αναφέρεται και ως Λουβ. **Tarḫunz**, Λυκ. **Trqqñt**. Έχει προταθεί ΙΕ ερμηνεία για το όνομα της ανατολιακής θεότητας. Εμφανίζεται μεγάλη ομοιότητα με το Χαττ. **Taru**, η χαττική εκδοχή του *Tarḫunz*, ωστόσο θεωρώ ότι αυτή είναι συμπτωματική. Το θεωνύμιο *Tarḫunna*/*Tarḫunz* αντιστοιχεί σε έτερο αρχαίο θεό της ανατ. Μ. Ασίας, ονόματι *Tarku* (𒀭𒋻𒆪) ο οποίος τιμούνταν ιδιαίτερα στην περιοχή της Αρμενίας και της Κιλικίας. Μυθικά κατάλοιπα της λατρείας του εντοπίζονται στην αρμενική γλώσσα και πολιτισμό (Adontz, 1927). Στα Ελλ. το όν. απαντάται ως **Τάρχων/Τάρκων** και αποτελεί εξελληνισμό του ετρ. ον. **Tarχun**, εξ ου εχουμε και το λατ. επ. *Tarquinius* και την ιδρυμένη από Ετρούσκους πόλη **Tarquinia**/**Tarχuna** στην κεντρική Ιταλία. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι η πόλη **Ταρσός** της Κιλικίας (Χεττ. **Tarśa**, 𒀭𒋻𒊭) οφείλει το όνομά της στο συγκεκριμένο θεωνύμιο ή τέλος πάντων σχετίζεται στενά με αυτό. Εάν είναι έτσι, τότε τα παραπάνω ονόματα προέρχονται από μια αρχαία νεολιθική ρίζα **ƛarʷ-*, σχετική με ύψος, μέγεθος, μεγαλείο (βλ. Ετρ. **lar**). Στενά συνδεδεμένο με τα παραπάνω ίσως μπορεί να θεωρηθεί το ΠΕ **τάρβος**, «φόβος», «δέος» που παραπέμπει στη στάση απέναντι στο θείο ή στο αίσθημα που αυτό προκαλεί στους θνητούς. Εντύπωση προκαλεί το Λατ. **tarvus**, εναλλακτική αρχαία μορφή του **taurus**, «ταύρος», το οποίο μάλλον προκύπτει μετά από συμφωνική μετάθεση και δεν είναι συναφές με το **τάρβος** και τα υπόλοιπα θεωνύμια.

[211] Μπορούν να διαπιστωθούν αρκετοί παραλληλισμοί μεταξύ του χεττιτικού *Tarḫunna* και του Δία. Ο *Tarḫunna* και ο αντίστοιχος λουβικός *Tarḫunz* απεικονίζεται να κραδαίνει τσεκούρι και αστραπή, με το τσεκούρι να παραπέμπει στην ορμητική του φύση ως θεός-πολεμιστής και η αστραπή στην κυριαρχία του επί των στοιχείων της φύσης. Παρόμοιες ιδιότητες έχει ασφαλώς και ο Δίας, ειδικά ο συσχετισμός του με τον κεραυνό η αλλιώς «αστρο-πελέκι». Ο *Tarḫunna*/*Tarḫunz* ενίοτε εικονίζεται με σταφύλια στο χέρι του και καλαμπόκι στους κροτάφους του, σύμβολα των ευλογιών που παρέχει προκειμένου να καρπίσει η φύση ως εξουσιαστής του σύμπαντος κόσμου. Στην περίπτωση του Δία έχουμε τον σχετικό μύθο με τον Άμπελο τον οποίο ο Δίας, μετά το θάνατό του και την παράκληση του επιστήθιου φίλου του, Διονύσου, τον μεταμόρφωσε σε αμπέλι. Τέλος, η συσχέτιση με τον ταύρο είναι εμφανής και για την περίπτωση του Δία, όπου σε πλείστες μυθολογικές αφηγήσεις ο Δίας μεταμορφώνεται σε ταύρο, με κορυφαία ανάμεσά τους την αρπαγή της Ευρώπης.

ετρ. επιγραφές με την έννοια του «ταύρος» αλλά εικάζεται η ύπαρξή του από όρους όπως τα Ετρ. ον. **Θevrumines**, «Μινώταυρος», **Taure** (που αντιστοιχεί στο Λατ. **Taurius**), τα Λατ. ον. **Tauricius**, **Tauricianus** (P) και το Λατ. **taurus**, «ταύρος» το οποίο πρέπει να προήλθε από ετρ. δανεισμό. Το ετρ. λ. απαντάται, ωστόσο ως **θevru**/**θauru**, με την έννοια του «βίαιος», «σκληρός» (McC), χαρακτηρισμός που ταιριάζει απόλυτα στον μαχητικό θεό της Ανατολίας. Πρόκειται για πανάρχαιο ανατ. δάνειο που πιθανώς ανάγεται στη ΝΕ και στο αρχαιότερο στρώμα του ΠΕΥ. Μέσα από τα δύο ΠΕ στρώματα πέρασε στα Ελληνικά. Η ΙΕ συνεισφορά περισσεύει καθώς ο όρος ήταν πιθανότατα ήδη παρών όταν τα ΙΕ ιδιώματα εισήλθαν στον ελλαδικό χώρο. Υποθέτω ότι η ρίζα του ονόματος είναι ξεκάθαρα θρησκευτική, υποδηλωτική της θεϊκής ορμής και λόγω της διασύνδεσής της σχετικής θεότητας με τον ταύρο, απολιθώθηκε και κατέληξε να χαρακτηρίζει μόνο το ζώο. Πράγματι, έχουμε Χαττ. **milup**, Χεττ. **wawa** και Λουβ. **muwa**, «ταύρος», άσχετες ετυμολογικά με το **ταῦρος** αν και πιθανόν να υφίσταται γενετική συνάφεια μεταξύ ορισμένων εξ αυτών. Τα Ετρ., έχοντας βαθύτερες ρίζες στο γλωσσολογικό παρελθόν, φαίνεται να διατήρησαν την αμφισημία του όρου. Βλ και **Εὐρώπη**, **λάβρυς**.

73) **θel**, «παράγω», «γεννώ» (G) (**A**, **B**?): Ελλ. **θάλλω**, «ανθιζω», με ΙΕ ετυμ. αλλά με εντοπισμένα ΙΕ ομόρ. μόνο τα Αλβ. **dal**, «ξεπηδώ» και Αρμ. **dalar** (դալար) , «φρέσκος» (εξ ου και **θαλερός**), γλώσσες όπου το ΠΕΥ θα μπορούσε εύκολα να ασκήσει επιρροή. Έχουμε επίσης τη **Θαλλώ**[212], θεότητα της καρποφορίας, μία από τις Ώρες, η οποία αναφέρεται και ως **Θαλάττη**. Το όνομα αυτό παραπέμπει κρυπτικά στη **θάλασσα**/**θάλαττα**, περίφημος ΠΕ όρος για την ετυμολογία του οποίου έχουν διατυπωθεί αρκετές ερμηνείες. Η λύση του όμως πρέπει να εντοπιστεί με την αξιοποίηση και της μυθολογίας, μάλιστα όχι αποκλειστικά της Ελληνικής. Ο Βαβυλώνιος συγγραφέας Βηρωσσός αναφέρει στα *Βαβυλωνιακά* (250 π.Χ.) την ύπαρξη μιας υδάτινης θεότητας της βαβ. μυθολογίας, τη **Θαλάτθ**/**Θαλάττη**, απόδοση στα Ελλ. του ον. *Tiamat* (𒀭𒋾𒊩𒆳), Σουμ. *Nammu* (𒀭𒇉), προσωποποίηση της αρχέγονης δημιουργίας του σύμπαντος κόσμου, θεών και ανθρώπων (εξ ου και η εννοιολογική συνάφεια με τα **θel**/**θάλλω**). Το **Tiamat** πιθανότατα προέρχεται εκ του Ακκ. **tiāmtut/tâmtu/tiāmatu** (𒌓𒀀𒀊𒁉), «θάλασσα». Στο βαβ. έπος *Enūma Eliś* απαντάται και ως **taw(a)tu**[213], το οποίο καθιστά φανερή την απόδοση από τον Βηρωσσό στα Ελλ. ως **Θαλάτθ,** καθώς η τροπή /w/-/l/ είναι εύλογη[214]. Μέχρις εδώ θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι τα **θάλλω**, **θάλασσα** είναι δάνεια της πελ. γλ. εκ της σημ. ρίζας ***tihām-**, «θάλασσα», αν και η ερμηνεία εμφανίζει ορισμένα φωνολογικά προβλήματα. Ωστόσο, η προσφώνηση της *Tiamat* ως «η αστραφτερή», δημιουργεί «γέφυρες» προς το Σουμ. **zalag**[215] (𒌓), «φωτεινός», «λαμπερός», «αγνός» και «λάμπω», «αστράφτω», «εξαγνίζω», το οποίο καθιστά απολύτως περιττό το δανεισμό δια μέσου των Σημ. γλωσσών, λόγω της μεγάλης

---

212 Πολλά ονόματα σε κατάληξη –**ω(ς)** φαίνεται ότι ανήκουν στο ΠΕΥ, π.χ **Σαπφώ**, **Λητώ**, αλλά και **Τάλως**, **Μίνως** κλπ. Όπως αναφέρθηκε η παραλ. -**λ**/-**λλ** είναι συνηθισμένη σε ΠΕ όρους.

213 *The Orientalizing Revolution*..., σ. 93

214 Αν και πιθανότατα ο ελληνιστής Βηρωσσός ως άψογος γνώστης της Ελληνικής γλώσσας θα μπορούσε πιθανότατα να συνειδητοποιήσει και μόνος του το συσχετισμό με το Ελλ. **θάλαττα**.

215 Kenanidis, Papakitsos (2020)

φωνολογικής συνάφειας με το ελλ. ετ, για το οποίο ο Beekes (2009α, 2014) υποθέτει μια ΠρΕ μορφή ***talak^{y}-a**. Έτσι, η προσφώνηση της θεάς μετετράπη, δια του δανεισμού μέσω του ΠΕΥ στα Ελλ., στο όν. για τη «θάλασσα» (βλ. αντίστοιχο παράδειγμα, Ετρ. **θaura**). Ειδικά το Σουμ. **zal** (𒉌), «είμαι άφθονος», «ρέω», «τρέμω» και «παροχή» παραπέμπει, φωνολογικά και εννοιολογικά, στο Ετρ. **θel**. Επίσης, όσον αφορά την ύπαρξη πιθανών συγγενικών ετρ. όρων έχουμε την ετρ. **θalana**/**θalna**[216], θεά της τεκνογονίας, η ιδιότητα της οποίας μπορεί να παραλληλιστεί στενά με αυτή της «λαμπερής» *Tiamat* ως γεννεσιουργός αιτία και μητέρα των πάντων. Επίσης, διασώζεται και το **talassio**/**talassionis**[217] (λατ. απόδοση άγνωστης μορφής ετρ. όρου), όν. θεότητας του γάμου πιθανώς ταυτιζόμενης με την **θalana**/**θalna** [218]. Η κατ. **–ασσα** (αρσ. **–αξ**), είναι πολύ κοινή στα ΠΕ ετ. (βλ. **ἄναξ**/-**σσα**) και αντιστοιχεί σε μια ετρ. κατ. **–ac**/-**aχ** (βλ. **apacar**, **arac**) η οποία στα Σουμ., εάν η υποθέση περί μακρινής γενετικής συνάφειας ευσταθεί, τρεπόταν ίσως σε **–ag**. Με βάση τα παραπάνω το **θάλασσα** μπορεί να ετυμολογηθεί ως «η γεννήτωρ». Τέλος, όσον αφορά τη σημ. μορφή **tâmtu** αυτή πιθανότατα δεν οφείλεται στο **zalag**, με το οποίο έτσι κι αλλιώς υπάρχει μεγάλη φωνολογική απόκλιση, αλλά μάλλον στο Σουμ. **tam** (𒌓)[219], «λαμπερός», «γυαλισμένος», «καθρεφτίζων», με παραπλήσια σημασία[220]. Τα παραπάνω υποδεικνύουν ότι μια ΙΕ ετυμ. για το **θάλλω** και το ετρ. αδερφάκι του **θel** είναι εξαιρετικά αμφισβητίσιμη, έως απίθανη. Όλα τα παραπάνω λ. ενδέχεται να έχουν μακρινή συγγένεια με τους όρους που εξετάζουμε στα Ετρ. **celu**, **spel**, **spur** τα οποία αποδίδουμε σε μια κοινή ρίζα $*(s)k^{w}Vl^{w}$- σχετική με δημιουργία και ανάπτυξη την οποία βρίσκουμε και στο Χαττ. **hel**/**hil**, «αυξάνω», «μεγαλώνω» «διασκορπίζω». Το ρ. **τέλλω**, «δημιουργώ» και το λατ. αντίστοιχο του, **Tellus**, «Μητέρα Γη» είναι ίσως τα πιο συναφή από φωνολογική και εννοιολογικη άποψη από όλος τους ομόρ. όρους που παραθέτουμε στα παραπάνω ετρ. λ[221] και αλλού. Εκ της ίδιας ρίζας, έχοντας μακρινή συγγένεια με το **θάλασσα**, θα μπορούσε να προκύψει και το **πέλαγος**, «η βαθιά, ανοιχτή θάλασσα» ως μεταφορά της

---

216 Το ετρ. όν. παραπέμπει εντονότερα στην παραλλαγή **δαλάγχα**, «θάλασσα», όπου εμφανίζεται ενρινοποίηση

217 Στην Ετρουρία οι καλεσμένοι στο γάμο αναφώναζαν «*Talassio!*» τη στιγμή που ο γαμπρός εισερχόταν στο σπίτι της νύφης. Πιθανότατα επρόκειτο για ευχή σχετική με την τεκνογονία του ζεύγους. Η παραπομπή στην αρχέγονη δημιουργία των πάντων είναι εύλογο να υποτεθεί.

218 Dixon-Kennedy (1999)

219 Τα Σουμ. **tam** και **zalag** γράφονται με το ίδιο σφηνοειδές σύμβολο.

220 Το αν υφίσταται γενετική συνάφεια μεταξύ των δύο σουμ. όρων ή αν πρόκειται για εντελώς άσχετες μεταξύ τους λέξεις είναι προς το παρόν ακαθόριστο. Τυχόν απουσία γενετικής σύνδεσης θα προκαλούσε προβληματισμό για το πώς συνέπεσε τα βαβ. λ. να παρεφθάρησαν από το Βηρωσσό με τρόπο ώστε να θυμίζουν συμπτωματικά το **θάλασσα**, που θεωρώ οπωσδήποτε συγγενικό του **zalag**.

221 Σχετικά με το **τέλλω** υπάρχουν οι εξής παρατηρήσεις: Το Χαττ. **ntel**/**ntil**, «μορφή» εμφανίζει σημαντικό ενδιαφέρον. Μπορεί ενδεχομένως να ετυμολογηθεί ως **n-** [πρόθ. $3^{ου}$ πρ., υπ. μετ. ρ.] + ***tel-** [αμαρτύρητο ρ. το οποίο θεωρούμε νοηματικά ταυτόσημο με το **τέλλω**], έτσι ώστε να έχουμε μια κυριολεκτική ερμ. του **ntel** ως «το διαμορφώνει», «το σχηματοποιεί», «το γεννά». Βλ. και σημ. 270 για περισσότερα σχετικά με πιθανά χαττ. ομορ. Επίσης, κρίνω πολύ ελκυστικό το συνειρμό που τα **τέλλω** και **tellus** δημιουργούν προς το **μέταλλον** (ΠΕΥ) και το μεταλλικό γίγαντα, **Τάλως**, το μυθικό «ρομπότ» της αρχαιότητας. Η παρουσία της τυπική ΠΕ παραλλαγή -**λλ**/-**λ** ενισχύει την υπόθεση περί συσχέτισης των **μέταλλον** και **Τάλως**[221]. Τα πρόθεματα **με**-/**μι**- που απαντώνται στα παραπάνω λ. πιθανώς έχουν απολιθωθεί από κάποια αρχαία παλαιο-πελασγική μορφή έχοντας απολέσει τη γραμματική τους λειτουργία.

Δημιουργίας που εξαπλώνεται ως αποτέλεσμα της κοσμογονικής γέννησης από την αρχέγονη θεότητα-γεννήτωρ είτε αυτή θεωρείται η Γη (όπως στη *Θεογονία* του Ησιόδου) είτε η Θάλασσα/*Tiamat* (όπως στη βαβ. κοσμοαντίληψη). Βλ. και **Πελασγός**.

74) **θeu**, «θεός» (W) (**A**): Ελλ. **θεός**. Η παραδοσιακή ετυμολόγηση είναι μεν ΙΕ, ωστόσο διαφορετική από αυτή του **Ζεύς**, βασισμένη στο ΠΙΕ *$d^h\acute{e}h_1s$, «θεός» εκ του επίσης ΠΙΕ *d^heh_1- «κάνω», «βάζω»[222]. Διασώζεται και Φρ. **δέως**. Επίσης έχουμε Λυδ. **civś, divi**-[223] και Λυκ. **ziv**, «θεός»[224]. Απαντάται όμως και ως **θεύς** (Δωρ.), **θιός** (Βοι.), η ομοιότητα των οποίων με αντίστοιχες παραλλαγές του **Ζεύς** είναι μεγάλη. Ειδικά η συχνά ΠΕ κατ. **–ευς** είναι αρκετά ασύνδετη προς την προτεινόμενη ΠΙΕ ρίζα[225]. Η εξήγηση που δώσαμε στο λ. **śeu** θεωρώ ότι μπορεί να εφαρμοστεί και εδώ. Πιθανότατα ΠΕ. Τα δύο λ. **śeu** και **θeu** έχουν κοινή, πιθανόν νοστ. ή και αρχαιότερη, ρίζα.

75) **θez**, «αφιερώνω», «βάζω» (G) (**Δ**): Ελλ. **τίθημι** (με παράγωγο το **θέσις**). Πολύ πιθανή η ΙΕ ετυμ. και έντονες οι ομοιότητες με το Σανσ. **dádhāmi** (दधाति), «βάζω», «τοποθετώ» και τη ρηματική κλίση του. Ωστόσο, εμφανίζονται πολλοί ετρ. παραλληλισμοί σε αρκετά παρ. του αρχικού ρ., π.χ **θέσις**/**θes**, «ανατέλλω» (McC) και **θέμις**/**θemi**, «νόμος», «έθιμο» (W), το οποίο ενώ αναγνωρίζεται ως παράγωγο του **τίθημι** στο *EDG* παραδόξως του αποδίδεται ΠΕ προέλευση.

76) ***θruna**, «εξουσία», «κυριαρχία» (McC) (**A**): Πρόκειται για μια υποθετική μορφή, προερχόμενη από το τυρρηνικό λ. **δροῦνα**, «*ἡ ἀρχή*» που παραδίδει ο Η. Ως εκ τούτου, έχουμε Ελλ. **θρόνος** (ΠΕΥ).

77) **θum**, «τάφος» (G) (**A**): Ελλ. **τύμβος** (ΠΕΥ). Η παραλ. **τῦμος** και το Λατ. **tumulus**, «τύμβος» καθιστούν εμφανή τη σύνδεση. Η προσθήκη του χειλικού **β**- στο τύμβος μπορεί να οφείλεται σε μια αρχαιότερη μορφή ***τῦβος** από την οποία προήλθε το τύμβος με ενρινοποίηση, συνήθες φαινόμενο σε ΠΕ λήμματα. Η παραλ. **μ-**/**β-** απαντάται επίσης σε όρους του ΠΕΥ, π.χ. **λυκάβας**/**λυκάμας**.

---

[222] Αν αληθεύει η προσέγγιση, πρόκειται για μια εξαιρετικά πεζή ερμηνεία για έναν τόσο σημαντικό όρο του αρχαίου κόσμου.

[223] Το πρώτο λυδ. ομόρ. έχει μια πιο ιδιαίτερη μορφή που αποκλίνει από τα ΙΕ πρότυπα. Το δεύτερο είναι περισσότερο ινδοευρωπαΐζον λόγω του αρχ. **d**-. Ίσως ο πρώτος όρος να ανάγεται στο ΠΕΥ και στην επιρροή/παρουσία του στην Ανατολία και ο δεύτερος, παρά την ομοιότητα με τον πρώτο να οφείλεται στην ΙΕ καταγωγή της γλώσσας, επιβεβαιώνοντας έτσι την αναγωγή του «θεός» σε ένα βαθύτερο αρχαιογλωσσικό επίπεδο.

[224] Υπενθυμίζω και τη μορφή Χεττ. **śiuś** ([illegible]), «θεός». Ο όρος δεν αναφέρεται αποκλειστικά σε έναν συγκεκριμένο θεό (το Δία ή κάποια ανατολική εκδοχή του) αλλά στη έννοια «θεός» εν γένει. Τον παραθέσαμε και στο λήμμα **Śeu**, τόσο λόγω της ομοιότητάς του με τον ετρ. όρο όσο και για τις «γέφυρες» που δημιουργεί με όρους γλωσσών της ανατολής.

[225] Ο Beekes (2014) μάλιστα της αποδίδει ΠΕ προέλευση, γεγονός που προκαλεί περαιτέρω απορίες για την ΙΕ προέλευση τόσο του **θεός** όσο και του **Ζευς**. Εάν αυτό ισχύει, τότε ίσως ούτε το Λατ. **deus** μπορεί να θεωρηθεί αμιγώς ΙΕ, σε αντίθεση ίσως με το **Jupiter** το οποίο θεωρείται σύντμηση του Πρωτο-Ιταλικού (ΠρΙτ) ***djous patēr**, κατ' αντιστοιχία με το «*Ζεῦ Πάτερ*» των Ελλήνων (μόνο που στη ελληνική φράση μόνο το β' στέλεχος είναι κατά τη γνώμη μου ΙΕ, ενώ το Λατ. **Iovis**/**Jove** είναι εξ' ολοκλήρου ΙΕ, καθώς υφίσταται μεγαλύτερη συνάφεια με την υποθετική ΙΕ ρίζα και το ηχηρό συριστικό σύμφωνο /dz/ της ανακατασκευής στην ΠρΙτ γλ.).

78) **uφale**, «ακόντιο», «αιχμή» (McC) (**A**, **B**?): Ελλ. **ὀμφαλός**, το οποίο διαθέτει ΙΕ ετυμολογία εκ του ΠΙΕ *$h_3\underset{\circ}{m}b^h$-, «ομφαλός» με ομόρ. τα Λατ. **umbilicus**, «ομφαλός», **umbo**, «κύρτωμα [ασπίδας]» Αρχ. Ιρλ. **imbliu**, «ομφαλός». Οι ΙΕ μορφές Αγγ. **navel**, Σανσ. **nabhi** (नाभि), Περ. **nāf** (ناف), «ομφαλός» θεωρούνται επίσης ομόρριζες. Θεωρώ ότι η παραπάνω ερμ. εμφανίζει προβλήματα. Το **imbliu** θα μπορούσε να προκύψει μέσω λατινικού δανεισμού εφ' όσον πρόκειται για μεσαιωνικό λ. Τα υπόλοιπα ομόρ. εκ της ΠΙΕ ρίζας *h_3neb^h -η οποία θεωρείται ότι αποτελεί λόγω μετάπτωσης (*anlaut*) παραλ. της *$h_3\underset{\circ}{m}b^h$ - δεν εμφανίζουν μεγάλη φωνολογική συνάφεια. Ενδέχεται να υπάρχει μακρινή συγγένεια αναγόμενη όμως σε ένα βαθύτερο γλωσσικό επίπεδο από την ΙΕ ομογλωσσία. Όσον αφορά το ετρ. έτ. η φωνολογική σύμπτωση με τα **ὀμφαλός**/**umbilicus** είναι μεγάλη και αδιαμφισβήτητα πρόκειται για συγγενής μορφή εάν λάβει κανείς υπόψη ότι και το **ὀμφαλός** χρησιμοποιείται για να περιγραφούν διάφορες προεξοχές, όπως «*κομβίον ἢ εἶδος ὀμφαλοειδοῦς καρφίου ἐπὶ τοῦ ζυγοῦ, είς τὸ ὀποῖον προσεδένετο τὸ ζυγόδεσμον*» και «*τοῦ σύκου ὁ μίσχος*» (L-S) αλλά και το αναμφίβολα συγγενικό **umbo** έχει παρόμοια χρήση, «αγκώνας», «προεξοχή». Η βασικότερη φωνολογική διαφορά με το Ετρ. **uφale** είναι η παρουσία του ένρινου /m/. Η ενρινοποίηση είναι συχνό φαινόμενο ΠΕ λ. Το ότι εμφανίζεται και στο λατ. έτ. πιθανώς υποδηλώνει ότι το ένρινο στοιχείο ήταν παρόν και στο λ. της συγγενικής με τα Ετρουσκικά νέο-πελασγικής γλώσσας από την οποία προήλθε. Έτσι μπορούμε να υποθέσουμε μια αμάρτυρη εναλλακτική ετρ. μορφή ***umφile**/**umφe**, η οποία αντιστοιχεί στο ζεύγος **umbilicus**/**umba** κατ' αντιστοιχεία με το Ετρ. **Ampiles**/**Hamφe** και **ἄμπελος**/**ἀμφίας**. Τα παραπάνω είναι μακρινοί απόγονοι της παλαιο-πελασγικής ρίζας $*(s)k^yVwV(w)$- που υποδήλωνε εξάπλωση, επέκταση. Η φωνητική ομοιότητα του **ὀμφαλός** με τα **ὄμφαξ**, **ὀμφή**, προερχόμενα εκ της ίδιας ρίζας (βλ. Ετρ. **Ampiles**) μας υποψιάζει περί ενδεχόμενη συγγένειας. Πράγματι ο Η. μας πληροφορεί σχετικά με το **ὀμφή**, «οσμή» «*ἐντεῦθεν τὸ ῥόδον ἐν Ἀρκαδίᾳ ἐκαλεῖτο εὐόμφαλον*». Εφ' όσον το **ὀμφαλός** χρησιμοποιείται κατά βάση για να δηλωθεί το κεντρικό σημείο γύρω από το οποίο περιστρέφονται ή εξαρτόνται άμεσα τα υπόλοιπα («ομφαλός της Γης», [πώμα στο οποίο χύνονταν τα βρώμικα νερά], [σημείο όπου βρίσκεται ο σπόρος του άνθους[226]],

[226] Σχετικά με τα άνθη μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει το **κυμβάλιον** ή **κοτυλήδων**, το βλαστάρι του φυτού που βλασταίνει από τον σπόρο και αποτελεί την πρωταρχική μορφή του φυτικού οργανισμού. Δεδομένης της εννοιολογικης και φωνητικής συνάφειας του κυμβάλιον με το **ὀμφαλός** πρέπει να είναι ομορ., γεγονός το οποίο μάλλον αποκλείει την ΙΕ προέλευση του. Το κυμβάλιον αποτελεί υποκοριστικό του **κύμβαλον** το οποίο είναι παράγωγο του κύμβη/κύβη, «κύπελλο», «κεφάλι». Πιθανώς ομόρ. είναι και το **κεφαλή**/**κεβλή** με κρητική παραλ. το **κυφή** «*ἀντὶ κεφαλή*» (Η), το οποίο αυτομάτως αποκλείει την εικαζομενη ΙΕ ετ. για το **κεφαλή** και αποδεικνύει την κοινή ρίζα του με το **κύμβη**/**κύβη**, αλλά και το ΠΕ **κύπελλον**. Η παράλειψη της κατ. **–αλ** στα **κύμβη**/**κύβη**, **κυφή**, βρίσκει το αντίστοιχό της στο Λατ. **umbilicus**/**umbo**. Το **κύμβαλον**, ωστοσο, είναι γνωστό ως μουσικό όργανο το οποίο χρησιμοποιούνταν κατά βάση στις οργιαστικές τελετές προς τιμήν της Κυβέλης, ανατολιακής εκδοχής της Μητέρας Θεάς, προσωποποίηση των δημιουργικών δυνάμεων της φύσης. Ως εκ τούτου εκ του **κύμβαλον** πιθανώς ετυμολογείται και το **Κυβέλη** (βλ. Ετρ. **Fufluns**). Η Κυβέλη διαθέτει πολλά ανατολιακά και μεσοποταμιακά αντίστοιχα, όπως η λυδ. *Kufaws*/*Kuwaws* (ελλ. **Κυβήβη**), η χουρρ. *Kubaba* (Oreshko, 2021) και πιθανότατα ο τρομερός γίγαντας *Huwawa* ([illegible]) που εμφανίζεται στο σουμ. *Έπος του Γκιλγκαμές*. Ο *Huwawa*/*Humbaba* (παρατ. την ενρινοποίηση) φέρει αρκετά στοιχεια που παραπέμπουν στη μυθολογία περί φιδιού και Δέντρου της Ζωής. Είναι φύλακας του δάσους των υψηλών κέδρων του Λιβάνου (μετάφορα ίσως του προαιώνιου κήπου της Εδέμ) κατ' εντολή του θεού *Enlil*, φέρει κέρατα ταύρου και τόσο το πέος του όσο και η ουρά του έχουν τη μορφή φιδιού. Επιπλέον, διασώζεται και το όν. *Kubaba* ([illegible]) που

[ομφάλιος λώρος απ’ όπου το έμβρυο τρέφεται μέσω της μήτρας] είναι μερικές από τις εφαρμογές του λ.), μπορεί να ιδωθεί και με την έννοια του κομβικού σημείου εξάπλωσης, επέκτασης, εκπόρευσης. Η εννοιολογική πτυχή του **ὀμφαλός** ως «ακίδα», «αιχμή» έχει μεγάλο μυθολογικό και θρησκευτικό ενδιαφέρον. Ο Frothingham (1916) παραπέμπει στο πρώιμο μεσοποταμιακό κηρύκειο ως αρχετυπικό σύμβολο άνθισης που λειτουργεί ως εναλλακτική αναπαράσταση του Δέντρου της Ζωής. Σε εικονογραφικές αναπαραστάσεις το δέντρο παρουσιάζεται με μια ακονισμένη αιχμή στη βάση του. Τα πεπλεγμένα γύρω από έναν στύλο φίδια που αντιπροσωπεύουν το κηρυκειο/Δέντρο της Ζωής συνιστούν έναν αρχαίο συμβολισμό σχετικό με την εξάπλωση της ζωής στην οικουμένη. Επομένως, θεωρώ πως είναι εφικτό να συσχετιστεί το **ὀμφαλός** με το **ὄφις**[227] (Εβρ. **efeh**, אפעה, «οχιά») σε ένα βαθύ εννοιολογικό επίπεδο, με το δεύτερο να παραπέμπει στη θεότητα που εκπορεύει τις δημιουργικές δυνάμεις της Μεγάλης Θεάς/Δημιουργού, σύμφωνα με μια παναρχαία παγανιστική κοσμοαντίληψη. Το αρχέγονο αυτό φίδι θανατώνεται σε διαφορετικούς μύθους διαφορετικών πολιτισμών κοντά σε ένα ιερό δέντρο ή σε έναν εξίσου ιερό τόπο. Στα ελληνικά πλαίσια ο θεός Απόλλων φονεύει τον δράκοντα Πύθωνα, παιδι της Γής, στους Δελφούς, τον «ομφαλό της γης». Ο στύλος από την

έφερε μια αρχαία Σουμέρια ηγεμόνας της πόλης *Kiś*, το οποίο ταυτίζεται με αυτό μιας σχετικά άγνωστης αρχαίας συριακής θεότητας. Η παραλ. του ον., *Kubau*, παραπέμπει άμεσα στην *Bau* (𒀭𒁀𒌑), επίσης θεά της γονιμότητας της σουμ. πόλης *Lagaś*. Τέλος, ο Hlebec (2014) παραπέμπει στην *Cupra*, ιταλική Μητέρα-θεά που αντιστοιχεί στην *Uni* των Ετρούσκων αλλά και άλλων γειτονικών ιταλικών φύλων (*Cubrar* για τους Ομβρίους, *İkiper* για τους Πικηνούς και *Cubrar Mater*, κατά τα πρότυπα του *Matar Kubeleya*, για τους Λατίνους). Η ομοιότητα των ιταλικών θεωνυμίων με το α’ συνθ. του **Ἀφροδίτη** είναι δυσδιακριτή το ίδιο όμως δεν ισχύει για το προσωνύμιο *Κυπρία* που συνοδεύει τη θεά εκ του τόπου καταγωγής της, την Μεγαλόνησο της Κύπρου. Υφίστανται και ετρ. ονόματα, όπως **Cuparia**, **Cuprei**, συγγενικά προς το **Κύπρος** το οποίο πρέπει να είναι ομόρ. με το **Ἀφροδίτη** και τα υπόλοιπα θεωνύμια που παρατίθενται εδώ. Ο παραλληλισμός της Αφροδίτης με τις υπόλοιπες θεότητες που ενσαρκώνουν σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό το πρότυπο της Μεγάλης Θεάς δεν είναι ατυχής, όπως ίσως θα μπορούσε να θεωρηθεί δεδομένης της σχεδόν αποκλειστικής ταύτισης της θεάς με τον έρωτα. Ο Η. στο λ. **Κυβήβη** στο *Λεξικό* πληροφορεί: «*Χάρων δ᾽ ὁ Λαμψακηνὸς ἐν τῆι πρώτηι τὴν Ἀφροδίτην ὑπὸ Φρυγῶν καὶ Λυδῶν Κυβήβην λέγεσθαι*». Σχετικό, είναι τέλος και το ον. του Αιγυπτιου θεού *Ḫepri* προερχόμενο εκ της αιγ. ρίζας *ḫpr*, «δημιουργώ», «αναπτύσσω» το οποίο θεωρώ ότι αποτελεί προσαρμογή της νεολιθικής ρίζας *$*(s)k^{y}VwV(w)$-* σε ΑφΑ πλαίσια. Τα παραπάνω ονόματα-θεωνύμια που εντοπίζονται σε πολλούς διαφορετικούς λαούς της Μεσογείου και Μέσης Ανατολής, ορισμένα εκ των οποίων είναι ιδιαίτερα αρχαία (λαμβάνοντας υπόψη το ότι τα θεωνύμια είναι από τους πιο δύσκολα μεταβαλλόμενους όρους από γλώσσα σε γλώσσα), επιτρέπουν όλα φωνολογική συσχέτιση με την αρχαία ρίζα σχετική με θείας εμπνεύσεως εκπόρευση/εξάπλωση, *$*(s)k^{y}VwV(w)$-* .

227 Η συμπερίληψη του ένρινου /m/ θα έδινε τη μορφη ***ὄμφις***. Συμπτωματικά ή όχι **Ὄμφις** είναι προσωνύμιο του αιγυπτιακού Όσιρι το οποίο σημαίνει «ευεργέτης» και ο Πλούταρχος το συσχετίζει με το **ὄμβρος**, την ευεργετική για τις καλλιέργιες βροχή («[…]*ὄμβριμον γάρ φησι μεθερμηνευόμενον εἶναι τὸν Ὄσιριν*»). Πιθανώς πρόκειται για παρετυμολογία και η ρίζα του **Ὄμφις** να είναι αιγυπτιακή και άγνωστη σε εμάς. Πάντως, το **ὄμβρος** θεωρώ ότι είναι ομόρ. των **ἀφρός**, **ἄμπελος** και κατ’ επέκταση του **ὄφις**. Επίσης, *Opis* είναι το όνομα της λατινικής εκδοχής της Ρεάς, πανάρχαια Μητέρα θεά της γονιμότητας. Για το όνομα εικάζεται μια διαφορετική εκδοχή ***Ops** ώστε να παραπέμπει στο Λατ. **ops** (γεν. **opis**), «πλούτος», «αφθονία». Ωστόσο, για άγνωστους λόγους σε έργα Λατίνων συγγραφέων το όνομα απαντάται αποκλειστικά ως *Opis* άσχετα με την κλητική χρήση του μέσα στην πρόταση. Ίσως η ομοιότητα μεταξύ του θεωνυμίου και του ΙΕ ετυμ. **ops** είναι παραπλανητική και το όνομα πρόκειται για δάνειο από κάποια προ-λατινική γλώσσα, συγγενική ή όχι προς τα Ετρουσκικά. Ο όφις, ως πανάρχαιο σύμβολο της αρχέγονης θεότητας υπεύθυνη για τη δημιουργία/εκπόρευση των πάντων, μπορεί να παραλληλιστεί θεολογικά με την παρουσία της Μητέρας Θεάς (*Cels*, Ρέα, *Opis*, Κυβέλη κλπ) σε διαφορετικούς λαούς,.

άλλη πάνω στον οποίο περιελίσσονται τα δίδυμα φίδια διαθέτει επίσης λημματικούς απογόνους στην Ελλ. γλώσσα. Κατ' αρχάς έχουμε το **σταυρός**[228], «παλούκι», **στύραξ**, «κοντάρι», **σαυρωτήρ**[229], [σιδερένια αιχμή στο κάτω μέρος του δόρατος με το οποίο καρφωνόταν στη γη], **στάλιξ**/**σχαλίς**, [πάσσαλος για να κρεμούνται δίχτυα με απόληξη δικράνας] και **σκαῦρος**, [στραβοπόδαρο άλογο με τις οπλές να εξέχουν]. Όλα σχετίζονται με προεξοχές, επεκτάσεις στο χώρο και μπορούν να θεωρηθούν απόγονοι της αρχαίας ρίζας *$*(s)k^{y}VwV(w)$-* σχετικής με την αρχέγονη δημιουργική εκπόρευση από την θεότητα (βλ. **λάβρυς**, **γέφυρα**). Ομοίως και το **σαύρα** το οποίο φέρει και την έννοια «ανδρικό μόριο» παραπέμποντας στην αρχαία θεώρηση του φιδιού ως θεού της γονιμότητας και εναλλακτική εκδοχή του γονιμοποιητικού συμβόλου του φαλλού.

79) **ur**, «γεμίζω» (G) (**A**): Ελλ.–**ουρος**, ΠΕ προέλευσης κατάληξη, π.χ **σίλουρος** [είδος ψαριού], (**τ**)**άγχουρος** («χρυσος»), **σκίουρος**, **παλίουρος**, [το φυτό παλιούρι] κλπ. Βλ. **aiχe**, **zil**, **ἀσπάλαθος** όπου παρατίθενται χαρακτηριστικά παραδείγματα λημμάτων με κατ. –ουρος και ερμηνεύεται η πιθανή σημασία τους.

80) **Velχan**, [χθόνιος θεός της φωτιάς] (McC) (**A**): Ελλ. **Fέλχανος**/**Ελχάνος**/**Γελχάνος**: Αρχαίος μινωικός θεός της γονιμότητας, ο οποίος ταυτίστηκε με το Δία (*Ζεύς Fελχάνιος*). Επίσης, διασώζεται το **Fόλγανος**/**Ὄλγανος**, όν. αρχαίου μακεδόνιου ποτάμιου θεού, αντίστοιχος του λατ. θεού **Vulcan** (εξ ου και Αγγ. **volcano**, «ηφαίστειο»). Ο ετρ. **Velχan** αντιπροσώπευε τις καταστροφικές αλλά και αναγεννητικές δυνάμεις που κρύβει στα σπλάχνα της η φύση και ταυτιζόταν αρκετές φορές με τη φωτιά ή την εστία. Επίσης σώζεται ετρ. όν. **Vel**/**Velχ** , παράγωγο του οποίου πρέπει να είναι και ο **Velχan**. Πιθανά ομόρριζα εμφανίζονται και σε σημ. γλώσσες. Το όν. **Vel** πρέπει να παραπέμπει στη ΠρΣ ρίζα ***ʔil**(**āh**)-, «θεός» εκ της οποίας έχουμε τα Ακκ. **ilum** (𒀭), Εβρ. **ʾēl** (אֵל) και Αρ.**ʾill** (إل), «θεός» που αντιστοιχούν στη μορφή **Vel**. Επίσης έχουμε τα Αρ.**ʾilāh** (إله) Αρα. **ʾelaha** (אֱלָהָא), Εβρ. **elóah** (אֱלוֹהַּ), «θεός», με εμπλοκή του άφωνου /h/, που παραπέμπουν αντίστοιχα στην παραλ. **Velχ**. Θεωρώ πως το ετρ. **Vel**- ανάγεται σε μια ρίζα με πιθανή σημασία σχετική με το θεϊκής προέλευσης γεννητορικό φως[230] (βλ. Ετρ. **avil**, **σελήνη**, για πιθανά ομόρ.), απόγονος τη πανάρχαιης παλαιο-πελασγικής ρίζας *$*(s)k^{w}Vl^{w}$*- που παραπέμπει στην αρχέγονη δημιουργία η οποία έδωσε ζωή στα πάντα. Πράγματι, το Ετρ. **svel**/**sval**, «ζω», «είμαι ζωντανός» (G) είναι ενδεχομένως ομόρ. εάν θεωρήσουμε αρχικό κινητό **s**- (*s-mobile*) κατά τα πρότυπα πολλών ελλ. λημμάτων ΠΕ προέλευσης (βλ. σημ. 141). Το β' συνθ. –**ανος**/-**an** είναι τυπική ετρ. κατ. που συναντάμε και σε άλλα θεωνύμια,

---

[228] Το **σταυρός** αναμφίβολα είναι συγγενές προς το Αρχ. Σκαν. **staurr**, «παλούκι», «πάσσαλος». Ως εκ τούτου προτείνεται ΙΕ ετυμ. θεωρούμενο παράγωγο του **ἵστημι**. Κατά τη γνώμη μου κάτι τέτοιο είναι δύσκολο να ισχύει εφ' όσον δεν παρατηρούνται προφανή ομορ. σε άλλες ΙΕ υπο-οικογένειες εκτός της Γερμανικής. Θα μπορούσε κάλλιστα να αποτελεί και αρχαίο δάνειο η αμοιβαίος υποστρωματικός όρος, δεδομένης της μεγάλη φωνολογικής ομοιότητας.

[229] Η παραλ. **στ**-/**σ**- απαντάται σε ΠΕ όρους, π.χ. **κύσθος**/**κυσός**, «αιδοίο» (Beekes, 2014).

[230] Οι McC. αναφέρουν ότι σε δίγλωσση ετρουσκο-λατινική επιγραφή το **Vel** αντιστοιχεί στο **Caius**. Στο λήμμα **cai** είδαμε το λατινικό όνομα πιθανώς έχει σχέση με θερμότητα και πρωτίστως αυτή του ηλίου. Συνεπώς, είναι πιθανό το ***vel-** να αποτελεί παραλλαγή του ΠΕ θέματος ***sel**-/***hel-** που απαντάμε σε όρους σχετικούς με το φως. Βέβαια, με βάση των **Fέλχανος, αϝέλιος**/**ἥλιος** μπορούμε να υποθέσουμε την ύπαρξη και της παραλλαγής ***ϝel**-.

π.χ. **Turan**, και φανερώνει κάποια ενέργεια, ενεργητική ή παθητική. «Αυτός που φωτίζει/φωτοδότης/πεφωτισμενος» είναι μια εύλογη ερμηνεία για το **Velχan**.

81) **Vetalu**, [ετρ. τοπωνύμιο] (Ρ) (**Α**, **Β**?): Ελλ. **ἔταλον**/**ἔτελον**, [νεαρό ζώο ενός έτους]. Το ελλ. έτ. διαθέτει ΙΕ ετυμ. και σχετίζεται ορθά με τα Λατ. **vitulus**/**vitellus**, Αλβ. **vić**, Σανσ. **vatsa** (वत्स) «μοσχάρι» (το τελευταίο σημαίνει και «έτος», βλ. κάτωθι). Το **Vetalu** αποτελεί ετρ. εκδοχή του Λατ. **Vetulonia**, ον. αρχαίας ετρ. πόλης, ενδεχομένως μία από τις αρχαιότερες. Ο Ρ. συσχετίζει το ετρ. έτ. και με το Λατ. **vetus**, «παλιός» προερχόμενο εκ του ΠΙΕ **wet*-, «έτος», εκ του οποίου προέρχονται τα Ελλ. **ἔτος**, Αλβ. **vit**, «έτος», Ρωσ. **vʸetḫij** (ветхий) «παλιός» αλλά και Ετρ. **vetus**, «παλιός» (Ρ) το οποίο συμπίμπτει απόλυτα με το λατινικό λ. Μπορεί να θεωρηθεί λατινικός δανεισμός αλλά κάτι τέτοιο είναι δύσκολο εξ αιτίας του ομόρ. **Vetalu**, γνήσιο και αρχαίο ετρ. τοπωνύμιο. Επιπλέον, υποκοριστικό του **vetus** είναι το **vetulus** [«παλιούτσικος», όχι ιδιαίτερα παλιός] το οποίο οπωσδήποτε είναι παραλ. του **vitulus**. Στα Ελλ. υφίσταται ελλ. αντίστοιχο του **vitulus**, **ἴτυλος**, «*νέος*» (Η) που κατ'αντιστοιχία με το ζεύγος **vitulus**/**vetulus** αποτελεί παραλ. του **ἔταλον**. Ενδιαφέρον εμφανίζει και το Λατ. **vitus**, «στεφάνη τροχού» που αντιστοιχεί στην εντέλεια στο Ελλ. **ἴτυς** που φέρει ταυτόσημη σημασία. Θεωρώ πως τα **vitus**/**ἴτυς**, αντίθετα από την ΙΕ ερμηνεία εκ του ΠΙΕ **wei*-, «κάμπτω», είναι ομόρ. των **ἔταλον**, **ἴτυλος** και **ἔτος** επειδή η περιφέρεια του τροχού παραπέμπει στο πανάρχαιο σύμβολο του ηλιακού δίσκου, η ετήσια κίνηση του οποίου στο ουράνιο στερέωμα προσιδιάζει στην κίνηση του τροχού. Οι παραλ. **α**-/**υ**- και **ο**-/**υ**-στις καταλήξεις των **ἔταλον**/**ἴτυλος** και **ἔτος**/**ἴτυς** δεν ερμηνεύονται εντος αυστηρών ΙΕ πλαισίων. Επίσης, η κατ. –**αλος** απαντάται, μεταξύ πολλών άλλων όρων με ΠΕ ετυμολογία κατά τον Β., και στα επίσης ΠΕ **ἴξαλος** «ευνουχισμένος τράγος», **σίαλος**/**πίαλος**, «χοίρος» αλλά και **ἰταλός**[231], «*Ῥωμαῖος ταῦρος*» (Η) που όπως το **ἔταλον** ομοίως παραπέμπουν σε ζώα. Συνεπώς η κατ. –**α**(/**υ**)**λος** είναι προ-ΙΕ και το ίδιο πιθανώς ισχύει και για τη λατ. κατ. –(**u**)**lus**. Τέλος, όμοια με το ελλ. θ. **ἔτ**-/**ἴτ**- το Ετρ. **Vitli** [γυναικείο ετρ. όν.] με λατ. αντίστοιχο το **Vitulius** υποδεικνύει αντίστοιχο θεματικό ζεύγος **vet**-/**vit**- στα Ετρουσκικά. Η προφανής παρουσία ομόρ. στις ΙΕ γλώσσες αλλά και η ταυτόχρονη παρουσία ΠΕ όρων και ομόρ. στα Ετρ. υποδεικνύει αρχαιότερη καταγωγή, αναγόμενη πιθανώς στην νοστρατική ομογλωσσία, στην οποία συμμετέχουν η Ετρουσκική, η Νέο-Πελασγική γλώσσα αλλά και η ΙΕ οικογένεια. Ορισμένοι όροι, όπως το **ἔτος**, ενδέχεται να οφείλονται σε μεταγενέστερη ΙΕ επίδραση.

82) **Zerina**/**Zeriniie**, [ετρ. όν.] (Ρ) (**Α**): Ελλ. **Ζειρηνίς** «*Ἀφροδίτη ἐν Μακεδονίᾳ*» (Η). Το θεωνύμιο έχει συγκριθεί με το **Σειρήν**, κάτι που μου φαίνεται πιθανό δεδομένης της γοητείας που η θεά του έρωτα και οι Σειρήνες ασκούσαν στους θνητούς. Ορθή και η

---

[231] Το λ. υποστηρίζει την ερμ. που θέλει το **Ἰταλία** να σχετίζεται με τα Λατ. **Vetulonia** και **vitulus**, «μοσχάρι». Το όν. της Ιταλίας αποδίδεται από τους αρχαίους συγγραφείς στον Ιταλό, βασιλιά των Οίνωτρων. Η Οινωτρία ήταν αρχαία ονομασία της νότιας Ιταλίας. Το α' συνθ. του ον. παραπέμπει στο **οἶνος**, «κρασί», μάλλον λόγω των άφθονων αμπελιών στην περιοχή. Οι Οίνωτροι θεωρούνταν απόγονοι Πελασγών Αρκάδων. Ο γενάρχης τους Οίνωτρος ήταν γιος του Λυκάονα. Ο Πλήνιος ο πρεσβύτερος εικάζει ότι ομόφυλοι των Οινότρων κατείχαν όλη την ιταλική χερσόνησο, το οποίο επιτρέπει να υποτεθεί η παρουσία του νέο-πελασγικού ιδιώματος στην Ιταλία πριν την άφιξη των λατινικών φύλων στα μέσα της 3ης χιλ. π.Χ. Επομένως, συγγενή ιδιώματα προς τα Ετρουσκικά ενδέχεται να ομιλούνταν στην Ετρουρία πριν την άφιξη ανατολιτών μεταναστών στα τέλη της 2ης χιλ. οι οποίοι επανασυνδέθηκαν έτσι με δυτικούς γλωσσοφυλετικούς συγγενείς.

παραπομπή που υιοθετεί ο Β.[232] προς το **Σείριος**, [όνομα πασίγνωστου αστέρα ο οποίος δεσπόζει το Μεσοκαλόκαιρο]. Το **Σείριος** συνδέεται με μια σειρά από όρους σχετικούς με λαμπρότητα και καλοκαιρινή θέρμη, όπως **σείριος**, «θερμός», «θερινός», **σειριάω**, «λάμπω», «τσουρουφλίζω», **σειρόω**, «αποξηραίνω», **σειρός**, «ήλιος», **σειρίασις**, «ηλίαση». Παρατηρείται επίσης μια σειρά από όρους σχετικούς με καλοκαιρινά ενδύματα όπως **σειρόν**, **σείριον**, **ζειρά**, [αρχαίο ένδυμα των Αράβων αλλά και των Θρακών] και **σειρήνα**/**σείρινα** το οποίο οδηγεί πίσω στο **Σειρήν**. Σε συνδυασμό με το **σειρῆνες**, «*τα ἄστρα*» (L-S) καθίσταται νομίζω προφανές ότι τα **Σείριος** και **Σειρήν** είναι ομόρ. Η σύνδεση με την μακεδονική Αφροδίτη ενδεχομένως δεν συνίσταται στη σαγήνη αλλά στην λαμπρότητα που συνοδεύει τη θεότητας. Έχουμε, επίσης, το Λατ. **serenus**, «καθαρός», «λαμπερός», «γαλήνιος» το οποίο, ελλείψει πειστικής ΙΕ ετυμ., πιθανότατα συνδέεται με τα ετρ. ον. που παραθέτω παραπάνω και με τα ομορ. ελ. λ. Ο Ρ. συγκρίνει το **Zerina** με το λατ. ον. **Serenius**.

83) **ziχ**, «γράφω», «καταγράφω», «βιβλίο» (G) (**A**?): Ελλ. **ἱστορία**. Πρόκειται για λ. στο οποίο παραδοσιακά αποδίδεται ΙΕ ετυμ. Ωστόσο υφίσταται το παράγωγο **ἵστωρ**, «γνώστης», «μάρτυρας» με κατ. **–ωρ** η οποία εμφανίζεται και σε ΠΕ όρους (**λείτωρ**, **βιάτωρ**, **ἰχώρ**). Πολύ δελεαστική η εξήγηση που προσφέρει το ετρ. έτ. για την τροπή στου άηχου συριστικού /ts/ (**z**-) σε άηχο /h/ που υποδηλώνεται με το δασυνόμενο **ἱ**-. Για ένα αντίστοιχο παράδειγμα βλ. και **zuśle**. Σε αντιπαράθεση προς την παραπάνω ερμηνεία μπορεί κανείς να αντιπαραβάλλει την μορφή Βοι. **ϝίστωρ** καθώς και την εννοιολογική απόκλιση των δύο όρων. Βλ. και **alki**.

84) **zil**, «κυβερνώ», «βασιλεία», **zilχ**, «αρχηγός» (G) (**B**): Ελλ. **βασιλεύς**. Φημισμένο έτ. δίχως ΙΕ ετυμ. το οποίο αντιστέκεται σθεναρά σε κάθε προσπάθεια ερμηνείας. Επίσης, στα Λυδ. **silu-**, «πραίτωρ»[233] και **Siluka** [όν.]. Το **βασιλεύς** απαντάται για πρώτη φορά στα μυκηναϊκά χρόνια ως *qa-si-re-u* (□□□□) το οποίο επιτρέπει μια ανακατασκευή ως ***gʷatiléus**. Προτείνουμε την ανάλυση του έτ. ως εξής: **βα**-**σιλ**-**ευς**. Το **–ευς** είναι πολύ κοινή ΠΕ ελλ. κατ. (π.χ. **Αχιλλεύς**, **Οδυσσεύς**), το **βα-** είναι κάποιο αρχαίο απολιθωμένο πρόθεμα και ***σιλ-** το επίμαχο ΠΕ δάνειο, το οποίο εάν συνδεθεί με το Ετρ. **zil** έχει την έννοια της διακυβέρνησης, εξουσίας, αρχηγίας. Στα Χαττ. έχουμε **zilat**, «θρόνος» και **zail**/**śail**, «κύριος», «αφέντης» και στα Ετρ. **zilaθ** [τίτλος ανώτατου αξιωματουχου]. Με βάση διασωθείσες χεττ. επιγραφές έχει υποτεθεί η μορφή Χαττ. ***tazil**[234] [είδος κυβερνητικού αξιωματούχου], η οποία εξηγεί τόσο το θέμα όσο και το πρόθεμα της ελλ. λέξης. Το πρόθ. **ta-** μπορεί να αποτελεί τοπ. πρ. με πιθανή ερμηνεία «επι του […]» [235] ή πιθανότερα μπορεί να ιδωθεί ως ονομαστικό πρόθεμα «αυτός που…» στα πρότυπα του Χαττ. **tabarna**[236] (βλ. **ἄναξ**).

---

[232] *EDG*, σελ. 1317.

[233] Τη μυκηναϊκή εποχή φαίνεται ότι ο βασιλεύς δεν ήταν ο ανώτερος κάτοχος της εξουσίας, αλλά κάποιου κατώτερου αξίωματος το οποίο έβρισκε εφαρμογή τόσο στο διοικητικό μηχανισμό όσο και σε άλλες δομές οργάνωσης (π.χ. συντεχνίες). Επομένως μπορεί να παρομοιαστεί με τον τίτλο του πραίτωρα ή σήμερα του πρωθυπουργού. Η ανάδειξη του **βασιλεύς** ως το ανώτατο διοικητικό αξίωμα πρέπει να σημειώθηκε μετά την κατάρρευση των ανακτόρων.

[234] Arıkan (2007)

[235] Tikhonova (2016)

[236] Goedegebuure (2008)

Επομένως, εάν το **zil** υποδηλώνει «κυριαρχία», «εξουσία», ***tazil** «επί της εξουσίας» , προγονική μορφή του **βασιλεύς**[237] το οποίο ερμηνεύεται ως «ο βρισκόμενος επί της εξουσίας/αυτός που έχει εξουσία»[238]. Έχουμε λοιπόν ένα ελλ. όρο οι ρίζες του οποίου πιθανόν φτάνουν στο απώτερο παρελθόν και του οποίου η ιστορική πορεία δια μέσω των διαδοχικών γλωσσικών στρωμάτων μέχρι τα Νέα Ελληνικά των ημερών μας πιστοποιείται από την παρουσία του στα Ετρ. και τα πιθανά ΠΕ ομόρ. όσο και τις εικαζόμενες του ρίζες στο συγγενικό με γλώσσα των Χάττι παλαιο-πελασγικό *stratum* του ΠΕΥ.

85) **zuśle**, «γουρούνι» (G) (**Α**, **Δ**?): Ελλ. **σύς**/**ὗς**, «χοίρος»[239]. Η φωνητική μεταβολή πραγματοποιείται με τον τρόπο που υποθέσαμε για το **ἵστωρ** (βλ. Ετρ. **ziχ**). Το **σύς** είναι πιθανότατα απόγονος ενός πανάρχαιου κτηνοτροφικού όρου. Στα παραδοσιακά ΙΕ πλαίσια γίνεται λόγος για προέλευση εκ του ΠΙΕ **suH-*, «γουρούνι», εκ του οποίου έχουμε Αγγ. **swine** και **sow**, Σανσ. **sūkará** (सूकर), Λατ. **sus**. Ωστόσο, η ίδια η ρίζα εμφανίζει ομόρριζα σε μη ΙΕ περιβάλλοντα, π.χ. Σουμ. **śaḫ** (𒊺)[240] και Ακκ. **śahû** (𒊺𒄷𒌑), «γουρούνι». Πιθανότατα ο ΙΕ όρος προήλθε από δανεισμό από κάποιο αρχαιότερο γλωσσικό υπόστρωμα ή ανάγεται στη νοστρατική ομογλωσσία.

Από τα παραπάνω, το αμεσότερο συμπέρασμα που μπορεί να εξαχθεί είναι ότι πολλοί ελληνικοί όροι ΠΕ προέλευσης ερμηνεύονται ετυμολογικά αλλά και εννοιολογικά με τη χρήση ετρουσκικών λημμάτων. Με τη χρήση των Ετρουσκικών κατορθώσαμε να διατυπώσουμε αιτιολογημένες ερμηνείες για το νόημα ακόμα και ορισμένων ΠΕ τοπωνυμίων (όπως **Λάρισα**, **Ὄλυμπος**, **Σπάρτη**, **Τυλισσός**, **Ταμασσός**) και ονομάτων (**Ἀφροδίτη**, **Ἀθήνη**, **Ἄρης**, **Ἑρμής**, **Ἥρα**), τα οποία επιβιώνουν μέχρι σήμερα. Ακόμη μπορέσαμε να ερμηνεύσουμε ορισμένες καταλήξεις ΠΕ προέλευσης όπως, **-αξ**, **-ηνη**, -**τ**(**τ**)**ος**/-(**σ**)**σος**, **-ουρος**, κάτι ζωτικό για την μετέπειτα εννοιολογική επεξήγηση πολλών άλλων ΠΕ όρων και τοπωνυμίων. Το σημαντικότερο ασφαλώς είναι το ότι, εφ' όσον τα Ετρουσκικά μας πρόσφεραν τα κατάλληλα εργαλεία να υλοποιήσουμε τα παραπάνω,

---

237 Βέβαια μεταξύ **ta-** και **g^wa-** υπάρχει μικρή ομοιότητα αλλά πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι ενδέχεται η ανακατασκευή να μην είναι ακριβής. Άλλωστε, η Γρ. Β' δεν αποδίδει με ακρίβεια τη φωνολογία της Μυκ. Ελλ. Επίσης, το προφερόμενο σύμφωνο στο χαττ. λήμμα μπορεί να διαφέρει ριζικά από το αναγραφόμενο. Η γνώση περί χαττικής φωνολογίας εμφανίζει σημαντικά κενά λόγω της φωνολογικής ανεπάρκειας της σφηνοειδούς γραφής.

238 Τα παραπάνω επιτρέπουν την ερμ. έτερων ΠΕ όρων. Υπάρχει το **σίλουρος** «ποτάμιος ἰχθύς» [μεγάλο ποταμίσιο ψάρι, πιθανότατα γατόψαρο]: *«ἦτο τοσοῦτον μέγας ὥστε ἵπποι ἢ βόες ἔπρεπε νὰ σύρωσι αὐτὸν ἔξ»* (L-S). με χαρ. ΠΕ κατάληξη –**ουρος**, «γεμάτος με» (βλ. Ετρ. **ur**), Το μέγεθος του ψαριού πιθανώς να του προσέδιδε «αυτοκρατορικό» μεγαλείο ως το μεγαλύτερο ψάρι του περιβάλλοντός του. Έτσι **σίλουρος** αποδίδεται ως «ο γεμάτος με εξουσία/κυριαρχία» με ΠΕ ανακατασκευή ***zilur**/***tilur**.

239 Ενδιαφέρον έχει να επισκοπησθούν ορισμένες ακόμα λέξεις που παραπέμπουν στο γουρούνι. Το Ετρ. **ruze**, «χοίρος» (P) αντιστοιχεί στο Ελλ. **ρύζω**, «γρυλίζω» που παραπέμπει στο γρύλισμα του γουρουνιού. Επισης, υπάρχει το **σίαλος**/**σίελος** «παχύ γουρούνι», «χοίρος», ΠΕ προέλευσης κατά το *EDG*. Η παραλ. **πίαλος**/**πιαλέος**, «παχύς», «γουρούνι» με παράγωγα τα **πῖαρ** και **στέαρ**, «λίπος» δεν επιτρέπουν συσχετισμό με το **zusle** και το **σύς** . Για το **δέλλις**, «γουρουνάκι» βλ. υποεν. 4.4.

240 Λόγω της σχέσης με το ΙΕ **suH-*, το σουμ. λ. έχει αντιμετωπιστεί και ως υποψήφιο μέλος ενός «ευφρατικού» γλωσσικού υποστρώματος, όροι του οποίου εντοπίζονται σε σουμ. λέξεις. Από ορισμένους θεωρείται ΙΕ αλλά αυτό φαίνεται να μην ισχύει δεδομένης της εναλλακτικής εξήγησης του αμοιβαίου δανεισμού προς τις ΙΕ γλώσσες και στα Σουμ. από μια τρίτη πηγή, πιθανώς κάποιο πανάρχαιο νεολιθικό ιδίωμα.

μπορούμε να υποθέσουμε με αρκετή σιγουριά ότι η ΠΕ γλώσσα των κατοίκων του ελλαδικού χώρου (των «Πελασγών» κατά τις αρχαίες αναφορές), του Αιγαίου, της Κρήτης, την περίοδο ακμής του Μινωικού πολιτισμού και της Ανατολίας πριν την άφιξη των ΙΕ γλωσσών[241] στο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου ήταν συγγενική προς μια αρχαιότερη μορφή της γνωστής σε εμάς Ετρουσκικής γλώσσας της 1ης χιλιετίας. Έχουμε έτσι μια «μεσογειακή» γλωσσική οικογένεια η μελέτη της οποίας, μέσω του πεδίου της ετρουσκολογίας, των προελληνικών σπουδών (γλωσσικών και μη) και πιθανώς της μελέτης των σύγχρονων ΚΒ γλωσσών μπορεί να οδηγήσει στην επίλυση γλωσσολογικών και αρχαιολογικών αινιγμάτων, όπως η μινωική Γρ. Α' και η ιερογλυφική γραφή του Δίσκου της Φαιστού. Ακόμα, η μελέτη του πολιτισμού των Ετρούσκων μπορεί να μας δώσει σημαντικές πληροφορίες για τα ήθη, έθιμα και θρησκευτικές πρακτικές των Πελασγών σε Ελλάδα και Ανατολία αλλά και να διαφωτίσει την πολιτιστική επιρροή τους προς τον μεταγενέστερο ελληνικό πολιτισμό της αρχαιότητας, η οποία - κρίνοντας από το πεδίο της γλωσσολογίας όπου η συνεισφορά του ΠΕΥ στο λεξιλόγιο, στη γραμματική και αλλού ήταν κάτι παραπάνω από σημαντική – πρέπει να ήταν ανυπολόγιστη.

4.3. ΤΟ ΠΑΛΑΙΟ-ΠΕΛΑΣΓΙΚΟ ΣΤΡΩΜΑ

Εκτός από το συγγενικό προς την Ετρουσκική γλώσσα νέο-πελασγικό γλωσσικό ιδίωμα το οποίο ομιλούνταν στα νότια Βαλκάνια και Ανατολία πριν την έλευση των ΙΕ ιδιωμάτων, το ΠΕΥ φαίνεται να περιέχει αρχαιότερους όρους οι οποίοι ανάγονται πιθανότατα στους πρώτους νεολιθικούς πληθυσμούς οι οποίοι κατέφτασαν από τα ανατολικά στον ελλαδικό χώρο γύρω στο 7000 π.Χ. Εκείνη την περίοδο η Ελλάδα φαίνεται ότι ήταν ιδιαίτερα αραιοκατοικημένη. Οι αρχαιολογικές έρευνες υποδεικνύουν οικισμούς αποκλειστικά σε παράλιες περιοχές και σε νησιά με το μεγαλύτερο μέρος του ηπειρωτικού κορμού να παραμένει ακατοίκητο. Οι γηγενείς κάτοικοι, τροφοσυλλέκτες της Μεσολιθικής Εποχής, αναμείχθηκαν με τους προερχόμενους από την ανατολή αγροκτηνοτρόφους οι οποίοι έφεραν την «αγροτική επανάσταση» στη Νότια Βαλκανική. Από εκεί οι νέες τεχνολογίες που συνέβαλαν στην οικοδόμηση οργανωμένων κοινωνιών εξαπλώθηκαν αργά αλλά

---

241 Έχει διατυπωθεί επανειλημμένα η άποψη από ορισμένους γλωσσολόγους, με προεξάρχοντα τον προσφάτως εκλιπόντα Frederick Woudhuizen, ότι τα Ετρουσκικά είναι μια αποκλίνουσα ΙΕ γλώσσα συγγενής προς τις Ανατολιακές γλώσσες και κυρίως τα Λουβικά. Θεωρώ την άποψη αυτή λανθασμένη και σε αυτό συνηγορούν τόσο ο Ιταλός ετρουσκολόγος Facchetti (2005) όσο και ο Beekes (1993). Ωστόσο, τα Ετρουσκικά πράγματι εμφανίζουν ομόγλωσσα με ΙΕ γλώσσες. Η πιθανότερη εξήγησή είναι ότι οι ομοιότητες οφείλονται είτε σε δανεισμό – κάτι που δεν αποκλείεται καθώς η γνωστή σε εμάς μορφή της Ετρουσκικής αποτελεί προϊόν αιώνων συνύπαρξης με ΙΕ γλώσσες - είτε σε μακρινή γενετική σχέση η οποία όμως φτάνει βαθύτερα στο παρελθόν, πριν τη γέννηση της ΙΕ οικογένειας. Η συγκεκριμένη θεώρηση δεν διαφέρει πολύ από αυτή που είχε διατυπώσει ο Kretschmer στις αρχές του 20ου αι. Έτερες γλωσσικές οικογένειες όπως η Ουραλική, η Αφροασιατική, η Αλταϊκή, η Δραβιδική, η Καρτβελική έχουν θεωρηθεί μακρινά «ξαδέρφια» της ΙΕ, με την κοινή καταγωγή τους να ανάγεται στη Νοστρατική μακρο-οικογένεια. Σε αυτήν ίσως εντάσσονται και οι μη ΙΕ μεσογειακές γλώσσες (Ετρουσκικά, Μινωικά, Νέο-Πελασγικά κλπ) με την ακριβή τους θέση στο γλωσσικό φυλογενετικό δέντρο προς το παρόν άγνωστη.

σταθερά στην υπόλοιπη Ευρώπη. Η γλώσσα των νεολιθικών αγροτών μας είναι άγνωστη. Μπορούν, ωστόσο, να γίνουν υποθέσεις περί της ταυτότητάς της συγκρίνοντας ΠΕ προέλευσης λήμματα της Ελληνικής με υποψήφια ομόρριζα σε συγκεκριμένα γλωσσικά ιδιώματα, αρχαίες και σύγχρονες γλώσσες με βαθιά προϊστορία.

Μια από τις πιο μυστηριώδεις γλώσσες της Ευρώπης είναι η γλώσσα των Βάσκων, λαού της Ιβηρικής χερσονήσου. Η Βασκική γλώσσα είναι πανάρχαια και δεν εμφανίζει καμία εμφανή συνάφεια με τις ΙΕ γλώσσες που ομιλούνται στη Δ. Ευρώπη και αλλού. Στην πραγματικότητα το γλωσσικό χάσμα μεταξύ των Βασκικών και των υπόλοιπων ευρωπαϊκών γλωσσών είναι τόσο αχανές ώστε συχνά εμφανίζεται η άποψη ότι η Βασκική γλώσσα είναι μακρινή απόγονος ενός αρχαιότατου παλαιολιθικού ιδιώματος. Εάν η συγκεκριμένη υπόθεση προσεγγίζει την πραγματικότητα, αυτό καθιστά σχεδόν αδύνατο τον εντοπισμό συγγενικών προς την Βασκική γλωσσών αφού η αναζητούμενη κοινή ρίζα ανάγεται στα βάθη της προϊστορίας (10.000 π.Χ) με αποτέλεσμα οι δομές δύο σύγχρονων γλωσσών με κοινή παλαιολιθική ρίζα να αποκλίνουν δραματικα. Παρ’ όλα αυτά οι γλωσσολόγοι δεν το βάζουν κάτω. Έχουν γίνει συστηματικές προσπάθειες να συνδέσουν τη Βασκική γλώσσα με διάφορες σύγχρονες γλωσσικές οικογένειες αλλά και γλώσσες της αρχαιότητας χωρίς όμως να επιτυγχάνεται επιστημονικό *consensus*.

Ίσως η πιο υποσχόμενη σύγκριση είναι αυτή με την οικογένεια των γλωσσών του Βορείου Καυκάσου (ΒΚ). Οι πολυπληθείς Βορειοκαυκασικές γλώσσες ομιλούνται εδώ και χιλιετίες με την περιοχή εξάπλωσής τους να περιορίζεται σήμερα σε μια σχετικά απομονωμένη ορεινή περιοχή. Ορισμένοι γλωσσολόγοι αμφισβητούν τη συνεκτικότητά της αλλά από αρκετούς φημισμένους ειδικούς της μακρο-γλωσσολογίας, όπως οι Nikolayev, Starostin κλπ, οι δύο βασικοί γλωσσικοί κλάδοι (Βορειοδυτικές Καυκασικές γλώσσες και Βορειοανατολικές Καυκασικές γλώσσες) αντιμετωπίζονται ως συνιστώσες μιας ενιαίας οικογένειας. Το σίγουρο, πάντως, είναι ότι οι γλώσσες του Βορείου Καυκάσου δε συγγενεύουν με την Καρτβελική οικογένεια που εντοπίζεται στο Νότιο Καύκασο, κατά βάση στη σημερινή Γεωργία. Εδώ είναι που οφείλεται κατά βάση και η διχοτόμηση του ΠΕΥ από μέρους σε δύο επιμέρους στρώματα, καθώς εάν αποδεχτούμε τους ισχυρισμούς των Γεωργιανών γλωσσολόγων ότι το πιο πρόσφατο στρώμα συγγενεύει με τις Καρτβελικές γλώσσες τότε είναι αδύνατο αυτό να είναι συναφές ταυτόχρονα και με τις Βορειοκαυκασικές με τις οποίες, ωστόσο, εντοπίζεται λεξιλογική συνάφεια, όπως θα δειχτεί παρακάτω.

Συνεπώς, εάν υποτεθεί η ύπαρξη ενός ΠΕ γλωσσικού στρώματος συναφές προς τις ΒΚ γλώσσες ή προς άλλα ιδιώματα για τα οποία υπάρχει η υπόθεση ότι υφίσταται γενετική σχέση με τις πρώτες, το στρώμα αυτό θα είναι κατ’ ανάγκη διαφορετικό από αυτό που μελετήθηκε προηγουμένως παραπέμποντως κατά βάση σε λήμματα της Ετρουσκικής γλώσσας. Αυτό άλλωστε φαίνεται και από το γεγονός ότι δύο αρχαίες γλώσσες, η Χαττική και η Ετρουσκική, που έχουν συσχετισθεί με τις γλώσσες του Βορείου και Νοτίου Καυκάσου αντίστοιχα, δεν συγγενεύουν στο ελάχιστο, αφού εμφανίζουν σημαντικές αποκλίσεις στη μορφολογία τους, με την πρώτη να δίνει μεγάλη έμφαση σε προθέματα που δηλώνουν αριθμό, πρόσωπο, χρόνο κλπ. ενώ η δεύτερη να χαρακτηρίζεται σχεδόν αποκλειστικά από επιθέματα, στα πρότυπα άλλων συγκολλητικών γλωσσών όπως η Ουγγρική και η Τούρκικη, χωρίς βεβαίως αυτό να αποκλείει ομοιότητες λόγω μακροχρόνιας αλληλεπίδρασης των προγονικών μορφών τους στον ίδιο γεωγραφικό χώρο (χερσόνησο της Ανατολίας).

Θα επιχειρήθεί η συσχέτιση του πρώτου και αρχαιότερου ευδιάκριτου στρώματος του ΠΕΥ με τις γλώσσες του Βορείου Καυκάσου, με τη Βασκική γλώσσα και με πιθανά αρχαία γλωσσικά μέλη της ΒΚ οικογένειας, όπως η Χαττική[242] και η Χουρριτική[243]. Μεταξύ ΒΚ γλωσσών και βασκικών διαλέκτων ερευνητές όπως ο Bengtson (2021) έχουν εντοπίσει άφθονα ομόρριζα λήμματα. Ο Bengtson (2017α), συγκεκριμένα, θεωρεί πως το βασκικό ιδίωμα δεν είναι τόσο αρχαίο όσο συχνά γίνεται λόγος αλλά περισσότερο πρόσφατο. Θεωρεί το 5500 π.Χ. ως χρονικό ορόσημο για τη μεταφορά μιας προγονικής μορφής στην ισπανική χερσόνησο από νεολιθικούς μετανάστες προερχόμενους από την Ανατολία, μετακινούμενοι πιθανότατα δια θαλάσσης. Η αναγωγή στον υποθετικό κοινό πρόγονο των βασκικών διαλέκτων και των ΒΚ γλωσσών υπολογίζεται στην 7η χιλιετία και έλαβε χώρα στη σημερινή Τουρκία. Το χρονικό πλαίσιο και η αγροκτηνοτροφική ιδιότητα των φορέων της γλώσσας ταυτίζονται με αυτά των νεολιθικών εποικιστών της χώρας μας, τους μακρινούς μας προγόνους. Ένας ακόμη απόγονος θεωρείται ότι είναι η γλώσσα των Χάττι,

Στα πρότυπα της ανασύστασης της υποτιθέμενης Νοστρατικής μακρο-οικογένειας, ερευνητές έχουν επιχειρήσει τον προσδιορισμό ενός έτερου γλωσσικού μακρο-φύλου, την Ντενε-Καυκασική οικογένεια, η οποία περιλαμβάνει μερικές από τις πιο φαινομενικά ετερογενείς οικογένειες του πλανήτη. Τη Σινο-Θιβετιανή οικογένεια (στην οποία εντάσσονται και τα Κινέζικα), την Να-Ντενέ οικογένεια της Σιβηρίας και της Β. Αμερικής, το βασκικό νεολιθικό κατάλοιπο, τις Βορειοκαυκασικές γλώσσες (συνεπώς και τις αρχαίες γλώσσες των Χάττι και των Χουρριτών), τις Ιενεσεϊανές γλώσσες της Σιβηρίας (που έχουν σχεδόν εξαλειφθεί) και τη γλώσσα των Μπουρούσο, λαού του βόρειου Πακιστάν, εξίσου απομονωμένη από γλωσσικά φύλα που την περιβάλλουν όσο και η Βασκική γλώσσα. Σε αυτό ακριβώς το γεωγραφικά εξαπλωμένο μακρο-γενετικό φύλο εντάσσονται οι γλώσσες με τις οποίες θα παραθέσουμε παραλληλισμούς με ελληνικούς όρους προερχόμενους από το ΠΕΥ.

Πολλές από τις συγκρίσεις προέρχονται από έρευνες των Bengtson, Leschber (2021) (B-L), Tardivo, Kitselis (2017) (T-K), Chirikba (1996)(Ch) και Κιτσέλης (2016) (K). Η εκάστοτε προέλευση της ετυμολογίας θα σημειώνεται δίπλα στον ελληνικό όρο με το αντίστοιχο αρχικό γράμμα. Σε ορισμένες συγκρίσεις (**ἀγαπάω**/**ῶ**, **ἄναξ**, **γέφυρα**, **καλία**, **κυβερνάω**/**ῶ** κλπ) επιχειρείται σύνδεση και με ομόρριζους ετρουσκικούς, αναδεικνύοντας έτσι τη λεξιλογική διήθηση των πανάρχαιων νεολιθικών λημμάτων μέσα από τα διαδοχικά γλωσσικά στρώματα του ΠΕΥ.

Έχουμε τα εξής υποψήφια λήμματα:

1) **ἀγαπάω**/**ῶ**: Αδ. **gʷapan** (гопэн), «είμαι ευχαριστημένος», Αμπχ. **gʷapa** (гуапэ), «ευχάριστος». Όλα εμπεριέχουν το ΒΚ **gʷə** (гу), «καρδιά». Ο Chirikba (1996) συσχετίζει το ΠρΑΑδ *$g^wə$-, «καρδιά» με το Χαττ. **kut**/**kud**(**u**), «ψυχή», υποθέτοντας την ύπαρξη θ. **ku**- , ομόρ. του *$g^wə$ με το –**t**/-**du** να λειτουργεί ως επίθεμα. Επίσης

[242] Ο Chirikba (1996) συσχετίζει τη Χατική με τον κλάδο των Βορειοδυτικών Καυκασικών γλώσσων της ΒΚ οικογένειας.

[243] Έχουν εντοπιστεί ομοιότητες μεταξύ των Χουρριτο-Ουραρτιανών γλωσσών της Ανατολικής Μ. Ασίας (Χουρριτικά και Ουραρτιανά) και του βορειοανατολικού κλάδου της ΒΚ οικογένειας. Ο Diakonoff (1995) τις συμπεριλαμβάνει σε σε μια ενιαία οικογένεια, την «Αλαροδιανή».

έχουμε Ετρ. **αχapri**, «φιλικός», «αξιολάτρευτος» (McC). Τα σημ. ομόρ. Εβρ. **ahav** (אָהַב) και Ουγκ. **ahb** (𐎀𐎅𐎁), «αγαπώ», επίσης ανάγονται στη ΝΕ, γεγονός που ενισχύει την θεώρηση περι παρουσίας συγγενικών προς τις σημερινές ΒΚ γλώσσες αρχαιων ιδιωμάτων στη Μ. Ανατολή/Ανατολία, μεταξύ αυτών και η Χαττική.

2) **ἀκακαλλίς**, «νάρκισσος»: Τσεζ. **gagali,** «λουλούδι». (T-K) Επίσης **Ἀκακαλλίς** (συντμ. **Ἀκκάλη**) ήταν το όνομα κόρης του Μίνωα και της Πασιφάης, που μαζί με άλλα στοιχεία (βλ. εν. 2) υποδεικνύει ότι ενδεχομένως στην Κρήτη την μινωική εποχή το νεολιθικό παλαιο-πελασγικός ιδίωμα εξακολουθούσε να ομιλείται ή να ασκεί σημαντική επιρροή. Τέλος, ταυτοποιείται και **κακαλίς**, με αποκοπή του αρχ. **α**-, κοινό χαρακτηριστικό πολλών ΠΕ λέξεων.

3) **ἀκαρίς**/**κόρις**, «κοριός» : Τσε. **gora**, «αλογόμυγα», Αβα. **k’:ará**, «κουνούπι», Βασ. ***kara**-, «σκαθάρι», Μπουρ. ***ẖarú**, «ψείρα» (B-L).

4) **ἄναξ**: Χαττ. **tawan**(**n**)**anna** [σύζυγος του Χετταίου αυτοκράτορα και αρχιέρεια]. Πιθανή ετυμολόγηση: **ta-wan**(**n**)**-anna** με Χαττ. **anna**, «γυναίκα», **ta-**, ονομαστικό προθεμα (βλ. **κυβερνάω**/**ῶ**, **ὄαρ** και Ετρ. **zil**) και -**wan**(**n**) θέμα άγνωστης ετυμολογίας για το οποίο ωτόσο εισηγούμαι μια πιθανή ερμ. κάτωθι. Λόγω της υψηλής θεσης της βασίλισσας στο βασίλειο των Χάττι (μετά το θανατό της θεοποιούνταν και λατρεύονταν ταυτιζόμενη με την θηλυκή ηλιακή θεότητα) το αξίωμα παρείχε εκτός από θρησκευτικές και διοικητικές αρμοδιότητες. Επομένως, ίσως ***wan**(**n**)- «κυβερνώ», «άρχω», «είμαι θεός»[244] ή, δεδομένου του Ετρ. **fan**, «καθαγιάζω», ενδεχομένως να σημαίνει «ιερουργώ», «ιεραρχώ»[245]. Το **ἄναξ** απαντάται στη Γρ. Β’ ως *wa-na-ka* (□□□), το οποίο υποδεικνύει μια μυκ. μορφή ***ϝάναξ**, γεν. ***ϝάνακτος**. Επίσης, έχουμε το ρ. **ἀνάσσω**, «διοικώ», και τον πληθ. (**ϝ**)**ἄνακες**[246] στα πρότυπα του **φύλαξ**/**κες**-**φυλάσσω**. Επίσης, διασώζεται ετρ. επίθετο (*gentilicum*) **Fanacni** προερχόμενο από το **fan** και εμπεριέχον την σύνηθη ετρ. ον. κατ. –**ac**/**αχ** αντιστοιχούσα στο ελλ. –**αξ**. Το λ. εμφανίζει αξιοσημείωτη φωνολογική σύμπτωση με το **ἄναξ**. Σώζεται και θηλ. μορφή **ἄνασσα** με την κατ. **–ασσα** να προκύπτει, όπως και το **–αξ**, από κάποιο ουρανικό σύμφωνο, πιθανότατα το /k^h/, το οποίο στα Ετρ. ετράπη σε απλο /k/, δια μέσου μιας προγονικής πελασγικής μορφής ***vanakẖ**[247] (βλ. και Ετρ. **aiχe**, **apacar**, **arac**). Η χαττ. ρίζα ***wan**(**n**)**-**, «κυβερνώ», «άρχω», «είμαι θεός»ενδεχομένως πιθανώς εντοπίζεται και

---

[244] Ενδιαφέρον έχει η αντιπαραβολή με το Κιν. **wáng**, (王) «βασιλιάς». Τα Κινέζικα ανήκουν στην Σινο-Θιβετιανή οικογένεια γλωσσών την οποία ορισμένοι γλωσσολόγοι όπως ο S. Starostin θεωρούν κλάδο της Ντενε-Καυκασιανής μακρο-οικογένειας. Ο Kassian (2010) επιχειρεί να εντάξει τη Χαττ. γλώσσα στην τελευταια. Η σύγκρισή μας καθιστά τα **ἄναξ** και **wáng** μακρινούς συγγενείς.

[245] Μια ετυμολογία του *tawananna* με θρησκευτική χροιά είναι πιθανότερη, αντιπαραβαλλόμενη και με την ερμηνεία για το **tabarna** που παρουσιάζουμε στο **κυβερνάω**/**ῶ**. Επίσης ο «Άναξ», όπως και ο χεττιτικός ηγεμόνας *tabarna* είχε πολύ σημαντική εμπλοκή σε θρησκευτικές/τελετουργικές δραστηριότητες. Στον αρχαίο κόσμο πολύ συχνά η πολιτική και θρησκευτική εξουσία συμπλέκονταν στενά ή ταυτίζονταν.

[246] Το γεγονός ότι το **ἄνακες** χαρακτηρίζει τους Διόσκουρους υποδηλώνει την ύπαρξη κάποιας θρησκευτικής και όχι μόνο διοικητικής πτυχής στον όρο.

[247] Το **An**(**u**) (𒀭), «ουρανός», όνομα της ανώτατης θεότητας του Σουμ. πάνθεου, ίσως να σχετίζεται με το Χαττ. ***wan**. Ο Szałek (2015) ετυμολογει το **ἄναξ** με βάση το Σουμ. **anak** (𒀭𒀝), «του ουρανού», «ουράνιος». Ωστόσο, η σουμ. κατ. –**ak** που υποδηλώνει την γεν. πτ. έχει σαφώς διαφορετική λειτουργία από την πελ. προέλευσης ονομαστική κατ. -**αξ** .

στην ετρ. θεότητα **Ani** (Λατ. **Janus**, «Ιανός»), στον υπέρτατο σουμ. θεό **An**(**u**) (✱) και στον Άνιο (ονομ. **Ἄνιος**), υιό του Απόλλωνα και μάντη. Με την προσθήκη της ον. κατ. –**αξ** το **ἄναξ** ερμηνεύεται ως «αυτός που άρχει».

5) **ἄνθρωπος**: Εμφανίζεται στη Γρ. Β’ ως *a-to-ro-qo* (□□□□) και προτείνεται ως ανακατασκευή το ΠρΕ **ant*^{h}*r-ok*^{w}*-os*. Πρόκειται για φημισμένο ΠΕ έτ. του οποίου η συχνά απαντώμενη (παρ-)ετυμολογία εκ των **ἄνω** + **θρώσκω** δε θα πρέπει να λαμβάνεται ούτε κατά διάνοια στα σοβαρά. Πιθανότερη φαίνεται η ετυμολόγηση εκ του Βασ**. *andere** (>**andre**, «κυρία», **andrako**, «μικρή γυναίκα») αν και παραμένει δυσερμήνευτη η έτερη μορφή **δρώψ** (επίσης ΠΕ) που πρέπει να συγγενεύει με το **ἄνθρωπος** (B-L). Τα Χαττ. **antūḫ**, Χεττ. **antuwaḫas**/**antuḫśa**, «άνθρωπος», επίσης εμφανίζουν ομοιότητες με το ελλ. έτ. Στο *EDG* αποδίδεται στον χεττ. όρο ΙΕ ετυμ. με συνδυασμό δύο υποθετικών ΠΙΕ ριζών αλλά αυτό πρέπει να είναι τελείως λάθος καθώς η λέξη είναι ξεκάθαρα χαττ. προελέυσης και μη ΙΕ. Ο Chirikba (1996) μάλιστα ετυμολογεί το **antūḫ** ως: **a-** [προθ. $3^{ου}$ προσ. υπ./αντ.] + **n-** [πρόθ. $3^{ου}$ πρ., υπ. μετ. ρ.] + -**tūḫ** («παίρνω») που συνολικά οδηγεί σε μια ερμ. «[το] πήρε για τον εαυτό του». Εάν ο συσχετισμός είναι ορθός, χρειάζεται να αποσαφηνιστεί ποια είναι η σχέση του με το βασκικό λ. αλλά και το πώς προέκυψε το –**ρ** στην ελλ. μορφή του θεωρούμενου ομόρριζου. Στην περίπτωση που η μη ΙΕ ερμηνεία ισχύει ομόρριζο θα πρέπει να θεωρείται και το ΠΕ **δρώψ**. Για το συγκεκριμένο έχει υποτεθεί συσχετισμός με το ΠΕ **τρέφω**[248] (με παράγωγα, μεταξύ άλλων τα **τροφός** και **τροφαλίς**/**τρυφαλίς**, «φρέσκο τυρί») το οποίο στα Αρχ. Ελλ. έχει και τη έννοια του «πήζω», «παχαίνω», «αυξάνω» (εξ ου και το ΠΕ **θρόμβος**, «τυρόπηγμα» που εμφανίζει την χαρακτηριστική για ΠΕ έτ. ενρινοποίηση με το φώνημα /m/). Εννοιολογικά, εμφανίζονται παραλληλισμοί με το **antūḫ**, με την έννοια του ανθρώπου ως μηχανισμού συσσώρευσης ενέργειας από τη φύση προκειμένου να εξασφαλισθεί η συνέχιση του βίου ή απλούστερα ως αναφορά στην εγγενή απληστία του. Το **τρέφω** εμφανίζει δωρική παραλ. **τράφω** απ’ όπου με μετάθεση προκύπτει το παράγωγο **ταρφύς** «πυκνός», «δασύς». Μια ενδεχόμενη σχέση με τα ΠΕ **θάλπω**, «θερμαίνω» και **θαλυκρός**, «θερμός» από μια θεωρούμενη προγονική ΠρΕ μορφή **d*^{h}*aluk*^{w}[249] θα βοηθούσε να εξηγήσει την παρουσία του –**ρ** στο **ἄνθρωπος** ως προκύπτον μέσω της φωνολογικής μετάθεσης /w/~/l/~/r/, με βάση και το ομόρριζο χεττ. έτ. Επομένως, θεωρώ μια προγονική πελασγική μορφή ******ant*^{h}*ul(a)k*^{w}*-,* επί της οποίας εσημειώθη στη συνέχεια φωνητική μετάθεση -**ul**(**a**)/-(**a**)**lu**. Η αποκοπή του αρχ. **αν**- προκειμένου να προκύψουν οι μορφές **δρώψ** και **τρέφω** είναι ένα δυσερμήνευτο φαινόμενο αν και παρατηρείται και σε άλλες περιπτώσεις (βλ. Ετρ. **Acnatru** και το ζεύγος **θρύσκα**, «*λάχανα*» (H) και **ἄνθρυσκον**, «είδος μαϊντανού»). Ίσως να οφείλεται σε ιδιαιτερότητες της παλαιο-πελασγικής γλώσσας. Η πρόταση των B-L φαίνεται λιγότερο εύλογη, ωστόσο, πιθανώς είναι πολύτιμης αξίας για την ετυμ. του ΙΕ ετυμολογίας **ἄνερ**, «άνδρας» (γεν. **ἀνδρός**) με τις γλωσσικές γενετικές «γέφυρες» να διατηρούνται στις πλ. πτώσεις.

6) **ἄργυρος**: Χαττ. **arzil-**, «ασήμι», κατά την ερμηνεία του Giorgadze (1988). Επίσης, Δαρ. **arts**, Αγούλ γλ. **arsu**, Αμπ. **araźn**. Μινγκ. **vartsxil** (ვარცხილ), «ασήμι». Το Σουμ.

---

[248] *EDG*, σελ. 358

[249] *EDG*, σελ. 531

barzil[250], «σίδηρος», ενδέχεται να είναι συναφές αντιπαραβάλλοντας το με το ΚΒ έτ. Υφίστανται και ΙΕ ομόρριζα, όπως Λατ. **argentum**, Σανσ. **árjuna** (अर्जुन), Αρμ. **arcat** (արծաթ), γεγονός που έχει οδηγήσει, κατά το σύνηθες, στην υιοθέτηση μιας αποκλειστικά ΙΕ ερμηνείας. Όμως, πιθανότατα πρόκειται για αρχαιότατο όρο ο οποίος διεσπάρη σε δύση και ανατολή την αυγή του ανθρώπινου πολιτισμού. Σύγκριση μπορεί να γίνει και με τα Βασ. **zilar**, Αρχ. Γερ. **silbar**, Αγγ. **silver**, ίσως με αποκοπή του αρχ. **ar**- ή με μετάθεση των δύο υποθετικών συνθ. *(**b**)**ar**- και ***zil**- . Επίσης έχουμε το επ. **ἀργός** , «λαμπερός», «αστραφτερός», «λευκός» με το οποίο μπορούν να γίνουν παραπομπές προς το **Ἄργος** και τη μυθική **Ἀργώ**.

7) **ἀσπάλαθος**: Αδ. **bala**, «θάμνος» (Τ-Κ). Η κατ. **–θος** πιθανοτατα είναι πελασγική και εμφανίζεται εδώ χωρίς ενρινοποίηση (-**νθος**)[251]. Εκ της ίδιας ρίζας με το **ἀσπάλαθος** πρέπει να προέρχεται και ο **παλίουρος**[252]. Αλλιώς, **σπάλαθο** όπου όπου η αποκοπή του αρχ. **α**-, όπως συμβαίνει σε πλειάδα ΠΕ όρων, είναι εμφανής. Ενδεχομένως, το θέμα *pVlV*- σημαίνει «αγκάθι», «λεπτός κλώνος». Σε αυτή την παλαιο-πελασγική ρίζα ίσως μπορεί να αναχθεί και το άγνωστης ετυμ. κατά *EDG* **βελόνη**.

8) **ἀχαίνη**, [είδος ψωμιού]: Τσε. **ken**, «βρώμη», Χαττ. **ḫana**, «φαγητό», όπου και πάλι παρατηρείται αποκοπή του αρχ. **α**- εντοπιζόμενη στα ξένα λήμματα ωστόσο (Τ-Κ).

9) **Ἀχέρων**: Τσεζ. **keru**, «ρέμα», «ρυάκι». Ο Αχέροντας ήταν ως γνωστόν ο ποταμός των νεκρών που οδηγούσε στον Άδη. Έχουμε και εδώ αποκοπή του αρχ. **α**- (Τ-Κ).

10) **ἄχνη**: Αβα. **náku**, Βεζ. **naχu**, «άχυρο». Τα ομόρριζα προκύπτουν μέσω μετάθεσης συμφώνων (Τ-Κ).

11) **ἄχυρον**: Χουρρ. **harw/harb**, «άχυρον». Εάν η σύγκριση είναι ορθή έχουμε και εδώ αποκοπή του αρχικού **α**- (Τ-Κ).

---

[250] Ο Halloran (1999) ετυμολογεί το **barzil** εκ των Σουμ. **bar**, «λάμπω» (εξ ου και **ἀργός**, «λαμπερός») και **zil**, «κόβω», «ξεφλουδιζω», «μαδαώ». Το **zil** εμφανίζει πολύ μεγάλη ομοιότητα με το **τίλλω**, «μαδάω», «κουρελιάζω», «γδέρνω» εξ ου και **τιλμός**, «ξεπουπούλισμα», «μάδημα». Η παραλ. –**λλ**/-**λμ** επιτρέπει την αναγωγή στην παλαιο-πελασγική ρίζα $*(s)k^{w}Vl^{w}$- παράγωγα της οποίας απαντούμε και σε άλλα ελληνοσουμεριακά ζεύγη (βλ. σημ. 269). Η χρήση του **zil** σε ένα λ. σχετικό με ορυκτό ίσως αποδίδει τη διαδικασία εξόρυξής του από τη γη έτσι ώστε **barzil** να σημαίνει κυριολεκτικά, «λαμπερό προϊόν εξόρυξης». Ως εκ τούτου, το Χαττ. **arzil** πρέπει μάλλον να θεωρηθεί δάνειο. Ομόρριζα του ἄργυρος είναι τα ΠΕ **ἄργιλλος**/**ἄργιλος**, «άσπρος πηλός» και ίσως **ἄργελλα**/**ἄργιλλα**, «υπόγειο οίκημα» το β’ συνθ. των οποίων παραπέμπει στο **γέλλαι**, «*τῖλαι*» (H), «τιλμόί» ενισχύοντας την παραπομπή προς το Σουμ. **barzil**) και προς την έννοια της γης. Ίσως το ἄργυρος να αποτελεί παραλ. του **ἄργιλλος** με τροπή του –**λλ**/-**λ** σε –**ρ** και του –**ι** σε –**υ** το οποίο συνηθίζεται για παράγωγα της ρίζας $*(s)k^{w}Vl^{w}$.

[251] Μια πιθανή προσέγγιση για το **ἀσπάλαθος** είναι η εξής: Η κατάληξη **–θος** προσδιορίζει ιδιότητα/περιεχόμενο και μπορεί να αντιπαραβληθεί με το νεοελλ**.** **–ινος**/**–ένιος** (π.χ. **χρυσαφένιος**). Έτσι, ετυμολογούμε το **ἀσπάλαθος** ως «με αγκάθια», «αγκάθινος». Όμοια το **κόρυθος**, «περικεφαλαία» ερμηνεύεται ως «με λοφίο». Διασώζεται άλλωστε και **κόρυδος**, «κορυδαλλός» [πουλί με λοφίο στο κεφάλι του]. Με βάση αυτό και την παραλ. **Τρικόρυθος**/**Τρικόρυνθος** (βλ. εν. 3) («με τρείς κορυφές»), όπου και παρατηρείται ενρινοποίηση, μπορούμε να υποθέσουμε ότι και η γνωστη τοπωνυμιακή κατάληξη **–**(**ν**)**θος** δήλωνε ιδιότητα. Το ίδιο φυσικά μπορούμε να υποθέσουμε και για το **Κόρινθος**, «με κορυφή/κορυφώδης» το οποίο πληρούται απολύτως από την ύπαρξη της Ακροκορίνθου, γκρεμού ύψους 575 μετρων ο οποίος δέσποζε πάνω από την αρχαία πόλη.

[252] Ο παλίουρος ή «παλιούρι» και ο ασπάλαθος φέρουν αμφότεροι αγκάθια. Ο παλίουρος αποκαλείται μάλιστα και «αγκάθι του Χριστού» ενώ για τον ασπάλαθο οι αρχαίοι πίστευαν ότι χρησίμευε ως φρικτή τιμωρία των τυράννων στον Άδη. Εφ’ όσον η κατάλ. **–ουρος** έχει την έννοια «γεμάτος με» (βλ. Ετρ. **ur**) τότε **παλίουρος**, «γεμάτος αγκάθια/αγκαθωτός».

12) **βουνός**, «λόφος» (εξ ου και **βουνό**): Βασ. **muno**, «λόφος», **mendi** «όρος», Μπουρ. **bundó**, «ορεινό λιβάδι», «βράχος» αλλά και Γεω./ Μινγκ. **mindori** (მინდორი) «κοιλάδα», «πεδίο». Απαντάται και ως **μουνιάς**, **μουνιαδικόν**/**βουνιαδικόν**. Η παρουσία του οδοντικού **δ**- καθιστά τη σύγκριση περισσότερο εύλογη.

13) **γέφυρα**: Χαττ. **ḫamuruwa**, «δοκός». Φωνολογικά φαίνεται να έχει μικρή σχέση[253] αλλά υπάρχουν και τα Ουρ. **qaburzani**, Αρμ. **kamurdź** (կամուրջ), Γεω. **k'ip'orć'i**, Τουρ. **köpru**, «γέφυρα» που «γεφυρώνουν» τη φωνολογική απόσταση. Επίσης έχουμε Ετρ. **aper**, «ενώνω» (McC). Φαίνεται ότι κάποια αρχαία μορφή του **γέφυρα** υπήρξε αντικείμενο δανεισμού από πολλούς προϊστορικούς λαούς της Ασίας λόγω της μεγάλης τεχνολογικής σημασίας της έννοιας που υποδήλωνε. Επίσης απαντώνται τα **βέφυρα**/**βλέφυρα** (Βοι.), **δέφυρα** (Κρ.) και **δίφουρα** (Λακ.). Οι παράδοξες παραλλαγές στο αρχικό σύμφωνο και η φωνολογική μορφή του λ. παραπέμπουν στην παλαιο-πελ. ρίζα **(s)k^{y}VwV(w)-*[254] που υποδηλώνει εξάπλωση, επέκταση στο χώρο. Ως εκ τούτου, το **γέφυρα** μπορεί να σχετιστεί με το **ζέφυρος**, «δυτικός άνεμος» Αναφέρεται τέλος ότι στον Όμηρο το **γέφυρα** εμφανίζεται με τη σημασία της «δοκού» που καθιστά εμφανής τη σύνδεση με το Χαττ. **ḫamuruwa**[255].

14) **δέλλις**, «γουρούνα»: Έχουμε Βασ. ***seri**, και Σαρ. **zerru** «γουρούνι»[256]. Ο Furnée (1979) το συσχετίζει με το Γεω. **teli** (თელი), «γουρουνάκι γάλακτος». Εάν συμμεριστούμε την άποψη περί γενετικής συνάφειας Ετρουσκικών και ΚΒ γλωσσών (βλ. εν. 3.2.) διαπιστώνουμε ότι, το λ. ταυτοποιείται, έμμεσα ή άμεσα, και στα 3 βασικά γλωσσικά στρώματα της Ελληνικής γλώσσας (παλαιο-πελασγικό, νέο-πελασγικό και ελληνικό) σύμφωνα με το αρχαιογλωσσικό μοντέλο που προτείνω.

15) **δέρας:** Χαττ. **teraḫ**, «δερμάτινο κάλυμμα». Έχουμε τα ομόρριζα **δέρμα**/**δέρρις**, **δέρω** «γδέρνω» με παράγωγα **εκδέρω, εκδορά**. Στο *EDG*, παρατίθεται ΙΕ ετυμ. Ο Furnée (1979), ωστόσο, παραθέτει το **δάρτινον** «λινό πέπλο» το οποίο το συσχετίζει με το

---

253 Σημειώνουμε ότι η χαττ. φωνητική αποτύπωση δεν είναι απαραίτητα σωστή καθώς η φωνολογία της Χαττ. είναι σε μεγάλο βαθμό άγνωστη. Εάν θυμίζει έστω και στο ελάχιστο τη φωνολογια των Δυτικών Καυκασικών γλωσσών (όπου μία εξ αυτών, η νεκρή πια Ούμπυχ είχε 84 διαφορετικά φωνήματα (!!), έναν από τους μεγαλύτερους αριθμούς σε όλες τις γλώσσες του κόσμου), τότε η προφορά της ενδέχεται να είναι απείρως πολυσχιδέστερη από την εικόνα που μας δίνουν οι σφηνοειδείς πινακίδες των Χετταίων.

254 Το αρχικό **βλ**- στην παραλλαγή **βλέφυρα** απαντάται και στο ζεύγος **φλαῦρος**/**φαῦλος** το οποίο πέρα από τη σύνηθη σημασία «άθλιος», «ποταπός» έχει και την έννοια του «πρόχειρος», «γρήγορος», «βιαστικός» και μπορεί να αντιπαραβληθεί με το ομόρ. **ἐλαφρός**, «γρήγορος», «ευκίνητος» αλλά και με το **ταῦρος** που το ετρ. αντίστοιχό του **θevru** σήμαινε «ορμητικός». Ως εκ τούτου και το **φλαῦρος**/**φαῦλος** θεωρώ ότι ανάγεται στην αρχαία νεολιθική ρίζα **(s)k^{y}VwV(w)-* Ὁμόρ. τους είναι το **σαῦλος**, «θηλυπρεπής» αλλά και «καμαρωτός» το οποίο επίσης παραπέμπει σε τρόπο κίνησης μέσα στο χώρο.

255 Το Χαττ. **ḫamuruwa** εμφανίζει μεγάλη φωνολογική σύμπτωση με το **λαβύρινθος**. Η αναγωγή στη ρίζα **(s)k^{y}VwV(w)-* είναι και εδώ εύλογη καθώς ο λαβύρινθος ήταν το εκτεταμένο σύμπλεγμα διαδρόμων, δωματίων αυλών και αιθουσών που συνέθετε το ανάκτορο του ηγεμόνα. Ως εκ τούτου, με την προσθήκη της νέο-πελασγικής κατ. –(**ι**)**νθος**, προκύπτει μια ερμ. του **λαβύρινθος**, «επεκταμένος», «εξαπλωμένος». Με το **λαβύρινθος** επίσης μεγάλη φωνολογικη ομοιότητα εμφανίζει το Ετρ. **apirinθ**, «καθαγιασμένη προσφορά» (G) (παρατ. την κατ. –**inθ**) το οποίο εξάγεται εκ της ρίζας **apir**-, «ιερουργώ», «πραγματοποιώ θρησκευτική τελετή» (McC). Η θρησκευτική τελετή που παραπέμπει το λ. δεν είναι γνωστή αλλά ίσως επρόκειτο για θυσία ζώου, πιθανότατα ταύρου. Η σύμπτωση των **λαβύρινθος** και **apirinθ** πιθανώς σχετίζεται με την προέκταση, εξάπλωση που και τα δύο υποδηλώνουν, το πρώτο στο χώρο και το δεύτερο από τα εγκόσμια στο χώρο των αθάνατων θεών.

256 Bengtson (2017)

Γεω. **zort'i** (ზორტი), «λωρίδα υφάσματος», «κορδέλα» εκ του **δαρτός**, «δερμάτινος». Θεωρώ ότι η ΠΙΕ ρίζα **der-* έχει πανάρχαια καταγωγή, και πιστοποιείται και στις ΙΕ γλώσσες, λόγω του παλαιοευρωπαϊκού ΝΕ γλ. υποστρώματος.

16) **δεύω**, «μουσκεύω»: Άχουαχ γλ. **et'w**, «στάζω», «ρέω», Χαττ. **tepune**, «σπονδή» (η οποία περιλαμβάνει την τελετουργική έκχυση κάποιου υγρού στο βωμό), Χουρρ. **teb**/**tew**, «χύνω» (T-K).

17) **δοκός**: Βασ. ***tako** (προγονική μορφή του **taket**, «στύλος»), Καμπ. **dāqa**, Τσε. **duq'ū**, «κορμός», Μπουρ. ***d'áko**, «στύλος», «ραβδί». (B-L)

18) **ἐσχάρα**, «σπίτι», «εστία»: Χουρρ. **icxar**, «σπίτι», Ναχ. **cxar**, «καλύβα». Η ομοιότητα με το **ἑστία** ίσως είναι συμπτωματική.

19) **Εὐρώπη**: Έχει διατυπωθεί μια αποτυχημένη ΙΕ ετυμ. εκ του **εὐρύς** + **ὤψ,** «αυτή με φαρδύ πρόσωπο». Πιθανότερη φαίνεται η ερμ. εκ του Ακκ. **erebu/erbu** (𒀭𒂊𒌷𒁍), «δύση» αν και υπάρχει σημαντική φωνολογική απόκλιση[257]. Μια πιο διαφωτιστική ερμ. είναι αυτή που παραπέμπει στο Χαττ. **milup**, «ταύρος», «βόδι». Εάν θεωρηθεί μια τροπή **m**-/**w**- μπορεί να δημιουργηθεί μια προγονική μορφή ***werup-** που μπορεί να οδήγησε μέσω δανεισμού από τα Ελλ. στο **Εὐρώπη**. Έχουμε και σημ. ομόρ. του **milup**, όπως Ακκ. **alpu** (𒄞)[258] και Εβρ. **álef** (אָלֶף), «βόδι» από μια ΠρΣ ρίζα ***ʔalp**. Επίσης, Ετρ. **alfa**, «βόδι» (G). Εναλλακτικά, οι Akulov (2017) και Kassian (2015) υποθέτουν μια εναλλακτική μη ταυτοποιημένη μορφή του **milup**, ***lup,** προκειμένου να ετυμολογηθεί το **Εὐρώπη** ως «ταυρίσια», «του ταύρου». Εγώ αντίθετα θεωρώ ότι η μορφή αυτή υφίσταται μεν ως ***lup**/***lip** (βλ. Ετρ. **ruva**) έχει δε πολύ γενικότερη σημασία αυτή της «προσκόλλησης»/«πρόσδεσης σε κάτι». Με αυτή την έννοια το Χαττ. **milup** μπορεί να σχετίζεται με το **Εὐρώπη** αλλά μόνο ως προς το δεύτερο συνθ. **–lup** το οποίο μας δίνει την αντίστοιχη κατ. **-λωψ/-ρωψ** ή **-ρ/λώπη** (βλ. **centen**, **ruva**). Ο προθ. όρος **Εὐ-**, ωστόσο, πρέπει να ερμηνευθεί διαφορετικά και όχι με βάση το **milup**, καθώς η ερμηνεία είναι φωνολογικά μα και εννοιολογικά λειψή. Προς αυτή την κατεύθυνση μπορούμε να παρατηρήσουμε το επ. **Ταυρωπός** για τη θεά Άρτεμη. Η Άρτεμη σχετίζεται συχνά με τον ταύρο για αυτό και τις αποδίδονται ονόματα όπως **Ταυροπόλος**, **Ταυρωμενείτης**, **Ταυροκάρηνος** (Σ). Σε αρχαία νομίσματα, μάλιστα, η Άρτεμις αναπαρίσταται ως αναβάτης πάνω σε ταύρο. Το επίθετο **ταυρώψ/ταυρωπός** εμφανίζεται συχνά σε ορφικούς ύμνους αναφερόμενο και σε άλλες θεότητες, όπως ο Διόνυσος[259]. Επίσης, έχουμε ποτάμι με όν. **Ταυρωπός** στην Ευρυτανία. Στους μεταγενέστερους ύμνους το επίθετο χρησιμοποιείται με την έννοια «αυτή με όψη ταύρου», εκ των **ταῦρος** και **ὤψ**,

[257] Τα Ακκ. **erebu,** Εβρ. **erev** (עֶרֶב), «νύχτα», «απόγευμα» είναι το δίχως άλλο ομόρ. με το **ἔρεβος**, με την παραπομπή σε σκοτάδι να είναι εμφανής. Η προτεινόμενη ετυμ. από το ΠΙΕ *$h_1$régʷos*, «σκοτάδι» θεωρώ ότι είναι πλήρως λανθασμένη, αν και δεν αποκλείεται να υπάρχει γενετική συνάφεια των σημ. λ. με τα αντίστοιχα ΙΕ η οποία να υποδεικνύει κοινή προέλευση. Η ομοιότητα του ελλ. ετύμου με τις σημ. μορφές καθιστά πιθανότερη την υπόθεση δανεισμού.

[258] Αν και υποστηρίζεται αιγυπτιακή ρίζα είναι πιθανόν το **ἐλέφας** «ελέφαντας» να προέρχεται από τους σημ. όρους για το «βόδι». Οι Ρωμαίοι, άλλωστε, όταν αντίκρισαν για πρώτη φορά ελέφαντες στο στρατό του Πύρρου τους αποκάλεσαν «βόδια» (**bos**). Ακόμα πιθανότερο είναι όμως το όνομα του ζώου να σχετίζεται με το Χεττ. **laḫpas**, «ελεφαντόδοτο», άγνωστης ετυμολογίας. Επομένως το **ἐλέφας** είναι είτε ΠΕ προέλευσης είτε πρόκειται για μεταγενέστερο ανατολικό δάνειο προερχόμενο από τη Μ. Ανατολή. Βλ. και West (1992).

[259] Ορφικός ύμνος 30/29, «Διονύσου»

«όψη». Ωστόσο, η αρχική ετυμολογία του επιθέτου πρέπει να ήταν εντελώς διαφορετική. Φαίνεται ότι με την πάροδο των χρόνων ο τίτλος απόλεσε το αρχικό νόημά του, το οποίο παρέμεινε παντάπασι ξεχασμένο. Με βάση τα όσα αναφέρουμε στα Ετρ. **θauru**, **λάβρυς**, είναι πιθανό η αρχαϊκή πελασγο-μινωική μορφή του ονόματος **Εὐρώπη** να παρέπεμπε στο όν. του χαττικού *Taru*, ύψιστου θεού της καταιγίδας με σύμβολό του τον ταύρο. Μπορούμε να υποθέσουμε λοιπόν μια φωνητική μετάθεση ***Taur** (βλ. και το όν. έτερης χαττ. θεότητας **Taurit**). Το αρχικό σύμφωνο στη μινωική εκδοχή του πρέπει να διέφερε. Με βάση την ετυμολογία των **λάβρυς**, **λαβύρινθος** μπορούμε να υποθέσουμε ένα υγρό /l/ το οποίο εύκολα θα μπορούσε να τραπεί σε /w/, έτσι ώστε σε συνδυασμό με την παραλλαγή –**rup** της χαττ. ρίζας ***lup** να έχουμε μια πελασγο-μινωική μορφή ***l**(/**w**)**aur**-**rup**. Προς επίρρωση των παραπάνω, παραπέμπω στο Ελλ. **γαῦρος**/**ἀγαυρός** (άγνωστης ετυμ. κατά *EDG*), «*ὑπερήφανος*», «*ταῦρος*» (L-S). Κατά την προσαρμογή στα ελλ. πλαίσια το αρχ. σύμφωνο σε ορισμένες περιπτώσεις παραλείφθηκε με ταυτόχρονη τροπή του /a/ σε /e/ ΠρΕ μορφή **eurup* που αντιστοιχεί στο **Εὐρώπη**. Όπου το αρχικό σύμφωνο διατηρήθηκε, πιθανώς σε ηπειρωτικές πελασγικές διαλέκτους, προέκυψαν και τα συνώνυμα **Ταυρωπός**/**Ταυρώψ**/**Ταυρῶπις**. Με βάση και το μύθο της αρπαγής της Ευρώπης και της μεταφοράς της μέσα από το πέλαγος στην πλάτη του Δία/*Taru* μεταμορφωμένου σε ταύρο είναι πολύ πιθανή μια κυρ. ερμηνεία ως «προσκολλάται [με την έννοια του «στενά συνδεδεμένη», «σύντροφος»] στον *Taru*/Δία»[260]. Η εικονογραφία που εμπνέει ο θρύλος της Ευρώπης, αλλά και, κρυπτικώ τω τρόπω, το όνομά της έχει εμπνεύσει εκατονταδες καλλιτέχνες και έχει χρησιμοποιηθεί ακόμα και σε νομίσματα, αρχαία και σύγχρονα. Ο μύθος της προδίδει τους άρρητους δεσμούς του ελλαδικού χώρου με τη Φοινίκη ενώ το όνομά της την προϊστορική γλωσσική και πολιτιστική ομοιομορφία στην ανατολική Μεσόγειο. Βλ. και **Καδμῖλος**.

20) **Ζαγρεύς** [ο πρώτος Διόνυσος, θεός των Ορφικών, τον οποίον σκότωσαν οι Τιτάνες]: Χαττ. **zari**, «άνθρωπος», «θνητός» και **zar**, «πρόβατο». Είναι πολύ ελκυστικό να παραλληλίσουμε το όν. του θνήσκοντος θεού των Ορφικών με το χαττ. λ. Ομόρ. πρέπει να είναι και το **Ζάκρος**, μινωική πόλη του Λασιθίου, όπου η αρχαιολογική σκαπάνη έφερε στο φως πολυάριθμους μινωικούς τάφους τοποθετημένους μέσα στις σπηλιές ενός φαρραγιού. Πιθανότατα εξ αιτίας αυτού του «αξιοθέατου» η Ζάκρος φέρει το όνομά της. Τέλος, στα Ετρ. έχουμε **zarfna**, «πτώμα», **zarve**, «άκαμπτος» (McC). Το υπερωικό σύμφωνο που παρεμβάλλεται πριν το **ρ**- στα ελλ. έτ. πιθανόν προέκυψε μετά απο συμφωνική μετάθεση (-**ρκ**~-**κρ**) που ακολούθησε την τροπή ενός ουρανικού /j/ σε υπερωικό /k/.[261] Προηγήθηκε μια μινωική μορφή ***sar^{y}-** , το οποίο θυμίζει έντονα το **sa-rja/SA-RA_2* (□□, HT 102), «άνθρωποι/άτομα», των μινωικών πινακίδων[262], το οποίο ο Schrijver (2019) συνδέει με το Χαττ. **zari** (βλ. εν. 2).

---

[260] Υπογραμμίζεται ότι δεν υιοθετείται την ερμηνεία «προσκολλάται στον ταύρο», διότι έτσι θα αναφερόμαστε στο ζώο με τη σημερινή του ερμηνεία και όχι στην αρχαία θεότητα στην οποία και παραπέμπει η ονομασία.

[261] Μια παρόμοια τροπή του ουρανικού σε υπερωικό παρατηρείται και στην Κυπριακή διάλεκτο, όπου έχουμε π.χ. **χωριόν**/**χωρκόν**.

[262] Επειδή έχουμε και Χαττ. **zar**, «πρόβατο», ενδεχομένως το *sa-rja*/*SA-RA_2* αναφέρεται σε ζώα και όχι ανθρώπους.

21) **Ζάς** [βουνό στη Νάξο, το υψηλότερο των Κυκλάδων]: Παραδοσιακά ετυμολογείται με βάση το **Ζεύς**. Ωστόσο υπάρχουν τα Χαττ. **ziś** και Μπουρ. **ćhis'**, «βουνό». Επίσης διασώζεται το καρ. λ. **γίσσα**[263], «πέτρα». Η ταύτιση με τον Δία πιθανώς είναι μεταγενέστερη και οφείλεται στην ομοιότητα του ονόματος του βουνού με το θεωνύμιο.

22) **Καδμῖλος**/**Κασμῖλος** [ένας από τους Κάβειρους, τους «Μεγάλους Θεούς» του Β. Αιγαίου, ενίοτε υιοί του Ηφαίστου]: Χαττ. **Haśammil**, με μια θεωρούμενη από τον Blažek (2009) πρώιμη μορφή ***Haśmil** που ταυτίζεται επακριβώς με την ελλ. ονομασία. Ο *Haśammil* ήταν θεός-μεταλλουργός και προστάτης των οικιών και των παιδιών. Ο μεταλλουργικός χαρακτήρας του Καδμίλου και η παραλ. **Κασμῖλος** παραπέμπει στη **σμίλη** (ΠΕΥ), [λαξευτικό μεταλλικό εργαλείο][264]. Ο Β. το συνδέει με το **σμινύη**, «σκαληστήρι με δύο αιχμές» (L-S) και το επίσης ΠΕ **σμίνθος**[265], «ποντίκι». Διασώζεται και **Κάδωλος**/**Κάδουλος**, που φαινεται να υπονοεί μια μορφή ***Καδμύλος** (υφίσταται πάντως **Κασμύλος**, όνομα Ρόδιου αθλητή). Είναι ενδιαφέρον στο σημείο αυτό να εξεταστεί εάν μπορούν να εντοπιστούν παραλληλισμοί με ελλ. ετ. με θ. (**σ**)**μυλ**-. Πράγματι, το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το **μύλος**/**μύλη**[266], [περιστρεφόμενη κατασκευή για άλεσμα καρπών] (ρ. **μύλλω**, «αλέθω») το οποίο προσιδιάζει τη διαδικασία του σμιλεύματος. Η περιστροφική κίνηση της φτερωτής του μύλου σε συνδυασμό με τον σκοπό της λειτουργίας του, την παραγωγή αλευριού και τη διατροφή ζώων και ανθρώπων παραπέμπει ευθέως στην αρχαία αντίληψη περί ηλιακού τροχου, ευρέως διαδεδομένη σε Ασία και Ευρώπη την Εποχή του Χαλκού. Ο τροχός συμβόλιζε την αλλαγή των εποχών και την καρποφορία της γής. Το συγκεκριμένο στοιχείο μαζί με το γεγονός ότι κάθε πρωί ο ήλιος φαινόταν κατά την ανατολή να ξεπροβάλλει μέσα από τα σπλάχνα της γης ίσως να εξηγεί την παρατηρούμενη σύνδεση μεταξύ Γης και Ήλιου που παρατηρούμε και στο Ετρ. **cvil**. Έτσι έχουμε την χεττ. «Ηλιακή θεότητα της Γης» (Χαττ. *Lelwani*) αρχόντισσα του Κάτω Κόσμου και το σουμ. αντίστοιχό της, *Ereshkigal*

---

263 Οι Στέφανος του Βυζαντίου (*Εθνικά*) και Άγιος Ευστάθιος της Θεσσαλονίκης, διέσωσαν στα έργα τους ορισμένες αρχαίες καρικές λέξεις.

264 Συνεπώς η ετυμολογία του χαττ. θεωνύμιου μπορεί να προκύψει ως εξής: **ḫa-** [τοπ. προθ. «πάνω»] + ***śmi**(/**u**)**l** [αμαρτύρητο λ. το οποίο με βάση τα όσα παρατίθενται στη σημ. 270 παραπέμπει στην ενέργεια της βίαιης διάνοιξης, του σκισίματος εξ ου και **σκύλλω**, «ξεσκίζω»], «ξεσχίζει πάνω [στην επιφάνεια της γης?]».

265 Το **σμίνθος** με χαρ. κατ. –(**ν**)**θος** μπορεί να ετυμολογηθεί ως «με σκαπτικό εργαλείο», «σκαπανεύς». Τα τρωκτικά, ως γνωστόν ανοίγουν λαγούμια στο έδαφος.

266 Το **μύλος** διαθέτει μια αρκετά τεκμηριωμένη ΙΕ ετυμ, ωστόσο διασώζονται τα **μύλαξ**, [μεγάλος λίθος που χρησιμοποιείται στο άλεσμα, μυλόπετρα] με χαρακτηριστική ΠΕ κατάληξη **–αξ** και **μύλλον**, «χείλος» με το οποίο μαρτυρείται και εδώ η κοινώς απαντώμενη παραλ. –**λ**/-**λλ** που αποτελεί ΠΕ γνώρισμα. Αναμφίβολα αμφότερα τα λ. είναι ομόρ. του **μύλος** καθώς παραπέμπουν σε διαδικασία σύνθλιψης, κονιορτοποίησης. Η εννοιολογική συνάφεια με το ΠΕ **σμίλη** επίσης δημιουργεί αμφιβολίες σχετικά με την ΙΕ ετυμ. Επίσης υπάρχουν τα Ετρ. **mulaχ**, «καθαγιασμένος» (G), «προσφερόμενος στους θεούς», «αναθηματικός» (McC), που αν και με διαφορετική σημασιολογία ταυτίζεται φωνολογικά με το **μύλαξ** το και Ετρ. **muluane**, «αλεστής». Τα λ. πιθανότατα παράγονται εκ του ρ. **mul**(**v**)-, «είμαι καθαγιασμένος», «προσφέρω», «τιμώ», «ανατίθεμαι» (McC) με σαφείς παραπομπές σε θρησκευτικές τελετές ευλογίας. Η φαινομενική ασυμβατότητα μεταξύ θρησκευτικών πρακτικών και της πεζής διαδικασίας του αλέσματος εξηγείται ίσως λόγω της ομοιότητας του μύλου με τον ηλιακό τροχό, πανάρχαιο θρησκευτικο σύμβολο που απαντάται και στην Ανατολία, στον πολιτισμό των Χάττι.

(𒀭 [illegible]). Άξιο προσοχής είναι και το Σουμ. **mul**[267] (𒀯), «αστέρι», «λάμπω» σε συνδυασμό με το **σμυλίχη**, «*ἡ ἐν τῷ ζυγῷ ὀπή, ἐν ᾗ ὁ ῥυμὸς ἦτο ἐμβεβλημένος*» (Η), του οποίου το σχήμα θυμίζει αυτό του λυκίσκου (βλ. Ετρ. **luscni**) με σαφείς ηλιακές παραπομπές. Τα παραπάνω υποδεικνύουν έντονη συσχέτιση του Καδμίλου με τον ήλιο, ως πηγή ζωής των έμβιων όντων, για αυτό ίσως και η θεότητα θεωρούνταν προστάτης των παιδιών. Το **Καδμῖλος** ασφαλώς συνδέεται με το **Κάδμος**. Για το δεύτερο έχει προταθεί σημ. ετυμ., εκ του Ουγκ. **qidmu** («ανατολή»). Έχουμε και Εβρ. **kédem** (קדם), «προηγούμαι» και «ανατολή». Τούτο είναι, ωστόος, αμφισβητίσιμο καθώς η πολύ πιθανή χαττ. ετυμ. του **Καδμῖλος** δημιουργεί προβληματισμό για τη σημ. προέλευση του **Κάδμος**. Ο Beekes (2003) αποκλείει τη σημ. σύνδεση με βάση και την ύπαρξη ομώνυμου όρους στη δυτ. Μ. Ασία, αν και αυτό θα μπορούσε να εξηγηθεί στα πλαίσια μιας μετανάστευσης από τη Μ. Ανατολή/Φοινίκη προς την Ανατολία και τον αιγαιακό/ελλαδικό χώρο όπως ορίζει ο μύθος της έλευσης του Κάδμου. Εφ'όσον επίσης υιοθετείται στο παρόν πόνημα παλαιο-πελασγική ετυμ. για τα **Εὐρώπη** και **Κάβειρος** (βλ. **κυβερνάω**/**ῶ**) μια σημ. ερμ. μοιάζει χλωμή, εκτός αν υποτεθεί ότι οι σημ. τύποι, εφ' όσον σχετίζονται με την πορεία του ηλιακού δίσκου, είναι ανατολιακά δάνεια ίδιας ρίζας με τα **Καδμῖλος**/**Κάδμος**[268]. Είναι πιθανό όνοματα θρησκευτικού χαρακτήρα να αποδόθηκαν από τους παλαιο-πελασγόφωνους κατοίκους της νεολιθικής Ελλάδας και Κρήτης προς τους προερχόμενους από την ανατολή νέο-πελασγόφωνους αποικιστές της πρώιμης ΕτΧ οι οποίοι θεωρώ ότι εν μέρει τουλάχιστον αντιπροσωπεύονται από τους μύθους της Ευρώπης και του Κάδμου.

23) **καλία**, «ξύλινη κατοικία», «καλύβα»: Εμφανίζονται πιθανά ομόρριζα σε σύγχρονες γλώσσες, όπως Βασ. **okellu**, «σταύλος», Δαρ. **qali**, «σπίτι», «δωμάτιο», Άρτσι γλ. **xal**, «φωλιά» (B-L). Επίσης, έχουμε Χαττ. **wēl**, «σπίτι» αλλά και Ετρ. **cela**, Λατ. **cella**,

[267] Έχουμε το Σουμ. **mù** με διττή σημασία «αλέθω» και «γυναίκα» το οποίο βρίσκει το ελλ. αντίστοιχο στο **μύλλω**, «αλέθω» αλλά και «συνουσιάζομαι με γυναίκα» και πιθανώς παραπέμπει γενικά στην ιερότητα του θηλυκού στοιχείου λόγω της γεννητορικής του φύσης και ειδικά στην ηλιακή πτυχή της Μάνας Γης. Η απουσία τελ. **l-** στο Σουμ. έτ. πιθανώς αντικατοπτρίζεται στο όνομα **Κάδμος**, όπου η χαρακτ. ΠΕ κατ. **–ιλ** έχει παραλειφθεί. Ένα ακόμα παρόμοιο ζεύγος όπου καταδεικνύεται η απαλειφή του **l-** στα σουμ. πλαίσια είναι τα Σουμ. **tu**, «γεννιέμαι» και **τέλλω**, «δημιουργώ», «εκπληρώνω». Ομόρριζο και παράγωγο του **tu** είναι και το Σουμ. **ti**(**l**), «ζωή».

[268] Στην χεττ. εκδοχή του μύθου του εξαφανισμένου θεού-Ήλιου ο *Hasammil* εμφανίζεται ως ετεροθαλής αδελφός του Παγετού ο οποίος παραπέμπει μάλλον στο ψύχος της νύχτας. Ο *Hasammil* αντίθετα ταυτίζεται με τη θερμότητα του φωτός. Λαοί του αρχαίου κόσμου, όπως οι Αρχαίοι Αιγύπτιοι και οι Σκανδιναβοί, θεωρούσαν ότι ο ήλιος γεννάται κάθε πρωι μέσα από τα σπλάχνα μιας υπερκόσμιας θεότητας. Σε χεττ. επιγραφές (Blažek, 2009) αναγραφεται ρητά ότι ο *Hasammil* ως μεταλλουργός θεός αρπάζει το σφυρί και τα τα καρφιά του και σχίζει τη Γη (δεν μπορούμε στο σημείο αυτό να μην παρατηρήσουμε την παραπομπή στο **σκύλλω**, «ξεσχίζω», «καταστρέφω», βλ. Ετρ. **tul**). Το αποτέλεσμα της ενέργειας του θεού δεν αναφέρεται αλλά μπορούμε να υποθέσουμε ο *Hasammil* ανοίγει δρόμο στον Ήλιο να εμφανιστεί στο ουράνιο στερέωμα, εξ ου και η προέλευση των σημιτικών λ. σχετικών με την ανατολή του ηλίου. Η διάνοιξη των σπλαχνών της Μάνας Γης προκειμένου να «γεννηθεί» ο Ήλιος μπορεί να παρομοιαστεί με συνουσία εξ ου και η σεξουαλική διάσταση του **μύλλω**. Ο «νεαρός» ήλιος λογικά παραπέμπει στον νεαρό άνθρωπο, τα παιδιά που βρίσκονται υπό την προστασία του *Hasammil.* Με εξίζου βίαιο τρόπο ο θεός *Telipinu* (όπου Χαττ. **pinu**, «παιδί» και το ***teli** αμαρτύρητο λ. το οποίο πρέπει να συγγενεύει με το Χαττ. **ntel**/**ntil**, «μορφή» και σύμφωνα με όσα παραθέτουμε στα **tul** και **θal**, πιθανώς έχει την έννοια της γης, έτσι ώστε το όνομα ίσως έχει την ερμ. «παιδί της γης») στον σχετικό μύθο της εξαφάνισής του αναδύεται στην επιφάνεια, επιστρέφοντας από τον Κάτω Κόσμο αποκαθιστώντας την αρμονία στον κόσμο.

«μικρό δωμάτιο», «καλύβα», «βωμός», από τα οποία έχουμε τα μεταγενέστερα μεσαιωνικά δάνεια **κελλίον**, **κελλάριον**. Στο Λατ. **cella** αποδίδεται ΙΕ ετυμ., ώστε το ετρ. έτ. να θεωρείται δάνειο, αλλά μάλλον ισχύει το αντίστροφο. Πρόκειται για απόγονο πανάρχαιου όρου που προσδιόριζε τις κατοικίες των πρώτων οργανωμένων πόλεων της προϊστορίας. Τέλος, πιθανή θα μπορούσε να θεωρηθεί τυχόν σύνδεση με **καλύβη**, **καλύπτω**. Σχετικά με αυτή βλ. Ετρ. **celu**

24) **κιθάρα**: Χαττ. **zinar** «μουσική», Χουρρ. **kinnaruḫuli**, ([illegible]), «μουσικός», Σουμ. **zanaru** ([illegible]) [μουσικό όργανο], Χεττ. **kinartallaś**, ([illegible]) «λυράρης», Ακκ. **kinnārum** ([illegible]), Αρ. **kinnar** (كِنَّارَة), «λύρα», Εβρ. **kinór** (כִּנּוֹר), «λύρα», «ψαλτήρι». Ο αρχαιότερος όρος πρέπει να είναι το χαττ. έτ., καθώς έχει πιο γενική σημασία. Πρόκειται για έναν επίσης αρχαίο όρο ο οποίος ανάγεται στην αυγή των πρώτων οργανωμένων κοινωνίων και την παραγωγή υψηλού πολιτισμού, όπως η μουσική και οι υπόλοιπες τέχνες. Είναι πολύ πιθανό το κιθάρα να μην αποτελεί υποστρωματικό δάνειο αλλά μεταγενέστερο ελλ. δάνειο από κάποια μεσανατολική γλώσσα της 2ης χιλ.

25) **κιννάβαρι(ς)**: Χαττ. **kinawar**, «χαλκός». Ο κινναβαρίτης σαν ορυκτό δεν έχει καμία απολυτως σχέση με το χαλκό, καθώς πρόκειται για θειούχο υδράργυρο (HgS). Η μόνη ομοιότητα είναι το κοκκινωπό χρώμα του κινναβαρίτη το οποίο παραπέμπει στο χαλκό. Το **κιννάβαρι(ς)** πιθανόν επίσης αποτελεί δάνειο και όχι υποστρωματικός όρος. Βλ. και **χαλκός**.

26) **κυβερνάω/ῶ:** Εμφανίζει έντονη ομοιότητα με το χαττικής προελευσης Χεττ. **tabarna**/**labarna** [τίτλος ηγεμόνων της Ανατολίας την ΕτΧ] κυρίως όσον αφορά το δεύτερο συνθ. **–barna**[269]. Όμοια έχουμε και Λουβ. **tapar**-, «διοικώ». Το **κυ-** πρέπει να θεωρηθεί πρόθεμα άγνωστης γραμματικής λειτουργίας, ίσως διάφορο του Χαττ. **ta**-, αν και διασώζεται όρος με αρχ. **κα-**[270]. Ίσως σημειώθηκε φωνηεντική μετάπτωση από /a/ σε /u/ για άγνωστο λόγο. Το **tabarna** ίσως αποτελεί ομόρριζο των Χεττ. **tapariya** και Λουβ. **tapar**-, «κυβερνώ». Αξιοπρόσεκτικη ομοιότητα εμφανίζεται και με το Λουβ. **parna**, «οικία» (βλ. Ετρ. **par**), το οποίο παραπέμπει και στους προγόνους, οι οποίοι θεωρούνταν προστάτες των οικιών των απογόνων τους. Πράγματι, οι Χετταίοι είχαν κληρονομίσει από τους Χάττι ένα θρησκευτικό σύστημα

---

269 Υπάρχει η ιδέα (Soysal, 2005) ότι το θέμα ***bar-** παραπέμπει στο Χαττ. **far**/**par**, «χίλιοι», επομένως εφ' όσον το **ta-**, όπως αναφέρθηκε, (βλ. Ετρ. **zil**) έχει ονομαστική λειτουργία, «αυτός που…», τοτε το **tafarna**/**tabarna** ερμηνεύεται ως «αυτος με τα 1000 ''–na''». Το 1000 ως μεγάλος αριθμος ενδέχεται να αντιπροσωπεύει τους απειράριθμους προγόνους. Στην εν. 2, ωστόσο, αναπτύσσω την άποψή μου ότι το **par** ενδέχεται να έχει και την έννοια του «ύψιστου/ανωτάτου» (σημ. 26, 27). Επίσης, έχοντας υπόψη το Χαττ. **faraya**/**paraya**, «ιερέας» με θ. ***p**(/**f**)**ara**- που πιθανώς έχει την έννοια του «προσεύχομαι/επικοινωνώ με τα ανώτερα» (αντιπαραβαλλόμενο με το Ιεν. ***bar** με το ίδιο νόημα, βλ. Kassian, 2010) μπορεί να υποτεθεί ότι οι λέξεις με τη ρίζα ***p**(/**f**)**ar**/***bar** σχετίζονται με τα όσα βρίσκονται «άνωθεν», εκεί εξάλλου που είναι και οι πρόγονοι. Το –**na** είναι συχνό χαττ. καταληκτικό, πχ. **A**/**arinna**, «πηγή», [όνομα πόλης], **-anna**, «γυναίκα». Εάν η κατάληξη έχει κάποια ονομαστική λειτουργία τότε ***p**/**bar-na**, «οι άνωθεν [νεκροί προγόνοι]» και **tafarna**/**tabarna** «ο επί των άνωθεν» (θεωμένους βασιλικούς και μη προγόνους, θεούς κλπ).

270 Έχουμε το όνομα **Κάβαρνος**. Ο Κάβαρνος από την Πάρο ειδοποίησε τη θεά Δήμητρα ότι ο Πλούτωνας απήγαγε την κόρη της στον Άδη και η Δήμητρα του παραχώρησε το αξίωμα του ιεροφάντη, σε αυτόν και στους απογόνους του. Το **Κάβαρνος** είναι πιθανότατα ταυτόσημο με το **tabarna**, και παραπέμπει σε παρόμοιο ιερουργικό πλαίσιο. Βάσει αυτού ο Beekes ετυμολογεί το **Κάβειρος** και αιτιολογεί την απώλια του **ν**- με την τροπή **α**-/**ει**-. Πρέπει να έχει απόλυτο δίκιο μιας και υπάρχει και η «Καβείρια Δήμητρα» της Θήβας.

προγονολατρείας, υπολείμματα του οποίου βρίσκουμε και στους Ρωμαίους λόγω της ανατολικής ετρ. επιρροής (βλ. **Larθ**). Οι νεκροί πρόγονοι αποκτούσαν θεϊκές διαστάσεις και τιμούνταν σαν μικρές θεότητες, ειδικά τα μέλη της βασιλικής δυναστείας. Ο ηγεμόνας, *tabarna*, πέρα από το ρόλο του ως διαχειριστής της βασιλικής εξουσίας είχε και θρησκευτικές αρμοδιότητες. Έχουν διασωθεί λίστες ονομάτων από σπονδές στους νεκρούς προγόνους, θρησκευτικές τελετές όπου πρωτοστατούσε και τελετουργούσε ο *tabarna*[271]. Επομένως μια σύνδεση με το Λουβ. **parna** (στο οποίο η κατ. **–na** διατηρήθηκε απολιθωμένη), Ετρ. **par**, «σπίτι» και Ελλ. **Παρνασσός**, «στην τοποθεσία των προγόνων», είναι πιθανή[272]. Βλ. και **σφαῖρα**.

27) **λάβρυς**: Χαττ. **Taru**/**Śaru**, ο θεός της βροντής, των στοιχείων της φύσης και του ουρανού, ανώτατος θεός των Χάττι. Αντιστοιχεί στον *Tarḫunna* των Χετταίων (βλ. Ετρ. **θaura**). Ο *Taru*/*Tarḫunna*, όπως και ο *Teśub*, αντίστοιχη θεότητα των Χουρριτών εικονίζονται επάνω σε ταύρο, το ιερό τους ζώο. Ο πέλεκυς που κραδαινει ο *Taru*/*Tarḫunna* εμφανίζεται ως δικέφαλος στις αναπαραστάσεις του «Δολιχιανού Δία» (*Jupiter Dolichenus*), θεότητα μυητικού θρησκευτικού συστήματος που έκανε την εμφάνισή της στη Ρώμη, τον $2^{ο}$ μ.Χ. αι. προερχόμενη από τη Δολίχη της ανατολικής Μ. Ασίας[273]. Εικάζω ότι η ονομασία του διπλού πέλεκυ, *λάβρυς*, πιθανώς προέρχεται από παραφοθορά του ονόματος του αρχαίου ανατ. θεού. Προκειμένου να στηρίξω την παραπάνω υπόθεση υπενθυμίζω ότι στην πόλη **Λάβρανδα** της Καρίας έχουμε τον «Ζευ Λάβραυνδο/Δάβραυνδο», με την παραλλαγή **λ**-/**δ**- να αντίστοιχει σε αυτή του **λαβύρινθος**/**δαβυρινθος**[274] (Γρ. Β. *da-pu-ri-to-jo*, □□□□□,

271 Blasweiler (2016)

272 Διασώζεται το Ετρ. **parniχ**, «θρησκευτικός», «σχετικός με το ναό» (G), το οποίο πρέπει να ήταν και θρησκευτικό αξίωμα. Η κατάληξη –**χ**, δηλώνει το πρόσωπο, π.χ. **zilχ**, «αρχηγός». Το **parni**-**χ**, λοιπόν, εάν οι ανατολιακές επιρροές διατηρήθηκαν, θα μπορούσε να έχει κατ' ακρίβεια την έννοια του «αρμόδιου για τους προγόνους».

273 Στην ουσία ο «Δολιχιανός Δίας» (*Jupiter Dolichenus*) υπήρξε προσαρμογή της παντοδύναμης ουράνιας χετττικής/χαττικής/χουριτικής θεότητας σε ρωμαϊκά πλαίσια, εξ ου και η χρήση του ΙΕ ονόματος *Jupiter* (βλ. Ετρ. **θeu**). Η ευκολία με την οποία σημειώθηκε κάτι τέτοιο ίσως να υποδηλώνει τις αρχέγονες κοινές ρίζες του ανώτερου θεού του ρωμαϊκού πάνθεου (που παραδοσιακά θεωρείται αποκλειστικά ΙΕ ταυτότητας) και των ομόλογων ανατολιακών θεοτήτων. Οι ανατολικές παραπομπές στον «Δολιχιανό Δία» είναι ο στρατιωτικός του χαρακτήρας, η συσχέτισή του με τον ταύρο (αναπαρίσταται ιστάμενος πάνω σε έναν, όπως ο *Tarḫunna*) και η χρήση του πέλεκυ (διπλού) και του κεραυνού. Θα μπορούσε να χαρακτηριστεί αποτέλεσμα θρησκευτικού συγκριτισμού αλλά μάλλον είναι ένα ακόμα σύμπτωμα της συνειδητοποίησης της κοινής πνευματικής καταγωγής των λαών από τη Μεσόγειο μέχρι την Περσία και ακόμα παραπέρα που επέφερε η θεοειδής επέλαση του Μεγάλου Αλεξάνδρου.

274 Στις σημ. 114, 257 αιτιολογείται η σύνδεση του **λαβύρινθος** με τα **γέφυρα**, **ζέφυρος** και ως εκ τούτου με τα **αφρός**, **ἄμπελος**, **αὐλή**, όλα προερχόμενα από την παλαιο-πελασγική ρίζα **(s)k^yVwV(w)-*. Εάν υφίσταται ετυμολογική σύνδεση του **λαβύρινθος** με το **λάβρυς** και κατ' επέκταση με το **ταῦρος** τότε και αυτά θα πρέπει να αναχθούν στην ίδια ρίζα. Για το **ταῦρος** κάτι τέτοιο είναι εύλογο εάν υποτεθεί συσχετισμός της ορμής του ζώου με την έννοια της ταχύτητας και ευκινησίας στην οποία η ρίζα παραπέμπει (πρβ. το **ἐλαφρός**, «ευκίνητος», «γρήγορος»). Όμοια θα μπορούσε να ετυμολογηθεί και το **ἔλαφος** με την γρηγοράδα να είναι το χαρακτηριστικότερο γνώρισμα του ελαφιού. Επιστρέφοντας στο **ταῦρος** δε θα πρέπει να παραβλεφθούν οι ομόρ. τίτλοι που περιβάλλουν το Δία, το κατ' εξοχην θεό που παρομοιάζεται με ταύρο, όπως *Ἄφριος Ζεύς*, *Ἐλαφρός Ζεύς*, *Λάφριος Ζεύς*, όλα παραπέμποντα στην ταχύτητα και ορμητικότητα του θεού. Επίσης έχουμε το προσωνύμιο *Λαφρία Ἄρτεμις* το οποίο λαμβάνοντας υπόψη το status του ελαφιού ως ιερό ζώο της θεάς καθιστά εναργέστερη την ετυμολογική συσχέτιση που υλοποιούμε μεταξύ των **ταῦρος** και **ἔλαφος**. Ο μηνας Λάφριος

βλ. εν. 2), πράγμα φυσικό αφού και τα δύο προέρχονται από τη *λάβρυν*, το πανάρχαιο ανατολιακό σύμβολο θεϊκής εξουσίας. Στα Ελλ. έχουμε το ΠΕ έτ. **λάβρος**, «ορμητικός», «βίαιος», «άγριος» το οποίο παραλληλίζεται φωνητικά και εννοιολογικά με το Ετρ. **θevru**/**θauru**, «σκληρός», «βίαιος». Από το **λάβρος** έχουμε και το **λάβραξ**, «λαβράκι», το δυνατό ψάρι-κυνηγός των ανοιχτών θαλασσών. Αν ληφθούν τα παραπάνω υπόψη καθώς και η παρουσία πολλαπλών φωνολογικών παραλλαγών (/t/, /d/, /ś/, /l/), δημιουργείται μια πολύ ελκυστική εικόνα κοινής γλωσσολογικής καταγωγής των ετ. **ταῦρος**, **λάβρος**, **λάβρυς** και Χαττ. **Taru**/**Śaru**. Η ύπαρξη μιας έτερης Χαττ. θεότητας, της *Taurit* επιτρέπει να υποτεθεί μια εναλλακτική μορφή ***Taur** για το ον. του θεού. Η μετάθεση –**ur**/-**ru**[275] φαίνεται και στο ζεύγος **λαβρυς**/**λαβυρινθος**. Βλέπουμε λοιπόν ότι τόσο φωνολογικά όσο και εννοιολογικά μπορούμενα να συνδέσουμε το έτ. **λάβρυς** τόσο με το **ταῦρος** όσο και με τον ύψιστο θεό των Χάττι, *Taru*[276]. Βλ. και **γέφυρα** για μια ευρύτερη ετυμ. των **λάβρυς**, **λαβύρινθος** καθώς και **Εὐρώπη**.

28) **Λέρνα** [παραθαλάσσιος οικισμός στην Αργολίδα]: Χαττ. **le-** (κτητ. γ' εν.) + **arinna**/**arna**, «πηγή». Η Λέρνα ήταν φημισμένη στην αρχαιότητα για τα πολλά νερά και τις πηγές της. Ο οικισμός χρονολογείται από τη ΝΕ, στην οποία θεωρούμε ότι ανάγεται το γλωσσικό υπόστρωμα που εξετάζεται εδώ. Όπως σημειώθηκε παραπάνω σώζεται και πόλη **Arinna**, σε Φρυγία και Λυκία (Λυκ. **Arñna**[277]). Η ύψιστη θεά του ηλίου των Χετταίων ονομαζόταν *Arinniti* (με τη μεταφορική έννοια της «πηγής» του φωτός μάλλον).

29) **μαστός**/**μασδός**/**μάζος**: Βασ. ***muś-ko** (προγονική μορφή του Βασ. **musu**, «μύτη», «χείλος», «άκρο», **musuko**, «ρύγχος», **müskúa**, «ρώγα»), Τσε., Ίν. **muc'ar**, «ρύγχος», «κορμος», Αβα. **móc'u**, «μαστός», «ρώγα», «άκρο» (B-L). Επίσης έχουμε το δάνειο **μουσούδα** εκ του Λατ. **musus**, «ρύγχος» το οποίο είτε είναι παλαιο-ιβηρικό δάνειο είτε, πιθανότερα, πρόκειται για υποστρωματικό όρο της Λατ. ομόρριζο του βασ. ετ. Παραπέμπουμε επίσης στο Ρου. **buză**, «άκρο», «χέιλος» και τα ομόρ. του που παραθέσαμε στην εν. 3, τα οποία αδιαμφισβήτητα έχουν παλαιοευρωπαϊκή και όχι αποκλειστικά ΙΕ καταγωγή. Τα παραπάνω υποδεικνύουν την αναγωγή σε ένα αρχαίο νεολιθικό παλαιοευρωπαϊκό ιδίωμα, υπολείμματα του οποίου διασώζονται σε λήμματα γλωσσών που εντοπίζονται γεωγραφική έκταση μεταξύ Καυκάσου και Ιβηρικής, το οποίο για ευκολία μπορούμε να ονομάσουμε βασκο-καυκασικό (και στα ελλαδικά πλαίσια παλαιο-πελασγικό).

αντιστοιχούσε στον αττικό Ελαφηβολίονα, αφιερωμένο στη θεά Άρτεμη κατά τη διάρκεια του οποίου θυσίαζαν ελάφια.

[275] Σε άλλη περίπτωση μετάθεσης ζεύγους συμφώνου-φωνήεν παρατηρείται το Χαττ. **śakil**/**aśkil**, «καρδιά».

[276] Έχει παρατηρηθεί συσχετισμός του **λάβρυς** με το **λαύρα**, «στενό πέτρινο δρομάκι/μονοπάτι», το όποιο όμως αποκλίνει εξαιρετικά από εννοιολογική άποψη. Ομόρριζο του **λαύρα** κατά το *EDG* πρέπει να είναι το **Λαύριο**, στο οποίο υπήρχαν από την αρχαιότητα μεταλλεία αργυρίου και μολύβδου. Έχουμε επισης και Λυκ. **labra** («πέτρα», «πλάκα») ομόρ. του Λουβ. **lawar** «σπάω», το οποίο έχει, επίσης λανθασμένα, παραλληλιστεί με το **λάβρυς**. Πιθανότατα τα **λαύρα**, **Λαύριον** προέρχονται από μια κοινή πελασγική ρίζα σχετική με λατόμευση και ουδεμία σχέση έχουν τόσο αυτά όσο και τα ανατ. ομόρ. τους με τις υψηλές θεϊκές παραπομπές και συνδηλώσεις της λάβρυος, πανάρχαιου θρησκευτικού συμβόλου της θεϊκής παντοδυναμίας.

[277] Μετέπειτα Ξανθούπολη, λόγω του ποταμού Ξάνθου που διέρχεται κοντά στην τοποθεσία της αρχαίας πόλης. Εκεί μάλλον οφείλεται και το αρχαίο της όνομα.

30) **μικρός**/**σμικρός**/**μικκός**: Εμφανώς ΠΕ όρος λόγω της προσθαφαίρεσης του αρχικού **σ**- που παρατηρείται. Έχουμε Βασ. **miko**, «λιγάκι», Τσαμ. **mik'ub**, «μικρός» (B-L).

31) **μύσταξ**/**βύσταξ**, «μουστάκι»: Βασ. **bizar**, «γενειάδα» Βεζ. **bizalba**, «μουστάκι», Τσαμ. **mizat'ʷ**, «γενειάδα». Το γεγονός ότι η παραλλαγή **μ**-/**β**- (κοινή σε ΠΕ ετ.) απαντάται και στα διάφορα θεωρούμενα ομόρ. μάλλον υποδεικνύει την ορθότητα της σύγκρισης τόσο με τον ΠΕ όρο όσο και μεταξύ των ΒΚ γλωσσών και βασ. διαλέκτων (B-L).

32) **ξίφος**: Χαττ. **zipah**, «μαχαίρι» (K). Επίσης, Αρα**. saypā** (סַיְפָא), Αρ. **saifun** (سف), «σπαθί» αλλά και Αρχ. Αιγ. **zft**, «μεταλλικό σπαθί». Παρά την ομοιότητα μεταξύ του ελλ. και του χαττ. ετ. είναι άγνωστη η αρχική προέλευση του όρου. Είτε πρόκειται για αρχαίο νεολ. όρο που αναφερόταν αρχικά σε λίθινες ή σμιλεμένες από οψιδιανό λεπίδες και κληρονομήθηκε στις ΑφΑ γλ. την ΕτΧ (όπως ο προσδιορισμός «μεταλλικός» στο αιγυπτιακό ομόρ. υποδεικνύει), είτε πρόκειται για όρο της ΕτΧ ο οποίος προήλθε από μια τρίτη πηγή που τη δώρισε τόσο στα Χαττ. όσο και στις Σημ. γλ. με την εξάπλωση των νέων μεταλλουργικών τεχνολογιών. Η πηγή αυτή ίσως σχετίζεται με το νέο-πελασγικό στρωμα του ΠΕΥ ή με το ΑφΑ **zft**. Έχουμε και Σουμ. **tibir** [μαχαίρι κοπής κρέατος].

33) **ξύλον**/**σύλον**: Αβα. **ć'álu**, «κορμός δέντρου», Λακ γλ. **ć'ula** «κορμός», «δοκός». (B-L) Ίσως ένας από τους πιο σημαντικούς όρους σχετικούς με χλωρίδα και τις διάφορες γεωργικές και μη εργασίες μιας νεολιθικής κοινότητας. Στα Λατ. έχουμε **silva**, «ξύλο, δάσος». Ο Mosenkis[278] το συνδέει μάλλον ορθά με το Ετρ. **Selva**/**Selvans**, [θεός των δασών] με βάση το Ελλ. **Σειληνός**, ον. αντίστοιχης ελάσσονος θεότητας.

34) **ὄαρ**, «σύζυγος»: Τσεζ γλ. **baru**, «σύζυγος» και Ουρ. **Warubane**/**Uarubani** (θηλυκή θεότητα, σύζυγος του θεού-πολεμιστή *Ḫaldi*) (T-K). Επίσης ο F. παραθέτει το Γεω. **q'var**- «αγαπώ» (ყვარ) (εξ ου και το Γεω. **siq'varuli** (სიყვარული), «αγάπη»). Βλ. και Ελλ. **ὀαρίζω**, «μιλώ με οικειότητα», **ὄαρας**, «[τους] γάμους»). Μια προγονική μυκ. μορφή **ϝόαρ** είναι πολύ πιθανή. Υφίσταται και **δάμαρ**, «σύζυγος», που πιθανώς σχετίζεται εάν θεωρηθεί τροπή **ϝ~μ** και **οα~α** και αντιστοιχεί απόλυτα στο Χεττ. **dammara**, «γυναίκα». Το αρχικό **δα-/da-** ίσως αντιστοιχεί σε κάποιο απολιθωμένο ονομαστικό πρόθεμα υποδηλώνοντας π.χ «αυτή που είναι σύζυγος/συντροφεύει».

35) **Πελασγός:** Χαττ. **hel**/**hil**, «χύνω», «απλώνω», «διασκορπίζω» αλλά και «μεγαλώνω», «ωριμάζω». Το όνομα χωρίζεται σε δύο συνθετικά **πελ-** + **-αργός**. Το α' συνθ. προέρχεται εκ της παλαιο-πελασγικής ρίζας **(s)kʷVlʷ-*, την οποία με βάση τα όσα παραθέτουμε στα Ετρ. **cela**, **spel**, **spur**, **tul**, **θel** ερμηνεύουμε ως «δημιουργώ», «προσδίδω ύπαρξη», «γεννάω» (εξ ου και το χαττ. λ.) και, μεταξύ άλλων ερμηνειών, στα νέο-πελασγικά πλαίσια απέκτησε την έννοια της γης ως θεότητας αλλά και ως βασικού στοιχείου της φύσης. Ο Πελασγός ήταν ο γενάρχης των μυθικών βασιλιάδων της Αρκαδίας, πατέρας του Λυκάονα, που σύμφωνα με το μύθο ξεπήδησε χωρίς πατέρα από τη Μητέρα Γη. Ενδιαφέρον έχει το σχεδόν ομόηχο **πελαργός**, το οποίο είχε οδηγήσει τους αρχαίους σε υποθέσεις συσχέτισης των ολιγάριθμων πελασγόφωνων κατοίκων της Ελλάδας της κλασικής περιόδου με τους πελαργούς λόγω των περιπλανητικών τάσεων αμφοτέρων. Σαφώς θα μπορούσε να

---

[278] *EDE*, σ. 7

υποτεθεί ότι πρόκειται για μια περίπτωση παράδοξης ομοηχίας, ωστόσο, άποψή μου τα δύο λ. συνδέονται στενά. Μέρος των αρχαίων τειχών της ακρόπολης των Αθηνών αποκαλούνταν «*Πελαργικόν τεῖχος*»[279] και ο Η. ορίζει ξεκάθαρα το **πελαργικόν** ως «*ἀντὶ τοῦ Πελασγικόν*». Για το **πελαργός** έχουν διατύπωθει επίσης αρκετές υποψήφιες ετυμ. με την πιο ενδιαφέρουσα εξ αυτών να συσχετίζει το όνομα του πτηνού με το **ἀργός**, «λευκός», «λαμπερός». Το **πελαργός** φέρει και την σημασία «*ἄγγος τι κεράμεον*» (Η) που ευθέως παραπέμπει στο **ἄργιλλος** και τα υπόλοιπα ομόρ. που εκθέτονται στο κατά τη θεώρησή μου επίσης ομορ. **ἄργυρος**. Η παραπομπή της ερμ. του Η. στη γη είναι επίσης εμφανής και εξηγείται από το α' συνθ. **πελ**-. Το β' συνθ. **αργ-ος** αντίθετα παραπέμπει σε λαμπρότητα/καθαρότητα. Ως εκ τούτου προτείνω μια κυρ. ερμ. του **Πελασγός** ως «φως της γης». Η ονομασία πρέπει να παραπέμπει στους πρώιμους αυτόχθονες κατοίκους του ελλαδικού χώρου των οποίων η παρουσία ανάγεται στις αρχές της ΝΕ, πριν 9000 χρόνια. Η πανάρχαια και ξεχασμένη πια γλώσσα τους έχει διαποτίσει την Ελληνική γλώσσα βαθιά, ουσιαστικά και διαχρονικά με ποίκιλα στοιχεία, λήμματα και μορφές. Πιθανότατα ο μυθικός Πελασγός αντιπροσωπεύει τους παλαιο-πελασγόφωνους κατοίκους του ελληνικού χώρου, η «βασιλεία» του δηλαδή εκτείνεται σε βάθος μερικών χιλιετιών, φαινόμενο που παρατηρείται και σε λαούς της Μ. Ανατολής, όπως οι Σουμέριοι, οι μυθικοί πρώτοι ηγεμόνες των οποίων εμφανίζονται να βασιλεύουν για δεκάδες χιλιάδες χρόνια. Ο γιος του Πελασγού Λυκάονας με την εισαγωγή καινών θρησκευτικών πρακτικών μεσανατολίτικης προέλευσης (βλ. Ετρ. **luscni**) πρέπει, μεταξύ άλλων, να αντιπροσωπεύει το νέο-πελασγικό γλωσσοπολιτισμικό στρώμα του ΠΕΥ.

36) **ῥάχις**: Βασ. **erreka** «ρέμα», «ρεματιά», Γκοντ. **rekin**, «κοιλάδα», Αδ. **qʷəśħa**, «βουνό» (B-L).

37) **σαλαμάνδρα**: Βασ. **sugemandila**, Λεζ. **śarat'ul**, «σαύρα» (B-L). Για το βασ. έτ. ενδιαφέρουσα είναι η παρουσία του δεύτερου συνθ. **–mandila** κατ' αντιστοιχία με την κατάληξη -**μάνδρα** αν και θεωρώ ότι ουδεμία σύνδεση υπάρχει (βλ. σημ. 110). Υπάρχει και όρος **σαλαμίνθη**, «αράχνη» ο οποίος δεδομένης της κατάληξης **–(ν)θη** πρέπει να αντιστοιχεί στο μεταγενέστερο «πελασγικό» στρώμα του ΠΕΥ έχοντας ίδιο θέμα με το **σαλαμάνδρα**[280]. Με βάση όμως όσα αναφέρονται στο Ετρ. **Acnatru** η κατ. **–άνδρα** αντιστοιχεί στο ανατολιακό **Natr-**, «θεός», το οποίο οδηγεί σε μια θρησκευτική ερμηνεία του λήμματος[281]. Όσον αφορά το πρώτο συνθετικό μπορούμε

---

[279] Στο *Liddel-Scott* δίνεται ο ορισμός «*τὸ Πελαργικόν, ἡ βορεία κλιτὺς τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀκροπόλεως*». Ο Καλλίμαχος στο έργο του *Αἰτίαι* αναφέρει χαρακτηριστικά: «*Τυρσηνῶν τείχισμα Πελασγικόν εἶχε με γαῖα*». Ο Busnelli (2018) πιστεύει ότι ο Καλλίμαχος αναφέρεται στο «πελαργικό τείχος» των Αθηνών η τοποθεσία του οποίου κατείχε ιδιαίτερη θρησκευτική επιφάνεια. Η ταύτιση των Τυρρηνών/Ετρούσκων με τους Πελασγούς είναι ασφαλώς αξιοσημείωτη αν και όχι μοναδική. Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης η παραλ. **πελαστικόν**, «*τειχίον οὕτω ἐν Ἀθήναις καλούμενον Τυῤῥηνῶν κτισάντων*» που παραθέτει ο Η. το οποίο δημιουργεί μια ενδιαφέρουσα παραπομπή προς το **ἄστυ**, «πόλη» το οποίο όμως διαθέτει μια αρκετά στιβαρή ΙΕ ετυμ. σύμφωνα με το *EDG*.

[280] Έχει ενδιαφέρον και το, μάλλον άσχετο ετυμολογικά, **σαύρα** (βλ. Ετρ. **uφale**). Οι Bengtson et al. θεωρούν πιθανή μια σημ. προέλευση, ωστόσο θεωρώ πως το ΠρΣ ***sauru** πιθανότατα δεν υποδεικνύει δανεισμό αλλά απώτερη κοινή καταγωγή.

[281] Στον αρχαιό κόσμο η σαλαμάνδρα τακτικά συνδεόταν με τη φωτιά, το φως και με το θεό Ήφαιστο (*Vulcan* για τους Ρωμαίους). Θεωρούνταν ιδιαίτερα ανθεκτική στη θερμότητα και ο Πλίνιος ο Πρεσβύτερος πίστευε ότι η

να παραπέμψουμε, εν πρώτοις, στο Αλβ. **helm**, «δηλητήριο». Το **helm** έχει προταθεί για την ετυμ. του **Χελμός**, όρος στην Κορινθία απ’ όπου κυλούσε η πηγή της Στύγας τα νερά της οποίας, λόγω της θεϊκής προέλευσής τους, ήταν δηλητηριώδη για τους θνητούς. Όμοια, στην **Σαλμακίς**, περιοχή κοντά στην Αλικαρνασσό, έρεε μια πηγή που, σύμφωνα με την παράδοση, εκθήλυνε τον ανδρισμό όποιου έπινε από εκεί. Από την άλλη, έχουμε το ΠΕ κατά *EDG* **σαλάμβη**, «φεγγίτης», το οποίο παραπέμπει μάλλον στα ΠΕ λ. προερχόμενα εκ της ρίζας *sVl*(/*l^w*)-/*hVl*(/*l^w*)-/*wVl*(/*l^w*)- την οποία σχετίζουμε με την έννοια «φως» (βλ. και Ετρ. **avil**, **Velxan**, **σελήνη**). Ο Β. στο *EDG* παραθέτει και τη μορφή **Σαλαμβώ**, «*ἡ Ἀφροδίτη παρὰ Βαβυλωνίοις*» (Η) που παραπέμπει στο θρήνο της σουμεριακής *Inanna* (𒈹) για την απώλεια του *Dumuzid* (𒌉𒍣) και βρίσκει μάλλον ομόρ. στα ΠΕ **σαλαΐζω**/**σαλαγώ**, «κραυγάζω θρηνητικώς» και **σάλος**, «ταραχή»[282]. Ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι η θεότητα και ο σύντροφός της, *Dumuzid*[283], έχουν συνδεθεί με μυθικές σαύρες, όπως ο *Mušḫušu* (𒈲𒍽) που αναπαρίσταται στην φημισμένη «Πύλη της Ιστάρ» και ο χθόνιος θεός-φίδι *Ningišzida*[284] (𒀭𒊩𒌆𒄑𒍣𒁕). Με φίδι παρομοιάζεται και η νύμφη

σαλαμάνδρα μπορεί να σβήσει τη φωτιά με τη ψυχρότητα του σώματός της. Σε όλες τις εποχές η σαλαμάνδρα συνδέονταν σταθερά με μαγικές, αποκρυφιστικές και αλχημικές πρακτικές. Φαίνεται ότι υπήρχε μια αντίληψη περί στενής συσχέτισης της σαλαμάνδρας με το υπερφυσικό/θείο στοιχείο.

[282] Σε αυτή την κατηγορία λημμάτων, σχετική με θρήνο, εντάσσουμε και το **Σαλαμίς**. Στην Ελευσίνα που βρίσκεται απεναντι από το νησί της Σαλαμίνας υπάρχει ένας βράχος, η Αγέλαστη Πέτρα, όπου λέγεται ότι κάθισε η θεά Δήμητρα για να πενθήσει την απώλεια της κόρης της, Περσεφόνη. Όπως μας πληροφορεί το λεξικό *Σούδα*: «*ἔστι δὲ καὶ Ἀγέλαστος πέτρα καλουμένη παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις, ὅπου καθίσαι φασὶ Θησέα μέλλοντα καταβαίνειν εἰς ᾅδου· ὅθεν καὶ τοὔνομα. ἢ ὅτι ἐκεῖ ἐκαθέσθη ἡ Δημήτρα κλαίουσα, ὅτε ἐζήτει τὴν κόρην*». Επίσης, μπορούμε να συσχετίσουμε το **σάλος** με το **σκύλλω**, «ταράζω» αρκετά αβασάνιστα. Εξάλλου, όλα τα λ. που παραθέτουμε αντλούν την απώτερη καταγωγή τους εκ της παλαιο-πελ. ρίζας *$(s)k^wVl^w$-. Η πρόσδοση αρνητικής διάστασης σε όρους παραγόμενους από μια ρίζα που αρχικά δήλωνε το γεννητορικό φως της δημιουργίας είναι αξιοπερίεργη. Είναι άραγε εφικτό η αρχαιότατη αντίληψη περί οντολογικής αποξένωσης των θνητών από τους αθάνατους θεούς να οδήγησε σε μετατόπιση του όρου ώστε να σημαίνει «δηλητήριο» ή κάτι παραπλήσιο; Εάν ισχύει κάτι τέτοιο η εννοιολογική μεταβολή ίσως σημειώθηκε μετά το ερχομό του νέο-πελασγικού γλωσσικού μωσαϊκού στον ελληνικό χώρο.

[283] Ο σουμ. θρύλος της θεάς *Inanna* (για τους Σημίτες *Iśtar*) και του *Dumuzid*, θεός της γεωργίας συνδεδεμένος στενά με την αλλαγή των εποχών και την καρποφορία (βλ. σημ. 139) βρίσκει το ελλ. αντίστοιχό της στο ζεύγος Αφροδίτη-Άδωνις. Η Αφροδίτη θρηνεί τον πανέμορφο Άδωνι τον οποίο έχασε στα σκοτάδια του Κάτω Κόσμου αφότου πληγώθηκε θανάσιμα από έναν κάπρο. Ομοίως, στο σουμ. ποίημα «Το Όνειρο του *Dumuzid*» η *Inanna* θρηνεί τον *Dumuzid* τον οποίο η ίδια αρχικά έστειλε στον Κάτω Κόσμο για να τον τιμωρήσει για την αδιαφορία του κατά τη διάρκεια της απουσίας της. Ο *Dumuzid* λατρεύονταν στην Μεσοποταμία το μεσοκαλόκαιρο, όποτε και η ευφορία της γης σταματούσε. Οι γυναίκες τον θρηνούσαν σπαρακτικά και προς τιμήν του φύτευαν μικρούς κήπους οι οποίοι εν τέλει ξεραίνονταν υπό την επίδραση του καυτού μεσοποτάμιου ήλιου. Παρόμοιες τελετές πραγματοποιούνταν και στην Ελλάδα προς τιμήν του Άδωνι, μια πρακτική την οποία οι ερευνητές αποδίδουν στις έντονες πολιτισμικές επαφές με τη Μέση Ανατολή κατά τον 8^{ο} αι. π.Χ. στις οποίες εντάσσεται και η λατρεία της Αφροδίτης ως ελλ. εκδοχή της *Inanna* αλλά πιθανότατα είναι αρχαιότερη και ανάγεται στο ΠΕ παρελθόν.

[284] Ο *Ningiśzida* εμφανίζει αρκετές ομοιότητες με τον *Dumuzid*. Είναι επίσης μια γεωργική θεότητα ιδιαίτερα συνδεδεμένη με το αμπέλι και όπως ο *Dumuzid* έτσι κι αυτός για ένα μεγάλο μέρος του χρόνου απουσίαζε στον Κάτω Κόσμο. Ο *Ningiśzida* συνδέεται ιδιαίτερα με τα φίδια, πιθανότατα λόγω της χθόνιας φύσης τους. Σώζεται αρχαίο κύπελλο για σπονδές του βασιλιά (*ensi*) της πόλης *Lagash*, *Gudea* (𒅗𒌤𒀀), οποίο απεικονίζεται ο δράκος *Mušḫušu*, μαζί με μια πρώιμη μορφή του κηρύκειου, του σκήπτρου του θεού Ερμή στο οποίο παρέπεμπε και η ράβδος του Ασκληπιού, θεού της ιατρικής. Ο Frothingham (1916) θεωρεί ότι η πρωτόλεια αυτή μορφη του ελληνικού κηρύκειου είναι ο ίδιος ο θεός-φίδι και το ερμηνεύει ως πανάρχαιο σύμβολο βλάστησης

Σαλμακίς[285] στις *Μεταμορφώσεις* του Οβιδίου. Εάν αναζητήσουμε άλλα ΠΕ λ. σχετικά με σαύρες θα βρούμε το **ἀσκαλαβώτης**/**σκαλαβώτης**/**καλαβώτης**, «σαύρα» (προσέξτε την αντιπαραβολή **σαλαμ**-/**καλαβ**- με το **σαλαμάνδρα**) με παραλ. **ἀσκάλαβος**. Το οπωσδήποτε συγγενικό **ἀσκάλαφος**, [πουλί, πιθανώς κουκουβάγια] (εξ ου ίσως και το ΠΕ **γλαύξ**, «κουκουβάγια»[286] παραγόμενο με σύντμηση) φαίνεται φαινομενικά μη συναφές εννοιολογικά, ωστόσο, συμπτωματικά ή όχι, κουκουβάγιες συνοδεύουν την μεσοποταμιακή θεότητα που απεικονίζεται στο διάσημο σουμερικό αναγλύφο *Βασίλισσα της Νύχτας* η οποία φέρει πόδια αρπακτικού πουλιού και ταυτίζεται με την *Inanna*. Όλα τα παραπάνω φαίνονται αρκετά αντιφατικά και καθιστούν δύσκολη την ετυμ. του **σαλαμάνδρα**. Το πιο πιθανό, με βάση την ύπαρξη του **ἀσκαλαβώτης**/**ἀσκάλαβος** και τις παραπομπές σε δηλητηριασμένα ύδατα είναι το θ. **σαλαμ**- να παραπέμπει σε κάποιο δηλητηριώδες ερπετό το τσίμπημα του οποίου προκαλούσε μεγάλο πόνο. Μπορούμε να ερμηνεύσουμε, λοιπόν, το λ. ως «φωτεινή θεά» ή με βάση το **σάλος**, «ταραχώδης/τρομερή θεά». Για το **σαλαμίνθη** μια ερμηνεία «με δηλητήριο/ δηλητηριώδης» (βλ. **ἀσπάλαθος**) λόγω της προσθήκης του πελασγικού **–ινθη**, φαίνεται πιο ταιριαστή[287]. Σε σχέση με το **Χελμός** παρατηρούμε και την ύπαρξη του ον. **Ἄλμος**[288], υιός του Σίσυφου, βασιλιά της Κορίνθου. Οι Zangger – Woudhuizen (2018) παραλληλίζουν το όν. με αυτό του βασιλιά **Walmus** του Ιλίου (*Wilusa*) στη Μ. Ασία Επίσης έχουμε το Λυδ.

και άνθισης στενά συνδεόμενο ή ακόμα και ταυτιζόμενο με το Δέντρο της Ζωής. Ο *Ningiśzida* και περισσότερο από αυτόν, ο πατέρας του *Ninazu*, ο «άρχοντας των φιδιών», συνδέονταν στενά με την ιατρική και τη θεραπεία από διάφορες παθήσεις, μεταξύ αυτών και το τσίμπημα των όφεων. Η στενή σχέση των παραπάνω θεών με τα φίδια και την ίαση των ασθενειών είναι η πηγή της χρήσης του όφεως ως συμβολο θεραπείας στη σύγχρονη ιατρική. Τέλος, ο *Ningiśzida*, κατείχε και μια ουράνια πτυχή ταυτιζόμενος με τον ανοιξιάτικο ήλιο αλλά και με τον ήλιο κατά την ανατολή και τη δύση τους, με τρόπο που θυμίζει την περίπτωση του *Nergal* (βλ. σημ. 156) ο οποιός, ωστόσο, αντιπροσώπευε την καταστροφική, ολέθρια πτυχή του ουράνιου ζωοδότη.

285 Ως γνωστόν, η νύμφη Σαλμακίς ερωτεύτηκε τον Ερμαφρόδιτο ο οποίος όμως την απέρριψε. Κατά τη διάρκεια όμως του σφιχτού εναγκαλισμού της με το νέο (τον οποίο ο Οβίδιος παρομοιάζει με αυτόν ενός μεγάλου φιδίου που τυλίγει τη λεία του), οι δύο ήρωες συγχωνεύτηκαν σε μια οντότητα φέρουσα θηλυκά και αρσενικά χαρακτηριστικά.

286 Η παρουσία δύο γλαύκων εκατέρωθεν της θεότητας είχε οδηγήσει αρχικά στην υπόθεση ότι επρόκειτο για αναπαράσταση κάποιου θηλυκού δαίμονα, τον οποίο εξομοίωναν με την Λίλιθ (*Lilith*, לילית) της ιουδαϊκής μυθολογίας, την οποία ορισμένες παραδόσεις (που δεν απαντώνται στην Πεντάτευχο) θεωρούσαν ως την πρώτη γυναίκα του Αδάμ, η οποία τον εγκατέλειψε, αναχώρησε από την Εδέμ και εν τέλει συνευρέθη με τον πεπτωκότα αρχάγγελο Σαμαήλ (άλλη ονομασία του Σατανά) γεννώντας μυριάδες δαιμόνων. Οι Μεσοποτάμιοι λαοί της αρχαιότητας πίστευαν ότι οι *lilu*, (εξ ου πιθανότατα και το όνομα Λίλιθ) δαιμονικές οντότητες, περιπλανούνταν τη νύχτα αρπάζοντας και θανατώνοντας βρέφη. Η κουκουβάγια ως νυχτοπούλι συνδέεται στενά με τους *lilu* και με την Λίλιθ. Στον αραβικό κόσμο μέχρι και σήμερα η κουκουβάγια θεωρείται κακός οιωνός και ενσάρκωση κακών πνευμάτων ή δολοφονημένων ατόμων. Αυτή η θανατερή πτυχή της κουκουβάγιας (σε πλήρη αντίθεση με τις, μάλλον μεταγενέστερες, πολύ θετικές παραπομπές προς τη σοφία και στη γνώση ως σύμβολο της θεάς Αθηνάς) επιτρέπει μια σύνδεση με δηλητηριώδη ερπετά και εξηγεί ενδεχομένως την κοινή ρίζα των **ἀσκάλαβος**/**ἀσκάλαφος**.

287 Πράγματι έχουμε το απόλυτα συναφές **φαλάγγιον**/**σφαλάγγι**, [είδος δηλητηριώδους αράχνης]. Επίσης υφίσταται και το **καλαμίνθη**, αρωματικό φυτό με θεραπευτικές ιδιότητες το οποίο όμως είναι βλαπτικό για τις εγκυμονούσες. Ίσως αυτή η διττή του φύση να του προσέδωσε το όνομά του χάρη στην ακυρωτική προς τη ζωή επίδρασή του. Η παραλ. **κ-αλαμίνθη**/**σ-αλαμίνθη** είναι ενδεικτική της απώτερης καταγωγής από μια αρχαία πελασγική ρίζα.

288 Είναι ουσιώδους σημασίας η παραλλαγή **Ἄλμος**/**Ἀλμος**, με ή χωρίς δασεία, που παραπέμπει στην πελ. ρίζα *hVl-*/*wVl-*, όπως παρατηρούμε και στα **ἅλως** και **ἔλλοψ** (βλ. κάτωθι).

qalumλus/talmluś, «βασιλιάς», στα Ελλ. **πάλμυς**. **Πάλμυς** είναι και το όν. Τρώα πολεμιστή, υιού του Πριάμου, το οποίο πρέπει να ταυτίζεται με το Λουβ. **Walmus** αλλά και προσωνύμιο του Δία ως βασιλέα των θεών και του σύμπαντος κόσμου. Όλα τα παραπάνω ονόματα πρέπει να παραπέμπουν στο φως ως σύμβολο της θεικής/βασιλικής εξουσίας. Όσον αφορά τους Ετρούσκους, το αριστοκρατικό ρωμαϊκό ένδυμα *toga palmata* είχε ετρ. προέλευση, γεγονός που επιβεβαιώνει την ύπαρξη ενδεχόμενων αμάρτυρων ομόρριζων και στα Ετρ. Οι παρατηρούμενες παραλλαγές στο αρχ. σύμφωνο μεταξύ των διαφορετικών ομόρ. λ. είναι αρκετά κοινή για προερχόμενους από το ΠΕΥ όρους, και οφείλεται στην απολεσθείσα πολύπλοκη φωνολογία του πρώτου παλαιο-πελασγικού ΠΕ στρώματος. Οι δραματικές εννοιολογικές αποκλίσεις είναι επίσης αξιοπερίεργες αλλά εξηγίσιμες καθώς η μετάπτωση όρων σχετικών με το θεϊκό φως της Δημιουργίας/Εξουσίας προς μια κατεύθυνση σχετική με οδύνη, βαναυσότητα ακόμα και θάνατο έχει παρατηρηθεί κι αλλού (βλ. **anχas**, **luscni**).

38) **σελήνη:** Χουρρ. **śal**, «φεγγάρι» Ναχ γλ. ***sa**, Δαρ. **śala**, «φως» (Chukhua, 2020). Επίσης τα **σέλας**, **ἐλάνη/ἐλένη**, «πυρσός», **Ἐλένη**, **ἥλιος** και ακόμα **Ἑλλάς** (με τροπή του συρριστικού /s/ σε άηχο /h/) πρέπει να θεωρούνται ομόρ. Για την προέλευση του **Ἑλλάς** έχουμε τους **Σελλούς** (ονομ. **Σελλοί**) ή **Ἐλλοί** ή **Ἔλλοπες**[289], ηπειρωτικό

[289] Υφίσταται και **ἔλ(λ)οψ/ἐλλός** (ΠΕ) [μεγάλο ψαρι, «*ἱερός ἰχθύς*» (L-S) πιθανώς οξύρρυγχος]. Απαντάται και με τις παραλλαγές **ἀλλοπίας**, **αὐλωπίας** και **ἀλ(λ)αβής**. Έχουμε και Λατ. (**h**)**elops**, «οξύρρυγχος» το οποίο πρέπει να είναι μεταγενέστερο ελληνικό δάνειο. Η παραλλαγή μεταξύ δασυνόμενου και μη αρχικού **ε**- που παρατηρείται στην ονομασία **Ἔλλοπες** και στο λατ. έτ. αντίστοιχα επαληθεύει την παρατήρησή μας περί ισοδυναμίας των σχετικών με φως μορφών *sVl(/lʷ)-/hVl(/lʷ)-/wVl(/lʷ)-* (**ἥλιος**, **Ἑλλάς**, **σέλας**, **σελήνη** κλπ) και της αναγωγής τους σε μια κοινή παλαιο-πελασγική ρίζα, **(s)kʷVlʷ-* η οποία παραπέμπει στην έννοια της γέννησης, της αρχέγονης δημιουργίας. Το όνομα ετυμολογείται ως ***ελ**(**λ**)-, «φως» + -**ο**(**ω**/)**ψ** (συχνά ΠΕ κατάληξη που πιθανώς προσδίδει ιδιότητα). Πιθανώς σημαίνει «φωτισμένος» ή «φωτεινός». Ο έλλοπας εμφανίζει μια αξιοπερίεργη συμπεριφορά. Οι οξύρρυγχοι συχνά αναπηδούν, χωρίς προφανή λόγο, έξω από το νερό. Αυτή η συμπεριφορά ίσως έκανε τους προϊστορικούς προγόνους μας να υποθέσουν ότι το ψάρι αγαπάει το φως. Πράγματι, από την «πρακτική» του **ἔλλοπα** ίσως έχουμε το ρ. **ἅλλομαι**, «υπερπηδώ», με παράγωγα **ἅλμα**, **ἁλτήρ**. Παρατ. την παραλλαγή **ἅ-/ἄ-** (βλ. σημ. 233). Η ΙΕ ετυμολογια που παραθέτει ο Beekes στο *EDG* είναι ελάχιστα πειστική. Το ομόρ. Λατ. **salio**, «πηδώ» ίσως να προέκυψε διαμέσου των Ετρ. λόγω της παραλλ. –**λ**/-**λλ** -η οποία χαρακτηρίζει και το **ἔλ(λ)οψ** – που αποδίδεται από τον Beekes (2014) σε ένα ουρανικό /lʸ/ (αν και διαφωνώ με αυτή την προσέγγιση, βλ. κάτωθι) η οποία ίσως εξηγεί το **śale**/**śalie**, «αστέρι» στα Ετρ. Συναντούμε επίσης το **ἔλλοψ** και με την ερμηνεία «φίδι», ίσως επειδή τα φίδια συχνά λιάζονται στο φως, ή για κάποιον άλλο θρησκευτικό λόγο. Ομόρριζο του είναι πιθανότατα το Λατ. **salmon**, «σολωμός», το οποίο έχει επίσης συσχετιστεί ετυμολογικά με το **salio**. Η ακολουθία συμφώνων –**lm** στο **salmon** αποτελεί παραλλαγή του ελλ. –**λλ** στο **ἔλλοψ**. Ως εκ τούτου αμφότερα πρέπει οφείλουν την ύπαρξή τους στο χειλοποιημένο φώνημα /lʷ/ (βλ. και σημ. 132) και όχι στο ουρανικό /lʸ/ που υποθέτει ο Β. Με το **ἔλ(λ)οψ** πιθανώς σχετίζεται το **πηνέλοψ/πανέλοψ**, «σφυριχτάρι», [είδος αγριόπαπιας με πορφυρές γραμμές]. Εκ των ***πήν** [παραλ. του ΠΕ **χήν**, «χήνα»] + **ἔλοψ** προκύπτει η ερμ. «φωτεινή χήνα». Το όνομα απαντάται ασφαλώς και στο ομηρικό **Πηνελόπη**. Εξίσου πιθανή είναι η συσχέτιση με το **χηναλώπηξ** (**χηνάλοπες/χηναλώπεκες**, «*ὄρνια ποιά*», Η.) «αιγυπτιακή χήνα» και αναπόφευκτα με το **ἀλώπηξ**, «αλεπού». Αξιοπρόσεκτο είναι ότι τα παραπάνω ζώα φέρουν πορφυρό χρώμα. Ίσως το χρώμα να παραπέμπει στο φως του (δύοντος) ηλίου εξ ου και η συσχέτιση με το **ἔλλοψ**. Σε φως επίσης παραπέμπει το **νυκτάλωψ**, «*ὁ τῆς νυκτὸς ὁρῶν*» (L-S), ετυμολογούμενο εκ του **νύξ**, «νύχτα» και ***ἄλωψ**, αμάρτυρη παραλ. του **ἔλλοψ** στα πρότυπα του **ἔλλος** και του συγγενικού **ἄλως**, ως εκ τούτου η ερμ. «φωτισμένος την νύχτα» είναι πιθανή. Ο Beekes (2014) απορρίπτει σωστά μεν οποιονδήποτε συσχετισμό με το **ὤψ**, «όψη» αλλά ταυτόχρονα αποκλείει μάλλον λανθασμένα και την παραπομπή στο **νύξ** καθώς αυτό θεωρείται παντάπασι ΙΕ. Ωστόσο η αδιαμφισβήτητη εμφάνισή του ως συνθετικό ενός ΠΕ έτυμου καθιστά πολύ πιθανή μια ΠΕ προέλευση και για αυτό, παρά την αδιαμφισβήτητη ύπαρξη ομόρριζων σε πολλές ΙΕ γλωσσες. Κατ' αντιστοιχια υπάρχει το **ἡμεράλωψ** με το α' συνθ. **ἦμαρ** να διαθέτει μια αρκετά αμφίβολα ΙΕ

φύλο και μάντες της Δωδώνης όπου υπήρχε ιερό του Δία[290]. Το διπλό –**λλ** δεν πρέπει να προβληματίζει γιατί, όπως ειπώθηκε, η παραλλαγή –**λ**/-**λλ** είναι κοινό χαρακτηριστικό των ΠΕ όρων (Beekes, 2014). Το αυτό παρατηρούμε και στο ετρ. ομόρ. **sale**/**salie**, «αστέρι». Τέλος, σχετικά με την ετυμ. του **σελήνη**, μπορούμε να το ερμηνεύσουμε ως «φωτεινή» (βλ. Ετρ. **αθ**). Πρόκειται για πανάρχαιο νεολ. δάνειο το οποίο έχει υποστεί νέο-πελασγική επεξεργασία. Βλ. και **avil**, **cai**, **Velχan** καθώς και τη σημ. 158, 233.

39) **σίδη**/**σίβδη**, «ρόδι»: Χαττ. **śawat**, «μήλο» (Κ).

40) **σιρός**/**σειρός** «δοχείο/λάκκος για την αποθήκευση σιταριού»: Βασ. **zilho**, «λαγούμι», **sulo**, «σπηλιά», **urzilo** «δεξαμενή», **musu-zulo** «ρουθούνι», Αβα. **śulu**, «σωλήνας», Χβ. **śeru**, «λάρυγγας» (B-L). Ομόρριζο πρέπει να θεωρείται και το Λατ. **sirus** (εξ ου το Αγγ./Γαλ. **silo**, [κυλινδρική δομή για την αποθήκευση υλικών]). Πρόκειται για όρο που ανάγεται στην αυγή του ανθρώπινου πολιτισμού διαχρονικό θεμέλιο του οποίου είναι η ορθολογική εκμετάλλευση των όσων προσφέρει η φύση με τη συνεργασία του ανθρώπινου νου. Με βάση τα ομόρ. πιθανή θεωρείται και η σχέση τους με τα ΠΕ **σωλήν**, **σύριγξ**.

41) **σῖτος**, «σιτάρι»: Αρχαιότατο λήμμα. Οι απόπειρες ετυμολογίας με βάση πιθανές ΠΙΕ ρίζες είναι αρκετά φαιδρές και αποτελούν ενδείξη ενός περίεργου ΙΕ «εθνικισμού» ο οποίος δυσκολεύεται να αναγνωρίσει μη ΙΕ πολιτιστική επιρροή σε λαούς που ομιλούν ΙΕ γλώσσες. Έχουμε ομόρριζα Βασ. **zidu**, «καλαμπόκι», «σοδιά», Σουμ. **zid**, «αλεύρι», Χαττ. **kaita**, «σιτηρά», Χουρρ. **kate**, «κριθάρι», Τσε. **köta**, «λινάρι», Τσ. **xət'**, «κριθάρι», Ρωσ. **žíto** (жито), «σιτάρι». Επίσης λόγω των Χαττ. και Χουρρ. έτ., ενδεχομενο συγγένειας υπάρχει και με το **κοδομεύς** «άτομο που ψήνει κριθάρι» (Κ) και **κίδναι** «κριθάρια».

42) **σταφύλη**: Βασ. **sapar**, «πυκνό άλσος», «βατομουριά» Αβα. **c'ibíl**, «σταφύλι» (B-L). Οι όροι που παραθέτουν οι B-L. θυμίζουν το **τσαμπί**/**τσάμπουρο**, λέξη που χρησιμοποιείται κατεξοχήν σε σχέση με το σταφύλι και είναι πρόσφατο δάνειο. Σχετικά με την ετυμολογία του μπορούμε να παραθέσουμε το Σερ. **ćapur**[291], «στέλεχος», [κοτσάνι από κομμένο δέντρο] και το Ιτ. **zampa** «πόδι ζώου». Ειδικά το σέρβικο υποψήφιο ομόρ. εμφανίζει μεγάλη ομοιότητα με το βασ. έτ. το οποίο μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι ανάγεται σε κάποιο αρχαίο νεολ. γλωσσικό υπόστρωμα των Βαλκανίων, το οποίο ενδεχομένως σχετίζεται με τη βασκο-καυκασική οικογένεια γλωσσών (βλ. και **μαστός**). Τα βασκο-καυκασικά έτ. εμφανίζουν φωνολογική συνάφεια με την αρχαία παλαιο-πελασγική ρίζα

ετυμ. με κανένα ομόρ. έτ. σε έτερη ΙΕ γλώσσα (*EDG*, σελ. 518). Ενισχυτικό μιας ΠΕ ερμ. του **νύξ** είναι ή ύπαρξη του Νυκτίμου, μυθικού βασιλιά της Αρκαδίας, υιού του Λυκάονα και εγγονού του Πελασγού, επί της βασιλείας του οποίου έγινε ο Κατακλυσμός του Δευκαλίωνα, μια εποχή δηλαδή μυθική μεν αλλά παραπέμπουσα στο πελασγικό προϊστορικό παρελθόν του ελλαδικού χώρου.

290 Το γεγονός ότι σε μια τοποθεσία με ΠΕ ονομασία (Δωδώνη ή Ελλοπία) υπήρχε αδελφότητα ιερέων με ΠΕ όνομα σε μαντείο αφιερωμένο στο Δία υποδεικνύει ότι η θεότητα είναι αρχαιότερη από τον ερχομό της Ελλ. γλ. στον ελλαδικό χώρο και ότι η συμβατική ΙΕ ετυμ. του Δία δεν είναι ακριβής. Ο Όμηρος άλλωστε άδει «*Ζευ άνα, Δωδωναίε, Πελασγικέ, τηλόθι ναίων, Δωδώνης μεδέων δυσχειμέρον άμφί δέ Σελλοί σοϊ ναίουσ'ύποφήται άνιπτόποδες χαμαιεῦναι*» (Π 233-5). Η ιερουργική διάσταση του **ἔ(/'Ε)λλοψ** προφανώς υποδεικνύει την ύπαρξη κάποιας θρησκευτικής πρακτικής ή παράδοσης για την οποία γίνεται λόγος στην εν. 5.

291 Οικονόμου (1988)

(s)k^yVwV(w)-, γεγονός που ενισχύει τη σύγκριση που υλοποιούν οι B-L με το **σταφύλη** εκ της ίδιας ρίζας (βλ. Ετρ. **Ampile**).

43) **στύπος**/**στύμος**, «κορμός», «στέλεχος»: Έχουμε Χαττ. **śtup**, «ρίζα», «κλώνος». Ο χαττ. όρος απαντάται στο παράγωγο Χαττ. **taśtuppa** - «κάμαρα του βασιλιά». Εάν η σύνδεση με το **στύπος** ισχύει, ο όρος πιθανώς έχει την κυρ. έννοια «αυτό που είναι σχετικό με το σώμα [κορμό] του βασιλιά» (το **ta-** είναι ονομαστικό πρόθεμα, βλ. και **ruva**, **zil**).

44) **σφαῖρα**: Χαττ. **par**/**far**, «χίλια», «ύψιστο/ανώτατο» (η 2η ερμ. δικιά μας). Στην εν. 2 αναφέρεται η πιθανή συσχέτιση του χαττ. ετ. με το Σουμ. **śar** (●)[292], «όλον», «σύμπαν» και ακόμη «ορίζοντας», «μπάλα». Συγγενικό θα πρέπει να θεωρηθεί και το Ετρ. **śar**, «δέκα». Γενικά το **par** και τα ομόρριζά του εκφράζουν το τέλος, το τέλειο, το ολοκληρωμένο το ύψιστο, έννοιες που μπορούν να εκφραστούν σχηματικά άψογα με την έννοια της σφαίρας. Μπορούμε να υποθέσουμε λοιπόν μια εναλλακτική μορφή ***φαρ**- με αποκοπή του αρχ. **σ**- το οποίο παραπέμπει στο Χαττ. **par**/**far**[293]. Η **σφαῖρα** είναι άγνωστης ετυμ. κατά το *EDG*.

45) **Τιτάν**: Χαττ. **titte** «μεγάλος», «τεράστιος» (θηλ. **tittaḫ**) (K). Επίσης **τίτανος**/**τέτανος** «ασβέστης», «κονίαμα». Για το συγκεκριμένο πρβ. Ακκ. **titu**, «πηλός» (Εβρ. **tit**, טִיט). Ο Burkert[294] αναφέρει ότι σύμφωνα με τη μυθολογία οι Τιτάνες καλύφθηκαν με πηλό όταν επιτέθηκαν στον Ζαγρέα Διόνυσο, εξ ου και ο συσχετισμός. Ο B.[295] παραπέμπει στα τοπωνύμια **Τιτάνη** (Κορ.) και **Πιτάνη** (Λακ.) (βλ. και σημ. 90).

46) **φάρος** και **φᾶρος**, «ρούχο», «λινό»: Το δεύτερο έτυμο έχει ΠΕ προέλευση και το πρώτο άγνωστη σύμφωνα με το *EDG*. Ωστόσο, έχουμε Χαττ. **paru**, «φωτεινός». Η συσχέτιση με το πρώτο έτυμο είναι προφανής. Σχετικά με το δεύτερο, οι σπόροι του λιναριού, συμπτωματικά ή όχι, στραφταλίζουν λόγω της στιλπνότητάς τους. Ο Gordeziani (2015) από την άλλη συσχετίζει το **φᾶρος** με το **σίφαρος**, «τριγωνικό ιστίο», «σκηνή θεάτρου» και το **νάφρον**, «*λινοῦν ῥάμμα*» (H). Θεωρεί ότι όλα σχετίζονται με το ΚΒ ***par**-, «καλύπτω», όπως Γεω. **pari** (ფარი), «ασπίδα» Υφίσταται και **φάρος**, «άροτρο», ΙΕ ετυμολογιας κατά το *EDG*. Εμφανής εννοιολογική συνάφεια του τελευταίου με το Χαττ. **paru** δεν μπορεί να εξαχθεί. Πιθανότατα είναι επίσης ΠΕ, λόγω του ότι αποτελεί έναν κατεξοχήν γεωργικό όρο.

47) **φύλλον**: Χαττ. **puluke**, «φύλλωμα». Στο **φύλλον** αποδίδεται ΙΕ ετυμ. με πιθανα ομόρριζα τα Λατ. **folium**, «φύλλο», **flor** «λουλούδι», Τοχ. Α', **pilta**, «φύλλο» Αγγ. **blossom**, ανθίζω κλπ, κανένα όμως δεν εμφανίζει ομοιότητα στον ίδιο βαθμό με το χαττ. λ. Η ομοιότητα με τους ΙΕ όρους πιθανώς μπορεί να αποδοθεί σε δανεισμό σε κάποιο αρχαιότερο στάδιο, πριν τη διαμόρφωση της ΙΕ γλωσσικής οικογένειας.

48) **φῦσα**, «ανάσα» (εξ ου και **φυσάω**/**ῶ**): Χαττ. **pezil**/**pizil**, «αέρας», **puśan**, «φυσάω». Η ομοιότητα του ΠΕ, σύμφωνα με το *EDG*, λήμματος είναι εμφανής ειδικά με το ρ.

---

292 Ομόρριζα εμφανίζονται και σε ΙΕ γλώσσες, π.χ Ρωσσ. **śar** (шар), «σφαίρα», «μπάλα», Αρμ. **sar** (սար), «κορυφή», «βουνό». Επίσης, η έννοια του ύψιστου/ανώτερου εκφράζεται και στο Ακκ. **śarrum** (𒈗), «βασιλιάς».

293 Συμπτωματικά ή όχι έχουμε το Ελαμ. **pūr**, «κύκλος»

294 *The Orientalizing Revolution...*, σ. 95

295 *EDG*, σ. 1488

49) **χαλκός**: Χαττ. **hapalki**, Χεττ. **habalki**, Χουρρ. **abalgi**, «σίδηρος». Επίσης έχουμε τη μορφή **καυχός** (Κρ.). Πρέπει να θεωρήσουμε αποκόλληση του αρχ. **ha-** (το οποίο ενδέχεται να είναι και πρόθεμα) προκειμένου να ισχύει η ερμηνεία. Το χαττ. /p/ και τα ουρανικά /k/, /k^h/ των ελλ. λημμάτων πιθανότατα ανάγονται στο χειλοϋπερωικό /k^w/. Είναι άγνωστο που οφείλεται η αλλαγή του μετάλλου στο οποίο αναφέρονται τα ομόρριζα στα πλαίσια της Ελληνικής. Σε άλλες ΙΕ γλ. επίσης έχουμε παραπομπή στο σίδηρο, όπως Ρωσ. **źelezo** (железо), «σίδηρος». Ίσως πρόκειται για ελληνική καινοτομία μιας και η ΠΕ ονομασία για το χαλκό υιοθετήθηκε στο **κιννάβαρις**.

50) **ψυχή**: Ομόρριζα του ét. εμφανίζονται σε σύγχρονα αλλά και αρχαία λ., όπως Ούμπυχ γλ. **pśáχʷə-** «αναπνέω», Καμπ. **pśən** (B-L). Επίσης, Χαττ. **psun**, Τσε./ Ίν. **sa**, «ψυχή», Ουρ. **śeχeri**, «ζωντανός».

Οι παραπάνω όροι δημιουργούν μια ανάγλυφη εικόνα σχετικά με τις ρίζες του Ελληνισμού της αρχαιότητας. Συγκεντρώσαμε όρους που αναφέρονται σε γεωργικές και κτηνοτροφικές ασχολίες (**ἄχυρον**, **ἄχνη**, **δερας**, **δέλλις**, **σιρός**, **σῖτος**, **σταφύλη**), σε αρχιτεκτονικές δομές (**γέφυρα**, **δοκός**, **ἐσχάρα**, **καλία**), φύση (**ἀσπάλαθος**, **ξύλον**, **σαλαμάνδρα**, **σαῦρα**, **σίδη**, **στύπος**, **φύλλον**), τοπογραφία (**βουνός**, **ῥάχις**), πολύ βασικές κοινωνικές, διοικητικές και πολιτιστικές έννοιες (**ἄναξ**, **ἄνθρωπος**, **κιθάρα**, **κυβερνάω**/**ῶ**, **ὄαρ**) και πολύ βασικά γεωμετρικά σχήματα (**σφαῖρα**). Όλα μαζί δημιουργούν μια ανάγλυφη εικόνα μιας πρωτόγονης νεολιθικής κοινωνίας, η οποία αρχίζει να σχηματίζει τις πρώτες οργανωμένες κοινωνικές δομές (πόλεις, κυβερνητικά αξιώματα, καλλιέργειες, κτίσματα) που αποτελούν τη βάση της διαμόρφωσης του ανθρώπινου πολιτισμού. Δεν λείπουν και όροι παραπέμποντες στη θρησκεία ή στις πνευματικές ανησυχίες των μακρινών μας προγόνων (**Ἀχέρων**, **δεύω**, **Ζαγρεύς**, **Κάβειρος**, **Καδμῖλος**, **λάβρυς**, **σελήνη**, **Τιτάν**, **ψυχή**) που υποδεικνύουν την αναγωγή στο μακρινό προϊστορικό παρελθόν αντιλήψεων και θεσμών που επιβιώνουν μέχρι και την ύστερη αρχαιότητα.

Επίσης, σε πολλές περιπώσεις μπορέσαμε και εντοπίσαμε τη πορεία των λέξεων και των εννοιών μέσα στο χρόνο, διαπερνώντας τα διαδοχικά γλωσσικά στρώματα και φτάνοντας στο παρόν. Αξιωσημείωτα παραδείγματα είναι τα **αἴξ**, **ἄναξ**, **ἄνθρωπος**, **ἀσπάλαθος**, **βασιλεύς**, **καλία**, **κυβερνάω**, **λάβρυς**, **λάπαθον**, **σαλαμάνδρα**, **σελήνη**. Καταγράψαμε πως το εννοιολογικό περιεχόμενο και η φωνολογία των ετύμων μετασχηματίστηκαν με την πάροδο των αιώνων, παράλληλα με την εξέλιξη του πνευματικού και υλικού πολιτισμού των κατοίκων του ελλαδικού χώρου και της Ανατολίας. Τέλος, μπορέσαμε να εξηγήσουμε το νόημα πασίγνωστων ελληνικών ονομάτων όπως **Ἀλέξανδρος**, **Ἕκτωρ**, **Εὐρώπη**, **Ἡρακλής**, **Κάδμος**, **Κασσάνδρα**, **Πηνελόπη** στα οποία μάταια αποδίδονται συχνότατα ερμηνείες εμπνευσμένες από την Ελληνική γλώσσα. Τα ονόματα αυτά είναι αρχαιότερα και η ύπαρξή τους καθώς και το πόσο κοινά παραμένουν τα περισσότερα μέχρι και σήμερα αποδεικνύουν τις βαθιές ιστορικές ρίζες του Ελληνισμού που ξεπερνούν κατά χιλιετίες τα όρια ύπαρξης του αξιοθαύμαστου και οικουμενικού γλωσσικού ιδιώματος που αποκαλούμε «Ελληνική γλώσσα».

Είδαμε, εν συνόλω, πως ο ελληνικός πολιτισμός της αρχαιότητας χρωστάει τα μέγιστα στο παρελθόν, δεν πρόκειται για ένα πολιτισμικό παράδειγμα αλλογενές και ξένο προς τον ελληνικό χώρο που προέκυψε αλλαχόθεν, αλλά για μια οργανική και αρμονική συνέχεια των κοινωνικών δομών, θρησκευτικών αντιλήψεων, γεωργικών πρακτικών και όλων σχεδόν

των τομέων αλληλεπίδρασης του ανθρώπου με τη φύση αλλά και με το θείο στοιχείο. Οι «προ-Έλληνες» δεν διαφέρουν σε τίποτε ουσιαστικό από τους Έλληνες των ιστορικών χρόνων, παρ’ όλο που φυσικά σημειώθηκαν τεκτονικές μεταβολές, οι οποίες όμως επί το πλείστον πραγματοποιήθηκαν με ένα τοσο σταδιακό και αργό ρυθμό που το ζήτημα εάν ο Ελληνισμός από τις απαρχές της ΝΕ, 9000 χρόνια στο παρελθόν, μέχρι σήμερα παραμένει ο ίδιος πολιτιστικός οργανισμός, αρχίζει να παραπέμπει στο φιλοσοφικό πρόβλημα περί του αν ο άνθρωπος στο γήρας του είναι διαφορετικός από αυτόν που ήταν στην νιότη του μιας και στο ενδιάμεσο διάστημα όλα τα κύτταρα του οργανισμού έχουν πεθάνει ή αντικατασταθεί από νέα. Ακόμα και η γλωσσική μετάπτωση από το νέο-πελασγικό στο ελληνικό ιδίωμα, το οποίο και χαρακτηρίζει την ελληνική εθνογλωσσική ταυτότητα, πήρε αιώνες για να ολοκληρωθεί. Παρά, όμως, την εισαγωγή ενός αλλότριου γλωσσικού ιδιώματος στον ελληνικό χώρο ελάχιστα πράγματα διετάραξαν την πολιτισμική συνάφεια με το παρελθόν και τους άρρηκτους δεσμούς με την Ανατολή, απ’ όπου και προήλθαν οι ρίζες του Ελληνισμού, βαθιά στην ομίχλη των περασμένων χιλιετηρίδων.

Δεν θα ήταν, λοιπόν, απρόσμενο, μετά από την επιπλέον αναγκαία και απαιτούμενη γλωσσοϊστορική έρευνα να σχηματιστεί ανάγλυφα ένα πολιτισμικό πορτραίτο στο οποίο οι γνωστοί σε εμάς Έλληνες αναδεικνύονται γνήσιοι απόγονοι των «προ-Ελλήνων». Όπως υπογραμμίσαμε, μια τέτοια εικόνα ήδη σχηματίζεται αδρά από τις πληροφορίες που έχουμε παραθέσει στις προηγούμενες σελίδες. Ίσως δε θα ήταν παράταιρο να παρομοιάσουμε την διαπολιτισμική σχέση μεταξύ Πελασγών της προϊστορίας και Ελλήνων της αρχαιότητας με εκείνη μεταξύ Ελλήνων και Ρωμαίων/Ρωμιών του Μεσαίωνα και των Νέων Χρόνων. Μπορεί και στις δύο περιπτώσεις οι θρησκευτικές πρακτικές να μεταμορφώθηκαν, ο γεωγραφικός εντοπισμός της κοινής εθνο-πολιτισμικής ταυτότητας διαδοχικά να επεκτάθηκε και να συρρικνώθηκε τούμπαλιν και οι κοινωνικές αντιλήψεις να μεταβλήθηκαν, παρέμεινε κοινή όμως η αντίληψη περί κοινής καταγωγής, περί ιστορικής συνέχειας στο χρόνο και κυρίως μια αδιόρατη πνευματική πορεία λύτρωσης δια μέσου των αιώνων.

Μια από τις γοητευτικότερες πτυχές αυτής της πνευματικής συνέχειας είναι το εξής: Οι Άγιοι των Ρωμιών Ορθοδόξων δεν αποκλίνουν ιδιαίτερα από το πρότυπο των μυθικών ηρώων της ελληνικής μυθολογίας - που πολλοί από αυτούς μάλιστα δεν έχουν ΙΕ ονόματα (**Θησέας**, **Βελλεροφόντης**, **Περσέας**, **Ἡρακλής**, **Ἀχιλλέας**, **Ὀδυσσέας**). Οι δεύτεροι μάχονται με «αληθινά» τέρατα και οι πρώτοι με εξίσου φοβερά πνευματικά και ψυχικά θηρία. Σε κάθε περίπτωση ο αγώνας και η νίκη τους επ’ αυτών ωφελεί και τους υπόλοιπους ανθρώπους. Ο Ηρακλής, ο αρχαίος προ-ελληνικός ήρωας, αντιμέτωπος με ανυπέρβλητους άθλους που στο τέλος καταξιώνεται από τους θεούς δε διαφέρει σημαντικά από τον αγωνιζόμενο Ορθόδοξο Χριστιανό ο οποίος αντιμετωπίζει τους πόνους, τους πειρασμούς και τις θλίψεις της παρούσας ζωής προκειμένου να κερδίσει την επόμενη. Αντικρίζουμε, λοιπόν, πάνω από τη γλώσσα, πάνω από τα έθιμα, πάνω από τις θρησκευτικές τελετουργίες μια αδιόρατη κλωστή, έναν νοητό μίτο της Αριάδνης τεντωμένο από τα βάθη του προϊστορικού παρελθόντος μέχρι σήμερα. Ενώνοντας εμάς, τους σύγχρονους Έλληνες, τους Βυζαντινούς/Ρωμαίους, τους Αλεξανδρινούς, τους Ίωνες και τους Δωριείς, τους Μυκηναίους, τους Μινωίτες, τους Πελασγούς, ακόμα και τους πρώτους νεολιθικούς φορείς του πολιτισμού στον ελλαδικό χώρο με άθραυστα πνευματικά δεσμά.

Θεωρώ ότι θα ήταν καλή ιδέα και ταιριαστό για τους τελευταίους να τους ονομάσουμε **ΕΤΕΟΕΛΛΗΝΕΣ**[296]. Δικαιούνται και με το παραπάνω τον τίτλο αυτό, ιδίως αν λάβει κανείς υπόψη του ότι το **ΕΛΛΑΣ** είναι προελληνική λέξη, πιθανώς προερχόμενη από μια πανάρχαια ετεοελληνική ρίζα που απαντάται και στη **σελήνη**, στο **σέλας**, στην **ἐλάνη**, στην Ωραία **Ἑλένη** και σχετίζεται με το γεννητορικό φως της αρχέγονης θεότητας-μητέρας δημιουργού του Σύμπαντος Κόσμου.

[296] Στα πρότυπα του όρου «Ετεοκρήτες» (εκ του **ἐτεός**, «αληθινός») που χρησιμοποιείται και από τον Όμηρο για τους αυτόχθονες μη ελληνόφωνους κατοίκους της Κρήτης

ΟΙ ΕΤΕΟΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ Η ΑΝΑΤΟΛΗ

Ο φίλος μου ο Ενκιντού που τον αγαπώ τόσο πολύ
Που με συνόδευσε σε κάθε κίνδυνο
Ο όλεθρος της ανθρωπότητας τον πήρε
Για έξι μέρες και εφτά νύχτες τον θρήνησα
Δεν τον παρέδωσα στην ταφή
Μέχρι που ένα σκουλήκι έπεσε από το ρουθούνι του
Τότε φοβήθηκα

-Έπος του Γκιλγκαμές[297], Πινακίδα X

5.1. ΤΟ KURSA ΚΑΙ ΤΟ ΔΕΡΑΣ

Οι προηγούμενες ενότητες επικεντρώθηκαν στο γλωσσικό άξονα του «προ-ελληνικού» πολιτισμικού φαινομένου. Καθώς το παρόν πόνημα εστιάζει κυρίως στη γλωσσική επίδραση των Ετεοελλήνων στον Ελληνισμό των ιστορικών χρόνων δεν κρίνεται σκόπιμο, στην παρούσα φάση, να παρουσιαστούν εκτενώς οι θρησκευτικοί και μυθικοί παραλληλισμοί μεταξύ Ελλήνων και αρχαίων λαών της Ανατολίας και της Μέσης Ανατολής. Αυτό είναι ένα ξεχωριστό (και μεγάλο) αντικείμενο το οποίο καλό θα ήταν να παρουσιαστεί αναλυτικά σε κάποια μεταγενέστερη έρευνα. Στις προηγούμενες σελίδες στα πλαίσια της γλωσσολογικής ανάλυσης των προηγούμενων ενοτήτων τέθηκε το γενικό πλαίσιο της αλληλεπίδρασης Ελλάδας και Ανατολής μέσω τακτικών παραπομπών σε μύθους, θεότητες και λήμματα αρχαίων γλωσσών εθνών της Μεσοποταμίας και της Ανατολίας. Θα ήταν χρήσιμο να φωτισθούν στην παρούσα φάση ακροθιγώς και περιληπτικά συγκεκριμένες πτυχές του πνευματικού κόσμου πολιτισμών της Ανατολής. Οι μυθολογικές και θρησκευτικές παραπομπές τους προς τον Ελληνισμό (τόσο κατά την προχριστιανική όσο και τη χριστιανική του ενσάρκωση) προκαλεί βαθιά εντύπωση και κατάπληξη.

Σε ορισμένα λήμματα που εξετάστηκαν στην προηγούμενη ενότητα παρατηρήθηκαν μυθολογικοί και θρησκευτικοί παραλληλισμοί μεταξύ Ελλήνων και λαών της Ανατολής. Σε ένα από αυτά, στο Ετρ. **aiχe**, μιλήσαμε για το Χεττιτικό *kursa*, τη μυθική δορά που παραπέμπει στο Χρυσόμαλλο Δέρας[298] αλλά και στην αιγίδα (*aegis*) που έφεραν θεοί και

[297] Το παρατιθέμενο απόσπασμα αποτελεί μετάφραση της αγγλικής απόδοσης του ακκαδικού προτύπου από τον George (2003), σελ. 687.

[298] Είναι αξιοσημείωτο το ότι το δέρας μεταφέρθηκε στην Αία από τον Φρίξο, ο οποίος λόγω των μηχανορραφιών της μητριάς του Ινώς προορίζονταν ως εξιλαστήριο θύμα προκειμένου να σταματήσει η

ήρωες. Σύμφωνα με τους χεττιτικούς μύθους, οι οποίοι πρέπει να ανάγονται στους Χάττι, τον πολιτισμό των οποίων κληρονόμησαν οι Χετταίοι, το *kursa* κρέμονταν από τα κλαδιά ενός ιερού δέντρου, το *eya,* η ανατολιακή εκδοχή του μυθικού «Δέντρου της Ζωής» που απαντάται σε πολλούς πολιτισμούς και λαούς και κάνει φυσικά την εμφάνισή του και στη «Γένεση» της Παλαιάς Διαθήκης, ως η πηγή ζωής του παραδείσου, από την οποία η ανθρωπότητα λόγω του προπατορικού αμαρτήματος αποκόπηκε. Το δεντρο *eya* πιστέυεται ότι επρόκειτο για δρυ[299], όμοια με το μύθο του Ιάσωνα. Σε αντίθεση με τον ελληνικό μύθο δεν παρατηρείται η παρουσία κάποιου δράκοντα-φύλακα του ιερού δέρατος. Αυτή η απόκλιση έχει οδηγήσει αμφιβολίες για τυχόν συνάφεια μεταξύ δέρατος και *kursa*. Ωστόσο, ο δράκοντας εμφανίζεται σε άλλους χεττιτικούς μύθους με τη μορφή του *Illuyanka*, το τερατώδες φίδι που θανατώνει ο θεός της βροντής. Σε κάποια εκδοχή του μύθου ο *Illuyanka* καταπίνει τα μάτια και την καρδιά του θεού της βροντής, όπως και ο δράκοντας της Κολχίδας κατάπιε τον Ιάσωνα, χωρίς ωστόσο να μπορέσει να τον χωνέψει[300]. Ο δράκοντας ξέρασε τον Ιάσωνα σώο και αβλαβή ώστε ο ήρωας να κατορθώσει να τον φονεύσει. Παρά τις θεωρούμενες αποκλισεις, θεωρώ ότι οι μύθοι του ιερού *kursa*, της θανάτωσης του *Illuyanka* και της Αργοναυτικής Εκστρατείας δεν αποτελούν ασύνδετες ιστορίες αλλά διαφορετικές εκφάνσεις ενός απολεσθέντος μυθικού συμπλέγματος το οποίο απεικονίζει μια ενιαία μυθιστορία: Αυτή της σφαγής ενός δράκοντα, σύμβολου του κακού, της παρακμής, του θανάτου, και της ανάκτησης ενός δέρατος, συμβόλου της ευφορίας, της άνθισης, της ζωής.

Το *kursa* εκτός από τελετουργικό δερμάτινο μωσαϊκό με ύψιστους θρησκευτικούς συμβολισμούς για τους Χάττι και τους Χετταίους συχνά έχει τη μορφή ενός δερμάτινου κυνηγετικού σάκκου. Η παραπομπή στη χρήση του ως πολεμικό εργαλείο είναι εμφανής, μιας και το *kursa*, όμοια με την ελληνική αιγίδα, εμφανίζεται να συνοδεύει έναν ήρωα ή θεό που σχετίζεται με μάχη και πόλεμο, όπως η Αθηνά, ο Δίας, ο Αχιλλέας ακόμη και ο Μέγας Αλέξανδρος. Ωστόσο, πουθενά δεν έχουμε εμφανή ταύτιση της αιγίδας με σάκκο με μία μόνο εξαίρεση: Το μύθο του Περσέα, του ήρωα που αποκεφάλισε την τερατώδη Μέδουσα και παρέδωσε το κεφάλι της μέσα σε έναν ασκό (*κίβισις*) στη θεά Αθηνά. Η θεά έκτοτε το τοποθέτησε στην ασπίδα της[301] με το γοργόνειο να λειτουργεί ως αποτροπαϊκό σύμβολο θείας προστασίας. Βλέπουμε λοιπόν ότι το *kursa*/δέρας/*aegis* αντιπροσωπεύει σε διάφορετικές μυθολογικές εκδοχές ένα εργαλείο ταυτισμένο με τη θεϊκή εξουσία και παρουσία, άλλοτε πολεμική και φρικώδης και άλλοτε δημιουργική και αναγεννητική.

Ο πρώτος συμβολισμός απαντάται συχνότερα από τον δεύτερο στην ελληνική μυθολογία. Η ταύτισή του μάλιστα με τη «Γοργώ», την φρικτή Μέδουσα, τείνει να προσδώσει μια διάσταση οντολογικής αποξένωσης της θεότητας από τον άνθρωπο. Έτσι, η

ακαρπία της γης. Ο Φρίξος με την αδερφή του Έλλη δραπέτευσαν στην πλάτη ενός χρυσόμαλλου κριού σταλμένου από τη μητέρα τους Νεφέλη. Όταν ο Φρίξος έφτασε στην Κολχίδα (η Έλλη στο μεταξύ έπεσε στη θάλασσα δίνοντας το όνομά της στον Ελλήσποντο) θυσίασε τον κριό και τον παρέδωσε στον Αιήτη. Η αντικατάσταση ενός ανθρώπινου θύματος από ένα ζώο απαντάται και στο μύθο της Ιφιγένειας. Ο Bremmer (2006) διασυνδέει το μύθο του Φρίξου με την θυσία του Ισαάκ στην Παλαιά Διαθήκη. Γενικά, η αντίληψη περί εξιλαστήριου θύματος, ο θάνατος του οποίου μπορεί να αποσβέσει ένα κακό για το οποίο ο θυσιαζόμενος (άνθρωπος ή ζώο) είναι άμεμπτος παραλληλίζεται με τον σταυρικό θάνατο του Υιού του Θεού, Ιησού Χριστού.

299 *HED*, σ. 255

300 Blasweiler (2004)

301 Watkins (2000)

Μέδουσα-Γοργώ πιθανώς συμβολίζει ένα πέπλο βαθιού υπαρξιακού τρόμου που διαχωρίζει τα ανθρώπινα από τα θεία με το οποίο ο θνητός έρχεται αντιμέτωπος καθώς συνειδητοποιεί την πλήρη και ουσιαστική αλλοτρίωσή του από τον κόσμο των αθανάτων. Αναζητείται λοιπόν ένας ήρωας που θα ανασηκώσει τον μανδύα και θα επιτρέψει την είσοδο των θείων αναγεννητικών ακτίνων επί της ερημωμένης ανθρώπινης ύπαρξης.

5.2. Η ΘΑΛΑΤΤΗ ΚΑΙ Ο ΙΧΘΥΣ

Ο Walter Burkert στο *The Orientalizing Revolution: Near Eastern Influence on Greek Culture in the Early Archaic Age* (1992) παραθέτει ορισμένες αξιοσημείωτες ομοιότητες μεταξύ Ελλάδας και Ανατολής, επικεντρώνοντας την προσοχή του στον σημιτικό κόσμο, τα βαβυλωνιακά και ασσυριακά βασίλεια της 1ης και 2ης προχριστιανικής χιλιετίας. Παραθέτει μια παράσταση από μια βαβυλωνιακή σφραγιδα[302] προερχόμενη από τη σημερινή Βαγδάτη πριν τον 6ο αι. π.Χ. Σε αυτή απεικονίζεται μια φιγούρα να αντιμετωπίζει μια τερατώδη μορφή. Ο άνθρωπος αποφεύγει να κοιτάξει προς το τέρας, όμοια με τον Περσέα που απέφευγε τη θανατηφόρα ματιά της Μέδουσας. Κοιτάζει προς την άλλη μεριά όπου εικονίζεται ένα μεγάλο ψάρι, ένας *ιχθύς*.

Ο ιχθύς είναι αρχαίο βαβυλωνιακό σύμβολο και βρίσκει την μάλλον επιφανέστερη εκδοχή του στο μύθο των επτά *Apkallu* (𒉣𒈨), των «σοφών» της σουμεριακής/ βαβυλωνιακής μυθολογίας[303]. Οι *Apkallu* ανεδύθησαν από τη θάλασσα, παρουσιάστηκαν στους ντόπιους της Μεσοποταμίας διδάσκοντας στους θνητούς τέχνες, γράμματα και όσα συνιστούν εν γένει τον ανθρώπινο πολιτισμό. Ο πιο γνωστός από αυτούς είναι ο μυθικός *U-An* (**Οάννης** κατά τον Βηρωσσό) ή *Adapa*, που ταυτίζεται ενίοτε με τον βαβυλωνιακό θεό *Ea*, νεότερη εκδοχή του θαλάσσιου θεού *Enki* (𒀭𒂗𒆠) των Βαβυλωνίων. Τόσο ο Οάννης-*Adapa* όσο και οι υπόλοιποι *Apkallu* αναπαρίστανται σε αγαλματίδια και εικονογραφίες ως ένα αμάγαλμα ανθρωπου και ψαριού. Με παρόμοια αμφίεση ήταν ενδεδυμένοι και Βαβυλώνιοι ιερείς που πραγματοποιούσαν τελετές εξαγνισμού και θεραπείας αρρώστων.

Οι *Apkallu* και οι μιμούμενοι αυτούς ιερείς βρίσκουν τα αντίστοιχά τους στον ελληνικό κόσμο με τους Βραγχίδες (ονομ. **Βραγχῖδαι**), ιερείς του Απόλλωνα που ιερουργούσαν στα Δίδυμα της Μιλήτου[304]. Το όνομά τους ασφαλώς παραπέμπει στα βράγχια των ψαριών. Στον ηπειρωτικό ελλαδικό χώρο έχουμε τους Σελλούς ή Έλλοπες (βλ. **ruva**, **σελήνη**), Ετεοέλληνες ιερείς του Δία στη Δωδώνη. Θυμίζω ότι **ἔλλοψ** είναι και το όνομα ενός μεγάλου ψαριού των ποτάμιων υδάτων, πιθανώς οξυρρύγχου. Οι παραπομπές στους *Apkallu* της Μέσης Ανατολής είναι εντυπωσιακές.

Ο μεγαλύτερος των *Apkallu*, Οάννης/*Adapa*, εκτός από διδάσκαλος σε ορισμένους θρύλους εμφανίζεται και ως υπεύθυνος για την πνευματική και σωματική ασθένεια των

302 *The Orientalizing Revolution*…, σ. 86

303 Η ομοιότητα με τους Επτά Σοφούς της αρχαιότητας είναι πολύ ενδιαφέρουσα.

304 *The Orientalizing Revolution*…, σ. 61

ανθρώπων, καθώς αρνήθηκε να φάει και να πιει την αθάνατη τροφή που του προσέφερε ο ύψιστος θεός *Anu*. Για αυτό τον λόγο αλλά και εξ αιτίας του ρόλου του ως μεταλαμπαδευτής γνώσης στην ανθρωπότητα συχνά σχετίζεται με τον βιβλικό Αδάμ, ο οποίος έφαγε από τους καρπούς του «Δέντρου της Γνώσης» με αποτέλεσμα να «πεθάνει» πνευματικά με την πνευματική νέκρωση να κληρονομείται και στους απογόνους του, την υπόλοιπη ανθρωπότητα. Οι βιβλικοί παραλληλισμοί πιθανώς να ευσταθούν καθώς και ο μεσσίας Ιησούς Χριστός πολύ συχνά, ιδίως τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες, έφερε το επίθετο **ΙΧΘΥΣ** («*Ιησούς Χριστός, Υἱός Θεοῦ Σωτήρ*»), για διάφορους λόγους, μεταξύ αυτών και για την ιδιότητά του ως «ψαράς ψυχών» αλλά και για την διαμονή του στον Άδη επί 3 ημέρες, όμοια με την παραμονή του προφήτη Ιωνά στην κοιλιά του κήτους[305]. Για εμένα, η πιο ενδιαφέρουσα παραπομπή είναι αυτή προς τον Ιάσωνα τον οποίο ο δράκος/Άδης αδυνατεί να καταπιεί. Όμοια, ο Χριστός «πικραίνοντας» τον Άδη λόγω της θεότητάς του τον εξανάγκασε να τον εκβάλλει από την ανθρωποφάγα κοιλιά του. Με την ενέργειά του αυτή ουσιαστικά τον θανάτωσε, τον κατανίκησε, όπως ο Ιάσωνας τον δράκο. Ακόμη, όπως ο έτερος ήρωας Περσέας, αποκεφάλισε τη φρικτή «Μέδουσα» και ανασήκωσε το πέπλο που απομώνωνε τον Άνθρωπο από τις θείες ενέργειες της Τριαδικής Θεότητας, χαρίζοντας την αιώνια ζωή στην αυλακωμένη από το προπατορικό αμάρτημα ανθρωπότητα.

Η αναζήτηση της αθανασίας είναι ένα από τα βασικά θέματα του «Έπους του Γκιλγκαμές», όπου ο ομώνυμος ήρωας (Ακκ. **Gilgameś** - 𒀭𒄑𒂆𒈦, Σουμ. **Bilgames** - 𒀭𒉋𒂵𒎌) αναζητά μετά το θάνατο του φίλου του *Enkidu* (𒂗𒆠𒄭) την πηγή της αθανασίας. Εν τέλει καταλήγει στο νησί του αθάνατου *Utnapiśtim* (𒌓𒍣) (κατά τον Βηρωσσό **Ξίσουθρος**) ο οποίος ως επιζών ενός καταστροφικού κατακλυσμού, παραλληλίζεται με τον βιβλικό Νώε. Ο *Utnapiśtim* παρέχει στον Γκιλγκαμές ένα βότανο που χαρίζει την αιώνια ζωή, το οποίο όμως ο ήρωας χάνει όταν του το κλέβει ένα φίδι.

Το συγκεκριμένο περιστατικό αλλά και αρκετά άλλα του ίδιου έπους βρίσκουν αντιστοιχίες στην ελληνική μυθολογία και τα ομηρικά έπη. Και ο ομηρικός Οδυσσέας έχει την ευκαιρία να παραμείνει με την μάγισσα Καλυψώ ωστέ να γίνει αθάνατος αλλά την χάνει καθώς αναχωρεί από την Ωγυγία. Τόσο ο Γκιλγκαμές όσο και ο Οδυσσέας κατέρχονται στον Κάτω Κόσμο όπου και συναντούν έναν νεκρό σύντροφο (*Enkidu* και Αχιλλέα αντίστοιχα). Επίσης, και οι δύο νικούν ένα μοχθηρό γίγαντα, ο Γκιλγκαμές τον *Humbaba*/*Huwawa* (𒄷𒌝𒁀𒁀) και ο Οδυσσέας τον Πολύφημο - κάτι που σε αμφότερες τις περιπτώσεις επιφέρει την οργή των θεών - και επίσης συναντούν αμφότεροι στην πορεία της περιπέτειάς τους μια θελκτική γυναικεία μορφή που μεταμορφώνει ανθρώπους σε ζώα (τη θεά *Iśtar*/*Inanna* (𒀭𒈹) και την Κίρκη αντίστοιχα). Τέλος, ο Γκιλγκαμές σφάζει τον Επουράνιο Ταύρο παραπέμποντας στον Ηράκλειο άθλο της αιχμαλωσίας του ταύρου της Κρήτης, ο οποίος είχε γονιμοποιήσει τη μινωική Πασιφάη με αποτέλεσμα τη γέννηση του τερατώδους Μινώταυρου.

Ένας άλλος παραλληλισμός μεταξύ ομηρικών επών και βαβυλωνιακής/σουμεριακής μυθολογίας που παρατηρεί ο Burkert είναι η ομοιότητα μεταξύ ενός περιστατικού στην Ξ ραψωδία της *Ιλιάδας* (153-353), γνωστού ως «*Διός ἀπάτη*», όπου η Ήρα προσπαθεί να αποπλανήσει το Δία ώστε να εκτρέψει την προσοχή του από τον πόλεμο και οι Αχαιοί να

---

[305] Reinhold (2006)

επικρατήσουν. Στην ομιλία της η Ήρα αναφέρεται στο αρχέγονο ζεύγος του Ωκεανού και της Τηθύος (βλ. Ετρ. **teta**, **θel**) το οποίο ο Burkert παραλληλίζει με τους βαβυλωνιακούς *Apsu*[306] ([illegible]), ή **Ἀπασών** - θεότητα των υπόγειων γλυκών υδάτων της αβύσσου - και *Tiamat* ([illegible]) ή **Θαλάττη**, η αρχέγονη αλμυρή θάλασσα. Από την μείξη των υδάτων με το γάμο των δύο αρχέγονων θεοτήτων επήλθε η γέννηση του σύμπαντος κόσμου, γης και ουρανού, των αθάνατων οντοτήτων και μετέπειτα των θνητών.

Σύμφωνα με το βαβυλωνιακό έπος *Enūma Eliś* ([illegible]), οι νεότερες θεότητες κοίμισαν τον Απασόνα και θανάτωσαν τη Θαλάττη παίρνοντας τη θέση τους στην εξουσία του σύμπαντος κόσμου, με αρχηγό τον *Anu* (𒀭) ή εναλλακτικά τον *Marduk* ([illegible]) κατά τους Βαβυλώνιους πολιτισμικούς απογόνους των Σουμερίων. Η Θαλάττη προκειμένου να αντιμετωπίσει τους θεούς γέννησε μια σειρά από υεπερκόσμια τέρατα, όμοια με τους ελληνικούς Τιτάνες, με κορυφαίο ανάμεσά τους τον *Qingu* ([illegible]) . Από το αίμα του *Qingu* , τον οποίο επίσης θανάτωσαν οι νεότεροι θεοί-δαίμονες, προήλθε η ανθρωπότητα η οποία ορίστηκε αιώνιος υπηρέτης τους. Παρόμοιος μύθος υπήρχε και στους Έλληνες. Προκειμένου να πλασθούν οι άνθρωποι, το αίμα των επαναστατών και ηττημένων από τους θεούς Τιτάνων αναμείχθηκε με χώμα, ενσταλλάζοντας έτσι κάτι από την επαναστατική τιτάνια τους φύση στην χοϊκή ανθρωπότητα. Κρίνω ότι η έμφυτη επαναστατικότητα των ανθρώπων εκφράζεται στον ελληνικό χώρο με τα ηρωικά ανδραγαθήματα των μυθικών ηρωών και στον μεσοποταμιακό με τους σοφούς *Apkallu*. Η θαλάσσια προέλευσή τους υποδεικνύει ενδεχομένως την καταγωγή τους από την θανατωμένη Θαλάττη την εξουσία της οποίας νοσφίστηκαν οι νεώτεροι θεοί-μέλη του σουμεριακού και βαβυλωνιακού πάνθεου.

Επιπλέον, ερευνητές έχουν εντοπίσει παραλληλισμούς μεταξύ της βιβλικής εξιστόρησης της δημιουργίας του Κόσμου και του βαβυλωνιακού έπους *Enūma Eliś*. Κορυφαία ομοιότητα είναι η περιγραφή στη *Γένεση* ενός άμορφου υδάτινου χάους από όπου εν συνεχεία προέκυψε η ύπαρξη των όντων με τη δημιουργία του κόσμου να ολοκληρώνεται σε εφτά ημέρες. Έτσι, το βιβλικό «*ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος, καὶ σκότος ἐπάνω τῆς ἀβύσσου, καὶ πνεῦμα Θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος. […]Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· γενηθήτω στερέωμα ἐν μέσῳ τοῦ ὕδατος καὶ ἔστω διαχωρίζον ἀνὰ μέσον ὕδατος καὶ ὕδατος. Καὶ ἐγένετο οὕτως. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸ στερέωμα, καὶ διεχώρισεν ὁ Θεὸς ἀνὰ μέσον τοῦ ὕδατος, ὃ ἦν ὑποκάτω τοῦ στερεώματος, καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ ὕδατος τοῦ ἐπάνω τοῦ στερεώματος*»[307] παραλληλίζεται άμεσα με τον αρχέγονο γάμο του Απασώνος και της Θαλάττης[308]. Η Θαλάττη κατακρεουργήθηκε μεν από τον *Bel-Marduk* με τα πλευρά της να

[306] Εξ ου και το ΠΕ **ἄβυσσος** ίσως.

[307] Γένεσις, κεφ. Α', β'-η'

[308] Το βαβ. έπος *Enūma Eliś* ξεκινά ως εξής:
«Όταν οι ουρανοί ψηλά δεν υπήρχαν
([illegible])
Και η γη γη χαμηλά δεν είχε ακόμη δημιουργηθεί
([illegible])
Υπήρχε ο Απασών, ο πρώτος τη τάξει, ο πατέρας
([illegible])
Και η Θαλάττη, η δημιουργός, που γέννησε τα πάντα
([illegible])
Οι δύο τους είχαν αναμείξει τα ύδατά τους»
([illegible])

σχηματίζουν τον ουρανό και την γη, ωστόσο οι πνευματικοί απόγονοί της άφησαν τα ίχνη τους στη μεσοποταμιακή και ελληνική μυθολογία.

Η Θαλάττη ως γεννήτωρ των πάντων σχετίζεται και με το Δέντρο της Ζωής. Ο Γκιλγκαμές βρίσκει το βότανο της αθανασίας στο βυθό της θάλασσας. Επίσης, σε εικονογραφικές αναπαραστάσεις των Ασσυρίων οι *Apkallu* εικονίζονται γύρω από μια χουρμαδιά. Ο Ιάσων/Ιχθύς ανακτά το Χρυσόμαλλο Δέρας, σύμβολο της αθανασίας, από τα κλαδιά του Δέντρου της Ζωής το οποίο φρουρεί ο αρχαίος Δράκοντας. Ο Χριστός, «επι ξύλου κρεμάμενος», χαρίζει την αιώνια ζωή, το έλεος και τις ευλογίες του Θεού-Πατέρα προς την ανθρωπότητα. Στην *Αποκάλυψη* του Ιωάννη όσοι τηρούν τις εντολές του Θεού μπορούν να τρυγήσουν επιτέλους τους καρπούς του Δέντρου της Ζωής[309]. Οι ελπίδες των αρχαίων λαών της Μεσοποταμίας και της Ανατολικής Μεσογείου και η λαχτάρα τους για αιώνια ζωή πληρώνονται με τη σταυρική θυσία του Θεάνθρωπου. Η μυθική συμφιλίωση του τυραννισμένου ήρωα-Ηρακλή με τη Θεότητα και η επικείμενη *αποθέωση* γίνεται πραγματικότητα. Οι σπερματικές και **ΟΧΙ** συγκρητιστικές αλήθειες που εντοπίζονται στις αρχαίες θρησκείες των ειδωλολατρών τελεσφορούν με την έλευση του μεσσία.

Με βάση τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι το «προ-ελληνικό» γλωσσικό φαινόμενο που στο παρόν πόνημα εξετάστηκε ενδελεχώς αλλά όχι εξουθενωτικά αποτελεί μονάχα μία από τις πολλές μαρτυρίες αυτής της κοινής πνευματικής κληρονομιάς των λαών της Ανατολικής Μεσογείου, της Φοινίκης, της Μεσοποταμίας και ενδεχομένως της Αιγύπτου. Η κληρονομιά αυτή έχει γίνει εδώ και δεκαετίες αντιληπτή από επιφανείς μελετητές του αρχαίου κόσμου, όπως ο Βρετανός κλασσικιστής M. L. West. Στη διάσημη φιλολογική ανάλυση της *Θεογονίας* του Ησιόδου, ο West, παρατηρώντας ότι οι γενεαλογίες θεών στα θρησκευτικά συστήματατων Ελλήνων, των Χετταίων, των Φονίκων και των Βαβυλωνίων εμφανίζουν σημαντικές ομοιότητες, σημειώνει χαρακτηριστικά:

> «*Αυτό που κάνει περισσότερη εντύπωση στον σύγχρονο ταξιδιώτη είναι το ότι η χώρα ανήκει όχι στην Ευρώπη αλλά στην Ασία*[…] *Η Ελλάδα είναι κομμάτι της Ασίας. Η [αρχαία] ελληνική λογοτεχνία είναι μια λογοτεχνία της Μέσης Ανατολής*».

Οι Πελασγοί-Ετεοέλληνες αποτελούν μονάχα μια ψηφίδα σε ένα μυστηριακό μωσαϊκό εθνών, αρχαίων και συγχρόνων, το οποίο η Πρόνοια του Θεού αναπλάθει και καθοδηγεί σταθερά στις οδούς της απέραντης Αγάπης Του.

(**Σημ**.: Η καταγραφή των σφηνοειδών χαρακτήρων από το ακκαδικό πρωτότυπο αποτελεί κοπιώδες εργο ανώνυμου χρήστη της διαδικτυακής πλατφόρμας reddit.)

[309] **Αποκ. 22 1-5:** *Καὶ ἔδειξέ μοι ποταμὸν ὕδατος ζωῆς λαμπρὸν ὡς κρύσταλλον, ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀρνίου. ἐν μέσῳ τῆς πλατείας αὐτῆς καὶ τοῦ ποταμοῦ ἐντεῦθεν καὶ ἐκεῖθεν* ***ξύλον ζωῆς****, ποιοῦν καρποὺς δώδεκα, κατὰ μῆνα ἕκαστον ἀποδιδοῦν τὸν καρπὸν αὐτοῦ, καὶ τὰ φύλλα τοῦ ξύλου εἰς θεραπείαν τῶν ἐθνῶν. καὶ πᾶν κατάθεμα οὐκ ἔσται ἔτι· καὶ ὁ θρόνος τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀρνίου ἐν αὐτῇ ἔσται, καὶ οἱ δοῦλοι αὐτοῦ λατρεύσουσιν αὐτῷ καὶ ὄψονται τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν. καὶ νὺξ οὐκ ἔσται ἔτι, καὶ οὐ χρεία λύχνου καὶ φωτὸς ἡλίου, ὅτι Κύριος ὁ Θεὸς φωτιεῖ αὐτούς, καὶ βασιλεύσουσιν εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων*

ΑΡΚΤΙΚΟΛΕΞΑ

Συγγραφείς και πηγές

B. Beekes

B-L Bengtson, Leschber

Ch. Chirikba

EDE Etruscan Etymological Dictionary

EDG Etymological Dictionary of Greek

F. Furnée

G. Gordon

HED Hittite Etymological Dictionary

IPA International Phonetic Alphabet

L-S Liddell-Scott

McC. McCallister

P. Pitau

T-K Tardivo, Kitselis

W. Woudhuizen

H. Ησύχιος

Ηρ. Ηρόδοτος

Κ. Κιτσέλης

Σ. Σούδα

Λοιπές συντομογραφίες

Αβ. Αβεστική [γλ.]

Αβα: Αβαρική [γλ.]

Αγγ. Αγγλική [γλ.]

Αδ. Αδυγέα [γλ.]

Αιολ. Αιολικός

αιτ. αιτιατική [πτ.]

Ακκ. Ακκαδική [γλ.]

Αλβ. Αλβανική [γλ.]

Αμπ. Αμπχαζική [γλ.]

ανατ. ανατολιακός

αντ. αντικείμενο

αόρ. αόριστος

Αρ. Αραβική [γλ.]

Αρα. Αραμαϊκή [γλ.]

Αρμ. Αρμενική [γλ.]

αρσ. αρσενικός

αρχ. αρχικός

Αρχ. **Αιγ**. Αρχαία Αιγυπτιακή [γλ.]

Αρχ. **Γερ**. Αρχαία Γερμανική [γλ.]

Αρχ. **Ελλ**. Αρχαία Ελληνική [γλ.]

Αρχ. Ιρλ. Αρχαία Ιρλανδική [γλ.]

Αρχ. Σκαν. Αρχαια Σκανδιναβική [γλ.]

Αττ. Αττική

ΑφΑ Αφροασιατική [οικ. γλ.]

βαβ. βαβυλωνιακός

Βασ. Βασκική [γλ.]

Βεζ. Βέζτα [γλ.]

Βοι. Βοιωτία

Βου. Βουλγαρική [γλ.]

ΒΚ Βόρεια Καυκασική [οικ. γλ.]

βλ. βλέπε

Γαλ. Γαλλική [γλ.]

γεν. γενική [πτ.]

Γερ. Γερμανική [γλ.]

Γεω. Γεωργιανική [γλ.]

Γκοντ. Γκοντομπέρι [γλ.]

γλ. γλώσσα

Γρ. **Α’** Γραμμική Α’

Γρ. **Β’** Γραμμική Β’

Δαρ. Δαργινική [γλ.]

δοτ. δοτική

Δωρ. Δωρικός

Εβρ. Εβραϊκή [γλ.]

Ελαμ. Ελαμιτική [γλ.]

Ελλ. Ελληνική [γλ.]

Ετρ. Ετρουσκική [γλ.]

εν. ενικός/ενότητα

ενεσ. ενεστώτας

ΕτΧ Εποχή του Χαλκού

ερμ. ερμηνεία

έτ. έτυμο

ετυμ. ετυμολογία

επ. επίθετο

επίθ. επίθεμα

Ήπ. Ήπειρος

Θεσσ. Θεσσαλία

θηλ. θηλυκός

Θρ. Θρακική [γλ.]/Θράκη

θεώ. θεώρηση

ΙΕ Ινδοευρωπαϊκή [οικ. γλ.]

Ιεν. Ιενισεϊανή [γλ. οικ.]

Ίν. Ίνγκους [γλ.]

Ιτ. Ιταλική [γλ.]

Ιω. Ιωνία/Ιωνικός

Καμπ. Καμπαρντιανά [γλ.]

Καννν. Καννάντα [γλ.]

Καρ. Καρική [γλ.] /Καρία

Καπ. Καππαδοκία

κατ. κατάληξη

ΚΒ Καρτβελική [οικ. γλ.]

Κιλ. Κιλικία

Κιν. Κινέζικη [γλ.]

Κορ. Κορινθία

Κρ. Κρήτη

Κυκλ. Κυκλάδες

Κυπ. Κύπρος

κυρ. κυριολεκτικός

λ. λήμμα

Λακ. Λακωνία

Λατ. Λατινική

Λεζ. Λεζγική [γλ.]

Λεσ. Λέσβος

Λουβ. Λουβική [γλ.]

Λυδ. Λυδική [γλ.]

Λυκ. Λυκία/Λυκική [γλ.]

Λυκα. Λυκαονία

Μακ. Μακεδονία

μελλ. μελλοντικός

μετ. μεταβατικός

μιν. μινωικός

Μινγκ. Μινγκρελιανή [γλ.]

Μπουρ. Μπουρουσάσκι [γλ.]

μυκ. μυκηναϊκός

ΝΕ Νεολιθική Εποχή

νεολ. νεολιθικός

Νοστ. Νοστρατική [οικ. γλ.]

ομόρ. ομόρριζο/α

όν. όνομα

ονομ. ονομαστική [πτώση]

Ουγγ. Ουγγρική [γλ.]

Ουγκ. Ουγκαριτική [γλ.]

Ουρ. Ουραρτιανή [γλ.]

ουσ. ουσιαστικό

παρ. παράγωγο

παραλ. παραλλαγή

παρατ. παρατηρείστε

ΠΕ προελληνικός

Πελ. Πελασγική [γλ.]

Πελοπ. Πελοπόννησος

Περ. Πέρσικα

ΠΕΥ Προ-Ελληνικό Υπόστρωμα

ΠΙΕ Πρωτο-Ινδοευρωπαϊκή [γλ.]

πλ. πλάγια [πτώση]

πληθ. πληθυντικός

ποιη. Ποιητικό

πρ. προσδιορισμός

πρβ. παράβαλε

ΠρΑΑδ Πρωτο-Αμπχαζο-Αδυγεανή [γλ.]

ΠρΔ Πρωτο-Δραβιδική [γλ.]

ΠρΕ Πρωτο-Ελληνική [γλ.]

ΠρΙt Πρωτο-Ιταλική [γλ.]

πρόθ. πρόθεμα

πρόσ. πρόσωπο

ΠρΣ Πρωτο-Σημιτική [γλ.]

ΠρΣλ Πρωτο-Σλαβική [γλ.]

πτ. πτώση

ρ. ρήμα

Ρου. Ρουμάνικη [γλ.]

Ρωσ. Ρωσσική [γλ.]

σ(σ). σελίδα/ες

Σανσ. Σανσκριτική [γλ.]

Σαρ. Σαρδινική [γλ.]

Σβ. Σβανική [γλ.]

Σερ. Σερβική [γλ.]

Σημ. Σημιτική [γλ.]/σημείωση

σλ. σλαβικός

Σλαβομ. Σλαβομακεδονική [γλ.]

Σουμ. Σουμερική [γλ.]

σσ. σελίδες

σύγχ. σύγχρονος

συμ. σύμφωνο

συνθ. συνθετικό

τ. τελικός

Ταμ. Ταμίλ [γλ.]

Τελ. Τελούγκου [γλ.]

τοπ. τοπικός

Τουρ. Τουρκική [γλ.]

Τοχ. Τοχαρική [γλ.]

Τσ. Τσαχουρική [γλ.]

Τσα. Τσαμαλάλ [γλ.]

Τσε. Τσετσενική [γλ.]

υπ. Υποκείμενο

υποεν. υποενότητα

Φρ. Φρυγική [γλ.]

χαρ. χαρακτηριστικός

Χαττ. Χαττική [γλ.]

Χβ. Χβάρσι [γλ.]

Χεττ. Χεττιτική [γλ.]

χιλ. χιλιετία

Χουρρ. Χουρριτική [γλ.]

ΠΗΓΕΣ

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

The Electronic Pennsylvania Sumerian Dictionary (ePSD2), University of Pennsylvania, Museum of Archaeology and Anthropology (psd.museum.upenn.edu/nepsd-frame.html)

Liddell, Scott, Jones Ancient Greek Lexicon (LSJ), 9th (revised) ed (lsj.gr)

Adiego, Ignacio J., *The Carian Language*, Brill, 2007

Adontz, Nicholas, «Tarku among the Ancient Armenians», *Revue des études arméniennes,* vo. 7, σσ. 185-194, 1927

Akulov, Alexander, «On the etymology of name Europa: Keftiw/Minoan deity Erupa/Erupā from London Medical Papyrus», *CAES* vol. 3, vo. 3, 2017

Alexe, Dan, «Sucking the victim's mother's teats – the Etruscans and the Caucasian vendetta…», *Cabal in Cabul* (cabalinkabul.com), 23-5-2013

Alexe, Dan, «A structural comparison of Etruscan with the Kartvelian languages» *Cabal in Cabul* (cabalinkabul.com), 16-11-2015

Alinei, Mario, *Etrusco: Una forma arcaica di Ungherese*, Mulino, 2003

Arıkan, Yasemin, «An official in Hittite Cult: ^{LU}tazzeli-» *Tabularia Hethaeorum: Hethitologische Beiträge Silvin Kosak zum 65,* Harrassowitz, 2007

Armstrong, Edward A., «The Symbolism of the Swan and the Goose», *Folklore*, τ. 55, νο. 2, 1944

Beekes, R.S.P, «The position of Etruscan», *Indogermanica et Italica, Festschrift für Helmut Rix zum 65*. *Geburtstag* (επιμ. **Meiser**, G.), Innsbruck: IBS, σσ. 46-60, 1993.

Beekes, R.S.P, «The Origin of the Etruscans», *Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen*, 2003

Beekes, R.S.P, «Pre-Greek Names: *Παρνασσός, Λυκαβηττός* and the Foreign Phoneme», *Journal of Indo-European Studies*, τ. 37, νο. 1,2, 2009α

Beekes, R.S.P, *Etymological Dictionary of Greek*, Brill, 2009β

Beekes, R.S.P, *Pre-Greek: Phonology, Morphology, Lexicon*, Brill, 2014

Bengtson, John D, «The Anthropological Context of Euskaro-Caucasian», *Iran and the Caucasus* 21(1), σσ. 75-91, 2017α

Bengtson, John D., *Basque and its Closest Relatives: A New Paradigm*, Association for the Study of Language in Prehistory, Mother Tongue Press, 2017β

Bengtson, John D., **Leschber**, Corinna, «Notes on some Pre-Greek words in relation to Euskaro-Caucasian (North Caucasian + Basque)», *Journal of Language Relationship*, 19/2, σσ. 71–98, 2021

Bernard, Combet-Farnoux, (1980). «Turms étrusque et la fonction de « minister » de l'Hermès italique», *Mercure romain : Le culte public de Mercure et la fonction mercantile à Rome de la République archaïque à l'époque augustéenne*, École française de Rome. σσ. 171–217, 1980.

Best, Jan, **Woudhuizen**, Fred, et al. *The Phaistos Disc: A Luwian Letter to Nestor*, Publications of the Henry Frankfort Foundation, τ. XIII, 2004

Blasweiler, Joost, «Influences of Hittite myths in the Myth of the Golden Fleece?», Leiden University, 2004

Blasweiler, Joost, *The bloodline of the Tawananna and the offering to the ancestors in the kingdom of Hatti*, Arnhem (NL) Bronze Age, 2016

Blažek, Václav, «All Indo-European "Smiths"», Языки славянских культур, *Балто-славянские исследования. XVIII: Сборник трудов*, 2009 *научных*

Blegen, Carl W., «The Coming of the Greeks: II. The Geographical Distribution of Prehistoric Remains in Greece», *American Journal of Archaeology*, τ. 32, vo. 2, σσ. 141-54, 1928

Bonfante, Giulio, **Bonfante** Larissa, *The Etruscan Language: An Introduction*, Manchester University Press, Revised Ed., 2002

Bremmer, Jan, «The Myth of the Golden Fleece», *Journal of Ancient Near Eastern Religions*, vo. 6.1, 2006

Brown, Lawrence Parmly, «The Cosmic Eyes» *The Open Court*, τ. 11, σσ. 685-701, 1918

Burkert, Walter, *The Orientalizing Revolution: Near Eastern Influence on Greek Culture in the Early Archaic Age,* Harvard University Press, 1992

Busnelli, «'Τείχισμα Πελαργικόν': Notes on Callimachus frr. 97–97a Harder», Philologus, vo. 162(1), σσ. 157–162, 2018

Chirikba, Viacheslav, *Common West Caucasian: The Reconstruction of its Phonological System and Parts of its Lexicon and Morphology*, Leiden University, 1996

Chotalishvili, Lela, «The Colchian Heritage of 'Helios' Against the Background of Linguistic Data», Phasis, vo. 10, 2007

Chukhua, Merab, «Circassians, Apkhazians, Georgians, Vainakhs, Dagestanians – peoples of old civilization in the Caucasus», *Caucasus Studies*, τ. 6, 2020

Darchia, Irene, «Some Lexical Peculiarities of Crete's Ancient Population Dialect», *Phasis*, vo. 9, 2006

Diakonoff, Igor M. «Long-Range Linguistic Relations: Cultural Transmission or Consanguinity?», *Mother Tongue Newsletter*, τ. 24, σσ. 34–40, 1995

Dixon-Kennedy, Mike, *Encyclopedia of Greco-Roman Mythology,* ABC-CLIO, 1999

Duhoux, Yves, «How Not to Decipher the Phaistos Disk: A Review Article», *American Journal of Archeology*, τ. 104, vo. 3, σσ. 597-600, 2000

Duhoux, Yves, «Greek and pre-Greek languages: Introduction»: **Christidis**, A.-F (επιμ.), *A History of Ancient Greek: From the Beginnings to Late Antiquity*, Cambridge University Press, σσ. 220-8, 2007

Facchetti, Giulio M., «The Interpration of Etruscan Texts and its Limits», *The Journal of Indo-European Studies*, τ. 33, vo. 3, 4, σσ. 359-388, 2005

Finkelberg, Margalit, *Greeks and Pre-Greeks: Aegean Prehistory and Greek Heroic Tradition*, Oxford University Press, 2009

Finkelberg, Margalit, «Pre-Greek Languages»: **Giannakis**, G., (επιμ..), *Encyclopedia of Ancient Greek Language and Linguistics*, Brill, 2014

Forsythe, Gary, *A Critical History of Early Rome: From Prehistory to the First Punic War,* University of California Press, 2006

Frothingham, A.L., "Babylonian Origins of Hermes the Snake-God, and of the Caduceus", *American Journal of Archaeology*, τ. 20, vo. 2, σσ. 175–211, 1916

Furnée, Edzard J., *Die wichtigsten konsonantischen Erscheinungen des Vorgriechischen*, De Gruyter Mouton, 2016 (επανέκδοση), 1972

Furnée, Edzard J., *Vorgriechisch-Kartvelisches: Studien zum ostmediterranen Substrat nebst einem Versuch zu einer neuen pelasgischen Theorie*, Peeters, 1979

George, A.R., *The Babylonian Gilgamesh Epic: Introduction, Critical Edition and Cuneiform Texts, Volume 1*, Oxford University Press, 2003

Gheorghiu, Alexandru, «On the Etymologies of Artemis, Hera, Heros, Erichtonios, et al.», academia.edu, 2022

Giorgadze, Gregor G., «On the Word for «Silver» with Reference to Hittite Cuneiform Texts», *Altorientalische Forschungen*, τ. 15, 198

Goedegebuure, Petra, «Central Anatolian languages and language communities in the Colony period: The Luwian substrate of Hattian and the independent Hittites»: **Dercksen**, J.G. (επιμ.), *Anatolia and the Jazira during the Old Assyrian period*, Peeters Publishers, 2008

Gordeziani, Rismag, «Zur Frage der ägäisch-kartwelischen Sprachparallelen», *Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-SchillerUniversität Jena*, vo. 18, 1969, σ. 11-21

Gordeziani, Rismag, «Etruskisch-vorgriechisch-kartwelische Etymologien», *Georgica*, vo. 8, 1985, σ. 10-13

Gordeziani, Rismag, «Pre-Greek-Caucasian Hypothesis at the Modern Stage of Research», *Phasis*, vo. 18, 2015

Gordon, Glen, *Etruscan Glossary*, 2008

Gordon, Glen, «The Etruscan Soul Through Egyptian Eyes», *Paleoglot* (paleoglot.blogspot.com), 14-11-2010

Gordon, Glen, «Minoan Asasarame is not a deity??», *Paleoglot* (paleoglot.blogspot.com), 6-7-2011

Gordon, Glen, «More on Etruscan verb *zil-», *Paleoglot* (paleoglot.blogspot.com), 17-8-2011

Gordon, Glen, *Etruscan Grammar*, 2013

Grumach, Ernst, *The Coming of the Greeks*, John Rylands Library, 1969

Güntert, Hermann Georg Konrad, *Kalypso: Bedeutungsgeschichtliche Untersuchungen aufdem Gebiet der indogermanischen Sprachen*, Wentworth Press, 2016.

Gürgendereli, Rifat, **Kougoulos**, Thanasis, «The Greek Loanwords in Turkish and their use in the Greek Language», *Hellenic Dimension. Materials of the Riga 3rd International Conference of Hellenic Studies*, σσ. 182-94, 2012

Haley J. B., «The Coming of the Greeks: I. The Geographical Distribution of Pre-Greek Place-Names », *American Journal of Archaeology* τ. 32, vo. 2, σσ. 146-54, 1928

Halloran, John A., *Sumerian Lexicon*, Version 3.0, sumerian.org , 1999

Hamori, Alfred, *The Etruscan Civilization*, academia.edu, 2017

Harrison, Jane E., «Helios-Hades», *The Classical Review*, τ. 22(1), σσ. 12–16, 1908

Haupt, Paul, «Omoroka and Thalatth», *The American Journal of Philology*, τ. 39, vo. 3, 1918

Hlebec, Boris, «The Origin of *Cuprum*, *Bakar* and *Var*», *Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences*, τ. 8, νο. 1, 2014

Hoenigswald, H. M. (1941), «On Etruscan and Latin Month-Names», *The American Journal of Philology*, τ. 62(2), σσ. 199–206, 1941

Ivantsov, Artem, «Kartvelian Greece», academia.edu, 2014

Ivankovic, Milorad, «Etruscan *maru* Slavic *marŭ*: The Ancient Thracian-Tyrsenian-Lycian Institute of *maras*-hood», researchgate.net, 2022

Jacobsen, Thorklid, «Toward the Image of Tammuz», *History of Religions*, τ. 1, νο. 2, σσ. 189-213, 1962

Kassian, Alexei S., «Hattic as a Sino-Caucasian language», *Ugarit-Forschungen. Internationales Jahrbuch für die Altertumskunde Syrien-Palästinas,* τ. 41, σσ. 309–447, 2010

Kassian, Alexei S., «Клинописные языки Анатолии (хаттский, хуррито-урартские, анатолийские): проблемы этимологии и грамматики», *Институт языкознания Российской академии наук Сектор анатолийских и кельтских языков,* 2015

Keightley, Thomas, *The Mythology of Ancient Greece and Italy*, Whittaker & Co, 1838

Kenanidis, Ioannis K., **Papakitsos**, Evangelos C., «A Comparative Linguistic Study about the Sumerian Influence on the Creation of the Aegean Scripts», *Scholars Journal of Arts, Humanities and Social Sciences*, 3(1E), σσ. 332-46, 2015

Kenanidis, Ioannis K., **Papakitsos**, Evangelos C., «The Eteocretan Substratum in Late Ancient Greek Nomenclature», *Global Academic Journal of Humanities and Social Sciences*, 2(3), σσ. 39-43, 2020

Kloekhorst, Alwin, *The Hittite Inherited Lexicon*, Faculty of Humanities, Leiden University, 2007

Kvashilava, Gia, «Decipherment of the Inscriptıons of Linear A and its Related Scripts in the Proto-Kartvelian-Colchian Language», *Studies in History and Ethnology*, XIII, Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology, 2011

Kvashilava, Gia, «On Decipherment of the Inscriptions of Linear A in the Common Kartvelian Language: ku-ro and ki-ro» , *ATINER's Conference Paper Proceedings Series*, Athens Institute for Education and Research, 2019

Lazaridis, Iosif, et al, «Genetic origins of the Minoans and Mycenaeans», *Nature*, 2017

Mc Callister, Rick, **Mc Callister-Castillo**, Silvia, *Etruscan Glossary*, 1999

Melchert, H. Graig, «Once More Greek τολύπη», *Orpheus* 8, Georgiev Memorial Volume, 1998

Mosenkis, Iurii , *Etymological dictionary of Etruscan: A key to the Etruscan origin*

Mosenkis, Iurii , «Cult Hattic Language of the Dolmen Culture of Western European Origin?»

Oreshko, Rostislav, «In Search of the Holy Cube Roots: Kubaba – Kubeleya - Κύβεβος - Kufaws and the Problem of Ethnocultural Contact in Early Iron Age Anatolia»: **Bianconi**, Michele (επιμ.) *Linguistic and Cultural Interactions between Greece and Anatolia - In Search of the Golden Fleece*, Brill, 2021

Owens, Gareth, «The Structure of the Minoan Language», *Journal of Indo-European Studies*, 27 (1–2), σσ. 15–56

Paliga, Sorin, *Etymological Lexicon of the Indigenous (Thracian) Elements in Romanian*, Editura Evenimentul, 2006

Paliga, Sorin, «Pre-Indo-European (or 'Mediterranean') v. Proto-Boreal. Some thoughts on prehistoric linguistic relations», *Yearbook of Fino-Ugric Studies*, τ. 10, νο. 2, σσ. 37-47

Papakitsos, Evangelos C., «An Application of Systems Science in Humanities: Investigating the Origins of the Minoan Civilization», *Sumerianz Journal of Social Science*, τ. 2, νο. 4, σσ. 33-44, 2019

Pitau, Massimo, *Dizionario Della Lingua Etrusca*, Ipazia Books (αυτοεκδ.), 2018

Puhvel, Jaan, *Hittite Etymological Dictionary, Volume 1/2*, De Gruyter Mouton, 2011

Radet, Georges, «Recherches sur la géographie ancienne de l'Asie Mineure, IV. La colonisation d'Éphèse par les ioniens» *Revue des Études Anciennes*, 8.1, 1906, σσ. 1-22

Reinhold, Walter, «Adapa of the Southwind Myth as a Fish-man, Healer of Wind-borne Disease, and a Prototype of Genesis' Adam and Jesus ('the second Adam')», bibleorigins.net, 2006

Schrijver, Peter, «Talking Neolithic: the Case for Hatto-Minoan and its Relationship to Sumerian», *Journal of Indo-European Studies*, 65, 2019

Smith, William, *A Classical Dictionary Of Biography, Mythology And Geography - A – M*, Ballou Press, 2008

Soysal, Oğuz, «On the Origin of the Royal Title *Tabarna/Labarna*», *Anatolica*, XXXI, 2005

Spranger, J.A., The Double Axe in Etruria, *Man*, τ. 27, σσ. 201-7, 1927

Szałek, Benon Zbigniew, *Tartessian, Etruscan, Linear A, Sumerian and related problems in the light of heuristics and cryptology: (a research report)*, Szczecin, 2015

Tardivo, Giampaolo, **Kitselis**, Philippos, «Prometheus or Amirani part 2: An Updated Study on the Pre-Greek Substrate and its Origins», *Pre-Greek Studies*, τ. 2, 2017

Tikhonova, AP, «Locative-directional proverbs in the Hattian and Abkhazian-Adyghe languages: a comparative aspect», *Bulletin of the Adyghe State University*, 4 (187), 2016

Verhasselt, Gertjan, «The Pre-Greek Linguistic Substratum: An Overview of Current Research», *Les Études Classiques*, τ. 77, σσ. 211-239, 2009

Waal, Willemijn, «On the ”Phoenician Letters”, the Case for an Early Transmission of the Greek Alphabet from an Archeological, Epigraphic and Linguistic Perspective», Aegean Studies, vo. 1, σσ. 83-125, 2018

Watkins, Calvert, «A Distant Anatolian Echo in Pindar: The Origin of the Aegis Again» *Harvard Studies in Classical Philology*, τ. 100 σσ. 1-14, 2000

West, M. L. *Hesiod, Theogony*, Oxford University Press, 1966

West, M. L., «Elephant», *Glotta*, τ. 70, 1992

Woudhuizen, F.C., *The Ethnicity of the Sea Peoples*, Erasmus School of Philosophy, Rotterdam, 2006

Woudhuizen, Fred. C., *Etruscan as a Colonial Luwian Language: The Comprehensive Version*, Dutch Archaeological and Historical Society, 2019

Woudhuizen, Frederik Christiaan, **Zangger**, Eberhard, *Conversations about Space and Time, Early Mediterranean Scripts*, Ege Yayınları, 2021

Yabukovich, Ilya, *Sociolinguistics of the Luwian Language*, Brill, 2010

Zangger, Eberhard, *The Luwian Civilization, The Missing Link in the Aegean Bronze Age*, Ege Yayınları, 2016

Zangger, Eberhard, **Woudhuizen**, Frederick, «Rediscovered Luwian Hieroglyphic Inscriptions from Western Asia Minor», *Talanta L*, σσ. 9-56, 2018

Zeke, Andras, «Pre-Greek place-names of the Aegean», *Minoan Languages Blog*, (minoablog.blogspot.com), 21-8-2010

Zeke, Andras, «Those «bloody» Minoans…», *Minoan Languages Blog* (minoablog.blogspot.com), 5-7-2011

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

Ανώνυμος, *Σοῦδα*, 10ος αι.

Ανώνυμος (ψευδώνυμο: **chandra_lilac**), **«**Cuneiform, transcription, and translation for "Enuma elish", "Babylonian Theodicy", and "Dialogue of Pessimism"», r/Assyriology, reddit.com, 20-8-2019

Γιαννόπουλος, Θεόδωρος, *Πόθεν και πότε οι Έλληνες*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2013

Ησύχιος ο Αλεξανδρεύς, *Λεξικό Ήσύχιου* ή *Συναγωγή Πασῶν Λέξων κατά Στοιχεῖον* , 5ος αι.

Κατσαράς, Αλέξανδρος Ν., «Από πού πήρε το όνομα του το Αιγαίο Πέλαγος;», *Η Ροδιακή*, 16-3-2017

Κενανίδης, Ιωάννης Κ., *cwepeker*, academia.edu, 2013

Κιτσέλης, Φίλιππος, «Χαττίλι/Hattic: Η γλώσσα των προϊστορικών κατοίκων της κεντρικής Ανατολίας», *Μικρασιατικά*, 4/2016

Μπαμπινιώτης, Γιώργος, *Συνοπτική Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας*, Κέντρο Λεξικολογίας, 2017

Οικονόμου, Κωνσταντίνος, «Σημασιολογικά και Ετυμολογικά», *Φιλολογία* τ. 17, 1988

Όμηρος, *Ιλιάδα*, 8ος αι. π.Χ.

Όμηρος, *Οδύσσεια*, 8ος αι. π.Χ.

Στέφανος του Βυζαντίου, *Εθνικά*, 6ος αι.

Στράβων, *Γεωγραφικά*, 1ος αι.

Χαραλαμπάκης, Χρήστος, «Η Συνθετική μεγέθυνση στην Ελληνική Γλώσσα», *Φιλολογικά - Περιοδική Έκδοση Συλλόγου Αποφοίτων Φιλοσοφικής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, τ. 8, άνοιξη-καλοκαίρι, 1994

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΕ ΟΡΩΝ

Παρακάτω παρατίθενται ΠΕ όροι οι οποίοι ερμηνεύονται, ετυμολογούνται ή συσχετίζονται με αρχαίες γλώσσες της Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής.